Szerkesztőbizottság

Szepessy Péter (elnök)

Szabó-Tóth Kinga

Urbán Anna

Horváth Zita

Kotics József

Graholy Éva (olvasószerkesztő)

Kiadó

Miskolci Egyetem, Bölcsészettudományi Kar,

Szociológiai Intézet

Készült a Miskolci Egyetem Sokszorosító Üzemében, Miskolcon
A sokszorosításért felelős: Pásztor Erzsébet

A szerkesztőség címe:

Miskolci Egyetem, BTK, Szociológiai Intézet

3515 Miskolc-Egyetemváros

Graholy Éva

Telefon: (46) – 565111/2185

E-mail: boleva@uni-miskolc.hu

ISSN 2062-204X

A lap megrendelhető a szerkesztőség címén, vagy a megadott email címen.

Tartalom

Elmélkedő

Hidas Zoltán: A történelem karizmatikus látványa……6

Látlelet

Mihályi Helga: A cigány népesség demográfiai sajátosságai……29

Gyukits György: Párkapcsolatok felbomlása a miskolci nyomornegyedekben (kutatási beszámoló)……49

Petővári Enikő: A fiatal nők megítélése a közéletben és a munka világában……72

Így írtok Ti – hallgatói szakdolgozatok

Simárszki Ádám: Újjáéledő görögkatolikus ruszin identitás egy lokális közösségben. - Miért maradt meg zárt közösségként Sajópálfala?……85

Zsámbáné Gulyás Klára: Roma értelmiségi szereplehetőségek. Kultúra-koncepciók és szerepértelmezések összefüggései miskolci roma értelmiségiek körében……138

Szakács Ágnes: Tanulási motivációk a romák körében. Alsózsolcai esettanulmány……192

Rácz Linda: A családok átmeneti otthonából kikerülő anyák esélyeinek és lehetőségeinek vizsgálata……237

Kitekintő

Taras Shevchenko: Peculiarities of the Youth Slang in Germany Sociolinguistic Aspect……269

Hidas Zoltán

A történelem karizmatikus látványa

Mint ismeretes, Max Webernek a politikai viszonyok minden addigi rendszerezési elvével szakító felfogása szerint az uralom, vagyis a követők meghatározott körére kiterjedő parancs elfogadásának az egyik lehetséges alapja – a szent hagyományon és a tételesen rögzített szabályrenden kívül – a vezető személy rendkívülinek számító, nem mindennapi, azaz „karizmatikus" minősége. Legkorábbi és egyben legterjedelmesebb uralomszociológiai fejtegetéseinek mindjárt az elején egyenesen azt olvassuk, hogy a karizma „a történelem voltaképpeni »teremtő« forradalmi ereje".[1] Ez a tagadhatatlanul patetikus veretű megfogalmazás nyilvánvalóan nem egyszerűen az engedelmeskedés forrásainak egyikét nevezi meg, hanem ezen felül az igazán világfordító újdonságok kezdeményezésének súlyát egyénekre terheli. Szemben azokkal az ugyancsak nagy hatású elképzelésekkel, amelyek szerint közösségek teremtő ereje hordozza történelmi mozgalmaik egyébként másodlagos jelentőségű vezetőit, vagy éppen a történelem önmozgó szerkezetei vetnek új hullámokat bennük, esetleg átfogóbb rendszerek működési logikája nyer képviseletet a személyükben, Weber megközelítésében az elvi újdonság a karizmatikusan releváns helyzetben karizmatikusnak, azaz kivételesnek elfogadott egyén sajátja. Mi tette azonban lehetővé a történések ilyen látványát, azaz milyen feltételei vannak annak a legkevésbé sem magától értődő lehetőségnek, hogy a személyre irányuló várakozások a karizma bibliai gyökerű fogalmában sűrűsödjenek össze?

A világkultúrákat tárgyaló hatalmas műveihez írt elméleti bevezetőjében Weber a materiális és a nem materiális történelmi hatóerők egymáshoz való viszonyát fejtegetve dolgozza ki uralomelméletének egyik legtömörebb korai változatát. Az uralmi rendek elfogadottságának hasznossági megfontolásokon túli, azaz hitbeli alapjairól szólva ezt írja: „a *»karizma«* kifejezésen egy ember valamilyen (tökéletesen mindegy, hogy valóságos, állítólagos vagy vélt) *nem mindennapi* tulajdonságát értjük. A »karizmatikus autoritás« kifejezésen eszerint emberek feletti olyan […] uralmat értünk, melynek az uralomnak alávetettek az adott személy e

[1] Weber 1980, 658. o., magyarul Weber 1996, 211. o.

tulajdonságába vetett *hitük* folytán engedelmeskednek."[2] Valamivel később pedig, minden karizmatikus igény formulájaként: „»Forradalmi« ez az uralom abban az értelemben, hogy nincs kötve semmi fennállóhoz: »meg vagyon írva– én azonban azt mondom néktek!«" Az értelmezés dilemmáját voltaképpen azóta is az okozza, ami a két idézet között szerepel: „Ilyen uralkodótípus a mágikus varázsló, a próféta, a vadászó és zsákmányszerző hadjáratok vezetője, a hadvezér, az ún. »cezarisztikus« uralkodó, bizonyos körülmények között pedig a pártvezér – híveik, követőik, kíséretük, az általuk toborzott seregek, az adott párt stb. számára." Semmilyen szembetűnő értelemben nem mondható ugyanis, hogy a fennálló rendben intézményesült hadvezér vagy a sámán új rendet teremtene.[3] Mi lehet akkor ez a nem szembetűnő értelem? A kérdésre adott válaszból ki fog derülni, hogy a karizmafogalom perspektívája a weberi gondolkodás középpontjába vezet.

*

Az újszövetségi szellemben spiritualizált ógörög kifejezést Weber korabeli valláselméletekből vonta be saját politikai és vallásszociológiájának fogalomkörébe. A fogalom protestáns – azaz katolicizmusellenes – csapásiránya szerint az adminisztratívan szervezett hivatalokban úgymond a karizma legsajátabb vonása, vagyis a Lélek fogadására és közvetítésére képesítő személyes kvalifikáció megy veszendőbe. Pál apostol szava azonban (1Kor 12), amely eredetileg a Lélek különféle „adományait" jelölte, majd harci fogalomként a keresztény hirdetés eleven „ősrendjének" intézményes megmerevedése és világba tagozódása ellen irányult,[4] itt végül a szűkebb életszférák határain túli jelentőségre tesz szert. A fogalom új elvi helyét – a társadalmi történések legtágabb horizontját – az idézett mondat pontosan megjelöli. Az alábbiakban a karizma sokszor tárgyalt átalakulási folyamatai – azaz tradicionalisztikus és bürokratikus „elmindennapiasodása"[5] – helyett a karizma „tiszta" vagy „eredeti" alakjának fogalmára összpontosítunk, ahogy Weber a karizmatikus mozzanatot a „születési pillanatában" nevezi.[6] Bár egy „próféták nélkülinek"[7] jellemzett korban könnyen érthető, hogy a karizma elszemélytelenedési folyamatai keltenek érdeklődést, a nem mindennapi

[2] Weber 2007b, 80. o.
[3] Lásd a vallásteoretikus Martin Riesebrodt kritikáját, Riesebrodt 2001.
[4] Lásd Sohm 1892, az ő jelentőségéhez Kroll 2001 és Riesebrodt 2001.
[5] Lásd Roth–Schluchter 1979, Breuer 1991, Schluchter 1988
[6] Ezzel nemcsak a különféle karizmatikus mozgalmaktól és életformáktól tekintünk el, hanem a karizma közvetlen vallási és politikai vonatkozásaitól is. Előbbiekhez Gebhardt 1994, utóbbiakhoz Breuer 1991 és 1994, Lepsius 1993.
[7] Weber 1998c, 152. o.

individualitás minden renden kívül állását a pillanatszerűség nem teszi „maradványkategóriává”.[8]

A karizma legfőbb vonása ugyanis – és egyben Weber eredeti ötlete – a személy nem mindennapi képessége a fennálló megtörésére és a gyökeres újat kezdésre. Az új társadalmi és kulturális rendet támasztó fordulat egyénektől indul, akik nem mindennapi kvalifikációjukat a kitörés pillanatán túl is képesek saját körükben beigazolni.[9] A kreativitás erejeként felfogott karizma gondolata a hatásos kivételt szegezi szembe a hagyományosodás és az eljogiasodás hatalmaival. A forradalmasító lendület áttöri a meglévő rend kiüresedett burkát. Ami a teremtő áttörés körülményeit és lefolyását illeti, a karizmatikus tett kedvező állapotaként Weber külső – politikai vagy gazdasági – és belső – pszichikai vagy vallási – határhelyzeteket azonosít be, amelyek meghasonlottsága kedvez új tartalmak befogadásának. A „lelkesültség”, a „remény”, a „pszichikai, fizikai, gazdasági, etikai, vallási, politikai ínség” széles körben fogékonnyá tehet a rendkívülire.[10] Az előzményekhez kötetlen szuverenitás valami „soha nem voltra” – kinyilatkoztatásra, kardja erejére vagy éppen az általa belátott általános észre[11] – hivatkozva töri meg a már mindig is érvényesnek tartott vagy a megfelelő módon beiktatott normát. Mindenestül személyes küldetése felgerjeszti a személyének engedelmeskedni akarást, mert benne látszik érvényesen megtestesülni a válasz a legégetőbb kérdésekre. A karizmatikus pillanatok váratlan kinyilatkoztatási vagy belátási események egy olyan értelemről, amely végső soron arra tart igényt, hogy az embert a kozmikus egészben megtartsa. A mágikus, vallási, művészi, politikai vagy éppen intellektuális karizma teljes újraorientálódást kínál a közös világviszonyban: a karizmatikus gesztus „belülről forradalmasító” nem mindennapisága a lelkület teljes megváltozását, „újjászületést” vár el a követőktől.[12] A természetfelettiség ellenállhatatlansága „feltétlen odaadást” támaszt, az alkalmi érzelem tudatos meggyőződéssé tartósodik.

A fogalom szempontjából kulcsfontosságú körülmény, hogy a kötöttségektől mentes karizmát Weber kifejezetten elhatárolja a mindennapi

[8] Utóbbit állítja például Käsler 1977, 158. o. és Turner 2007, 86. o.

[9] A weberi vallás- és uralomszociológia e metszéspontjához lásd Weber 1987, 63. o. és Weber 1996, 205. o. skk.

[10] Weber 1980, 661., 654. és 140. o. A karizmatikus helyzet és mozgalom pszichológiájához lásd Camic 1980 és Ebertz 1987; utóbbi a jelenséget a stigmatizáció szociálpszichológiájával hozza összefüggésbe.

[11] Weber 1988g, 482. o. és Weber 1980, 726. o. Utóbbihoz még Breuer 1993.

[12] Lásd Weber 1980, 321. o. A bürokratizálódás ezzel szemben „kívülről”, az „életkörülmények és az életproblémák megváltoztatása” által forradalmasít, Weber 1980, 142. o.

gazdaságtól. „A tiszta karizma sajátosan *gazdaságidegen*”,[13] ahogy az uralomszociológia legutolsó változata fogalmaz. A forradalmi teremtés eszerint nem materiális alapokban gyökerezik, nem önmozgó termelési viszonyok antagonizmusaiból fakad, és önmagában nézve nem is csoportkonfliktusok robbanáspontja. A karizmatikus helyzet gazdaságfüggetlensége nem csak a *mindennapi* elemi szükségletektől való távolsággal függ össze, hanem nyilván azzal az elvi döntéssel is, hogy a történések szellemi tényezői anyagiakra visszavezethetetlenek. Ez az összefüggés jól tanulmányozható annak az alaknak a képén, aki a karizmatikus személy leginkább jellegadó típusaként tűnik fel: a „prófétán”.[14]

A weberi szociológia kései foglalata, a „Szociológiai alapfogalmak” közvetlen kapcsolatba hozza az újításokat a prófétasággal: „A rend *tudatos* újjáteremtése eredetileg majdnem mindig prófétai jövendöléshez, vagy legalábbis prófétikusan szentesített és így szentnek hitt üzenethez kapcsolódott”.[15] A próféta mint „tisztán *személyes* karizmahordozó” a maga intézménymentességében úgyszólván a kultikus hagyományok üzemszerű kezelőjének látott pap ellenképe. Jövendöléseinek definíciószerű „ingyenessége” is a kötetlenség értelmében vett szabadságról tanúskodik.[16] A próféta egységes értelmet hirdet, a kozmoszét és benne az emberi életét, a legkülönfélébb életmegnyilvánulások egységes „életvitellé” rendszerezésének alapjaként.[17] A szokások, rítusok és résztörvények sokasága helyett az élet egységes értelemközéppont köré szervezése a karizmatikus képességű próféta műve. Teljesítménye, az eredeti értelemadás nem valami „romantikus-természeti” alapon, hanem következetes állásfoglaláson nyugszik.[18] A prófétaság ugyanide tartozó fogalmi kérdése mindenkori üzenetének teremtő újszerűsége, amelynek történeti megítélése ehhez képest eseti ügy: egy jelenség teremtőnek minősítése Weber szerint értékelésen, vagyis az általunk benne sajátos érdeklődésünk nézőpontjából megvalósulni látott értékeken múlik. Önmagában egyetlen személyiség történelmi működése sem

[13] Weber 1980, 142. o.
[14] Lásd pl. Weber 1921a, 398. o.
[15] Weber 1980, 19. o.
[16] Az ókori zsidóságról szóló művében Weber behatóan vitatja, hogy a prófétai tanítás gazdasági érdekek puszta visszatükröződése vagy patologikus állapotok közvetlen folyománya lenne. Lásd Weber 2007c, 552. o. skk., 562. o. skk.
[17] Weber 1980, 275. o.
[18] Weber 1988e, 132. o. Azóta sokan vitatják pl. az izraeli próféták külső kötetlenségét, lásd pl. Berger 1963 és Ebertz 1987, 29. o. skk.

teremtőbb, mint társadalmi állapotok vagy éppen a legszemélytelenebb földrajzi körülmények hatása.[19]

Ezekkel a gondolati erőfeszítésekkel egy időben az autonómiagondolat közösségivé szociologizálása is zajlik. A Durkheimnél születő szociológia számára világelgondolásainkba – a kavargó egyéni előítéletek és a merő vélekedések zűrzavarán túlemelkedve – mindenkori közös önmagunkat tagoljuk bele. Az emberi személy magva a szolidáris közösség, amelynek erejéből újabban arra is telik, hogy tagjaitól autonómiát várhasson el: nevezetesen az ember mivolt autonóm módon belátott egyetemes követelményeit.[20] Az eseményeknek valódi újdonságot kölcsönző jelentőségtényező – az eszmények születésének kreatív helye és ideje – ugyanis a mindig „kultikus" nem mindennapi együttlét, amelynek teremtő lendülete aztán a mindennapok ténykedéseit is mozgatja. A közösség által emelt szent rend válik utóbb mindennapivá. A múltnak nincs olyan döntő fordulata, amelynek szereplői kizárólagosan legsajátabb mozdulataikat végeznék: minden ilyesmi csak a történelmileg érdektelen önös magánpraktikák rengetegét gyarapítja. Az ily módon megszólaltatott egyszeri forrásadatok közösséghányada már úgyszólván a történész pillantását megelőzően meghaladja egyéniséghányadukat. Aki a tettekhez ebben a szellemben hajol egyre közelebb, a „belé testesülő" társadalmat pillantja meg. Noha a testi és szellemi gesztusok nem merülnek ki meglévő szerkezetek puszta megvalósításában, a „habitusok" jegyében írt történetek hőseinek valódi súlyt és jelentőséget az alkatukban ott működő csoportközösség biztosít.

A weberi próféta képletadó alakja, Jézus gyökeres fordulatot hirdet meg „törvény" és „lélek" elsőbbségi viszonyában, mégpedig az utóbbi javára. A „vándorkarizmatikusként" színre lépő tanító minden szellemi és intézményi folytonosság és előzményekre való visszavezethetőség ellenére páratlan hatással szólít feltételek nélküli hitre egy atyai Istenben.[21] Rítus- és intellektusellenes fordulata a felebaráti szeretet parancsát az ellenség szeretetéig radikalizálja. A megöröklött vonatkoztatási keretek áttörése az értékek valóságos forradalma.[22]

Az élet nem vallási szféráiból felvonultatott hasonló jelenségek közül, amilyen a „jogkinyiltkoztatás" vagy éppen a „zseni uralma",[23] összefüggésünk

[19] Lásd Weber 1988e, 51. o.
[20] Durkheim 2000 és Durkheim 2003, főként 195. o. skk.
[21] Weber 1980, 321. o.
[22] Lásd ehhez Theißen 2004.
[23] Weber 1980, 446. és 142. o.

szempontjából az „eredeti karizmatikus nevelés” érdemel külön említést. Az életmű több helyén is felvázolt nevelésrendszertan szerint a nevelésnek ez a típusa a csíraszerűen meglévő nem mindennapi képességek felszítását végzi. Az üzemszerű szakemberré iskolázás és a kultivált emberré pallérozás helyett a cél a megfelelően kvalifikált növendék újjászületése *(metanoia)*. A többféleképpen alakítható ember mivoltot ilyenkor egy sajátos eszmény, a teremtőképesség akár tömeges elvárása tölti meg tartalommal.[24]

*

Mindezek alapján nem meglepő, hogy egyesek a weberi „egyetemes történelmet” egyenesen karizma és bürokrácia szélső pólusai között látják lüktetni.[25] Ez a kettős séma ugyan a karizma legtágabb szemléleti horizontján mindinkább elveszíti kiélezettségét, ám az individuális egyszeriség a különféle irányú társadalmi-történeti mozgások sokaságát hordozó gondolatnak bizonyul. Vegyük ezért szemügyre a legkidolgozottabb ellenkép háttere előtt Weber történelemfelfogását.[26]

Az egynek látott világtörténelem hegeli filozófiája gondolat és valóság előbbiből induló mozgását követi végig, a sokféleség ésszerűen kibontakozó egységének előfeltevése jegyében. A legnagyobb szabású világrendezési elv szerint a világtörténelem nem más, mint valami szellemi természetű abszolútnak az önmagához tartó időbeli kibontakozása. Az időbeli-véges keretek miatt a legélesebb ellentmondásokban – vagyis a történelem úgynevezett fordulataiban – a Világszellem saját igazsága feszül átmenetileg önmagának, hogy végül kiteljesedett önmagává valósulva találjon megbékélést. A történetiség nem más, mint az útját belső szükségszerűséggel járó Egy ilyen módon zajló dialektikája – és az erre való szellemi ráhangolódás. A történő világnak ezen a rendszerré kiépített idealista képén így minden helyesen felfogott *egyszeriben* végül is a *legáltalánosabb* valósul meg. A szabadság: az ész általánosságába nyert betekintés. A részlegességek által nem béklyózott legáltalánosabb a legszabadabb. A történelem legnagyobbjainak újat hozó gesztusai akarva-akaratlan a „közös művet” építik. A világtörténelmi egyének tetteiben az addig „rejtett szellem” a fennálló jelen burkából valósul jelenvalóvá, praktikus természetek lévén az Egybe való belátáson többnyire innen. A saját művük iránti szenvedéllyel bontakoztatják elő önmagukból a legáltalánosabban érvényes jövőt. Forradalmuk az időbeliségbe bocsátkozott abszolútum meghasonlásainak elkerülhetetlenül

[24] Lásd Weber 1980, 677. o. skk. és 1988d, 408. o. sk.
[25] Lásd pl. Mommsen 1974, 206. o. sk.
[26] Az alábbiakhoz lásd Hidas 2004.

aktuális átfordulási pontja. Akitől az „én azonban azt mondom néktek" szavak egykor elhangzottak, végtelennek és végesnek a megvalósult egységeként a történelem „tengelye". Kijelentésének érvényét ez az egybeesés adja és írja elő minden későbbi számára. Ügye iránti szenvedélye a legáltalánosabb és egyben legvalóságosabb középpontba vezet.[27]

Gondolat és valóság dialektikáján és végső egybeesésén szerkezetileg nem változtat, ha a kiindulópontot – mint Marx – a „konkrétnak" mondott viszonyokból vesszük. Dialektikusan egyre éleződő társadalmi viszonyok vezettek el a jelen végletes meghasonlottságaihoz. Az ember semmilyen vonatkozásban nem elidegenült lényegfogalmából azonban levezethető a mindenestül társadalmi lényhez elvezető történeti út, akit immár a helyes, azaz megosztást nem ismerő társas viszonyok töltenek ki. Ahogy a sokszor hivatkozott „konkrét" ember nem a saját döntéseit meghozó egyén, úgy világtörténelmi szabású egyének sem lehetnek meghatározó szereplői a termelési viszonyok és a termelőerők fejlődéstörténetének. Egy konkrét helyzetelemzésben a forradalmárnak legfeljebb a típusa lehet érdekes, akinek dialektikus tette a fennálló viszonyok saját mozgásuk miatt eleve elkerülhetetlen ellentétükbe fordításából állt. Tettének értékét az összefüggésegészbe való objektíven helyes illeszkedése adja.[28]

Egy radikálisan történetinek, azaz minden pontján egyedinek látott történelem ezzel szemben mindinkább elveszíti ezt a magaslati nézőpontot. A történeti kutatásnak, ha a „bennünket övező valóság" individuálisan keletkezett és minden ízében individuális összefüggésének megértése a célja, a gazdagon forrásozó egyediségekből kell kiindulnia, és munkája során mindvégig a megismerésnek ezen a talaján is kell maradnia. A legkövetkezetesebben végiggondolt történeti individualitás immár semmilyen közvetlen kapcsolatot nem mutat semmi feltétlennel. Weber mindenestül történeti történelemfelfogásában a nézőpont már a saját, mindenestül történeti, azaz keletkezett perspektíva, amely rendet visz a minden ponton egyszeri történések kimérhetetlen végtelenjébe. A tapasztalati világ a gondolati feldolgozáshoz alkalmas perspektívák tömegét kínálja választásra. Maga a történelem nem szolgál tájékozódási pontokkal a rendezéshez: a minden ízében történeti jelent kivéve nem maradt egyéb orientáció. Amikor az önmagában homogén történéskáoszba az ember rendet visz, akkor a saját perspektívájából jelentőségteli – azaz jelentőséggel „felruházott" – összefüggéseket ragadja ki és formálja egységes fogalommá:

[27]A fentiekhez lásd Hegel 1979, főként 69. o. skk.
[28] Lásd Marx 1962, főként 559. o. skk. és Marx–Engels1974, főként 19–93. o.

„történeti individuumokká". A történésekről alkotott valóságfogalmakat, vagyis az „ideáltípusokat" az abszolút felé általánosítás helyett a keletkezés iránti érzék szervezi: számunkra való egyszeri jelentőségeknek az ugyanolyan egyszeri előzményfeltételekre való visszavezetése.[29]

A magasabb tanulságok nélküli történésáradatban egyszeri következik egyszerire: az események szükségszerűségmentes egymásutánja nem más, mint lehetőségek valósággá válása szabadság révén. Az így felfogott történetiség: érzék a közvetítések nélküli keletkezés iránt. A modern nyugati világ a szakadatlan újítást emelte saját szemléleti középpontjába. Az eminens értelemben időbelivé vált idő a „mozgásba jött" idő.[30] A tágabban értett hit Kierkegaard szerint maga a történetiség: érzék a „pillanat", azaz a közvetítések nélküli keletkezés iránt. Ha pedig minden keletkezés szabadságból történik, az egyénre hárul a döntés, mihelyt kilép az „esztétikai" közvetlenség választás előtti viszonyaiból. A legradikálisabban időbeli felfogás szerint minden pillanat potenciálisan újat hozó pillanat, ami történelmi visszatekintésben is megerősíti az új és a soha nem volt iránti érzéket. Az állandóságnak vagy a megalvadt minták visszatérésének a stabilitása helyett fejlődések, fordulatok és kezdetek tűnnek szembe. Ide tartozik éppen a „revolúció" fogalma is, amely csak az újabb időkben töltődött fel – egy eredeti körpályához való planetáris visszatérés helyett – az áttörés és az új felé tett forradalmi elmozdulás értelmével. A jelen esetlegessége és az eljövő kiszámíthatatlansága egyre valószerűtlenebbé teszi a régi rendekhez való visszatérést. Az újat keltés lehetőségében rejlik minden helyzet egyre többször hangoztatott elvi „kontingenciája".[31]

A rendszerből az egyediségek felé való kitörést a meglódult események tapasztalatán kívül a saját egyszeriség élményszerűsége hajtotta. A szakadatlan termő egyediségek terében maga az ember is lényege szerint történeti. Az egyes egyén jelentőségének szociológiai felmérése egyre többek közös programjává válik.[32] A „megértő szociológia" alapfogalmainak perspektívája az állásfoglaló individuum.[33] Minden közös rend időleges összefüggés, amelynek értelmi rendjét egyének hordozzák. Fennállásuk „esélyét" leginkább a hitbeli érvényessége erősíti meg. Az érvényesnek tartott közös orientációk renddé rögzülhetnek, intézménnyekké szilárdulhatnak és

[29] Lásd Weber 1988e, 122. o., továbbá Weber 1988f, 190. o.
[30] Lásd ehhez Koselleck 2003.
[31] Lásd Arendt 1965. A modern világról, mint „kontingenciakultúráról" Makropoulos 1998.
[32] Lásd pl. Simmel 1992, 14. o.
[33] Lásd Weber 1998a.

belsővé személyesedhetnek.[34] A weberi szociológia témája a különféle rendekben élő egyének világviszonya, amennyiben a rendeket egyének alapítják, változtatják és hordozzák, az egyéni tetteket pedig emberek hordozta rendek motiválják, ellenőrzik vagy éppen gátolják. Az „eredeti", nem szerkezetek nehézkedésétől hajtott mozgásokat egyének kezdeményezik. A rendképzetek meghaladhatatlan ingatagsága egy historikus világészlelés logikailag legkövetkezetesebb pozíciója.

*

Az ember végső soron rendszerezhetetlen egyszeriségének gondolata szerint minden pillanat döntésterhes pillanat: a jövő az egyén tettein dől el. Történetiség és személyiség belső összefüggése miatt minden egyes döntés egyáltalán a döntésre való elhatározásban gyökerezik.[35] Hogy az élet ne természeti eseményként peregjen le, teljes egészében „végső döntések láncolatába" kell horgonyozni, amelyben a lélek „a saját sorsát, tettének és létének értelmét választja meg".[36] A választás egyéni választása mindinkább az ember mivolt alapszerkezetének bizonyul. Az élet csak „az egyáltalán *lehetséges* végső álláspontok összeegyeztethetetlenségét, vagyis harcuk eldönthetetlenségét, tehát a köztük való *döntés* szükségszerűségét" ismeri.[37] Mivel az individualista történetiségeszme legelső elvi kidolgozását Kierkegaard végezte el,[38] aligha véletlen, hogy az ember mivolt alapszerkezetével és modern létfeltételeivel kapcsolatban is egzisztencialista gondolati alakzatokkal találkozunk.[39] A döntés pillanatai a szubjektivitás és a bensőségesség pillanatai. A „személyiség" weberi felfogása a leíró igényen az ember mivolt éppen ilyen feladata felé mutat túl. A modern mindennapoknak eszerint az képes méltósággal eleget tenni, aki a sorsát nem mindennapi döntések láncolatában választja. A személyiség a mindennapok elsekélyesítő hatalmával szemben nem mindennapi erőket mozgósít magában, amivel választásai a vallásosság karakterisztikumait öltik, mozdulata virtuóz teljesítmény. Az emberen belüli feszültség szociológiai aspektusa mindennapiság és nem mindennapiság ellentéte. Elhatározásával olyan

[34] Lásd Weber 1987, 37. o. skk., a „rend" fogalmához uo., 58. o.
[35] Vö. Henrich 1952, 118. o. skk.
[36] Weber 1998b, 89. o. sk.
[37] Weber 1998c, 151. o.
[38] Kierkegaard 1997.
[39] Az esetleges hatástörténeti összefüggések kimutatása nem tartozik ide. Kierkegaard neve az egész életműben egyetlen helyen fordul elő, az általánosíthatatlanul individuális „egyes egyén" és a feltétlenül érvényes általános etika közti meghasonlásról szólva, Weber 1988a, 101. o. Éppen a karizma fogalma kapcsán ugyanilyen szellemben utal elvi hasonlóságra Weiß 2009.

követelményeket támaszt önmagával szemben, amelyeknek – Weber egy levelének megfogalmazása szerint – „létezése nagy csúcspontjain kívül általában nem képes megfelelni”.[40] Ezek a csúcspontok nyilvánvalóan az egységes életet elváró „prófétai” követelésnek tesznek eleget.

A személyiség döntésének külső körülményeit – a romantikus „zseni” abszolút függetlenségétől eltérően – a világ időközben következetessé vált és hatalommal telt rendjei alkotják. Weber kordiagnózisa szerint az emberi élet önálló elvű szférái – a gazdaság, a politika, a tudomány, a művészet vagy a vallás – mindinkább saját törvényeiket követve szakadnak egyre távolabb egymástól. A feladat, hogy „saját végső eszményeit autonóm módon jelölje ki”,[41] ebben a közegben éri az egyént. A személyiség önmagán túl törekvésének egyetlen igazi iránypontja ugyanakkor önmaga: joggal heroikusnak mondott kiemelkedése folyamatos önfelülmúlás a mindennapok sekélyesítő hajlamával szemben.[42] Heroikus mozdulattal teszi belsővé a saját végső bizonyosságot, és fenntartások nélkül szenteli magát választott ügyének. Egyéni törvénye,[43] vagyis épp-ilyen-létével is számot vető végső állásfoglalásai a történelemben nem mutatkoznak általánosíthatóan érvényesebbnek más állásfoglalásoknál. A Weber szeme előtt lebegő virtuóz személyiség ugyanakkor – minden kivételességével együtt is – nem egy elit, hanem mindenki ügye, akárcsak Kierkegaard „egyes” embere, aki a saját magában lappangó tömegtől határolja el magát. Mindenkiben legyen meg a szándék, hogy a természeti élet tagolatlan alapjából kiemelkedjen, vagy Kierkegaard-t parafrazálva: „mindenki lehet személyiség, és legyen is az”,[44] ha nem akar „rendember” lenni. A „személyiség” igazi ellenfele a sohasem-döntés, a megcsappant döntéskészségű ember, akinek egész lénye reszket bele, „ha ez a rend egyetlen pillanatra is meginog.”[45]

*

Az „eredeti” karizma a történetiség egyszerisége és a személyiség nem mindennapisága felől nézve: az újdonság betörési pontja, de legalábbis az áttörésszerű változás lehetősége az állandóan zajló alakulások közepette. Ha minden ideáltípust az egyszeriség keletkezése iránti érzék szervez, akkor a

[40] Weber 1990, 399. o.
[41] Weber 1988c, 40. o.
[42] Lásd az értékítéletmentesség követelményét tárgyaló tanulmányt, Weber 1998b, i.h.
[43] A Georg Simmel alkotta fogalom kapcsán lásd Schluchter 1988b, 259. o. A Webernek sokszor a szemére vetett elitizmussal szemben lásd Henrich és mások 1988.
[44] Vö. Kierkegaard 2000, 99. o. skk.
[45] Weber 1990, 414. o. A fentiekhez lásd már Hidas 2004, 127. o.

„karizma" ideáltípusa érzék a „kivételesen" egyszeri iránt, az eredendő időbeliség határfogalma és a „voltaképpeni", azaz szuverén újítások foglalata. A karizmatikus egyének a kitüntetetten nem mindennapinak, azaz a még-soha-nem-voltnak a minden csoporthoz kötöttség ellenére egyéni lehetőségét hordozzák.[46] Még ha sámánok és zsákmányszerző hadvezérek nem törik is meg a normatív eszméket, a bevett eljárásokat és a kiépült szerveződéseket, a hagyományos rendekből való kitörés elvi lehetőségeit testesítik meg. A karizma „kínból vagy lelkesedésből fakadó belső átalakulást idéz*het* elő, amely az egyes életformákhoz és általában a »világhoz« való viszonyulásteljes újraorientálódása közepette megváltoztatja a központi érzületi és cselekvési irányokat."[47] Ehhez a lehetőséghez mérendő a mindenkori valóság.[48]

A mindennapok ereje ugyanakkor rögtön megjelenése pillanatában kikezdi a nem mindennapit: a berendezkedés szükséglete mindinkább rutinszerűvé hagyományosítja vagy szervezetté racionalizálja a kivételeset. Az új rendet tartósítani kell, a mindennapokkal meg kell birkózni.[49] A fogalom ezért a hatásosnak bizonyult rendkívülit „in statu nascendi",[50] azaz születése ideáltipikus pillanatában, még uralmi szerkezetté rögzülése előtt ragadja meg. Mihelyt ugyanis a karizmatikus mozgás „visszaárad a mindennapok pályáira", elveszti eredeti erejét: maradéktalanul mechanizálódik, vagy éppen „teljesen más szerkezeti elvek szorítják háttérbe", de legalábbis „a legkülönfélébb formákban összeolvad és összekeveredik velük", miáltal „a tapasztalati történeti alakulatnak gyakran egy felismerhetetlenségig eltorzult, csak az elméleti szemlélet által tisztán elkülöníthető összetevőjévé" válik.[51] A valóság keverékformái az elvi tekintet számára is egyre elmosódottabbnak mutatják a karizmatikus elemet: minden bürokratikus igazgatásban és öröktől meglévő hagyományban rejtőzhet valami személyes. Jól mutatja ezt a „feudalizmus" ingadozó besorolása, amely hol a tradicionálishoz, hol a karizmatikushoz esik

[46] Hasonlóan értelmezi a történész Wolfgang J. Mommsen is, aki a politikatörténeti hátteret mutatja be, de a fogalmat végül elsődlegesen Nietzsche hatására vezeti vissza, Mommsen 1974, 97. o. skk.
[47] Weber 1980, 142. o.
[48] Friedrich Tenbruck a „»karizma« keresését" olyan „tartós antropológiai problematikának" nevezi (Tenbruck 1975, 686. o.), amely a vallásszociológián keresztül a weberi gondolkodás elvi középpontjába vezet. A teodicea körébe tartozó „értelemkérdést" – a szenvedéstapasztalatok elvi megoldáskísérleteit – olyan „állandónak" tekinti, amely a világhoz való viszonyt döntően szervezi. Weber azonban szerinte nem bontotta ki a karizmafogalom központi státusát.
[49] A karizma sajátos irracionalitása mindenekelőtt a „mindennapokhoz" mérendő, amely így annak közelebbről nem meghatározott ellenfogalmaként jelenik meg, lásd Seyfarth 1979.
[50] Pl. Weber 1980, 143. o. sk.
[51] Weber 1980, 661. o.

közelebb.[52] Ha egy szerkezet egy másikba súrlódásmentesen „torkollik bele", ahogy Weber a karizma „fő problémáját" megfogalmazza,[53] az történelmi helyzetek jellemzése és elvi kérdések eldöntése szempontjából egyformán nehézséget okoz.

Mindennapiság és nem-mindennapiság, rend és rendkívüliség elkülönítési nehézségeiből fakad az a máig tartó vita, hogy a karizmatikus gesztus valóban olyan egyszeri-e, és hogy nem lehet-e a rend is karizmatikus. Ami a prófétát, ezt az eminensen „személyes karizmatikust" illeti, a vallásalapító a megkülönböztethetetlenségig hasonló lehet a vallási újítóhoz.[54] Mindig lehetséges az újdonságarány hangsúlyozása a mégoly tömegesen visszatérő régihez képest.A rendkívüli és a teremtő nem pusztán tapasztalati és mennyiségi kérdés. Ugyanez a fogalmi bizonytalanság teheti lehetővé, hogy az értelmezéstörténet válaszútján egyesek a rend perifériáján, mások a centrumában találjanak rá a karizma erejére.

Hogy társas képződmények mennyiben számíthatnak karizmatikusnak, az az adott keretek közt attól függ, sikerül-e a személyes nem mindennapiságot fogalmilag tartósítani. A karizmát egyesek a rend személyes peremén, mások inkább a személytelen központjában lokalizálják. Az előbbi felfogás Webernek az ókori zsidóságról szóló művét az „újítás szociológiájaként" olvassa. A kulturális újítók itt látomásaikkal a szervezetlen periférián lépnek színre: a próféták kívülről hirdetik üzenetüket a hivatalos rend központja felé – részben annak ellenében. De a centrum is mutathat, „értékek és hitek birodalma lévén", karizmatikus vonásokat, amit az itt összpontosuló „lenyűgöző *(teremendous)* erőnek" köszönhet.[55] A „hivatali karizma"[56] és az „örökletes karizma"[57] weberi fogalmai hordozzák legfeltűnőbben a két aspektust egyszerre: a nem mindennapiság folytonossá tétele, az innováció tartósítása a személyről leoldásának és hivatalokba telepítésének a kísérlete révén zajlik. Még ha a személyes elem elillant is az egykor személyesen alapított rendekből, intézményesített szerkezeteikben megőrződhet valamilyen szentség, azaz nem mindennapiság, rítusokba és értékeszményekbe foglaltan. A gondolat legszélső következetessége szerint

[52] Weber 1980, 148. o. skk. és 625. o. skk. (magyarul Weber 1987, 260. o. skk. és Weber 1996, 164. o. skk.)
[53] Weber 1980, 147. o.
[54] Lásd Weber 1980, 250. o.
[55] A Rudolf Otto vallásfogalmát idéző megfogalmazásokat lásd Shils 1961, idézi Eisenstadt 1968, XXX. o. és Shils 1972, 132. o.
[56] Weber 1980, 674. o. skk.
[57] Weber 1980, 144. és 673. o.

akár az így születő – de csak az így születő – rend is lehet karizmatikus, vagyis minden pillanatában új. A személyes nem mindennapiság ráadásul személytelenül mindennapi képződményekbe is beiktatható, rögzített hivatali idejű és szabályozott mozgásterű „vezér" megválasztásával. Szent „centrálzónái" ellenére az ilyen rend azonban már nem lehet „tisztán" karizmatikus.

A „genuin" karizmát éppen a személyessége tünteti ki: intézményesítetlen intézményként a mindennapi szervezettséggel éles feszültségben kell helytállnia. Mára persze a rendkívüliség elvárása és „mesterséges" felszítása tömegjelenséggé vált.[58] Az újdonságra való felfokozott fogékonyság mindinkább „kreativitást" vár el a jelentől. A természetfeletti azonban a mindenkori természetesség háttere előtt rajzolódik ki: a külső szemlélő számára a „hívek" aktuális érvényességhitében, a rendkívüli értékelésben érhető tetten. A karizma kontextuális és szubjektív kérdés, egy adottság karakterének külső megítélése pedig Weber szerint a mindenkori tapasztalati tudás függvénye. A mesterségesen „kivetített" és „színre vitt" karizmát mindenesetre a gyors lelepleződés veszélye fenyegeti: fennállásának az „esélye" csekély.[59]

A fentieket összegezve: az egyes egyén határesete a rendkívüli egyes egyén, azaz a rendkívülien egyszerinek észlelt és emiatt természetefelettinek számító egyes egyén. A „genuin" karizma fokozott értelemben vett „kivétel", kivétel a kivételek között, amelyet az általánossal és a fennállóval való fokozott feszültségviszonya tüntet ki. A karizma iránti érdeklődés tehát az „értékek rangsorát"[60] megfordító „nagy személyiségek" és a „heroikus egyének" iránti kultikus korérdeklődésen túl a szubjektivitásfogalom következetes felfokozódásából is táplálkozik.[61]

Hogy az alkotó döntések sorozatára termett individuumnak ez a szemlélete maga is történeti képződmény, arról az ember történeti világviszonyainak szentelt weberi szociológia persze maga is tájékoztat. Ahogy ínséghelyzetben, megörökölt értelmezések összeomlásakor, „lelkesedéstől vagy reménykedéstől" hajtva válnak relevánssá bizonyos képességek, hogy azok fényében értelmeződjön újra minden, úgy maga a

[58] A „művi" karizmához Gebhardt 1993, 3. o., irodalommal a 12. oldalon.
[59] Az „esély" lehetőségfogalmát lásd pl. Weber 1980, 13. és 16. o.
[60] Weber 1980, 658. o.
[61] A szellemtörténeti előzmények közé Nietzsche is nyilvánvalóan odatartozik, ahogy a „nagy személyiség" számos korabeli megragadási kísérlete is, lásd pl. Hennis 1987, 165. o. skk, Kamphausen 1993 és Lang 2001. A sokszor nietzschei kérdésfelvetésekre azonban Weber nyilvánvalóan nem nietzschei válaszokat ad.

fogalom is magán viseli külső keletkezési körülményeinek nyomait. Egy kalkuláló világuralás varázstalan világában, amelynek „leginkább végzetszerű" hatalma Weber szerint a „»hivatásként« szervezett mindennapi kapitalizmus",[62] egyre kevesebb esemény térül el „a mindennapok pályáiról", egyre kevesebb rendkívüli képesség „lobbant fel karizmatikus hitet". A sokszoros kötöttségek megmerevedett rendjeiből való kitörésnek – azaz egy új értelemegység megteremtésének – a romló esélyei hajdani kitörési pontok felé terelik a gondolkodást. A kordiagnosztikai fejtegetések ellenképeként így tűnnek fel belülről vezérelt szubjektumok a történés „genuin" mozgatóerőiként. A saját lábon megállás ilyen körülmények közt nagyra nőtt igénye tehet fogékonnyá a kivételesség legtipikusabb alakjaira.[63] „E világ kötelékein kívül" állva a karizma ugyanis kizárólag „önmaga belső meghatározottságait és korlátait" ismeri.[64] Ami a szuverenitás akarását illeti, a „valamilyen középpontra – akár túlvilági-vallási, akár világon belüli célra – vonatkoztatott »személyiség« nyugati eszményének"[65] máig ható alakja Weber szerint többek között a protestantizmusban nőtt nagyra. Az individuális élet felértékelésének erőit ugyanitt találja meg: itt nyert „irdatlan hangsúlyt ez a parányi időszak",[66] ti. az ember egyszeri földi életideje. A gondolkodástörténeti múltba még távolabb visszatekintve kiderül, hogy mérvadó, a kereszténység által évszázadokra befogadott görög hagyomány szerint emberkéz által lényegileg semmi sem történik: a démiurgoszi tett nem ontológiailag, hanem kozmológiailag alapoz meg; kézművesi mozdulatai az ideák ősképi világmodelljét valósítják világgá.[67] Az ember istenképmási voltában társteremtőből emelkedett teremtővé. A teremtő Istennel közeli rokonságot mutató teremtő, világalakító ember ősképe a *bibliai* próféta, aki a mágikus és rituális normák tradicionális rendjének egységes szempontú áttörését követeli.[68]

Így kedveztek az individualizálás különféle szellemi és szerkezeti erői a „karizmatikus" szemlélet történelmi és fogalmi kibontakozásának. Radikálisnak észlelt változások a történések mozgó modelljeit igénylik, miközben az újdonság iránti érzék a tettekre is visszahat. A „kreativitás" fogalmisága és valósága a legszorosabban összefonódik. A „karizmatizmus"

[62] Weber 2007a, 12. o.
[63] Ennek egyik legfontosabb alesete a szuverén politikai vezetés lehetőségének a kérdése „varázstalan" körülmények között.
[64] Weber 1980, 655. o. sk.
[65] Weber 1921b, 373. o.
[66] Weber 1988a, 526. o.
[67] Lásd Blumenberg 1999.
[68] Weber 2007c, főként 589. o. skk.

eleven tapasztalatokból nyeri a motivációját – és értelmezésre váró megnyilvánulásokban találja meg a legitimitását.

*

A legújabb rendszergondolkodás, amely a mindenek – hegeli – összebékélése kifordításaként a „kezdetben volt a különbség”[69] elvére épül, a lehető legtávolabb kerül a szubjektivitás kiinduló gondolatától.[70] A kétértékű megkülönböztetésekre épülő rendszerek maguk választják ki és így teremtik meg saját elemeiket, saját határaikkal egyetemben. A tovatűnő rendszeresemények önfenntartási kényszert idéznek elő: a rendszerműködést a mindig másként is lehetséges „kontingenciája” ellenében a folytatás funkcionális parancsa biztosítja. Hol lehet a helye az újító emberi gesztusoknak a számunkra legfontosabb differenciában, a pszichikai rendszer és a társadalmi rendszer radikális különbségében? Ez a Niklas Luhmann által rögzített megkülönböztetés az egyéni egyszeriséget végleg kitelepíti a társas világból, hogy az előbbiben, azaz a tudatban élje gondolatokat termő rendszeres életét. A gondolkodás a világ egészét egyéni rendszervilágába fogadhatja – amennyiben képes gondolattá teremteni. Ide tartoznak a társas kapcsolatok is, amelyekről minden egyes tudatnak meglehetnek a maga gondolatai: ebből áll az önállósága. Így lesz minden pszichikai rendszer „úr a saját házában”.[71]

Eközben a szakadatlan kommunikációban önmagát építő társadalmi világ résztvevői révén egy másik rendszer épül. A kommunikációs műveletek ugyan tudatra szorulnak, ám a résztvevők természete nem emberi, ahogy a tudaté sem: az ember, nem lévén rendszer, minden rendszer környezete.[72] A kommunikációs események önálló cselekvéssé – azaz nem puszta élménnyé – minősítése maga is a társadalmi rendszer kompetenciája: címzettekhez rendelhetőség kérdése, a saját bonyolultság kétértékű egyszerűsítése érdekében. Ha az ember „nem szállásolható el”[73] a részrendszerek egyikében sem, a társadalmilag is releváns új születése sohasem lehet „emberi” teljesítmény. Az újdonság: egy kommunikációs helyzet kapcsolódásképes kommunikációs ajánlata. Az „eszmeevolúció” szerkezetek függvénye, amelyeket „a rendszerdifferenciálódás mindenkor uralkodó formája ír elő”.[74]

---

[69] Luhmann 1984, 26. és 112. o.
[70] Lásd újabban Schwinn 2013.
[71] Luhmann 1984, 354. o. skk.
[72]Luhmann 1984, 286. o. skk.
[73]Luhmann 1997, 744. o.
[74] Luhmann 1997, 549. o.

Az „emberről” beszélő nyelvezettel kapcsolatban egyetlen, érezhetően rezignált kérdés marad: milyen körülmények idézték elő az önmagunkra vonatkoztatás újkori fordulatát? A mindig is önmagát megfigyelő társadalom rétegzettséghez igazodó hajdani – középkori – önleírása még az egyetlen megengedett nézőpont, azaz a csúcs felől írt le, és rögzített helyeket kommunikált. A társadalom ugyan már mindig is kommunikációban zajlott, önleírásában erről azért tévedett, mert a régi rend rászorult arra, hogy az embereknek szilárd helyeket utaljon ki a társadalmon belül.

Az időközben funkcionális szempontok szerint átépült társadalmi rendszervilágban az ember a születési rendekből kihullva rendszerek sokaságában találta magát. Egy sajátos átmeneti állapotában azonban, az embervesztesége „tehermentesítésének” lehetőségeit keresve, a filozófián eluralkodhatott egy az újkori világ csaknem egészét megtévesztő önámítás: a minden tapasztalat előtti általános szubjektum gondolata. A szubjektivitás azonban nem több, mint a modern feltételekre való áttérés „megváltásformulája”,[75] amely a saját tapasztalt jelentéktelenség ellen hivatott védeni Isten egykori „teremtményét”. Erre az egyszerre általánosnak és egyéninek lenni akaró alanyra azonban túl nagy teher került: mindennek alapul szolgáló alapként neki kellett volna hordoznia saját egyszeriségét és a világ egészét. Így került az egyéni motívumokra az a teher, amely – a szándékokhoz igazodó fogalmiságban – hol a magának törvénykező tudat általánossága felé, hol pedig a döntéskényszerek egyszerisége felé fokozódott. A felfokozott szubjektivitás- és individualitáselvárás a „hős” és a „zseni” romantikus fogalmiságában csúcsosodik ki, a világ egykor stabil – úgymond „magáért való” – rendjének pótlékaként.[76]

Mindezek alapján a karizmatikus alapítás kiinduló mondatából, mely szerint „Meg vagyon írva – én azonban azt mondom néktek”, az „én” és a „néktek” az, ami nem fordítható le maradék nélkül rendszerelméletre. Az „azonban” egy rendszer kétértékű kódjai szerint választ mást. A társadalom – azaz a kommunikációs rendszer – variációs gazdagsága a nyelv negációs képességéből fakad, amelyet a terjesztés médiumai csak tovább erősítenek. Miközben tehát a kanonikus megírottság – már a megírottság puszta tényével is – nehézkedést szül a folytatás felé, maga a megírottság – a leírtaktól való eltérés könnyebb lehetőségével – variációra indít. Az „én” azonban hol a gondolatok belvilága, hol a kommunikáció szerkezeti pozíciója. A saját egyéni komplexitás a társadalomba – minden szerkezeti együttfejlődés és nyelvi

[75] Luhmann 1997, 1027. o.
[76] Luhmann 1984, 361. o. Az individualitás szemantikájához lásd Luhmann 1993.

kapcsolódás ellenére – végső soron átvihetetlen. A két rendszer szerkezeti kapcsolódása úgymond a szubjektum „pótfogalma”.[77] Hogy ebben a rendszerben valaha ember lakott, arra zárványként utal a végtelen „komplexitás redukciójának”, azaz a „tehermentesítésnek” egy másik – tudniillik antropológiai – hagyományból vett gondolata.[78] Az ember fogalmának a minden rendszeren kívülisége ugyanakkor személyes érintettségünknek a gondolatát, azaz jelentőségünk öntudatát múltból itt maradt zárvánnyá teszi.

*

A karizma fogalma egy olyan szemlélet centrumába tartozik, amely a szabad emberi cselekvés eminens lehetőségével és tapasztalatával számol. Nem egyszerűen a szuverén döntés, hanem az újat kezdés értelmében vett szabadságról van szó: ezt az emberi lehetőséget nevezi később Hannah Arendt egzisztencialista cselekvéstana „iniciatívának”, amely az egyéni születettség első kezdetéhez kapcsolódik.[79] A karizma: felfokozott értelemben vett cselekvés.

Mindez felidézi az eszes ember sajátos antinómiáját, amelyet Kant a kettős okság alakjába öntött: az immanens természeti okozatiságot az ember esetében a „szabadságból eredő okság” kíséri, lévén az ember egyszerre két világnak, a természet és a szellem világának a lakója. Kant szavaival: az ész „független (…) az érzéki világban foglalt minden meghatározó októl”; máshol pedig: az ész az a képesség, „amely önmagától tudja megkezdeni a jelenségek valamilyen sorát”.[80] A szabadságnak ez a fogalma minden külső meghatározottságtól és belső irracionalitástól elhatárol. Ez a szabadság a természeti és a társas renddel is összefér: a rend folytonos döntésekkel átszellemíthető. Weber számára a kultúratudományként felfogott szociológia feltétele éppen a szubjektív értelemadás lehetősége: szubjektív indítékok a történelmi alakulások eminens okai. Így lehet a teremtően tudatos énből való kiindulás ennek a programnak az elvi magva. Az egyéni szabadság melletti elvi döntés a személyes állásfoglalásból szervezett „életvitel” történeti kérdésének szemléleti alapja lesz, a „voltaképpeni” változások önértelmezésünkhöz illő felkutatása pedig hatásosan rendkívüli egyénekre talál. Tagadhatatlan, hogy ez a jelentőségtudat újra és újra túlterheli az embert. Ez a felelős és

[77] Luhmann 2002, 274. o.
[78] Lásd Hahn 2004.
[79] Arendt 1967, 213. o. skk.
[80] Kant 2009, A803/B831 és A554/B582.

elhatározásához hű „személyiség” karizmája, akár a funkcionális szempontú rendszerműködés erőivel szemben is.

Irodalom

ARENDT, Hannah (1965):*Über die Revolution,* München: Piper (magyarul: *A forradalom,* Budapest, Európa, 1991)

ARENDT, Hannah (1967):*Vita activa oder vom tätigen Leben,*München: Piper

BENDIX, Reinhard (1964):*Max Weber – Das Werk. Darstellung, Analyse, Ergebnisse,* München: Pieper & Co.

BERGER, Peter L. (1963):„Charisma and Religious Innovation: The Social Location of Israelite Prophecy", in:*American Sociological Review,* Vol. 28. No. 6., 940. o. skk.

BLUMENBERG, Hans (1999): „»Nachahmung der Natur«. Zur Vorgeschichte der Idee des schöpferischen Menschen", in: uő:*Wirklichkeiten in denen wir leben,* Reclam: Stuttgart

BREUER, Stefan (1991):*Max Webers Herrschaftssoziologie,*Frankfurt a.M.–New York: Campus

Breuer, Stefan (1993):„Das Charisma der Vernunft", in: GEBHARDT, W.–ZINGERLE, A.–EBERTZ, M. N. (szerk.):*Charisma. Theorie, Religion, Politik,* Berlin–New York: de Gruyter, 159–184. o.

BREUER, Stefan (1994):*Bürokratie und Charisma. Zur politischen Soziologie Max Webers,* Darmstadt: WBG.

CAMIC, Charles (1980):„Charisma. Its Varieties, Preconditions, and Consequences", in:*Sociological Inquiery, 50 (1),* 5. o. skk.

Durkheim, Émile (2000): „Az emberi természet kettőssége és ennek társadalmi feltételei", in: FELKAI Gábor–NÉMEDI Dénes–SOMLAI Péter (szerk): *Szociológiai irányzatok a XX. század elejéig,* Budapest: ÚJ MANDÁTUM, 352–362. o.

DURKHEIM, Émile (2003): *A vallási élet elemi formái,* Budapest: L'HARMATTAN

EBERTZ, Michael N. (1987):*Das Charisma des Gekreuzigten. Zur Soziologie der Jesusbewegung,* Tübingen: Mohr (Siebeck)

EISENSTADT, Shmuel N. (szerk.)(1968):*Max Weber on Charisma and Instituion Building,* Chicago: Univ. of Chicago Press

GEBHARDT, Winfried (1994):*Charisma als Lebensform. Zur Soziologie des alternativen Lebens,* Berlin: Dietrich Reimar

GEBHARDT, Winfried–Zingerle, ARNOLD–EBERTZ, Michael N. (szerk.) (1993):*Charisma. Theorie, Religion, Politik,* Berlin/New York: de Gruyter

Hahn, Alois (2004): „Der Mensch in der deutschen Systemtheorie", in: BRÖCKLING, Ulrich–PAUL, Axel T.–KAUFMAN, Stefan (szerk.): *Vernunft – Entwicklung – Leben. Schlüsselbegriffe der Moderne,* München: Fink, 279. o. skk.

Hanke, Edith (2001):„Max Webers »Herrschaftssoziologie«", in:uő–MOMMSEN, W. J. (szerk):*Max Webers Herrschaftssoziologie. Studien zu Entstehung und Wirkung,* Tübingen: Mohr Siebeck, 19. o. skk.

Hennis, Wilhelm (1987):*Max Webers Fragestellung. Studien zur Biographie des Werks,* Tübingen: Mohr (Siebeck)

Henrich, Dieter (1952):*Die Einheit der Wissenschaftslehre Max Webers,*Tübingen: Mohr (Siebeck)

Henrich, Dieter–Offe, Claus–Schluchter, Wolfgang (1988):„Max Weber und das Projekt der Moderne. Eine Diskussion", in: GNEUSS, Christian– KOCKA, Jürgen (szerk.):*Max Weber. Ein Symposion,* München: DTV, 155. o. skk.

HIDAS, Zoltán (2004):*Entzauberte Geschichte. Max Weber und die Krise des Historismus,* Frankfurt a.M.: Peter Lang

Kamphausen, Georg (1993):„Charisma und Heroismus. Die Generation von 1890 und der Begriff des Politischen", in:GEBHARDT, Winfried–Zingerle, ARNOLD–EBERTZ, Michael N. (szerk.):*Charisma. Theorie, Religion, Politik,* Berlin–New York: de Gruyter, 221–246. o.

KANT, Immanuel (2009):*A tiszta ész kritikája,* Budapest: ATLANTISZ

KÄSLER, Dirk(1977):*Revolution und Veralltäglichung. Eine Theorie postrevolutionärer Prozesse,* München, Nymphenburger

KIERKEGAARD, Søren (1997):*Filozófiai morzsák,* Budapest: GÖNCÖL

KIERKEGAARD, Søren (2000):*Szerzői tevékenységemről,* Debrecen: LATIN BETŰK

KOSELLECK, Reinhart (2003):*Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája,* Budapest: ATLANTISZ

Kroll, Thomas (2001):„Max Webers Idealtypus der charismatischen Herrschaft und die zeitgenössische Charisma-Debatte", in: HANKE, Edith–MOMMSEN, Wolfgang J. (szerk.):*Max Webers Herrschaftssoziologie. Studien zu Entstehung und Wirkung,* Tübingen: Mohr Siebeck, 47. o. skk.

Lang, Bernhard (2001):„Prophet, Priester, Virtuose", in: KIPPENBERG, Hans G.–RIESEBRODT, Martin (szerk.):*Max Webers „Religionssystematik"*, Tübingen: Mohr Siebeck,167. o. skk.

LEPSIUS, Rainer M. (1993):*Demokratie in Deutschland. Soziologisch-historische Konstellationsanalysen*, Göttingen: VANDENHOECK & RUPRECHT

LUHMANN, Niklas (1984): *Soziale Systeme. Grundriß einer allgemeinen Theorie,* Frankfurt a.M.: Suhrkamp

LUHMANN, Niklas (1993): „Individuum, Individualität, Individualismus", in uő: *Gesellschaftsstruktur und Semantik. Studien zur Wissenssoziologie der modernen Gesellschaft* Bd. 3, Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 3. fej.

LUHMANN, Niklas (1997):*Die Gesellschaft der Gesellschaft,* Frankfurt a.M.: Suhrkamp

LUHMANN, Niklas (2002): *Einführung in die Systemtheorie,* Heidelberg: Carl Auer

Makropoulos, Michael (1998): „Modernität als Kontingenzkultur", in: GRAEVENITZ, Gerhard v.–MARQUARD, Odo (szerk.):*Kontingenz,* München: Fink, 55– 79. o.

MARX, Karl: „Zur Kritik der Nationalökonomie – Ökonomisch-philosophische Manuskripte", in uő: *Frühe Schriften 1* (*Werke, Schriften, Briefe,* Bd. 1), 506–665. o.

MARX, Karl–ENGELS, Friedrich (1974): *A német ideológia,* Budapest: MAGYAR HELIKON

MOMMSEN, Wolfgang J. (1974):*Max Weber. Gesellschaft, Politik und Geschichte,* Frankfurt a.M.: SUHRKAMP

MIYAHARA, Kojiro (1983):„From Weber to Contemporary Sociology", in:*Sociological Inquiry, 53 (4),* 368. o. skk.

Riesebrodt, Martin (2001):„Charisma", in KIPPENBERG, Hans G.–RIESEBRODT, Martin (szerk.):*Max Webers „Religionssystematik",* Tübingen: Mohr Siebeck, 151. o. skk.

ROTH, Guenther–SCHLUCHTER, Wolfgang (1979):*Max Weber's Vision of History. Ethics and Methods*, Berkeley: University of California Press

SCHLUCHTER, Wolfgang (1988a):„Umbildung des Charismas: Überlegungen zur Herrschaftssoziologie", in:uő:*Religion und Lebensführung Bd. 2*., Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 535. o. skk.

SCHLUCHTER, Wolfgang (1988b):„Gesinnungsethik und Verantwortungsethik", in:uő:*Religion und Lebensführung Bd. 1.,* Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 165–338. o.

SCHWINN, Thomas (2013):*Max Weber und die Systemtheorie. Studien zu einer handlungstheoretischen Makrosoziologie,* Tübingen: MOHR SIEBECK

Seyfarth, Constans(1979):„Alltag und Charisma bei Max Weber. Eine Studie zur Grundlegung der »verstehenden« Soziologie", in:SPRONDEL, W. M.–GRATHOFF, R. (szerk.): *Alfred Schütz und die Idee des Alltags in den Sozialwissenschaften,*Stuttgart: Ferdinand Enke, 155. o. skk.

SHILS, Edward(1961):„Centre and Periphery", in:*The Logic of Personal Knowledge: Essays Presented to Michael Polanyi,*London: Routledge & Kegan Paul, 117–130. o.

SHILS, Edward (1972):*The Constitution of Society,* Chicago: UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

SIMMEL, Georg (1913):„Das individuelle Gesetz. Ein Versuch über das Prinzip der Ethik",*Logos* 4 (1913), 117. o. skk.

SIMMEL, Georg (1992):*Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung,* Herausgegeben von Otthein Sammstedt, Frankfurt a.M.: SUHRKAMP

SOHM, Rudolph (1892):*Kirchenrecht* Bd. 1, München–Leipzig: DUNCKER & HUMBLOT

TENBRUCK, Friedrich (1975):„Das Werk Max Webers", in:*Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie,* 26/1975, 663–702. o.

THEIßEN, Gerd (2006):*A Jézus-mozgalom. Az értékek forradalmának társadalomtörténete,* Budapest: Kálvin

Turner, Stephen (2007)„„Charisma – neu bedacht", in: GOSTMANN, Peter–MERZ-BENZ, Peter-Ulrich (szerk.):*Macht und Herrschaft. Zur Revision zweier soziologischer Grundbegriffe,* Wiesbaden: VS Verlag, 81–106. o.

WEBER, Max (1921a): Das antike Judentum. *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie* Bd. 3., Tübingen: MOHR (SIEBECK)

WEBER, Max (1921b): Hinduismus und Buddhismus. *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie* Bd. 2., Tübingen: Mohr (Siebeck)

WEBER, Max (1924): Debattenreden auf der Tagung des Vereins für Sozialpolitik in Wien 1909, in:uő, *Gesammelte Aufsätze zur Soziologie und Sozialpolitik,* Tübingen: MOHR (SIEBECK)

WEBER, Max (1980):*Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der verstehenden Soziologie,* Tübingen: MOHR (SIEBECK)

WEBER, Max (1987):*Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai* 1. k., Budapest: KÖZGAZDASÁGI ÉS JOGI KÖNYVKIADÓ

WEBER, Max (1996):*Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai* 2/3. k., Budapest: KÖZGAZDASÁGI ÉS JOGI KÖNYVKIADÓ

WEBER, Max (1988a):„Die protestantische Ethik und der »Geist« des Kapitalismus", in: uő, *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie* Bd. 1., Tübingen: MOHR (SIEBECK), 17–206. o.

WEBER, Max (1988b):„Konfuzianismus und Taoismus", in:uő, *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie* Bd. 1., Tübingen: MOHR (SIEBECK), 276–535. o.

WEBER, Max (1988c):„Roscher und Knies und die logischen Probleme der historischen Nationalökonomie", in: uő, *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre,* Tübingen: MOHR (SIEBECK), 1–145. o.

WEBER, Max (1988d):„Die drei reinen Typen der legitimen Herrschaft". in: uő, *GesammelteAufsätze zur Wissenschaftslehre,* Tübingen: MOHR (SIEBECK), 475–488. o.

WEBER, Max (1990):Briefe 1906–1908,*Max-Weber-Gesamtausgabe* Bd. II/5., Hg. von M. R. Lepsius und W. J. Mommsen in Zusammenarbeit mit B. Rudhard u. M. Schön. Tübingen: MOHR (SIEBECK)

WEBER, Max (1998a): „A társadalomtudományos és társadalompolitikai megismerés »objektivitása«", in: uő:*Tanulmányok,* Budapest: OSIRIS, 7–69. o.

WEBER, Max (1998b): „A szociológiai és közgazdasági tudományok »értékmentességének« értelme", in: uő:*Tanulmányok,* Budapest: OSIRIS, 70–126. o.

WEBER, Max (1998c): „A tudomány mint hivatás", in: uő:*Tanulmányok,* Budapest: OSIRIS, 127–155. o.

WEBER, Max (1998d): „A politika mint hivatás”, in: uő:*Tanulmányok,* Budapest: OSIRIS, 156–209. o.

WEBER, Max (2007a): „Előzetes megjegyzés”, in: uő:*Világvallások gazdasági etikája. Vallásszociológiai tanulmányok. Válogatás,* Budapest: GONDOLAT, 2007, 7–22. o.

WEBER, Max (2007b): „Bevezetés”, in: uő:*Világvallások gazdasági etikája. Vallásszociológiai tanulmányok. Válogatás,* Budapest: GONDOLAT, 2007, 51–85. o.

WEBER, Max (2007c): „Az ókori zsidóság”, in: uő:*Világvallások gazdasági etikája. Vallásszociológiai tanulmányok. Válogatás,* Budapest: GONDOLAT, 2007, 443–686. o.

WEIß, Johannes (2009):„Le charisme. Aux frontières de la sociologie”,*Théologiques,*17/1, 15. o. skk.

Mihályi Helga

A cigány népesség demográfiai sajátosságai

I. A vizsgálat keretei

A XX. század elejétől, a cigány népesség meghatározása a világ országaiban változatosan mutatkozott meg, már az elnevezésben is. A cigányokat Angliában *gypsy*-nek hívták, utalva arra az elképzelésre, hogy egy időben Egyiptomból származóknak gondolták őket. A franciák a *bohémien*, azaz cseh nevet adták nekik. A németalföldiek *ungern*-nek, vagyis magyarnak nevezték el a romákat, merthogy innen vándoroltak oda. Skandináviában a *tatern*, azaz tatár vagy *mustalainen*, vagyis fekete volt az elnevezés. Jelenleg az angol nyelvű szakirodalomban a *roma*, illetve a *gypsy* megnevezések, magyarul a *roma* és a *cigány* kifejezések használatosak. (Révai 1994) Arra vonatkozóan, hogy melyik elnevezés a megfelelőbb, nincs konszenzus. (Tóth 2008) Dolgozatomban a két kifejezést szinonimaként használom.

I.1. Ki a cigány?

Hazánkban a cigányság nem-roma népességtől való megkülönböztetésére, statisztikai meghatározására az évtizedek során a szakértők többféle módszert alkalmaztak. Kutatói körökben a mai napig folyik a vita a pontos definiálhatóságról. *„ A cigányság helyzetével kapcsolatos nézetek állandóan visszatérő problémája, hogy a cigánykérdés elsősorban etnikai – nemzetiségi - faji vagy társadalmi rétegződési problémának tekinthető-e.”* (Szakolczai 1982:521)

Elsőként, 1893-ban a Magyar Királyi Statisztikai Hivatal kísérelte meg a cigányság összeírását. *„A czigány származás és eredet megállapítása rendszerint nem ütközik túlságos nehézségekbe. A közvélemény, a nép tudata rendesen igen biztosan evidentiában tartja a czigány eredetűeket, s ezeknek elég határozott ismérve az anthropológiai jelleg…”* (Havas 1999:23)

Ezt a meghatározást fejtegette tovább Csalog Zsolt, aki a rasszjegyekre is kitért, melyek ugyan nem tekinthetők homogénnek, mégis

domináns jegyei alapján a cigányságot jól behatárolhatóvá teszik. (Csalog 1973) 1979-ben a Tömegkommunikációs Kutatóközpont vizsgálatában a cigány-minősítés szempontjai között az elsődlegesek szintén a rasszjegyek voltak, melyek stigmaként égnek rá az egyénre, de emellett a származást és az életvitelt is meghatározónak vélték csakúgy, mint Vekerdi József. (Vekerdi 1984) Csengey Dénes értelmezésében a befogadó társadalom és a cigányok viszonya kap hangsúlyt (Havas 1999), míg Szegő László szerint az anyanyelv a legmegfelelőbb a cigányság meghatározására. (Kemény 1976) Ezt viszont cáfolta Kemény István az 1971-es kutatásakor, aki a munkamegosztásba való bekapcsolódás jellegében és fokában vélte a megoldás kulcsát és azokat sorolta be, *„akiket a nem cigány környezet cigánynak tekint"*. (Kemény 1974) Ezt, illetve az 1993/94-es Kemény, Havas, Kertesi vizsgálatot bírálta Ladányi János és Szelényi Iván, amikor 1997-ben megjelent írásukban elfogadhatatlannak ítélték meg a többségi társadalom által történő behatárolást és a cigány népesség ilyen módon történő mérését. (Ladányi, Szelényi 2000)

Arra vonatkozóan a cigányság körében sincs egységes álláspont, hogy miként viszonyuljanak saját magukhoz (Szuhay 1999) Egy roma származású szerző vélekedése szerint cigány az:

- aki a cigányság sajátos kultúrája szerint él, beszéli a nyelvet és cigánynak vallja magát
- aki cigánynak tartja magát, de nem beszéli a nyelvet
- akinek anyanyelve alapjában véve nem cigány, de ő es nemzetsége annak tudja magát, a cigány hagyományok szerint él és személy szerint is cigánynak érzi magát
- akit a környezete annak tart. (Rostás-Farkas 2001)

Összefoglalóan megállapítható, hogy a hazai cigányságról kétféle értelmezésben beszélhetünk. A szűkebb szerinti réteg azokból áll, akik vállalják a cigány etnikumhoz tartozást. Őket nevezzük népszámlálási cigány népességnek. (Hablicsek, Gyenei, Kemény 2005) A tágabb értelmezés szerinti, nagyobb létszámú réteg jelentős része cigányságát nem vállalja, de az életmód alapján a környezet cigánynak tekinti. Őket hívjuk minősített cigány népességnek. (Ladányi, Szelényi 2000) Ezt a két értelmezést kombinálta kutatásában Tóth Pál, aki szerint az a cigány, „akiről mások (pl. az iskola, a szomszédok stb.) az állítják és ezt a minősítést maguk a megkérdezettek is elfogadják önmagukra vonatkoztatva." (Tóth 1988:3)

I.2. A cigányság története

Mivel írásos emlékek nincsenek a cigányság régmúltjáról, így legalább olyan nehéz a történetükről pontos képet adni, mint amilyen problémás meghatározni, hogy ki a cigány. Írásos források híján a múltjuk csakis a mindenkori környezetük által létrehozott dokumentumok alapján rekonstruálható.

A szó, hogy roma, embert jelent. A nyelvészek számottevő része szerint a roma népesség a legkorábbi hiedelmek szerint Egyiptomból, Núbiából vagy a Közel-Keletről származik. (Tomka 1983) Ezek a feltételezések nem támaszthatók alá bizonyítékokkal és minden történeti alapot nélkülöznek. (Várnagy 1993)

A leginkább elfogadott nézet szerint a cigányok őshazája India észak-nyugati része, a mai Pandzsab és környéke. *„megegyezik a szanszkrit domba, modern indiai dom szóval, ez pedig az indiai kasztrendszerben alacsony helyet elfoglaló vándortörzsek neve."* (Tóth 2006:5) Ott hosszú évszázadokon keresztül egységes népként éltek, állattenyésztéssel, halászattal, vadászattal, kereskedelemmel, kézműiparral és zenéléssel foglalkoztak. Lassú, de folyamatos elvándorlásuk következtében addigi életükben változások következtek be. Megismerkedve más népekkel és kultúrájukkal szokásaikat átvették, illetve ráépítették saját kultúrájuk alapjaira.

Nem tudjuk, miért és mikor hagyták el a cigányok Indiát, de a nyelvükbe került görög jövevényszavakból kiderül, hogy a XI-XIII. században eljutottak a Bizánci Birodalomba. A XV. század első felében nagy számban jelentek meg Európában. Előbb Magyarországon, majd innen indulva a Németalföld számos városába, Franciaországba, Spanyolországba, Angliába, majd a XVI. század elejére a Baltikumba és Skandináviába is eljutottak. (Prónai 2000)

Nyugat-Európa azonban nem nyújtott otthont a cigányok számára. A városok nem fogadták be az idegeneket, így többségük a társadalmi alvilágban talált menedéket, ahol sokszor már nem is cigányként, hanem csavargóként tartották őket számon. Ezzel szemben Kelet-Európában a munkaerőhiány és a hadi készülődés sok lehetőséget kínált a cigányság számára. Az úrbéri jegyzékek szerint a kor szinte minden munkakörében jelen voltak, mégis már ekkor megkezdődött az a folyamat, hogy a cigányoknak jutottak a legalantasabb munkák. Ez egyben az első jele volt a társadalmi elszigetelődésüknek.

Magyarországon a cigányok tömeges méretű megjelenése és betelepülése a törökök előretörésének időpontjára tehető. A hódító és megszálló seregeket kísérték vagy előlük menekültek a roma csoportok és főként városokban települtek le, de többségük számára továbbra is a kóborlás, vándorlás maradt a kívánatos életforma.

A XVI-XVII. században a cigányok a társadalom alsó rétegeibe tartoztak, életmódjukat és szokásaikat a társadalom többsége megtűrte. Az uralkodó osztály jogszabállyal védte autonómiájukat, így Zsigmond király szabadalomlevelet adott számukra, amely ítélkezési kiváltságokat biztosított nekik a saját normáik szerint. (Kállai, Törzsök 2000)

A XVIII. századi központi kormányzat egyik fontos feladatának tekintette, hogy megszüntesse a cigányok életmódbeli különállását. Ennek első lépése III. Károly rendelete volt, majd Mária Terézia 1758-as és 1767-es rendeletei a letelepedésük kikényszerítését foglalta keretbe. Betiltották többek közben a cigány név említését, helyette az új-magyar vagy új-paraszt elnevezés volt használatos. II. József uralkodása idején az előítéletek megerősödtek a romákkal szemben, ezzel párhuzamosan a cigány közösségek ellenállása fokozódott a központi rendeleti szabályozás miatt. (Tóth 1989)

A XIX. században a romáknak még megvolt a helye a társadalmi munkamegosztásban. Többnyire kiegészítő jellegű, alantas tevékenységeket folytattak, a társadalmi hierarchia alján, de stabilan helyezkedtek el és a nem cigány többség szemében homogén csoportként tűntek fel. (Csepeli) Ezt változtatta meg az iparosítás, a gyáripari tömegtermelés kibontakozása és egyben a cigányság létalapját számolta fel. A két világháború között egyre fokozódott a velük szembeni diszkrimináció. A kényszer-letelepítés és a dologházak létrehozása a koldulás és a csavargás megszüntetését hivatott elősegíteni. Korlátozták a cigányok számára a vándoripari engedélyeket, a munkavállalás lehetőségeit, illetve csak a lakóhelyükön vállalhattak munkát. Így fokozatosan a társadalom perifériájára szorultak. A német megszállás után a fajgyűlölet a tetőfokára hágott az országban. A romák deportálása is ekkoriban kezdődött meg. Becslések szerint 25-30 ezer romát deportáltak Auswitzba és közülük csak 3-4 ezren tértek haza. (Szőnyi 1983)

A kommunista rendszer egyenlőségeszménye, ami a teljes foglalkoztatottságban és a mindenkit befogadó szociális ellátórendszer formájában öltött testet, új helyzetet teremtett a romák számára. Bár 1945 után teljes jogegyenlőséget kaptak, a földosztásból kimaradtak, pedig nagy részük falun élt. A szocialista iparosítás viszont rengeteg olyan

munkalehetőséget teremtett, melyek nem igényeltek szakképzettséget, így ezeket a cigányok is el tudták végezni. Visszakerültek a munka világába és megindult a felemelésükre, asszimilációjukra történő törekvés.

A rendszerváltozás azonban ismét törést okozott a magyarországi cigányság életében. A nehézipari munkahelyek megszűnése, a munkanélküliség tömegesség válása, az újfajta iparágak képzettséget, szakértelmet igénylő feladatai főként és elsősorban a romákat sodorták kilátástalan munkaerő-piaci és szociális helyzetbe. (Bánlaky, Kevy 1999)

II. A népesség száma

A népesség számára vonatkozó adatokkal mintegy kétszáz éve rendelkezünk a népszámlálásokból, illetve a megbízható becslésekből. Azonban egyéb forrásokból - elsősorban történelmi leírásokból - a korábbi évszázadok népességével kapcsolatban is találunk támpontokat.

A magyarországi cigányok lélekszámának meghatározására először 1782-ben került sor. Az akkori adatok szerint 43.738 fő volt a számuk. A mai ország területre vonatkozóan 1873-ban 50 ezer főt, míg az 1893-ban lebonyolított részletes cigányösszeírásban 65 ezer főt regisztráltak. Kemény István első, 1971-es becslése szerint 320 ezer fő volt az ország cigány lakossága. A kilencvenes évektől több forrásra is támaszkodhatunk a létszám becslésére vonatkozóan. Ezek az eltérő módszerek miatt eltérő eredményekre vezettek. A KSH ELAR jelentése 394 ezer főben, a kormányzat iskolastatisztikája 450 ezer főben, míg Kemény 1993-as reprezentatív kutatása 482 ezer főben határozta meg létszámukat. (Dabasi Halász 2011) Hasonló eredményre jutott egy 1998-as kutatás, mely a Kemény –féle mintavételen alapult. (Kertesi, Kézdi 1999) Az Európai Bizottság 2002. évi jelentése szerint Magyarországon 550-600 ezer roma él. Népszámlálásban először 1990-ben vallhatták magukat cigány nemzetiségűnek. Akkor 142 ezren, 2001-ben - többen vállalva hovatartozásukat - 190 ezren, míg a 2011-ben 309 ezren vallották magukat a roma kisebbséghez tartozónak. (Hablicsek 2007a) A becsléseket és az előreszámításokat figyelembe véve kimondható, hogy a cigányság lélekszáma folyamatosan növekszik és megduplázódhat a következő 50 évben, így a jelenlegi 3-4%-ról 15%-ig emelkedik arányuk a teljes népességben. (Hablicsek 2007b)

III. A népesség összetétele

III.1. A népesség nemek szerinti megoszlása

A nem alapvető demográfiai ismérv, mely életünk során megváltozatlan. Minden demográfiai jelenség tanulmányozásánál figyelembe kell venni a nemek szerinti különbségeket, hiszen a népesség demográfiai magatartását (pl. születések, halálozások, házasságkötések) döntően befolyásolja, és ezáltal hatással van az elkövetkező évek, évtizedek népességére.

A cigány népességen belül az nemek szerinti megoszlás eltér az országos átlagtól. A két nem aránya kiegyenlítettebb, 1000 cigány férfira 1002 cigány nő jut. Ennek fő oka, hogy születéskor férfitöbblet van és ez a többlet a teljes népességen belül egészen negyven éves korig tart. Ettől kezdve megfordul az arány, nőtöbblet mutatkozik, ami az életkor előrehaladtával fokozatosan emelkedik. (Szűcs 2004) Mivel a romák halandósága, azaz születéskor várható átlagos élettartama rövidebb a nem romákénál, ezért ebben a viszonylag fiatal népességben nincs se férfi, se nőtöbblet. Ha azonban a nemi arányokat különböző szempontok szerint megvizsgáljuk, akkor tapasztalunk különbségeket. Ezek közül az egyik jelentős, hogy a falusi népességben nagyon magas a nők aránya, ami viszont az elvándorlással magyarázható. (Tóth, Páczeltné 1991)

III.2. A népesség korösszetétele

Az életkor a nem mellett a másik alapvető demográfiai ismérv. A korösszetétel változása meghatározza a társadalmi-gazdasági élet valamennyi területét (pl. munkaerő-bázis nagysága, eltartottak száma, oktatási, kulturális, egészségügyi igények). A kort években határozzuk meg. Az egyén életkorának számbavétele a születési év alapján történik és a népességstatisztikában ezekből általában korcsoportokat hoznak létre.

1. ÁBRA. A teljes és a cigány népesség kormegoszlása

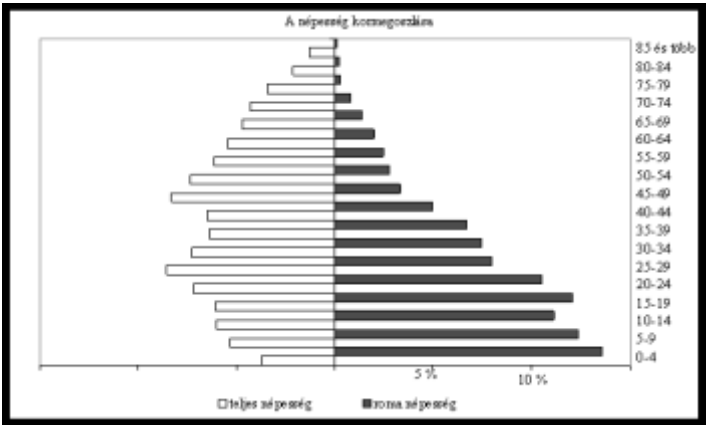

Forrás: Babusik 2004

Míg az egész társadalom népességi korfáját hagyma alakú, addig a cigányságét piramis alakú jellemzi. A gyermekkorúak kétszer annyian, míg az időskorúak ötöd annyian vannak a romák között a teljes népességhez képest. (Kemény 2004) A romák átlagos életkora 15 évvel alacsonyabb, mint a nem romáké. (Szűcs 2004) Ha ezeket az adatokat megnézzük, azt látjuk, hogy az ő mai korfájuk a magyar népesség 1870-es korfájával egyezik meg, azaz az akkori, 140 évvel ezelőtti életkori sajátosságokat mutatja.

III.3. A népesség családi állapota

A családi állapot nem alapvető, születéstől megváltoztathatatlan tulajdonsága az embernek - mint a nem és a kor -, hanem szerzett, a házasságkötésnek és annak valamilyen okból történő megszűnésének következménye. A népesség ilyen szempont szerinti megoszlása és változása a népszaporodást közvetlenül érinti, ezáltal egy sor társadalmi folyamatot alapvetően befolyásol. Valamely családi állapothoz tartozás társadalmilag meghatározott magatartást jelent, ezért társadalmi-gazdasági különbségek (pl. munkaerő, lakás, jövedelem, fogyasztás) okainak vizsgálata sokszor a népesség családi állapota szerint történik.

A férfiak és a nők családi állapotában, az utóbbi években nagy változások mentek végbe az országban is, a romák között is. A cigány népesség családi állapot szerinti összetétele különbözik az teljes népesség összetételtől. Sokkal nagyobb, 37,3% a nőtlenek/hajadonok, az országosnál sokkal kisebb az özvegyek (6,0%) és az elváltak (5,2 %) aránya. Élettársi kapcsolatban él a 30 év alatti cigányok 15 (férfiak), illetve 19 (nők) %-a. Ők maguk azonban házasságban élőnek tartják és mondják magukat. (Kemény 2004)

III.4. A népesség kulturális helyzete

A népesség kulturális helyzete három vonatkozásban vizsgálható:

- Az írni-olvasni tudás mértéke szerint
- A népesség iskolai végzettség szerinti megoszlása alapján mélyebb elemzések végezhetők, de nehéz a nemzetközi összehasonlítás, hiszen az egyes országokban eltérő iskolarendszerek vannak.
- Az oktatásban való részvétel szerint arra vonatkoznak a vizsgálatok, hogy a tanköteles és 24 éves kor közötti népesség jár-e adott időszakban korának megfelelő iskolába (alapfok 6-13 év, középfok 14-17 év, felsőfok 18-24 év).

„Az alulprivilegizált csoportok sikeres társadalmi beilleszkedésének egyik alapvető feltétele iskolázottsági szintjük emelése." (Forray, Hegedűs 1998:31) A cigányok a XIX. század végén ismerték fel a fontosságát és kezdték járatni gyermekeiket iskolába járatni, azonban ezt rengeteg hiányzás tarkította és a tanulóknak csak kisebb hányada végezte el a négy elemit. (Havas, Kemény, Liskó 2002) Az 1970-es években a roma fiatalok 26-27%-a fejezte be a nyolc osztályt - vagyis nagy részük szinte analfabéta maradt (Kemény 1976) -, ami az 1990-es évekre 75%-ra emelkedett (Kemény 1995), ugyanakkor közülük csak 31% került ki 14 évesen az általános iskolából, ami alapvető gátja lehetett a középiskolába való bekerülésnek. (Kemény 1996) Kevés cigány fiatal tanul érettségit adó képzésben és még kevesebben szereznek diplomát. (Kertesi, Kézdi 2005) 2005-ben a felsőoktatásban tanulók 2%-a vallotta magát cigánynak. (Kopp 2008)

1. TÁBLÁZAT. A 15 évnél idősebb roma népesség iskolai végzettsége, 2003

Korcsoport	Nincs 8 osztály	8 osztályt végzett	Szakmunkás	Érettségi magasabb
15-19	47,0	49,3	2,6	1,1
20-24	17,2	57,5	20,2	5,1
25-29	21,1	56,2	19,5	3,2
30-34	20,2	56,9	19,0	3,9
35-39	21,8	62,3	13,6	2,3
40-44	27,2	56,8	12,1	3,9
45-49	37,2	52,4	8,6	1,8
50-54	39,1	50,6	9,1	1,2
55-59	46,1	40,9	9,2	3,8
60-64	68,7	25,3	6,0	0,0
65-69	75,0	20,3	3,1	1,6
70-	86,8	7,5	5,7	0,0
Összesen	**43,1**	**41,2**	**13,8**	**1,9**

FORRÁS: Dabasi Halász 2011

Egy roma fiatalnak *„ötvenszer kisebb esélye van arra, hogy befejezett középiskolai végzettséget szerezzen, mint egy nemcigány gyereknek”* (Kertesi 1995:3065) Összességében tehát fokozatosan javult, de a roma és nem roma népesség közötti iskolázottsági szakadék lényegében nem csökkent (Halász, Lannert, Simon 2003) és mivel a képzettség a legfontosabb indikátora a munkaerőpiacra való bejutási esélynek, így igazán drámaiak a cigányság iskolai végzettségi mutatói.

III.5. A népesség állampolgársága, nyelvi, etnikai és vallási összetétele

A népesség megoszlásának ismerete ezen paraméterek szerint elsősorban a heterogén (sokszínű) összetételű országokban fontos, hiszen a társadalomban a békés, egymást elfogadó együttélés akkor valósítható meg, ha mindenki ismeri és tisztában van azzal, hogy az emberek származásukat, kultúrájukat és vallásukat tekintve különfélék.

A felmérések szerinti magyarországi cigányság három nagy nyelvi csoporthoz tartozik. A magyarul beszélő cigányokra, a két nyelven, cigányul és magyarul beszélő oláh cigányokra és a szintén két nyelvű - román és magyar - román cigányokra. A kétnyelvűség magyarázata, hogy a csoporton belüli

intim, családias kommunikációhoz használták az egyik, illetve hivatalos helyen vagy más közösség tagjaival a másik nyelvet. (Kemény, Janky, Lengyel 2004)

A cigányok önmeghatározásuk szerint három csoportba oszlanak. Az első a tudomány által oláh cigánynak nevezett, cigány anyanyelvűnek gondolt csoport, akik oláh cigánynak, romnak vagy románnak mondják magukat (21%). A többi csoporttal szemben nem egységesek, hanem tizenkét egymástól kulturálisan és nyelvjárás szerint is elkülönülő csoportjuk van, melyek hagyományosan egy-egy mesterség művelőit jelentik. A második a magyarul beszélő cigányok, akik magukat romungronak, muzsikus vagy zenész cigánynak hívják (71%). A harmadik csoport a román anyanyelvű cigányok, akik csoportjukat beás cigánynak nevezik (8%). (Rauh 2001) A három csoport önmagát a többitől szigorúan elvonatkoztatja, rájuk a teljes elkülönülés és az endogámia jellemző. A legfontosabb konfliktus a hagyományok feladásából adódik. (Szuhay 1999) A cigányok vallása legtöbbször a körülöttük élő népekével azonos. Célirányos lelki gondozásukkal a katolikus egyházon belül a cigánypasztoráció intézményei foglalkoznak, ugyanakkor ennek a tevékenységnek fontos szegmensét képezik a felzárkóztatását célzó társadalmi programok is. Közkeletű nézet szerint a romák körében a Mária-hit erősebb, mint a Krisztushoz való kötődés. Jézushoz fohászkodnak, hogy segítséget eszközöljön ki Máriánál, akiben elsősorban az Isten anyját tisztelik. Ezt a jelenséget többen a cigány nők hagyományos és jellegzetes társadalmi pozíciójából eredeztetik. *„Errefelé - meséli - nemcsak a főzés, a gyereknevelés az asszony dolga, de tíz eset közül kilencben az is, ha el kell intézni valamit."* (Gerlóczy 2001:1)

III.6. A népesség társadalmi-foglalkozási összetétele

A népesség társadalmi-gazdasági összetétel szerinti ismérvei a következők:

- A gazdasági aktivitás, azaz miként vesz részt valaki a társadalmi munkamegosztásban, van-e jövedelme, és ha van, akkor azt hogyan szerzi.
- Az egyéni foglalkozás az a tevékenység, melyet a foglalkoztatott végez. Alapvetően ez határozza meg az egyén helyét a társadalmi munkamegosztásban.
- A foglalkozási ág arra vonatkozik, hogy az előbbi tevékenységet – vagyis az egyéni foglalkozást – melyik gazdasági ágban végzik.
- Az alkalmazás minősége a gazdaságilag aktív népesség termelőeszközhöz való, jogilag meghatározott viszonyát takarja.

A cigányság körében jellemző az aktív keresők alacsony és az eltartottak magas aránya, ami majdnem kétszerese az országos szintnek. Ugyancsak jellemző az országos átlaghoz képest az inaktív keresők alacsonyabb, illetve a munkanélküliek magasabb aránya. A roma férfiak gazdasági aktivitása a rendszerváltást követően csökkent drámaian, hiszen az 1971-es Kemény-féle vizsgálat közel hasonló arányt mutatott (85,2%) a teljes népességéhez képest (87,7%). A nők régebbi és jelenlegi szembetűnő alacsonyabb aktivitása egyrészt azzal magyarázható, hogy a tradicionális roma kultúrában a nemi szerepek a kereső munka/házimunka viszonylatában jobban elkülönülnek, továbbá a cigányság sajátos demográfiai magatartásával, azaz, hogy a romáknál gyakoribb a sokgyermekes család, a nők nagyobb számban maradnak otthon, mint inaktív keresők. Kertesi az 1993-as ELAR[1] adatbázisra támaszkodva hasonlította össze a roma és nem roma aktivitási rátákat. A cigányok aktivitási rátája 50,26%, ami 7%-al alacsonyabb a nem cigány népesség aktivitási rátájánál. A romák körében a munkanélküliség 3,5-szöröse a nem romák körében tapasztaltnak. Ha a passzív munkanélkülieket is számításba vesszük, még súlyosabb a helyzet: a munkaképes korú romák majdnem fele munkanélküli. Ennek legfőbb oka, hogy rendszerváltás után a cigányok kerültek ki legnagyobb számban a munkaerő- piacról, ugyanakkor nekik jelentette akkor és ma is a legnagyobb nehézséget az új, piaci munkaviszonyokhoz való alkalmazkodás. Mindez természetesen összefügg azzal a ténnyel, hogy először az alacsony iskolai végzettséggel is betölthető, szakképzettséget nem igénylő álláshelyek szűntek meg, ahol a cigányok többsége korábban dolgozott. (Kovay, Zombory 2000) *„A nyolc osztályos iskolai végzettség megszerzésével megtették első lépéseiket egy civilizáltabb életforma felé. A tömeges állásvesztéssel azonban minden a múlté."* (Kertesi 1995:21) A piacgazdaság kialakulásával hiába jöttek létre új munkahelyek, ezek nem a szakképzetlen munkaerő számára biztosítanak betölthető álláshelyeket, és feltehetően nem az ország infrastrukturálisan, gazdaságilag, és a munkaerő minősége tekintetében elmaradott válságrégióiban telepednek meg. Emiatt a romák munkaerő-piaci helyzete az elmúlt 25 évben nem vagy csak kis mértékben mozdult el arról a mélypontról, ahová a rendszerváltás után jutott. Ma a cigány munkavállalók a szakképzettséget nem igénylő fizikai munkalehetőségeket ragadhatják meg, legtöbben építőipari segédmunkákat és köztisztasági munkákat látnak el. (Kertesi 2005)

[1] Egységes Lakossági Adatfelvételi Rendszer

III.7. A népesség területi megoszlása

A népesség számát és összetételét befolyásolják azok a természeti-földrajzi tényezők, ahol az adott népesség él. Ezek közül elsődleges a terület, melynek egyrészt nagysága, másrészt minősége (pl. megművelhetősége) összefügg a népesség fejlődésével. A népesség területi elhelyezkedésének vizsgálata általában közigazgatási egységek, települések szerint történik. Ezek meghatározása országonként eltérő, de általában összefüggő emberi lakóhelyet értünk alatta.

„Az ország területén mindenütt laknak cigányok, de igen egyenlőtlen eloszlásban, és vidékenként, megyénként nagyon eltérő a teljes lakossághoz viszonyított arányuk." (Kemény, Janky, Lengyel 2003:15) A hetvenes évektől erősen megnövekedett a számuk az északi régióban (BAZ, Heves, Nógrád). Növekedett a számuk, de csökkent a teljes cigány népességen belüli arányuk a keleti (Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár-Bereg,), az alföldi (Bács-Kiskun, Békés, Csongrád, Jász-Nagykun-Szolnok), a déli (Baranya, Somogy, Tolna, Veszprém, Zala) területeken, valamint a fővárosi iparvidéken (Budapest, Fejér, Komárom-Esztergom, Pest). Nőtt a számuk és az arányuk is nyugaton (Győr-Moson-Sopron, Vas). (Kocsis, Kovács 1999)

2. ÁBRA. Magas arányú cigány népességgel rendelkező térségek

FORRÁS: VÁTI, http://www.vati.hu/static/otk/img/roma.gif

A romák megjelenése az országban területileg tehát koncentrált, hagyományosan Északkelet-Magyarországon, illetve a Dél-Dunántúlon a legmagasabb. Változás történt azonban a településtípusok között is. A rendszerváltozást követően felerősödött a cigányság térbeli koncentrációja és vidékies slumokba kényszerülése. A fővárosban is nőtt a cigány népesség aránya, de a városokban az 1971-es 14%-ról 2003-ra 49,7% -ra emelkedett. Ennek fő oka, hogy a korábbi ipari központok munkaerőpiacáról kiszorultak a romák és a magas megélhetési költségek miatt a városokból kiköltöztek, ami a szegregáció erősödésével is jár. A térségi szegregáció megjelenésével a térbeli elkülönülés már nem csak településen belül, hanem települések között is jelentkezik. (Kemény, Janky, Lengyel 2003)

IV. Népesedési folyamatok

IV.1. Házasság, a házasság megszűnése

A házasság a család létesítésének legáltalánosabb formája, melynek demográfiai szempontból fő célja az emberi nem fenntartása. Olyan társadalmi intézmény, mely megváltoztatja a népesség struktúráját, elsősorban családi állapotát és hatással van a különböző népmozgalmi jelenségekre, főképp a születések számára. A házasságkötések száma és ezen keresztül a termékenység érzékenyen reagál a társadalmi-gazdasági változásokra, ezért a különböző népesedéspolitikák nagy figyelmet szentelnek a házasságkötési kedv irányításának.

A magyarországi cigányok kétféleképpen viselkednek a házasság tekintetében. Ebben a vízválasztó a megélhetés és a társadalmi pozíció és nem az etnikum. A többségi társadalom normáit követő, stabil egzisztenciájú családok a polgári és egyházi házasságot is elfogadják, míg a bizonytalan egzisztenciájú, szegény és leszakadt családok fenntartják a házasságnak a cigány közösségek által szentesített és a többségi társadalom intézményeitől függetlenített formáját. (Szuhay 1999) Ebben a cigány világban a házasság szertartásának esküvői eleme nem igazán számít, nekik értékesebb, ha a közösség felé deklarálják, jelzik a házassági szándékot. A lánynak szűzen kell férjez mennie, általában ezért is van a korai házasság. Ha a szülők beleegyezésüket adják a frigyre, az azt is jelenti, hogy a fiatalok a cigány világ törvényei szerint házasságra érettek. Ha a szülők ellenzik a kapcsolatot, két

eset lehetséges: eltiltják a lányt a fiútól vagy a lányt a választottja megszökteti. A romákkal szembeni előítéletek egyik mérföldköve a cigányok váláshoz való viszonya, házassági kötelékeik látszólagos lazasága. A cigány házaspárok együttélésének felbomlása ugyanis nem von maga után közösségi vagy családi retorziót. (Bakó 2006)

IV.2. Születés, termékenység

A demográfia a születésekkel kapcsolatos vizsgálatokat két részre bontja. A születési statisztika tárgya az újszülött, vagyis a születések számával és az újszülöttek demográfiai jellemzőivel foglalkozik, míg a termékenységi statisztika tárgy a nő, vagyis az anya szülései és demográfiai ismérvei.

1970-ben az ezer főre jutó élveszületések száma a cigány népesség esetén 32 volt, míg a magyar lakosságra 15 élveszületett gyermek jutott. Ez azt jelenti, hogy a cigányok szaporasága több, mint kétszer nagyobb volt a teljes népességénél. 1993-ra 29 és 11, míg 2003-ra 25 és 9 volt ugyanez a két arányszám, így már közel háromszoros lett a különbség úgy, hogy a termékenység a cigány nők körében is csökkenő tendenciájú, de kisebb mértékben, mint a nem cigány nőknél. (Kemény, Janky, Lengyel 2004) Általánosságban tehát azt mondhatjuk, hogy miközben a nem roma nők egyre kevesebb gyereket szülnek, addig a roma nők anyáikhoz és nővéreikhez képest szülnek kevesebb gyereket. (Tóth, Páczeltné 1991) Mindezek következtében a cigány női népesség termékenységi mutatókban leginkább az 1920-as teljes népességéhez hasonlít. (Janky 1999) A kilencvenes évek végén Gyenei Márta számolt be arról, hogy egy általa vizsgált településen a szegény családokban növekedett a gyermekszám. Ezt a növekedést demográfiai robbanásnak nevezte és azzal magyarázta, hogy a munkanélküliségre válaszul a szegények - romák és nem romák - a családi pótlékért és más szociálpolitikai juttatásokért „stratégiai" gyerek szülésére vállalkoznak. (Gyenei 1998) Az adatok erősítik azt a sejtést, hogy a termékenységet a munkaerő-piaci esélyek komolyan befolyásolják, azonban az első szülések időzítésére ennek nincs olyan jelentős hatása. (Janky 2005) Az is valószínű, hogy más településeken is követték ezt a stratégiát, de a felmérések adatai mégis azt mutatják, hogy országosan azok a tényezők voltak erősebbek, amelyek csökkentették a gyermekvállalási hajlandóságot. (Kemény 2004)

IV.3. Halálozások, halandóság, morbiditás

A halandóságot, az emberi élet hosszát meghatározó és jellemző szabályszerűségeket már az ókortól kezdődően vizsgálják. Napjainkban a társadalmi-gazdasági folyamatok tervezéséhez elengedhetetlen fontosságúak a halálozási statisztikák.

A cigány népesség születéskor várható élettartama a teljes lakosság nem túl kedvező adataihoz képest is sokkal rosszabb, átlagosan 8 évvel rövidebb. A különbség - ha nem is ilyen nagy - már a rendszerváltás előtt is létezett. Egy 1978-as kutatás eredményei szerint a „nagyon kedvezőtlen szociális, kulturális, higiénés és egészségügyi feltételek között élő cigány anyanyelvű szülők újszülötteinek testi fejlettsége jelentősen kedvezőtlenebb az országos átlagnál". (Joubert 1990:859) Általánosságban megfogalmazható, hogy rossz a cigány lakosok egészségi állapota, mely alapvetően gazdasági - társadalmi helyzetükből adódik és távolságuk a többségi társadalomtól nő az utóbbi évtizedekben. (Puporka, Zádori 1998)

6. TÁBLÁZAT. Az egyes betegségarányok (%), valamint a roma népesség felülreprezentáltsága (szorzó) egyes betegségcsoportokban

Betegségcsoportok	**Szorzó**
Ischaemiás szívbetegségek	15,0
Csontritkulás	11,5
Tbc, c, tüdőcsúcshurut, gümőkor	10,9
Vérképzőrendszer betegségei, vashiányos anaemia	10,3
Vakság, csökkentlátás	10,3
Gyomor-, nyombélfekély	7,4
Átmeneti agyi keringészavarok	6,2
Spondylopathiák (gerincbetegségek)	5,2
Asthma	4,8
Pszichoaktív szerek okozta mentális és vis. zavarok (drogozás)	4,7
Daganatos betegségek	4,3
Deformáló hátgerinc-elváltozások	4,1
Pajzsmirigybetegségek	4,0
Idült alsó légúti betegségek	4,0
Hypertonia	3,6

FORRÁS: Babusik, Dr. Papp 2002

A roma népesség számtalan betegségcsoport esetében a teljes népességhez képest igen magas előfordulási gyakorisága orvosi szempontból indokolhatja e népesség rövidebb átlagos életkorát. A romák szegénysége indokolja egyes betegségcsoportok magasabb előfordulását körükben. Elsősorban a cigányság abszolút értelemben vett deprivált körülményei tehetők felelőssé a magasabb arányban előforduló betegségekért, ebből következően a betegségek gyakoriságának csökkentése elsősorban és mindenekelőtt gazdasági és szociális feladat. A romák egészségi állapota oly mértékben rossz, hogy halaszthatatlan az egészségügy azonnali beavatkozása is. (Babusik, Dr. Papp 2002)

IV.4. Vándorlás

A vándorlás - migráció - lakóhelyváltozást jelent, mely településhatár átlépésével jár. Irányát tekintve lehet belső vándorlás, azaz országhatáron belüli és külső (nemzetközi) vándorlás, azaz országok közötti. Intenzitásában lehet állandó, mely során a lakosság állandó lakhelyét megváltoztatja vagy ideiglenes, amikor a lakosság állandó lakhelye nem változik meg, azaz két különböző településen van az egyén lakó- és munkahelye. A vándorlásnak több oka lehet. Legfontosabb oka a jobb megélhetés és a kulturáltabb munkakörülmények reménye, így emiatt a fejletlenebb vidékek felől a fejlettebbek felé irányul. Továbbá lehet oka háborús helyzet és természeti katasztrófák is.

Az XX. század elejére a cigányok többsége letelepedett, illetve hosszabb ideig egy helyben tartózkodott az Alföld falvainak szélén. A náci üldözésektől megmenekülők jelentős része 1945 után a falvakból a nagyvárosok cigánytelepeire költözött be, ahol a szocialista nagyüzemek segédmunkások iránti korlátlan igénye megélhetést adott számukra. Elsősorban az ipar fellegvárásnak számító Borsod-Abaúj-Zemplén és Baranya városai felé vándoroltak és egyre többen találtak megélhetést Budapesten és vonzáskörzetében is. (Dabasi Halász 2011) Az 1970-es években munkaerőhiány mutatkozott, így nem okozott társadalmi feszültséget a cigányság vándorlása a munkalehetőség felé. Általánosságban nem mutatható ki jelentős különbség a roma és nem roma népesség vándorlásában, viszont Szoboszlai Zsolt kutatásában a dunántúli cigányságot mobilabbnak, míg az Alföldön élőket lakóhelyükhöz kötöttebbnek ítélte. Minden esetben igaz viszont, hogy a család összetartó ereje milyen nagymértékű, hiszen a családi okok miatt bekövetkezett költözés a legjelentősebb. (Szoboszlai 2003)

Összegzés

Tanulmányomban a cigány népesség demográfiai sajátosságait vizsgáltam. Először tisztáztam, hogy kit tekintek cigánynak, röviden írtam történetükről, magyarországi helyzetükről, majd a vizsgálat kereteit jelöltem ki. Módszerem szerint a demográfia álló és mozgó népesség statisztikájának szempontjai mentén elemeztem a népesség számának alakulását, a népesség különböző szempontok – nemek, életkor, családi állapot, kulturális helyzet, nyelv és vallás, gazdasági aktivitás és foglalkozás, lakóhely - szerinti összetételét, illetve a népesedési folyamatokat – házasság, termékenység, halandóság, vándorlás. Minden esetben a teljes népességgel hasonlítottam össze a cigány népesség sajátosságait.

A téma nagysága és a rendelkezésre álló keret korlátai miatt nem törekedtem a teljes körű vizsgálatra, hanem a főbb jellegzetességeket, tendenciákat és összefüggéseket próbáltam megtalálni. Mindezek alapján arra jutottam, hogy a cigány népesség szinte minden demográfiai szempont szerint különbözik a teljes népességtől, az abban tapasztalható sajátosságoktól. Ez alól talán egyetlen kivétel a vándorlás, ami napjainkban a két csoport esetén nagy hasonlóságokat mutat mind intenzitásában, mind motivációiban.

A cigány népesség száma a teljes népességével ellentétben folyamatosan növekvő tendenciát mutat, aminek következtében három évtizeden belül 15% lesz arányuk. A népesség összetételének szempontjai közül véleményem szerint legmarkánsabb a különbség az iskolai végzettségben és az oktatásban való részvételben van, ami egyúttal meghatározza ennek a csoportnak a társadalmi helyzetét, munkaerő-piaci esélyeit és létfenntartását is. Ha ebben sikerülne változást elérni, felzárkóztatni a cigányságot a teljes népességhez, akkor lehetne az integrációjuk sikeres. A népesedési folyamatok esetén mind a termékenység, mind a halandóság tekintetében szakadékszerű a különbség a két vizsgált csoport között. A születések, illetve a halálozások számának csökkenése lenne kívánatos ahhoz, hogy a cigányság társadalmi - gazdasági helyzete elfogadható legyen a mai magyarországi és európai viszonyok között.

Irodalom

BABUSIK Ferenc (2004): „Állapot-, mód- és okhatározók. A romák egészségügyi állapota és az egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférése. *Beszélő*, 2004/10, 11.

BABUSIK Ferenc - DR. PAPP Géza (2002): *A cigányság egészségi állapota – Szociális, gazdasági és egészségügyi helyzet Borsod-Abaúj-Zemplén megyében.* Budapest: DELPHOI CONSULTING.

Bakó Boglárka (2006): Romlott nők és tiszta lányok. In: PRÓNAI Csaba (szerk.): *Cigány világok Európában*. Budapest: NYITOTT KÖNYVMŰHELY KIADÓ.

BÁNLAKY Pál -KEVY Bea (Szerk.) (1999): Falusi cigányok. Budapest: *Családügyi Minisztérium*.

CSALOG Zsolt (1973): Etnikum? Faj? Réteg? Adalékok a cigányság fogalmához. *Világosság*, 1973/1.

CSEPELI György: Cigányok és gádzsók – Romakép a magyar társadalombanhttp://www.csepeli.hu/pub/2008/csepeli_ciganyok_gadzsok.pdf

Dabasi Halász Zsuzsanna (2011): Roma foglalkoztatás. In: DABASI HALÁSZ Zsuzsanna (szerk.): *Munkaerőpiac és foglalkoztatáspolitika*. Miskolc: MISKOLCI EGYETEMI KIADÓ.

FORRAY R. Katalin - HEGEDŰS T. András (1998): *Cigány gyermekek szocializációja*. Budapest: AULA.

Demográfiai évkönyv *2001.* Budapest: KSH.

GERLÓCZY Ferenc (2001): Cigányság és vallásosság. *HVG*, 2001. április 7.

GYENEI Márta (1998): A „stratégiai gyerek". *Népszabadság,* 1998. november 14.

HABLICSEK László (2007a): A roma népesség iskolázottságának területi alakulása: tények és becslések. *Kisebbségkutatás,* 2007/4.

HABLICSEK László (2007b): Kísérleti számítások a roma lakosság területi jellemzőinek alakulására és 2021-ig történő előrebecslésére. *Demográfia,* 2007/1.

HABLICSEK László - GYENEI Márta -KEMÉNY István (2005): *Kísérleti számítások a roma lakosság területi jellemzőinek alakulására és 2021-ig történő előrebecslésére.* Budapest: AKTÍV TÁRSADALOM ALAPÍTVÁNY.

HALÁSZ Gábor -LANNERT Judit -SIMON Mária (2003): Jelentés a magyar közoktatásról. Budapest: *Országos Közoktatási Intézet*.

HAVAS Gábor -KEMÉNY István -LISKÓ Ilona (2002): *Cigány gyerekek az általános iskolában.* Budapest: ÚJ MANDÁTUM KIADÓ.

Havas Gábor (1999): Cigányok a szociológiai kutatások tükrében. In: GLATZ Ferenc (szerk.): *A cigányok Magyarországon.* Budapest: MTA.

HOÓZ István (1983): *Bevezetés a demográfiába*. Budapest: TANKÖNYVKIADÓ.

Janky Béla (2005): A cigány nők társadalmi helyzete és termékenysége. In: NAGY Ildikó -PONGRÁCZ Tiborné -TÓTH István György (szerk.): Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről. Budapest: *TÁRKI*.

Janky Béla (1999): A cigány nők helyzete. In: PONGRÁCZ Tiborné -TÓTH István György (szerk.): A nők helyzete. Budapest: *TÁRKI*.

JOUBERT Kálmán (1999): Újszülöttek fejlettségének szocio-demográfiai összefüggései. *Statisztikai Szemle,* 1999/11.

KÁLLAI Ernő -TÖRZSÖK Erika (szerk.) (2000): Cigánynak lenni Magyarországon. Budapest: *Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Programiroda*.

Kemény István (2004): A magyarországi cigány népesség demográfiája. *Demográfia.* 2004/3-4.

KEMÉNY István-JANKY Béla-LENGYEL Gabriella (2004): *A magyarországi cigánység 1971-2003.* Budapest: GONDOLAT.

KEMÉNY István (1996): A romák és az iskola. *Educatio*, (1)

KEMÉNY István (1995): *Beszámoló a magyarországi roma (cigány) népesség helyzetével foglalkozó 1993 októbere és 1994 februárja között végzett kutatásról.* Budapest: MTA SZOCIOLÓGIAI INTÉZET.

Kemény István (1976): A magyarországi cigányok helyzete. In: *Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó, 1971-ben végzett kutatásról*. Budapest: MTA SZOCIOLÓGIAI KUTATÓ INTÉZETE.

KEMÉNY István (1974): A magyarországi cigánylakosság, *Valóság* (1)

Kertesi Gábor-Kézdi Gábor (2005): A foglalkoztatási válság gyermekei. Roma fiatalok középiskolai tanulása az elhúzódó foglalkoztatási válság idején. In: KERTESI Gábor: *A társadalom peremén: Romák a munkaerőpiacon és az iskolában.* Budapest: OSIRIS.

Kertesi Gábor-Kézdi Gábor (1999): A cigány népesség lélekszáma Magyarországon a kilencvenes évek elején. In: GLATZ Ferenc (szerk.): *A cigányok Magyarországon.* Budapest: MTA.

KERTESI Gábor (1995): Cigány gyerekek az iskolában, cigány felnőttek a munkaerőpiacon. *Közgazdasági Szemle.* (1.)

KERTESI Gábor: Cigány foglalkoztatás és munkanélküliség a rendszerváltás előtt és után. *Esély*, 1995/4.

KLINGER András (szerk.) (1996): *Demográfia.* Budapest: KSH.

Kocsis Károly, Kovács Zoltán (1999): A cigány népesség társadalomföldrajza. In: GLATZ Ferenc (szerk.): *A cigányok Magyarországon.* Budapest: MTA.

KOPP Mária (2008): *Magyar lelkiállapot 2008.* Budapest: SEMMELWEIS KIADÓ.

KOVAY Melinda-ZOMBORY Máté (2000): *A magyarországi roma népesség foglalkoztatottsága.* Budapest: DELPHOI CONSULTING.

Ladányi János-Szelényi Iván (2000): Ki a cigány? In: HORVÁTH Ágota-LANDAU Edit-SZALAI Júlia: *Cigánynak Születni*. Budapest: AKTÍV TÁRSADALOM ALAPÍTVÁNY – ÚJ MANDÁTUM.

Mihályi Helga (2013): Miskolc demográfiai helyzete a magyarországi adatok tükrében - a népesedéspolitika lehetőségei. *Szellem és Tudomány,* (1).

Mihályi Helga (2008): A demográfia alapjai. In: LOSS Sándor (szerk.): *Szociológiai Olvasókönyv.* Miskolc: BÍBOR KIADÓ.

PUPORKA Lajos-ZÁDORI Zsolt (1998): A magyarországi romák egészségi állapota. Budapest: *Roma Sajtóközpont*.

PRÓNAI Csaba (Szerk.) (2000): *Cigányok Európában*. Budapest: ÚJ MANDÁTUM KÖNYVKIADÓ.

RAUH Edit (2001): A cigányság társadalmi helyzete. *A falu*, (4.)

Révai Nagy Lexikona I. (1994): Budapest: BABITS KIADÓ.

ROSTÁS-FARKAS György (2001): *A cigányok története.* Budapest: KOSSUTH KIADÓ.

SZABADY Egon (Szerk.) (1963): *Bevezetés a demográfiába.* Budapest: KÖZGAZDASÁGI ÉS JOGI KÖNYVKIADÓ.

Szabóné Kármán Judit (2008): A roma/cigány népesség helyzete Magyarországon. In: KOPP Mária (szerk.): *Magyar lelkiállapot 2008*. Budapest: SEMMELWEIS KIADÓ.

Szakolczai Árpád (1982): A cigányság értékrendjének sajátosságai. *Szociológia*, (4.)

SZOBOSZLAI Zsolt (szerk.) (2003): *Cigányok a szociális földprogramban*. Budapest: GONDOLAT KIADÓ.

Szőnyi János (1983): A cigányok sorsa a fasizmus évei alatt. In: SZEGŐ László (szerk.): *Cigányok, honnét jöttek - merre tartanak?* Budapest: KOZMOSZ.

SZUHAY Péter (1999): *A magyarországi cigányság kultúrája: etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája*. Budapest: PANORÁMA KIADÓ.

SZŰCS Anna (2004): A roma népesség főbb demográfiai jellemzői Békés megyében. *Területi Statiszika.* (3.)

Tomka Miklós (1983): A cigányok története. In: SZEGŐ László (szerk.): *Cigányok, honnét jöttek - merre tartanak?* Budapest: KOZMOSZ.

TÓTH Kinga Dóra (2008): *Sikeres cigányok identitása Angliában és Magyarországon.* Budapest: L'HARMATTAN.

TÓTH Pál -PÁCZELT Istvánné (1991): *A falusi cigányság. Kutatási zárójelentés*. Kézirat.

TÓTH Pál (1988): *A miskolci cigányság társadalmi - demográfiai viszonyai*. Miskolc: NME.

TÓTH Péter: (2006): *A magyarországi cigányság története a feudalizmus korában*. Pécs: BÖLCSÉSZ KONZORCIUM.

TÓTH Péter (1989): Borsod vármegye tervezete a cigányok szabályozására 1784-ből. *A Herman Ottó Múzeum Közleményei*. (26.)

VÁRNAGY Elemér (1993): *Cigány fiatalok a nagyvilágban*. Abaliget: LÁMPÁS KIADÓ

VEKERDI József (1984): Nemzetiség vagy életforma? *Forrás*. (3.)

Gyukits György

Párkapcsolatok felbomlása a miskolci nyomornegyedekben
(Kutatási beszámoló)[1]

A kutatás célja, hogy feltárja a nyomornegyedekben a párkapcsolatok felbomlásának sajátosságait, és ezek szociális hátterét. Azért használjuk az általánosabb párkapcsolat kifejezést, mert a nyomornegyedekben ennek két formája figyelhető meg: az élettársi kapcsolat és a házasság.

Köztudott, hogy a kutatás terepe - Miskolc -, a rendszerváltás előtt a nehézipar fellegvára volt hazánkban, majd ennek összeomlása után nagyon nagyarányú munkanélküliség sújtotta a várost. A rendszerváltást követően létre jött a szegénység egy magát a szocialistának nevező társadalomban ismeretlen formája, jóllehet ebben a társadalomban is létezett a szegénység. A rendszerváltás után kialakuló szegénységet nevezi a szakirodalom újszegénységnek. (Spéder 2002). A szegénység megváltozásának első tüneteként a hajléktalanszállók megteltek – javarészt férfiakkal. Azért férfiakkal, mert a tartós munkanélküliség következtében családfenntartó funkciójukat elvesztvén felesleges teherré váltak. Így lett családjuk felbomlásán keresztül vezető életútjuk végállomása a hajléktalanszálló.

A továbbiak szempontjából lényeges, hogy a városban elkezdtek kialakulni javarészt a korábbi munkáskolóniák helyén a nyomornegyedek, ezeknek legjellemzőbb példái a Béke szálló, Számozott utcák és a Szondi telep. E munkáskolóniák a 80-as években még élhetőek voltak, legalábbis a rendszerváltás után kialakuló állapotokhoz képest, ahhoz hasonlóan, ahogy a budapesti „Dzsumbuj”-ról szóló szociografikus kötetben olvasható. (Ambrus 1984).

A folyamat gyorsan zajlott le, tekintettel arra, hogy e negyedek lakóinak többnyire nem voltak tartalékaik, a jobb helyzetűek, a vállalkozóbb szelleműek pedig gyorsan elköltöztek az elslumosodó területekről. Az elköltözők üres lakásaiba pedig illegális beköltözők érkeztek leginkább a

[1] A teljes tanulmány a Kapocs könyvekben jelenik meg.

miskolci agglomeráció elgettósodó településeiről, mint például Taktaszadáról, Sajószentpéterről, vagy akár olyan távolabbi településekről is, mint Ózd.

Az események kísértetiesen hasonlítanak a Bécs melletti munkásnegyedben, Marienthalban történtekre a nagy gazdasági válságot követő időszakban, melyet Lazarsfeld és munkatársai vizsgáltak közvetlenül a gyár bezárása után. (Lazarsfeld 1999). A miskolci telepek életében a következő mérföldkő annak a generációnak a megjelenése volt, akiknek már a szülei sem dolgoztak – ez nagyjából a rendszerváltás után húsz évvel következett be. Itt egy életmód és ezzel együtt mentalitásbeli változás figyelhető meg, amely az átalakult körülményekhez való folyamatos adaptáció során jött létre, és ennél a nemzedéknél teljesedik ki. Lewis nyomán ezt a szegénység szubkultúrájának nevezik. (Lewis 2002). Lewis e szubkultúráról írott tanulmányában olyan attribútumokat sorol fel jellegzetességként, mint a jövőtlenség, a gazdálkodás irracionalitása, a párkapcsolatok labilitása, az élettársi kapcsolatok elterjedtsége, a fiatalkorú terhesség, az erőszak, valamint a bűnözés. Továbbá felhívja a figyelmet arra, hogy a szegénység szubkultúrája etnicizálódhat is, de nem minden esetben. Ilyen nem etnicizált slum volt például Lewis Mexikóvárosbeli kutatási terepe. A nagy amerikai „néger" gettókban, mint például a baltimore-i (Kelly 1998) minden bizonnyal etnicizált a szegénység szubkultúrája. Megítélésem szerint a kutatás helyszínéül szolgáló miskolci nyomornegyedekben is az a roma népesség felülreprezentáltsága okán, de fontos hangsúlyozni, hogy élnek itt szép számmal nem romák is.

A város e „szégyenfoltjait" az utóbbi évtizedekben elkezdték felszámolni, így a Szondi telepen már lényegében csak az un. szocpol házak maradtak meg, a Békeszállón is az épületek többségét elbontották, és napjainkban a Számozott utcák vannak soron.

De ez egyáltalán nem jelenti a szegénység felszámolását is egyben. A most zajló eseményeket úgy foglalhatjuk össze, hogy a telepfelszámolások következtében az ott lakók olyan kertvárosi övezetekbe szorulnak ki, mint Lyukó. Itt többségében téliesítetlen lakóépületekben tengődnek, ahol gyakran még a víz sincs bevezetve, a csatornáról nem is beszélve.

I. Módszer

A kvalitatív szociológia felmérés során félig strukturált interjúkat, illetve fókuszcsoportokat is készítettünk. Az adatfelvételezés folyamán számos nehézségbe ütköztünk, egyrészt az interjúalanyok kommunikatív készsége - elsősorban alacsony iskolai végzettségük okán - sok esetben rendkívül szegényes volt. Továbbá a párkapcsolatok felbomlása önmagában is elég nehezen kérdezhető téma, és ez nem csak abban nyilvánult meg, hogy nem szívesen beszéltek róla, hanem abban is, hogy sok mindent elhallgattak. Ennek egyik példája, amikor az interjú végeztével kérdeztük, hogy hol van a mostani élettársa, és az interjúalany azt válaszolta, hogy most nincs itthon, később visszamentünk interjút készíteni vele is, és csak akkor derül ki, hogy a „most nincs itthon" azt jelenti, hogy évekig börtönben van. Nyilvánvaló, hogy ebben az esetben a börtön stigmájától próbált menekülni a válaszadó.

További nehézség adódott abból is, amikor az interjúalany párja jelen volt a kérdezés során, - ez sok esetben nagyon rontotta az interjú használhatóságát -, hiszen olyan témát feszegettünk, amiről esetleg még soha nem beszéltek, vagy még inkább, bizonyos kérdésekről nem beszéltek idáig. Itt a probléma abból is adódott, hogy a lakóhely csak egyetlen helységből állt – többnyire egy szoba-konyhából. Ezen úgy próbáltam meg segíteni – ha az időjárás engedte – hogy javasoltam az interjúalanynak, hogy menjünk ki a szabadba a friss levegőre, de tipikus volt, hogy kisvártatva a párjának is tőlünk hallótávolságon belül akadt valami „halaszthatatlan" dolga.

Fentiek alapján az tűnt a leghelyesebb módszernek, hogy a párkapcsolat felbomlásának történetét kérdezzük, és magát az elmesélt történetet próbáltuk tovább fűzni az interjúvázlat szempontjai szerint, amennyiben erre lehetőség adódott. Tehát nem mechanikusan az interjúvázlatot kérdeztük.

A fókuszcsoport esetében, ad hoc jelleggel az utcán már eleve beszélgető emberekhez hozzácsapódva próbáltunk meg a párkapcsolatok felbomlása témáját „bedobva" beszélgetést kezdeményezni, ugyanis a nyomornegyedekben nem működik az, hogy előre egyeztetett időpontban és helyszínen – például valakinek az otthonában - találkozzunk.

Összesen negyvenhat interjú és három fókuszcsoport készült. Az egyik fókuszcsoportot nem sikerült felvenni, mivel a résztvevők közül páran ebbe nem egyeztek bele, ennél fogva a csoportot követően írásos feljegyzés készült. A negyvenhat közül négy szakemberrel készült interjú:

úgymint védőnő, családterapeuta, roma civil szervezet vezetője és gyámügyi szakember, a többi esetben elváltakkal.

A miskolci kutatás helyszínei voltak a korábbi munkástelepből nyomornegyeddé váló telepek, valamint az elgettósodó kertvárosias területek, mint amilyen Lyukó, vagy a Vikend telep.

II. Eredmények

II.1. Az élettársi és házasság jelentése

A kutatási eredmények ismertetésének elején célszerű tisztázni mit gondolnak a megkérdezettek a házasságról és az élettársi kapcsolatról. Tesznek-e egyáltalán különbséget a két fogalom között, és ha igen, akkor szerintük miben ragadható meg az eltérés?

Az interjúalanyok, ha direkt rákérdeztünk, akkor egyöntetűen arról számoltak be, hogy nincs különbség a két fogalom között, ezt így összegzi az egyikük:

(Élettársi és házasság közötti különbség?) „Hát mi? Hát jóformán semmi. Ugyanúgy. Szerintem semmi. (Élettársiba van?) Nem esküdtünk meg. Hát minek. Megvagyunk így is."

Tulajdonképpen ez egyfajta elvi hozzáállást jelent, ami azt is mutatja, hogy nincs a házastársi kapcsolat melletti ideológiai háttér, - például vallásos meggyőződés, vagy valamilyen érdek.

Ha azonban tovább firtatjuk a kérdést, azért akadnak különbségek is. Az egyik választípusban, az élettársi kapcsolat kötetlenségét hangsúlyozzák:

„Nincs kötöttség, akkor megy el, amikor akar."

Az interjúalany, - aki egyébként férfi, pár szóval fejezi ki a lényeget: *„akkor megy el, amikor akar"*, tehát, - mint ahogy ezt a továbbiakban a kapcsolatok felbomlásának történeténél majd láthatjuk, – senki semmire nem tarthat igényt (főleg a férfi). És ez a férfi interjúalany számára is evidens.

A következő típus ezzel szemben a házasság adminisztratív kötöttségét, mint terhet említi:

„Ha elválunk mennyünk válóperre? Bonyolult ez."

Ugyanígy egy másik interjúalany:

„(Mi az élettársi?) Hát ennek úgy fogalma nincs, mert öt év után olyan, mint a házasság. Nyilvántartás szerint is olyan, mint egy házasság. Különbség nincs közte csak egy papír, hogy házasok legyünk. Nem tartottuk fontosnak, hogy házasok legyünk. Csak a baj van vele, hogyha valaki házas és el akar válni. Hogy ez ezé, az azé, - osztozkodás."

Tipikus, hogy zavarosak az elképzelések az élettársi kapcsolat és a házasság közötti jogi különbségről, ami mögött az húzódik meg, hogy valamit hallottak erről – többnyire a kapcsolati hálójukon keresztül, vagy a médiából, de valójában nem tudják. A lényeg azonban benne van az idézetben: a házassági kapcsolatnál van papír, amiből csak baj származhat.

A házasság és élettársi kapcsolat fogalmi meghatározásának - a fentiekből - is következően, további fontos jellemzője, hogy nincs éles határ közöttük. Tereptapasztalataim alapján inkább korosztálybeli különbség van, az idősebbek inkább házasok a fiatalokra sokkal inkább az élettársi kapcsolat a jellemző, ezt Spéder számításai is alátámasztják. (Spéder 2005) Éppen a rendszerváltás idején a 18-23 éves korcsoportban, azoknál, akiknek az iskolai végzettsége nem több mint nyolc általános, az élettársi kapcsolatot választók aránya a korábbi harmincról ötven százalékra emelkedik. Mi állhat-e jelenség mögött? Véleményem szerint a szegénység szubkultúrája. (Lewis,2000)

Az idősebbek a rendszerváltás előtt kötötték meg házasságukat, amire más szóval a késő Kádár korban került sor, s ez az időszak ennek az alacsony iskolai végzettségű csoportnak még biztos egzisztenciális hátteret tudott biztosítani, értve ez alatt, hogy volt mit enni és volt hol aludni – ha másutt nem is, de egy munkásszállón. Szegények – a korszak társadalomtudományi terminológiáját használva - megfosztottak, depriváltak (Kolosi 1987) voltak, de mi volt ez az un. több szempontból hátrányos helyzet ahhoz a mélyszegénységhez képest, ami a rendszerváltás után erre alacsony iskolai végzettségű, a későbbi nyomornegyedekké váló telepi szegregátumokban élő népességre várt. Kilakoltatások, (vagy ha ezt megúszták) akkor a lakóhely teljes leamortizálódása és gyakori éhezés.

A rendszerváltás után kialakuló szegénynegyedek népességének a fennálló körülményekhez való adaptálódása során alakul ki a szegénység szubkultúrája: ha az egzisztenciális feltételek nem stabilak, akkor ez tükröződik a legalapvetőbb társadalmi intézményben a családban is, és ezért választják a kötöttségektől és adminisztratív terhektől mentes élettársi formát.

További fontos tényező az élettársi kapcsolat választása mellett, hogy nem kerül pénzbe. A fia esküvőjéről ezt mondja az egyik interjúalany, aki a hírhedtté vált Lyukón és egy fabódéban lakik:

A nagyfiam most házasodott. Nagy lagzi, eddig háromszázezer … a menyecske nagyon követelőzik neki nem volt elég a nyolcvanezer forintos ruha, száznegyvenezerért kell. De már kijelentették, hogy limuzin is kell, hintóval, igen, tizenötzer forint egy óra hosszára… Negyven személy. A lánynak a szülei semmit nem segítenek, csak mindent a fiú álljon. ... Kell egy eljegyzési gyűrű, meg egy kísérő gyűrű.

(Feleség, ők gazdagok?) Kenyérből nem ettek eleget, csak vágyakoznak. Ment a lány a fodrászhoz tízezer forintért. Tizenötezer forintból éljen meg az a fiú (a fia), még a bérletet se váltotta ki."

Fenti sorokat olvasva talán nem véletlenül asszociálunk Szabó Zoltánnak a Cifra nyomorúságára, ami mögött egyrészt a kivagyiság, másrészt a „tisztességgel megadni a módját" keveréke húzódik meg. Megadni a módját, ahogy dukál - ez a nyomornegyedek lakó számára szinte elérhetetlen - ezért is válik az élettársi kapcsolat a szegények házasságává.

A házasságra persze mindenek ellenére sor kerülhet: *„Elvettem feleségül - törvényes házasok (vagyunk) egy éve. Csütörtöki napra esett, akkor nem kellett fizetni."*

De ennek nem sok értelme van, kivéve, ha a leendő házaspár vallásos: *„Azért döntöttünk a házasság mellett, mert én most járok egy gyülekezetbe, - a Jehova Tanúi -, mivel isten felé úgy illik, hogy férj és feleség … mivel az élettársi kapcsolat olyan, mint egy vad házasság, ezért is házasodtunk össze, meg azért is, mert szeressük egymást"*

Vagy a házasságtól valamilyen anyagi előny remélhető: *„Egy évig voltunk élettársiba" … „Volt esküvő, már úgy hogy tanácsi, ilyen polgári. …. (Volt lagzi?) Nem, hát ezért is, csak azért, mert akkor csak úgy lehetett lakást vásárolni, hogy férj és feleség, azért."*

De ez megfordítva is lehetséges: *„(Élettársi és a házasság között a különbség?) Nekem semmi. Megmondom az igazat, húsz éve élünk együtt, nekem a férjem az első meg az utolsó. Mi anyagi okokból kellett, hogy elváljunk. .. Hát, mert bejött az a törvény, hogy neki se volt munkahelye, nekem se volt munkahelyem, és egy családba csak egy ember kaphat szociális segélyt. Egy fő. És nekünk hirtelen el kellett válni, mert nekem az a huszonnyolcezer forint az a lakbéremet fedezte. Hát ennyi volt az egész."*

A fentieket összefoglalva látható, hogy a megkérdezettek nem tulajdonítanak nagy különbséget annak, hogy házasságban vagy élettársi kapcsolatban élnek-e. Ezt azzal a megfigyeléssel egészítenénk, ki, hogy ha valaki együtt „jár" valakivel vagy élettársi kapcsolatban van, e között is bizonytalan az átmenet. Talán az összeköltözés, ami a pár és a környezete számára nyilvánvalóvá teszi az élettársi kapcsolat létrejöttét. Azonban a későbbiek során látni fogjuk: maguk az élettársi kapcsolatok is rendkívül ingatagok, a pár egyik tagja elköltözik, majd kisvártatva visszajön.

Erről számol be a családterapeuta is a vele készült interjúban: *„Amiben másabb, hogy sokkal gyakoribb ez a szétköltözünk - összeköltözünk. ….. Ha összevesznek, gyakran van, hogy valamelyikük elmegy."*

Az egész életük bizonytalanságban telik, mert bizonytalan a munkalehetőségük, bizonytalan a lakóhelyük és éppúgy bizonytalan a párkapcsolatuk is.

II.2. A párkapcsolatok felbomlásának okai

A párkapcsolatok felbomlásának közvetlen oka néhány főbb típusban összefoglalható.

Ezek közül az első a hűtlenség, ezt illusztrálja az alábbi interjúrészlet:

„Elhagyott. Elment dolgozni, azt megismerkedett másik emberrel. … Telefonált nekem, férjhez ment és kész. …Jött volna ő, mert megbánta…. Én még azóta nem vettem vissza."

A hűtlenségen belül jellemző, hogy egy éveken - évtizedeken keresztül működő kapcsolat úgy szakad meg, hogy a férfi egy fiatalabb nővel megismerkedik, és ezért válnak szét:

„Hát elment a városgazdához dolgozni, és összejött egy kislánnyal. ennyi történt. … Most egy éve. … Egy nap alatt történt … Tizenhét éves, …láttam.

(Mit mondott?) Semmit. Tagadott mindent. …. Hát én küldtem el. (Utána milyen volt, amikor elment?) … Szar. Sőt, hát még a mai napig. (Miért?) Hát tíz évet leéltem vele, mégis, nem lehet elfelejteni … Ennyi."

Vagy ugyanez a típus a fiatal nő szemével, akihez egy idősebb, már párkapcsolatban élő férfi közeledik:

„Hát fiatal voltam, bolond voltam befolyásolható voltam. (Hány éves volt?) Hát tizenkilenc. És ugyebár neki volt gyermeke, felesége, de én ezt nem tudtam. Én évekig úgy éltem vele, hogy én ezt nem tudtam, hogy van két gyereke - felesége,

és ez így vége lett. Én azt mondtam, én nem akarok belerontani, én nem akarok a gyerekeket elválasztani az apjától. …

Hát én még ezek után is megbocsátottam neki, hogy felesége van meg gyerekei Utána meg itt hagyott engem, kiment Angliába. Kétszer adtam neki lehetőséget, becsapott átvert."

Vagy egy másik példa, a börtönbe került férfit a nő elhagyja, amíg a börtönben van:

„Én is élettársit éltem, csak elmaradtam tűle, mivel másikkal összeállt. Egy éves lányomat is elvitte. Most ebbe élek. … Szétbasztak a börtönbe, Másfél évet nem láttam. … A csap mellett ismerkedtem meg vele, …. Mondtam neki hogy mi van. … Összeálltunk. Felvertem, a gyereket is. Oszt akkor ennyi, ebbe élek. …

(Visszafogadná?) … Nem. Nem tudnám megbaszni. (Miért?) Hát hogy lenne gusztusom. Hát, mikor már szétbaszta minden. Hogy nyúljak hozzá, egy ilyenhez?"

Ehhez a kérdéskörhöz tartozik még a féltékenység is, ami a kapcsolatot megmérgezi, és végül e miatt hagyják el egymást:

„Nagyon sok szélsőségesen féltékeny férfi van ezekben a családokban, akik birtokolják az asszonyaikat. Nem is kell rá okot adni, hogy valamit félre értsenek, ha valaki nagyon birtokolja a párját. Ha elmegy a boltba abból is van konfliktus…."(családterapeuta)

A második, amikor a pár szülei a kapcsolat felbomlásának okozói, ezt illusztrálja az alábbi idézet:

„Nem házasodtunk először össze. Először vad házasságba éltünk, meglett a harmadik gyerek jóval utána házasodtunk…. Nyolcvanhétbe ismerkedtünk meg, és kilencvenhétbe házasodtunk meg … mert akkor én voltam rajta, hogy házasodjunk össze. Mert külön is voltam édesanyámnál a gyerekekkel. Azt ígérte, hogy megváltozik, akkor nagyon anyás volt, mindent az anyja irányított, a pénzt kezelte az anyja, ha azt mondta, álljon fejre, fejre állt, én kaptam a gyest, ő dolgozott akkor a kohászatba. … Mondtam neki én veled vagyok, miért anyádnál kell lenni a pénznek? … Na, akkor én otthagytam, hazajöttem anyámhoz, ő megjelent, hogy megváltozik, menjünk külön albérletbe, kerestünk albérletet. Utána első három nap szép volt jó volt, mint a mesébe. … Kezdődött szépen minden elölről, jött az anyja mindennaposan pénzért, albérlet mellett pénzt kellett adjon az anyjának, ilyen dolgok …"

Vagy egy másik esetben:

„Családja volt a probléma. Nem egyeztek bele, amibe nem kellett volna. Csak nem egyeztek bele kellett volna, csak nem egyeztek bele. Ö falun lakik, én itt

lakok Lyukóba. Prügyön (lakik a lány a szüleinél) …. Nem tudom megérteni, nem tudom. ….

Anyu, az anyukája azt mondta, hogy tizennyolc év, az csak tizennyolc év. … Hát tizennyolcéves volt, amikor a gyerek megvolt már. … Így nem lehet csinálni családot. A szülők nem egyeztek bele, hogy nem tudok mit csinálni'

A kissé zavarosan elbeszélt történet lényege, hogy a tizennyolc éves lánynál tizenegy évvel idősebb élettárs nem rendelkezik kellő „egzisztenciával" és ezért a lány szülei nem engedik, hogy a lány elköltözzön a férfival és az időközben megszületett gyermekkel a hírhedt Lyukóba, - napjainkra a legnagyobbá váló miskolci nyomornegyedbe.

A szülőkkel való konfliktusok kialakulásában, illetve ezek felerősítésében szerepet játszik a szegényes lakókörnyezet, ahol gyakran egyetlen szobába zsúfolódik össze akár három generáció is, ennek következtében például intimszféra sincs, így minden a többiek szeme láttára – füle hallatára zajlik. A szegénységnek ennél fogva a konfliktusok új dimenzióinak konstruálásában meghatározó szerepe lehet, ami egy középosztálybeli megfigyelő számára közel sem evidens.

A harmadik típus, ami a párkapcsolatok felbomlásában kiemelkedő szerepet játszik az a szenvedélybetegség. A kérdezés során a kábítószert nem említette egyetlen interjúalany sem, de korábbi kutatásokból (Gyukits – Sándor, 2003) tudjuk, hogy a sziputól kezdve a heroinig, a legújabb szintetikus drogokon át, mindenféle kábítószer jelen van a terepen, talán csak a kokain képez ez alól egyetlen kivételt. Amivel viszont gyakran találkoztunk az az alkohol:

„(Miért váltak el?) Az ital végett. Az itala meg volt. … Á nem, amikor megismertem egyáltalán nem ivott. ….. Hogy bántott volna minket? Hál istennek olyan nem volt. … (Ki mondta, hogy vége?) Hát én. Bezárod a kaput magad után, azt el lehet menni. … Feltettem neki a kérdést vagy a családod vagy az ital. … Ment."

Hogy a szegénység szubkultúrája mennyire megengedő a túlzott alkoholfogyasztással – és tulajdonképpen az alkoholizmussal szemben azt jól illusztrálja az alábbi idézet:

„Igen az alkohol is közre játszott, mert hogyha mondjuk a férfi többet iszik a kelleténél, a nő az nem úgy fogadja el ahogy kéne- Ebből is nagyon sok konfliktusok vannak. (A nőnek el kell fogadni ilyenkor?) Nem minden esetbe, … ezt akkor fogadja el a nő a férfival szemben, ha a nő is néha napján (nevet) felönt a garatra, néha napján és így meg tudnak egyezni. De hogyha csak az egyik fél csinálja, mert például azért, mert bánatja van, és azzal feledteti magát,

vagy öröme van és örömébe. (Mennyit kell inni, hogy baj legyen előle?) Annyit nem tud inni senki, hogy baj legyen belőle, mindenki saját maga irányíccsa ezt az alkoholt. Ha valaki normálisan tud inni, nem kötözködik, nem garázdálkodik, hogy ő a Jani, ő az erős. Tudja kontrolálni magába az alkoholt. Hogyha be is rúg, jól érezte magát, lefekszik és alszik. … Vannak olyanok, akik ettől erősnek érzik magukat."

A szenvedélybetegségekkel kapcsolatban, amit még említettek az a játékgépezés:*„Vele volt rosszabb, ….elküldtem gyógyszerért, elgépezte."*

A negyedik típus a bántalmazás: *Nagyon féltékeny volt. … Amikor megjött a harmadik gyerek, én a negyediket, már nem akartam. És mondta is nekem, hogy azért nem akarom, mert mástól van….. Nézte, hogy hol vagyok, kivel beszélgetek. … nagyon sokat elszökdöstem tőle így gyerekekkel és gyerekek nélkül, volt rá példa. Mert nagyon sokat bántott, és a gyerekeket is, és ezt nem hagytam. Mondtam, hogy inkább engem üssön mint a gyerekeket. (Miért?) Hát féltékenység, meg játékgép. A fizetésemet simán elgépezte."*

Végül a meg nem értés az utolsó típus, amit - noha nem reprezentatív a kutatásunk, de talán mégis jelzés értékű - szemben az oly gyakran előforduló alkohollal, csak egyetlen esetben említettek, mint a kapcsolati krízis okát:

„Nem a megélhetési probléma, hanem azzal, hogy mi nem értjük meg egymást. … Úgy alakítja, hogy én legyek a hibás. … És a végén úgy magyarázza, hogy miért költötted el, … és akkor mégis engem hibáztat, hogy miért költöttem el. (És mire költi?) Azt nem tudjuk."

A meg nem értettség, mint ahogyan az az idézetből is látható, egy megélhetés szempontjából problémamentesnek mondott kapcsolatban jelenik meg. Tehát a meg nem értettséghez, mint okhoz egy bizonyos életszínvonal kell, ezáltal egyfajta középosztályi jelleget kölcsönözve neki. Az igazsághoz hozzá tartozik, hogy az olyan deviáns magatartásforma, mint például az alkoholizmus, a meglévő szűkös erőforrásokat is eliminálja, és teremt szociális krízist az amúgy is szegényesen élő családokban.

Utoljára még egy megjegyzést kell tenni: a különféle okok természetesen együttesen is jelentkezhetne - ezt az állításunkat illusztrálja az alábbi idézet: *„Részegen jött haza, követelte az ételt. Ha nem olyat főztem, kidobálta az ablakon, szóval ilyenek voltak. Én meg… csak adok egy esélyt, csak adok egy esélyt. És már meguntam a sok esélyt. Megcsalt nem is egyszer, szemem láttára is. Nem ez a Tetemváron volt. Utána meg már, hogy felnőttek a gyerekek. A kisebbik lányomnak is már gyereke van, a fiam külön életbe van, a másik lányom megint férjhez ment. Úgy döntöttem, hogy itt a vége, kész lezárom a múltat. Én tovább nem idegeskedek, nem eszem a kefét, igyon amennyit akar,*

azt csinál amit akar. Én otthagytam a házat neki (Tetemváron) és én jöttem el. (Válóper?) Hát már el voltunk törvényesen válva, csak így élettársi viszonyba voltunk. Semmi lényege nem volt, hogy mi elváltunk, ugyanazt csinálta."

Talán a kapcsolatok felbomlásának okairól való beszélgetés során a legfeltűnőbb a szegény-szubkultúra tagjaira olyannyira jellemző tömör, tőmondatokból álló beszédmód illetve nyelvezet, amiről már a módszertani részben is ejtettünk szót, és ahogy ez a fenti interjúrészletekből is kiderül. Ez persze nem összekeverendő a Móricz által tökéletesen ábrázolt paraszti kultúra nyelvével, ahol a rendkívül gazdag szókincsből választják ki a szereplők a helyzethez illő legmegfelelőbb kifejezéseket. A szegénység szubkultúrájában ugyanis egyszerűen nincsenek szavak. Ahol szegényes a szókincs ott szegényes a gondolkodás is. Ez tükröződik abban, hogy egy olyan, az egész életüket meghatározó eseményről, mint hogy elhagyta őket a párjuk, csak pár mondatot tudnak beszélni.

Ez egy lepusztult nyelv, épp olyan lepusztult, mint a ruházatuk, a lakhelyük, és mint az egész életük. E nyelvezet, tehát végső soron hű tükörképe a szegénység szubkultúrájának.

Hogy hogyan alakul ki ez a nyelv, ez egy összetett dolog, csak egy tényezőre hívnám fel a figyelmet, mégpedig egy, a témánk szempontjából is fontos kérdésre, ami párkapcsolatok milyenségében rejlik.

Ezt egy esettel szeretném illusztrálni: A vonatra Miskolcon felszáll egy pár egy hat év körüli gyerekkel. Budapestre mennek a rokonokhoz. A férfi most szabadult a börtönből. Jól lehet látni, ahogy egy köteg húszezrest számol. Odaszól a nő: „Ez ma a rokonokkal mind el lesz gépezve". E megjegyzést követően a férfi brutálisan összeveri a nőt. A nő összeszedi magát és ölébe veszi a gyereket, úgy tíz percig nem beszélnek, majd a nő felemeli a gyereket és a férfi felé fordítja, és ezt mondja: „nézd má, nem beszél".

II.3. A párkapcsolatok felbomlásának következményei

A párkapcsolatok felbomlásának következményeit tárgyaló témakör elején vissza szeretnék térni a házastársi és élettársi kapcsolat különbségére, ugyanis eddig egy nagyon fontos kérdésről még nem esett szó. Az élettársi és házastársi kapcsolatok vonatkozásában, azok felbonthatósága tekintetében lényeges különbséget látnak. Erről így nyilatkozik az egyikük:

„Nem is bánom, hogy nem mentem hozzá férjhez, csak élettársi, akkor máig nem tudtam volna, így is nehéz volt tőle megszabadulni. Ha meg felesége lettem volna, akkor meg egyáltalán nem. Így utólag nehéz, de még mindig jobb."

Vagy egy másik esetben, csak anyagi okokból egyezik bele a férj a válásba:

(Miért váltak el?) Mert akkor jött divatba, hogy ketten nem kaphattak szociális segélyt. Így nem kaphattam a gyerekekre a nevelésit, akkor így belement. Hát én örültem, hogy ő belement, mert akkor nem volt ez a kalamajka a gyerekekből se, meg az se, hogy nem akar elválni. Így könnyen belement, hogy közös beleegyezés."

Véleményem szerint a kapcsolatok felbomlásának legsúlyosabb következményei azok a traumák, amelyek a gyerekeket érik. Így számol be erről az egyik interjúalany:

„(Korábban élettársi kapcsolatban voltak) Összeházasodtunk és már este megvert. Berúgott,…. A gyerekek miatt, mert úgy gondoltam, ha most elmegyek, - anyámmal se lehetek örökké - …ha most itt hagyom, féltem a gyerekeket elveszik intézetbe. Végülis csak ezért tűrtem neki - a gyerekek miatt. … Még öt évig együtt, maradtunk. … Megszült a lányom és még kiskorú volt és nem akartam, hogy a gyerek és az unokám is az intézetbe kerüljön, és így tavaly véglegesen szakítottunk."

Az interjúalany próbálja a két alternatíva közül (verés vagy elveszik a gyerekeit és az unokáját) a kevésbé rosszat választani, és így marad a verés. De nem kérdéses, hogy ezek a gyerekek lesznek azok az iskolában, akik a családjuk szétesésének maradandó élményeinek következtében kezelhetetleneké válnak és végigbukdácsolják a nyolc osztályt, majd a tartós munkanélküliek táborának gerincét alkotják.

Vagy egy korábbi idézetben szereplő férfi, aki az élettársát és a gyerekeit is rendszeresen bántalmazza és az anya azt mondja az élettársának, hogy inkább őt és ne a gyerekeit verje. Vajon pusztán véletlen, hogy ebben a családban az egyik gyerek kábítószerrel való visszaélés miatt börtönbe kerül?

A család felbomlása alatt és után a gyerekeket - és mint az idézetekből látható - az anyát is éri lelki trauma, amit az interjúalany „idegességként" definiál. Az „ideg", az „idegesség" kifejezés a szegénység szubkultúrájában gyűjtőfogalma a legkülönfélébb, akár nagyon súlyos mentális betegségeknek. Tehát, amikor az interjúk során többen is, az idegességet említik ez, semmi képen sem azonos jelentésű a középosztályi elnevezéssel (Gyukits - Sándor, 2003).

E csonkává váló családokban a gyerekeket érő traumákon túl, sok szempontból problematikus a fiúgyerekek szocializációja is. Erről így nyilatkozik a megkérdezett családterapeuta:

„A másik, amikor a nőkkel, az anyákkal dolgoztunk, azt látta, és most visszakanyarodnék, a fiúgyerekek furcsa eltorzult helyzetéhez. Ilyenkor az anyák egyedül maradnak, a fiúgyerekeket beemelik a férj szerepbe, olyan, mintha kis társukká emelnék a fiúkat, kényeztetik tovább, mint a korábbi, exmacsó párjaikat. És akkor a lány gyerekeikkel együtt kiszolgálják a fiúgyerekeiket."

Fenti szocializációs kérdésnek egy paradoxona, hogy a fiúk számára nincs, vagy amíg együtt volt a pár, nincs működőképes férfiszerep mintájuk sem, és később ők öröklik a volt élettárs pozícióját a csonka családban.

A családok szétesésének következő súlyos problémahalmaza a lakáskérdés megoldatlansága, amit többnyire maga a válás idéz elő, és - mint az alábbi idézetből látható -, ugyan születik jogi megoldás, de valójában úgy „oldódik" meg az ügy, hogy közüzemi tartozás miatt elárverezik a közös ingatlant, tehát mind két fél rosszabbul jár:

„Hát a Tetemváron, az hát közös tulajdon volt, fele ház az enyém, fele ház az övé. A bíróságon úgy egyeztünk meg, hogy lent az alsó házban én vagyok a gyerekekkel. A gyerekekkel is úgy lett, hogy én vagyok a gyámjuk, és én vagyok a felelős. Igen, de ez csak papíron szerepelt, a valóságban nem így volt. Minden az ellentéte irányába, ugyanúgy maradtak a dolgok, ahogy voltak. A papíron amit meghagyott a bíróság, az papíron volt. Hiába, amikor elmentem a rendőrségre, … kijárt a családvédelmis elmondtam nekik mindent, hogy az van, mint van, hogy nem tudom kitenni a házból, mivel a fele lakás az ó nevén van, és énekem ki kéne fizetnem ahhoz, hogy ki tudjam tenni véglegesen. Ha eladom a lakást, akkor a gyerekekkel akkor én hova megyek? Ő nem egyezett bele abba, hogy eladjuk a lakást. Úgyhogy ezért maradt ez is annyiba."

A jogérvényesítés nehézségeire hívja fel a figyelmet az alábbi idézet is:

Ilyen kis dolgok. Nem ilyen nagy verésre kell gondolni, hanem pofon, hátba vágás … mert neki agyilag volt baja …. Mert hozzám kerültek a gyerekek végleg, mert én elszöktem a két kicsivel anyaotthonba, meg hozzám került bírósági úton az összes gyerek (4 gyerek), meg ugye a lakás, az az enyém, mert én vettem. … elmeorvosi vizsgálatra, ott derült ki, hogy neki agyilag baja van. Nem normális. Skrizofrénes, üldözéses beteg elme, ez volt nála. …. Nem tudott a bíróságom felmutatni semmit, igaz én anyaotthonban voltam, de nekem jártak a gyerekek rendesen iskolába. … Elintéztem bírósági úton, hogy ne tartózkodjon itt a lakásba.

Szomorú érdekessége az esetnek, hogy az anyának kell anyaotthonba menekülnie a négy gyerekkel, az agresszív és skrizofrén apa elől a saját otthonából. Úgy, hogy az apa korábban több nőt megerőszakolt, és ezért

börtönben is volt, majd a saját fiával is közösült, - ekkor menekült el az anya otthonról.

A másik problématípus a tartásdíj nem fizetésének kérdése. A nyomornegyedekben ez egyrészt azért nagyon súlyos probléma, mert a férfiak többnyire munkanélküliek, vagy feketén dolgoznak, tehát legális foglalkoztatással nem rendelkeznek, ennélfogva tartásdíj fizetésére nem kötelezhetőek. Ennek illusztrálására álljon itt az alábbi idézet:

„Nekünk van egy közös tulajdonunk, gyerektartás fejébe ő azt mondta, hogy erről lemond, mert én akkor abba a házba voltam a gyerekekkel. … (Lemondott a házról?) Igen, mert én feljelentettem őt gyerektartás miatt. És azt mondta, hogy amennyiért én feljelentettem, mert háromszázezer forintot küldtek ki neki - valahogy így. És azt mondta, ügyvéd által lemondja azt a részt, amiért őt megbüntetnék, lemondja a gyerekekért, lemond a házról, csak vonjam vissza. … Még nem mondtam le, mert még ő sem tette meg, amit ígért. (Lehetne tőle kapni?) Hát nem. (Ő dolgozik?) … Nem, munkanélküli, Hát ő dolgozik így feketén, külföldön is. ”

Az alábbi esetben, ami egyébként eléggé tipikus, az történik, hogy a volt élettárs nem csak hogy anyagilag nem támogatja az anyát, de semmilyen vagyontárgya sincs, amivel később kárpótolni lehetne a hátrahagyott családját:

„A végén már összejött egy másikkal és azért is mentünk szét. …(Szétmentek, egyedül volt?) „Igen, amikor szétmentünk én egyedül voltam, kettő évig a két kicsivel. Nehéz volt, mert egyedül, kicsike volt mind a kettő, de hála istennek volt segítségem is. … (Kivel, mert hát mondta, hogy a Gyermekvárosból jött) Édesanyám. (Miben mutatkozott meg, hogy nehéz?) Hát idegesebb voltam, de a gyerekek nem érezték, hogy nehéz. Mert próbáltam őket minél több helyre vinni, minél többet velük lenni, meg ilyesmi. …

Anyagilag támogatja az élettársa?) Semmivel. Most két hónapig dolgozott.

(Amikor elment maradt utána valami?) A gyerekek. (Így? TV?...) Semmi. (Osztozkodás?) Dehogy, - csak magát vitte. … (Volt valami értékes cucc?) Semmi….

(Segített valaki?) Hát ugye anyósomék segítettek, sógornőim, szüleim is, ha tudtak.(Mivel tudtak segíteni?) Hát támogattak anyagilag. (Mennyivel egy hónapba?) Változó volt, nem sokkal, tízezer forint.”

A fenti idézetben még érdekes az is, hogy kinek a segítségére számíthat az egyszülős család. A szakirodalom felhívja a figyelmet a középosztály és az alsó társadalmi csoportok kapcsolati hálójának

különböző ségére (Granovetter, 1994). A slumokban élők tekintetében jellemző, hogy az itt élők kapcsolati hálója nem terjed túl a közvetlen ismerősi és rokoni körön, ezt Granovetter hátrányként definiálja a kapcsolati hálóra, mint erőforrásra való támaszkodás során. A fenti idézetből azonban látható, ez a kapcsolati kör létfontosságúvá válhat olyan krízisszituációkban, mint a válás.

A párkapcsolatok felbomlásának további következménye az anyagi ellehetetlenülés. A még működő párkapcsolatban élők is nagy szegénységben éltek, de a szétválás, és ennek következtében kialakuló egyszülős családmodell az anyagi helyzet szempontjából katasztrofális - ezt példázzák az alábbi idéztek:

„Három gyereket hagyott hátra. Hát hogy mondjam mai napig se tudtunk anyagilag túllépni. Hát azér csak egy ember volt. (Ő dolgozott?) Persze. (Hol dolgozott?) Amikor kapott munkát. (Ilyen alkalmiba?) Igen.

(Most volt húsvét, küldött valamit?) Most nem. (Karácsonyra?) Igen. (Mit?) Pénzt. (Mennyit?) Tizenötöt."

(Válás után) Hát mi annyiból éltünk, amennyit kaptunk a gyerekekre. Anyáék segítségükkel. (Mennyit tudtak adni?) Hát amikor. (Alkalmanként?) Igen. (Mi volt a legtöbb, amit adtak?) Hát húsz-huszonötezer. (És általában mennyit tudtak adni?) Hát tízezret. ... Hetvenhatezerből élek. ... Gyed mellett nem dolgozhatok,

„(Váláskor) A lányom kilenc-tíz, kilenc valahogy így. (Bíróság nem ítélt meg tartásdíjat?) Megítélt csak nincs miből. (Segített valaki?) Szüleim, mikor mennyit, kétezer – ezer forint, (Dolgozni el tudott menni? A betegségem miatt nem nagyon. (Le volt százalékolva?) Le voltam negyvennégyre, de huszonkilencre levették.

„Rezsielmaradás? Most is el vagyok maradva rengeteggel... a villanyt tudom csak egyedül. Hát huszonkétezerből miből fizessem? Tizenháromezernégyszáz családi pótlékból? Sokat még enni sem eszünk. ... (Húsvétkor mi volt enni?) Nem volt semmi se, éhes volt a tyúk is, nem tudott tojni."

A fenti idézetekből jól látszik, hogy az egyszülőssé váló családok egyetlen biztos bevételi forrása a gyerek(ek) után járó pénz, az összes többi forrás, amire a volt élettárstól, a szülőktől, a rokonoktól számíthatnak - esetleges. Mi történik, ha gyorsan kell a pénz (például gyógyszerre) és nincs, és az ismerőseik sem tudnak adni? Akkor már csak a kamatos pénz marad. Általában pár ezret vesznek fel, de ez összeg egy év alatt akár milliós nagyságrendűre is felduzzadhat (Béres – Lukács, 2008). A kamatos pénz mintha visszaszorulóban lenne - az interjúk során egyetlen egyszer sem

említették. Lyukóban az egyik buszmegállóban egy anya három kiskorú gyermekével várta a buszt és közben arról beszélt egyik ismerősének, hogy kamatos pénz miatt kell elhagyniuk az otthonukat.

II.4. Újra párkapcsolat

Az ellehetetlenült egyszülős családi helyzet többféleképpen „oldódhat meg". Az első típus, hogy a felbomlott kapcsolat áll ismét helyre. A fenti idézetekben többször is láthattuk, hogy a pár egyik tagja megbocsát és visszafogadja az élettársát. Az interjúk azonban nem szolgáltatnak arra példát, hogy ilyetén formán tartósan rendeződne a korábban felbomlott kapcsolat, (biztos van ilyen is), de mi azt találtuk, hogy ez a visszafogadás inkább csak egy fázisa a végleges elválásnak.

A második típusban új kapcsolat jön létre, ami egy összetett kérdés. Erről így fogalmaz az egyik helyi roma szervezet vezetője:

„Húsz - huszonnégy éves, sokat tapasztalt, hogyan választanak ilyenkor? Nagyon nehéz a választásuk, azt kell, hogy mondjam nagyon kevés jó ember van,- férjnek való -, ha van az ugye már férj, tehát nagyon nehéz az esetük, és ilyenkor jön az, amit az előbb mondtam, hogy próbálkoznak, de többnyire sikertelenül. Egy huszonnégy éves nő, akinek már van már gyereke és magának való férjet akar találni, huszonöt-harminc év között, a jó férjek már mind foglaltak. A rosszak vannak szabadon, na abból válogathat. Nincs az, mint régen, hogy minden férj dolgozott és eltartja a családját, ez már nincs ma. Mikor összekerülnek tizenhat-tizenhét évesen, akkor nem tudják, hogy kihez kerülnek és akkor vagy jó lesz a férj vagy nem lesz jó. De ilyen korba már sokkal nehezebb választani. Hiába okosabb a nő, többet megélt, tapasztaltabb, de sokkal nehezebb a helyzetük. Ezt gondolom és ezt is látom, mert próbálkoznak, mert nagyon sok asszony ott marad egy gyerekkel fiatalon és egyedül nem élheti le az életét, keres magának férjet, de nem talál magának normálisa, olyan férjet, aki képes arra, hogy eltartsa a családját, felnevelje más gyerekét, ez egy nagyon fontos tényező. Ilyet nem talál, mert ha vannak is, azok jó férjek és élnek a családjukkal.

Az anyának már ott van egy gyerek, neki már konkrétan kell keresni olyan személyt, aki elfogadja a más gyerekét, sokkal, de sokkal nehezebb. .... Pont ebből adódik, hogy a nő a saját korosztályából, már nem talál alkalmas, megfelelő férjet. Hol tud keresni? A fiatalabb korosztályban. ... Na most, az a fiatalabb fiú, aki egy idősebb anyával próbálja elkezdeni az életét, az biztos, hogy nem egy ilyen nagyon bulizós fajta ... hanem pontosan az a fajta, aki otthonülő, meggondolt. Huszonhárom évesen is tudja, hogy neki család kell, neki

el kell, hogy tudja tartani a családját. Ebből a szempontból nem olyan rossz választás ez a fiatalabb korosztály, mert ha olyat választ, aki bulizós, az csak pár hónap. Megjegyzem a fiatal (tizenéves) lányoknak nem jön be ez a fiatalember."

A fenti idézetből jól látható az élettársi kapcsolatból kiszakadt, gyermekeit egyedül nevelő anya dilemmája. Találtunk mi is a számozott utcákban erre a típusra példát: Egy négygyerekes, huszas éveiben járó anya megtalálja a nálánál fiatalabb párját, aki elfogadja az előző kapcsolatból származó gyerekeket, ráadásul úgy, hogy a nő már nem akar több gyermeket mert a meglévőket is csak rendkívül nagy nehézségek árán tudják felnevelni. Talán nem véletlen, hogy erre a „rendes" emberre a helyi gyülekezet tagjai között talált rá.

Az új kapcsolat másik típusa, amikor két elvált ember talál egymásra és mindkét kapcsolatból vannak gyerekek. Ez olyan értelemben könnyebb, hogy a másik kapcsolatból származó gyermekek elfogadása kölcsönös. Itt viszont az új kapcsolatból való gyermekvállalás a nagy dilemma, mert legalább két gyermek már eleve van és a születendő közös gyermek(ek) ellátása további súlyos terhet ró a családra.

Az utolsó típusban a családját egyedül nevelő anya már soha többet nem akar új párkapcsolatot. Így nyilatkozik erről egy húszas éveinek közepén járó háromgyerekes anyuka:

„(Most nincs valakije?) Nem nincs, nem is akarok. (Nem akar?) Nem. (Miért) Nem akarok még egy lépést, nem. Hát most elsőbbek a gyerekek. Így is azok voltak."

Vagy egy idősebb nő ugyanerről a kérésről:

„Belefáradtam. Éli az ő életét (a volt élettárs), én meg élem az enyémet. Ennyi. (Újraházasodni?) Soha. Én mellettem ember nem fekszik. ... Nemhogy a gondolatától, hanem rosszul is vagyok attól is, ha kimondom. Nagyon jól megvagyok. Átjönnek a gyerekeim, jóllaknak, ki van takarítva. ... Én mellettem nem feküszik ember, én mellettem nem. .... Elég volt."

A korábbi kapcsolatból származó sérelmek, valamint a szegénység szubkultúrájában általánosan elfogadott alárendelt női szerep az, amit ezek a „sokat tűrt" asszonyok már nem vállalnak. Tökéletesen fejezi ki ezt az egyik alkoholista férfi interjúalany:*„Ha idehoznám magamhoz, akkor neki kuss. .... magyarul..."*

A nyomornegyedekben élő nőket fiatalon, - tipikusan fiatalkorúan - a szegény szubkultúra férfi ideálja ejti rabul, idővel azonban - keserű

tapasztalataik következtében lényegében a középosztálybeli férfi válik az új idellá. Reálisan - márpedig ezek a nők a realitások talaján élnek - egyfajta középosztályi minimum, amire van némi esélyük, azaz a férfi ne uralja őket annyira, hanem legyen inkább társ és a lehetőségekhez képest próbálja eltartani a családot. Amikor az elvált anya a fiatalabb férfiak közt párt keres már más kritériumok alapján választ, mint egy tinédzser lány, de megkockáztatható az az állítás is, hogy egy idősebb nőt nem lehet úgy uralni, pusztán a kora miatt. Ráadásul, ő már anya is - és ez is további tekintélyt biztosít számára. A férfi pozíciója ebben a pártípusban talán gyengébb és ez is az egyenrangúbb kapcsolat irányába hathat.

A másik típusban, ahol két egyszülős családfő létesít párkapcsolatot, már eleve a helyzetből adódóan kompromisszum késznek kell lennie mind a nőnek, mind a férfinak, és ez is abba az irányba fejti ki hatását, hogy társak legyenek inkább.

II.5. Ha újra kezdhetném…

Az interjúalanyok, ha újra kezdhetnék az életüket, akkor az életminőségük növelésére törekednének. Ezt példázza az alábbi idézet:

„Csak, hogy a gyerekeimnek legyen, nem gazdagságot kívántam én, csak annyit, hogy legyen egy házuk, és nagyon szépen éljenek, hogy ne éhezzenek. Én ezen kívül semmi mást, csak ennyit. ….(Mit csinálna másképp?) Ha visszaforgatnám az időt, akkor csak egy gyereket. (Igen? Miért?) Hát azért, mert nehéz őket nevelni. Hát úgy, hogy van három fiam, meg egy lányom, dönteni nem tudnék, …. Csak egyetlen gyereket, és mindent másképp csinálnék. …Gyerekkorom óta elkezdenék gyűjteni gyüjtekezni, csak addig gyüjtekeznék, amíg egy házat nem írhatnék az ő nevére … az az igazság, hogy nagyon sok pénzt elbasztunk, jöttünk-mentünk fiatalok voltunk, szórakoztunk, ez már nem megy. Ha lehetne csak ennyi.

Az idézetből látható, hogy az életminőség növelésének egyik eszköze, hogy kevesebb gyermeket vállalnának, de azoknak viszont jobb körülményeket teremtenének.

III. Összefoglalás helyett

A nyomornegyedekben élők körében, ahogy azt az előzőek során láthattuk, a párkapcsolatok felbomlása önmagában is nagyon súlyos teher lehet. Az alábbiakban megpróbáljuk ezt a kérdést tágabb társadalmi kontextusban értelmezni, a célból, hogy e probléma valódi súlyát érzékeltessük.

A nyomornegyedekben és az elsumosodó falvakban élők lélekszáma durva becsléssel élve (Spéder 2002) az ország teljes népességének nagyjából tíz százaléka (amire végül is azt lehetne mondani, hogy ez nem is olyan sok).

De az Európai Unióban a társadalmi egyenlőtlenségek további növekedésére lehet számítani. Piketty (2015) kimutatja, hogy az utóbbi évtizedekben a tőkéből származó jövedelmek nagyobb arányban növekednek, mint a bérből élők jövedelmei. Ez Piketty szerint komoly kérdéseket vet fel a jóléti államok fenntarthatóságát illetően, mert ez a tendencia a jóléti államok kialakulása idején – a 60-70-es években - még fordított volt. Ebből kiutat a tőke és a nagy vagyonok nagyobb méretű megadóztatása jelenthetne, de ennek kivitelezhetősége komoly kétségeket vet fel.

A Közép-Kelet-Európai régiót illetően további komoly aggodalomra adhat okot az elvándorlás kérdése. Magyarország tekintetében közel fél millió főre tehető az eddig elvándoroltak száma, akik minden bizonnyal hiányoznak majd a társadalombiztosítási rendszer fenntartásában.

De térjünk vissza a borsodi elslumosodó területekhez. E terepen végzett kvalitatív szociológiai kutatás eredményei (Gyukits - Karlovitz – Papp. Z. 2015) egyértelműen abba az irányba mutatnak, hogy még az itt élő általános iskolások döntő többsége is külföldön képzeli el a jövőjét. Ráadásul ezek az elképzelések nem légből kapottak, a gyerekek kapcsolati hálójában ugyanis van olyan személy, aki kint dolgozik (mondjuk Németországban hegesztőként) forintra átszámolva havi egy millióért, és ő az élő példakép.

Biztos nem fog sikerülni minden diának a külföldi munkavállalás, már csak azért sem, mert ennek feltétele a továbbtanulás, - legalább valamilyen szakmunkásképző elvégzése - ám ezekben az oktatási intézményekben a lemorzsolódás ma 40%-os (Papp. Z. 2011).

Nincsenek erre vonatkozó adatok, de e kutatás során is láttuk azokat a gyerekeket, akik a felbomlott párkapcsolatból ottmaradtak valamelyik szülőnél. Akik hányatott sorsuk miatt sokszor magatartászavarosak, iskolai

továbbmenetelük pusztán e miatt is kétséges. Ráadásul eleve szegénységbe születtek, a szüleik párkapcsolatának felbomlása ezt a szegénységet tovább mélyítette, eképpen a tanulás elemi feltételei sem adottak. Így az általánost még valahogy elvégzik – mivel ezt ma már szinte mindenki elvégzi. De ők lesznek azok, akik nagy valószínűséggel lemorzsolódnak a továbbtanulás során. Pusztán általános iskolai végzettséggel kitörési esélyeik a szegénységből rendkívül rosszak, hiszen megélhetésük a segélyen, a közmunkán, az alkalmi munkán – ami mögött többnyire nincs társadalombiztosítás - és a lomizáson alapszik.

Itt tehát a szegénység ciklikus újratermelődéséről van szó, ráadásul úgy, hogy aki tud, külföldre megy még ebből a rétegből is. E kettős folyamat a régió elslumosodását nagymértékben felgyorsíthatja.

Mit tehet a szociálpolitika? A megoldáshoz elengedhetetlen a jó diagnózis, annál is inkább, mivel e probléma a szociális rendszer több szegmensét is érinti egyszerre: úgymint oktatás, foglalkoztatás, gyámügy, egészségügy stb.

A fentiek alapján megállapítható, hogy a nyomornegyedekben az első párkapcsolat sokkal fiatalabb életkorban – általában fiatalkorúan – létesül. Szintén tipikus, hogy a fiatalkorú nő lényegesen – tíz-húsz évvel idősebb – férfival létesít élettársi kapcsolat. E lányok a „macsókat" keresik – és találják meg, ennél fogva olyan párkapcsolatban szülik meg egy, két, három gyermeküket, amelyek eleve rendkívül bomlékonyak. Szétmennek pár év után egy fiatalabb nő, az alkohol vagy a folyamatos bántalmazás miatt. A fiatal anya akkor eszmél, amikor már késő: Ott maradt a gyerekeivel egyedül, egyetlen biztos bevételét az alanyi jogon járó segélyek képezik, munkát vállalni a kisgyerekei miatt nem tud, még ha lenne, akkor sem, és addigra lehet, hogy már fedél sincs a feje felett. Ez az alapeset, ennek számos variációja létezik: a gyermekeivel egyedül maradt anya, lehet, hogy vissza tud költözni a szüleihez, vagy befogadja valamelyik testvér. Olyan típus is van, hogy a nő áll össze valakivel, de a korábbi kapcsolatából származó gyerekeinek sorsa így is elég bizonytalan. Aztán van olyan is, hogy ismét összeállnak, majd megint szétmennek a párjával ….

Ennek a fiatalkorúan létesített párkapcsolati modellnek az igazi vesztesei a belőle származó gyermekek, ugyanis a párkapcsolat felbomlásából olyan hátrányaik származnak, melyeket a szociális ellátórendszer csak enyhíteni tud, de ellensúlyozni nem képes.

Feltétlenül szükség lenne olyan programokra, melyek arra ösztönöznek, hogy ne fiatalkorúan, hanem később, nagyobb tapasztalatok birtokában kerüljön sor a családalapításra.

Irodalom

A gyermekvállalás társadalmi gazdasági hátterének területi jellemzői. (2012) KSH. Budapest. 2012. október 13. oldal

AMBRUSPéter (1988): *A Dzsumbuj*. Budapest: MAGVETŐ KIADÓ

BÉRES Tibor - LUKÁCS György (2008): Kamatos pénz a Csereháton. *Esély* (5) 71-97. oldal.

Granovetter Markt (1994): A gazdasági intézmények társadalmi megformáltsága: a beágyazottság problémája. In.: LENGYEL György – SZÁNTÓ Zoltán (szerk.) *A gazdasági élet szociológiája*. Budapest: AULA, 61–79.

GRANOVETTER Markt (1998): A gyenge kötések ereje. A hálózatelmélet felülvizsgálata. *Szociológiai Figyelő* (3): 39–61. oldal.

GYUKITS György – SÁNDOR Imola (2003): A romák egészségvédelmét szolgáló oktatási program a Dzsumbujban. In.: *LAM*, 13. évf. 1. szám 2003. február, 85-87. oldal

GYUKITS György (2003): Gyermekvállalás a nagyvárosi szegénynegyedben élő fiatalkorú roma nők körében. *Szociológiai Szemle*. (2) 59-83. oldal. Kodolányi János Lelkészképző Főiskola, Szociális Munkás Szak, Budapest, Tótfalusi Tannyomda, 310-318.

Kelly, Patritzia-Fernandez (1998): Társadalmi és kulturális tőke a városi gettóban: következmények a bevándorlás gazdaságszociológiájára. In LENGYEL György – SZÁNTÓ Zoltán (szerk.): *Tőkefajták: a társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája.* Budapest: AULA, 239-280.

KOLOSI Tamás (1987): *Tagolt társadalom*. Budapest: GONDOLAT

KSH Születés körüli halálozások Magyarországon. *Statisztikaitükör* VI. Évf. 88. szám 2012. November 12.

KSH, 2011. évi népszámlálás. 4. Demográfiai adatok, 2013. 12. oldal

LAZARSFELD Paul – JAHODA Marie – ZIESEL Hans (1999): *Marinethal*. Budapest: ÚJ MANDÁTUM

LEWIS Oscar (1968): *Sánches gyermekei*. Budapest: EURÓPA

Lewis Oscar (2000): A szegénység kultúrája. In GYŐRI Péter (szerk.): *A város, a város társadalma, életforma-csoportok*. TÁRSADALOMISMERETI SZÖVEGGYŰJTEMÉNY. WESLEY

MERTON, Robert K. (1980): Társadalomelmélet és társadalomstruktúra. Budapest: GONDOLAT.

PAPP Z. Attila (2011): Idősoros roma tanulói arányok, és kihatásuk a kompetenciaeredményekre. In.: Cigány kisebbség: oktatás, egyház, kultúra. *Prominorite* (3.)

PIKETTY, Thomas (2015): *A tőke a 21. században*. Budapest: KOSSUTH

SOMLAI Péter – TÓTH Olga (2002): A házasság és a család változásai az ezredforduló Magyarországán. In.: *Educatio*. (3.) 339-348- oldal.

SPÉDER Zsolt (2002): A szegénység változó arcai. Budapest: SZÁZADVÉG KIADÓ.

SPÉDER Zsolt (2005) Az élettársi kapcsolat térhódítása Magyarországon és néhány szempont a demográfiai átmenet értelmezéséhez. *Demográfia* 48. Évf. 3-4-Szám. 167-216. oldal.

Petővári Enikő

A fiatal nők megítélése a közéletben és a munka világában

A pályakezdő fiataloknak nehéz a helyzetük hazánkban, különösen a nőknek. Az egyetemi évek alatt szinte kizárólag szakmai tudásra tesznek szert, ami megnehezíti az esélyeiket az elhelyezkedésben, a munka világában. A fiatal nők még ekkor állnak a gyermekvállalás előtt is, ami miatt a munkáltatók kevésbé alkalmazzák őket. Erről írok a tanulmányomban, kronológiai sorrendbe szedve az erre vonatkozó esélyegyenlőségi rendelkezéseket.

Már a Római Egyezmény 119. cikkelye kimondja, hogy a tagállamokban létrejön az *„egyenlő munkáért egyenlő bér elve."* Ez a nemi hovatartozással kapcsolatos kérdéseket az általánosabb célokon belül vizsgálja. Az 1979-ben született a Nőkkel szembeni megkülönböztetésről szóló ENSZ egyezményt1981-ben ratifikálták. Az 1989-es Szociális Charta rögzíti az egyenlő esély és bánásmód elvét. Az 1994-es csúcsértekezleten az Európai Unió Minisztertanácsa kimondta, hogy Európában két célért kell munkálkodni: küzdeni kell a munkanélküliség ellen, valamint a nők és férfiak közötti egyenlő bánásmódra kell törekedni.

Ahhoz, hogy a nők érvényesülni tudjanak, először az oktatás területén kellett megvívniuk a küzdelmüket a felvételhez való jogukért. A nők megítélése az élet minden területén kedvezőtlenebb, mint a férfiaké. Így nem meglepő, hogy a férfi társaik kissé kétkedve fogadták a tudományokhoz való hozzáértésüket. Ezt leginkább a gyermekvállalás és nevelés miatt kell megélniük, vagy még mindig tartja magát az az elvakult nézet, hogy a nők nem olyan értelmesek, mint a férfiak. Pedig mai felmérések szerint több a diplomás nő, ezzel szemben több a magas pozícióban lévő férfi. E nézetek miatt a nők munkavállalásnál is korlátokba ütköznek. Magasabb pozícióba is azért nem szívesen neveznek ki nőket, mert a gyermekeik miatt nem tudnak kellően koncentrálni, helytállni, esetleg érzelmileg is kevésbé tűrnék a megterheléseket. Ezért vannak ma már néhol a családbarát munkahelyek.

Az a meglátás, hogy nem lehetnek ugyanolyan okosak, abból adódik, hogy a férfiak nem érzik egyenrangú félnek őket. A nők egyetemre is csak jóval később, 1870-től járhattak. Addig csak otthoni munkát végezhettek, férjhez mehettek, gyermeket nevelhettek.

A nők tanuláshoz való joga a társadalmakban a női esélyegyenlőség általános problémájának az a része, ami a mai napig nincs egyértelműen megoldva. A kapitalizmus kialakulásával merült fel ez a probléma. A 16-17. században elemi leányiskolák jöttek létre Európában korlátozott céllal, hogy leendő feleségeket, anyákat, gazdaasszonyokat neveljenek belőlük. Az elemi oktatatás szükségessé vált a lányok körében, amikor a gépi termelés fejlődött, és a nők teljesen bekapcsolódtak a termelésbe. Ezt azonban csak a 19. századtól sikerült megvalósítani. A 19. századra nyúlnak vissza Magyarországon is a nőjogi törekvések. Ekkor már számos férfi is kiállt az egyenjogúság mellett.

Az első magyar nevelőnő, aki írónőként is híressé vált, Karacs Teréz volt. A két rokonnak, gróf Teleki Blankának és Brunszvik Teréznek is a nők és férfiak egyenértékű oktatása volt a célja, mert az emancipáció térhódítását fontosnak érezték.

Az USA-ban nők már 1840-től járhattak egyetemre. Magyarországon 1880-tól, egy konkrét esettől számítjuk a nők felsőfokú oktatásban való részvételét. Az első egyetemi diplomával rendelkező magyar nő, aki az Országos Nőképző Egyesület egyik alapítója lett, gróf Hugonnai Vilma volt. Svájcban volt akkor csak lehetőség, hogy nő orvosi egyetemre járjon. Itthon csak sokkal később honosították a diplomáját.

Az 1904-1905-ös rendelkezések azonban nők felvételét a karokra is megszorították a Budapesti Tudományegyetem konzervatív köreinek javaslatára. Innentől kezdve csak jeles érettségivel lehetett nőket felvenni rendes hallgatónak, jó érettségivel a második félévi kollokvium letétele után válhattak rendes hallgatóvá.

1913-14-ben 3,8 százalék volt a nők aránya az egyetemeken és főiskolákon. 1918-ban, a polgári demokratikus forradalom idején szűntek meg a korlátozások. A Budapesti Műszaki Főiskola akkor vette fel az első négy női hallgatót. Az 1927-es rendelet alapján a nők felvehetők bölcsészettudományi, orvosi, közigazgatási, természettudományi, mezőgazdasági, kereskedelmi szakokra. Azonban jogi, közgazdasági, műegyetemi, külügyi csoportba még mindig nem járhatnak nők, kivéve akkor, ha a férfi jelentkezők száma nem érte el a határt, ekkor öt százalékkal nők tölthették fel a helyeket.

Az egyetemi diplomát szerzett nők többsége középiskolai tanárként helyezkedett el. Kutatóként csak kevés nő dolgozott. Az első dr. Vendl Mária egyetemi tanár volt 1930-ban. 1945 után változott egy kicsit a helyzet, ekkortól járhatott jogi karra. Az áttörést csak az 1946 évi XXII. törvénycikk hozta meg, mely kimondta, hogy nő valamennyi karra járhat. Adottá váltak a feltételek a nők egyetemes emancipációjához.

A legtöbb pályakezdő fiatal nő hazánkban nehézségekbe ütközik az álláskeresésnél. A fiatal nők képzettsége lehet akár sok is az álláshoz, de az egyetemről kilépve nem rendelkeznek munkatapasztalattal. A munkáltatóknak ez a problémájuk velük. Az Európai Szociális Alap e gondon próbál segíteni azzal, hogy a fiatalokat igyekszik beilleszteni a munkaerőpiacra. A szakmai ismeretek bővítésében, a pályakezdők készségeinek fejlesztésében segít, valamint megfelelő támogatásban részesíti őket, ahhoz, hogy el tudjanak helyezkedni.

A munkanélküliség a rendszerváltást követően indult növekedésnek, érdekes, hogy a nők között kevesebb az állásnélküli, mint a férfiak körében. Halmos Csaba a munkanélküliséggel kapcsolatban kiemeli*: „ A szubjektív tényezők szerepe sem hanyagolható el: a hibás gazdaságpolitika, a foglalkoztatáspolitika következményeit figyelmen kívül hagyó kezdeti időszak ésszerűtlen privatizációja, a keleti piacokkal való gazdasági együttműködés azonnali megszüntetése."*[1]

A kormányzat gazdaságpolitikája a rendszerváltást követően hatott a foglalkoztatáspolitikára. 1990-ben az első ilyen program volt a Nemzeti Megújhodás Programja, amit az Antall-kormány készített el. A kormány az infláció ellen lépett fel 1991-ben, a munkanélküliség helyzetének javítása másodlagos volt. A rendszerváltás utáni első kormány nem hitt abban, hogy a teljes foglalkoztatottság megvalósítható a piacgazdaságban. Kérdéses, hogy az eddigi kormányok miért nem adtak prioritást a teljes foglalkoztatásnak. 1991-94 között egy új segélyezési rendszert alkottak meg, amely a megváltozott munkaképességűek szociális helyzetét javította. Az a tény, hogy a fiatalok hosszabb ideig tanulnak tovább, a munkaerő-kínálatot mérsékelte.

A Horn-kormány idején a legfőbb cél az infláció, a munkanélküliség csökkentése és az egyensúly helyreállítása volt a gazdaságpolitikában is. Ezért több szociális prioritást megszűntettek. Az 1994-98-ig tartó időszakban az aktív foglalkoztatáspolitikát azért volt fontos folytatnia a kormánynak, hogy új munkahelyeket tudjanak teremteni. A munkanélküliség csökkentése

[1] Dr. HALMOS Csaba, *Foglalkoztatáspolitika – rendszerváltás*, Munkaügyi Szemle, 2006. július-augusztus, 31.

érdekében a Horn-kormány a továbbképzést tartotta fontosnak, hogy a foglalkoztatáspolitikával együtt fejlessze.

Az 1996-os foglalkoztatáspolitikai irányelvekben a megelőzés, a munkahelyek megőrzése hangsúlyt kapott, és elterjedtek az úgynevezett atipikus foglalkoztatási formák, valamint a képzés összehangolása a foglalkoztatással. Fontos szerepet kapott az aktív foglalkoztatáspolitika a kormányzati politikában. Ebben az időszakban indult el a megváltozott munkaképességűeket támogató rehabilitáció. A pályakezdő fiatalok támogatása is megváltozott 1996-ban. Addig ők is segélyt kaphattak, ha nem találtak azonnal állást, attól az évtől kezdve viszont csak az elhelyezkedésüket segítő, a munkavállalásukat ösztönző programot hoztak létre. A részmunkaidős munkavállalás is ekkor kezdett elterjedni. A központi programok elkezdték az elmaradott térségeket támogatni a pályakezdő fiatalokkal együtt. Ezenkívül munkaerő-piaci képzéseket indítottak el. A munkanélküliség visszaszorítása érdekében fejlesztették, újdonságként bevezették az akkreditált felsőfokú képzést.

Az Orbán-kormány az infláció megfékezése mellett legfőbb céljának a munkahelyteremtést tekintette. 1998-2002 között a kormány a foglalkoztatottak számának növelésével és az aktív foglalkoztatáspolitika eszközeivel kívánta ezt elérni. Ezen időszak új irányai a következők voltak: a képzési programok indítása, az önfoglalkoztatás, a vállalkozóvá válás elősegítése és a részmunkaidő támogatása. Az átképzéseket is fontosnak tartották a fiatalok munkavállalásának könnyűvé tételéhez.

> *„A kormány vállalja, hogy a munkanélküliség, a pályakezdők elhelyezkedési nehézségei, a fokozottan fejlesztendő térségek problémáinak megoldása és a hátrányos helyzetű réteg esélyeinek javítása érdekében összehangolja a foglalkoztatáspolitika, a gazdaságpolitika, az oktatás, a szociálpolitikai és a környezeti politika eszközeit."*[2]

Azonban a gyakorlatban ezek nem mind valósultak meg. Ez vonta magával a foglalkoztatási törvény megújítását. Középtávon fontos célként fogalmazták meg, hogy javítsák a vállalkozások működtetéséhez szükséges módokat.

A Medgyessy-kormány jóléti programokat fogalmazott meg. A kormány tagjai az oktatást olyan módon akarták fejleszteni, hogy a szakképzés és a továbbképzés feltételei is javuljanak. A kormány a részmunkaidős foglalkoztatásra is hangsúlyt fektetett. A Medgyessy-kormányt követő Gyurcsány-kormány a választásokig ezeket kis lépésekben kívánta

[2] Uo., 35. Halmos Csaba a kormány programjából idéz.

megoldani: fontosnak tartotta a felnőttképzést, a kis-és középvállalkozások szerepét a munkahelyek teremtésében.

A Gyurcsány-kormány a 100 lépés programot alkotta meg, de nem törekedett széles körű reformokra. A kormány 2006-ban a foglalkoztatáspolitika ösztönző erejét hirdette abban, hogy a cégek a megfelelően képzett munkaerőt válasszák elsősorban, ezzel segítve az álláskeresést és az elhelyezkedést. A pályakezdőknek szánták a legtöbb támogatást.

Hogyan lehet értékelni a foglalkoztatáspolitika célkitűzéseit a rendszerváltástól 2006-ig? Az emberi erőforrásokkal nem jól gazdálkodtak hazánkban, pazarlóan bántak velük. Sokszor hiányoztak az ösztönző emberek ahhoz, hogy a vállalkozások fejlődjenek, munkalehetőséget adjanak. Ezen kormányprogramoknak a megvalósulása és hatékonysága nem volt kielégítő. A nemzetközi szinthez hasonlóan változásra van szükség a képzési, szakképzési politikában, a speciális ismeretekre, gyakorlatra és magas szintű tudásra kell törekedni. Hazánkban is rugalmasan kell a vállalkozásokhoz igazodni az atipikus foglalkoztatás, főként a részmunkaidő területén.[3]

A második Orbán-kormány fő célkitűzései közé tartozott az államadósság és a munkanélküliség csökkentése. A Debreceni Egyetem Szociológiai és Szociálpolitikai Tanszékének oktatója, Csoba Judit írt egy tanulmányt a foglalkoztatáspolitika helyzetéről. A szerző szerint aktuális és megoldatlan a probléma. Bár az utóbbi öt évben készült több tanulmány is e témáról.

Az Európai Szociális Alap programjai 1994-1999 között jöttek létre. A fiatalok is érintettek voltak ebben, kifejezetten az ifjúságra kialakított programok kerültek előtérbe. A hangsúly továbbra is a képzésen volt. Elérendő közös célként kezelték „az ifjúság munkerő-piaci reintegrációját." Az EU tagországaiban sokfajta programot kínálnak a fiatalok támogatására.

A kutató az iskolaköteles kor befejezésétől kezdve a huszonháromtól harminchárom éves korú fiatalokat figyelte meg. Itt is külön csoportot képeznek a nők, a kirekesztődők és a tartós munkanélküliek. Különös tekintettel vizsgálta azt, hogy a nemzeti alapellátás rendszere hogyan alakul a fiataloknál. Svédország nagyon pozitív kivétel, mert ott az állam garanciát vállal az első munkahelyre a huszonöt év alattiaknál. Más országokban, mint Spanyolország vagy Görögország, nem vállalnak garanciát, ezért Spanyolországban a munkanélküliségi ráta negyven százalékos. Az Európai

[3] Uo., 37.

Szociális Alap speciális financiális programokat hozott létre, amelyek nagyon fontosak a munkához való hozzájutásban. Az élettartam nő, a nyugdíjkorhatár is emelkedik, ezért egyre nehezebb lesz a fiatalok elhelyezkedése.[4]

Az Európai Unióban a tagországokra nézve rendszereket alkalmaznak arra, hogy hogyan lehetne leküzdeni a munkanélküliséget, és aktív politikát folytatnak a szakképzettség javítása érdekében. Hazánkban már túl sok a diplomás, addig az Unióban hiány van a szakképzett munkaerőből. Azért nagyarányú hazánkból az elvándorlás, mert külföldön jobban megfizetik a diplomás szakembereket, mint Magyarországon. Ez különösképpen a fiatal orvosokra igaz. 2012-ben a Rezidensek Tanácsa tárgyalásokat kezdett a kormánnyal, a doktorok akkor nem hagyják el az országot, ha a tudásuknak megfelelő bért fognak kapni. Azt az eredményt érték el, hogy azok a rezidensek, akik hazánkban maradnak, 100 ezer forint bérpótlékot kapnak a diplomás alap mellé.

Az utóbbi időben Miskolcon is érezhetők a gazdasági élet fejlődésének jelei. De a továbbiakban is szükséges a foglalkoztatáspolitikai eszközök széles körű alkalmazása a munkahelyek teremtése és megőrzése érdekében. Újabb eszköznek számít a lakhatási támogatás bevezetése vagy az első munkahely garancia központi munkaerő-piaci program, amely a pályakezdő fiatalokat segíti álláshoz.

2012 óta többször is változott a Munka Törvénykönyve a fiatal munkavállalók, különös tekintettel a nők helyzetével kapcsolatban. A miniszterelnök ebben a törvényben több helyen is átgondolta a fiatalok foglalkoztatáspolitikáját. Így vélekedett a külföldön szerencsét próbáló fiatalokról: *„A kalandozások népe vagyunk és ez igaz a XXI. században is.”*[5]A magyarországi munkaerő-piaci helyzet miatt sok fiatal nő is külföldre ment dolgozni. Nem ezt tartja ő problémának, hanem azt, hogy nem jönnek utána haza, hogy itthon kamatoztassák a hazánkban megszerzett szaktudásukat. Az új felsőoktatási rendszerrel kapcsolatban azt nyilatkozta, hogy olyan országot szeretne, ahol a diákok maguk tudnák állni a költségeiket. A jogászképzés államilag támogatott kereteit fokozatosan csökkentik.

Hazánkban 2012 őszén indult egy program, amellyel a kormány a fiatalok külföldi munkavállalását szeretné korlátozni. A felsőoktatási

---

[4] CSOBA Judit, *Foglalkoztatáspolitika* 2006. Debrecen. http://www.szoctanszek.unideb.hu/tart/downloads/konyv/foglalkoztataspolitika.pdf. Letöltve: 2014. 01. 20.

[5] Dr. ORBÁN Viktor, *Cél, az önmagát finanszírozni képes felsőoktatási rendszer*, http:/www.elteonline.hu/exclusiv./2012/08/13/orban-cel-az-onmagat-finanszirozni-kepes-felsooktatasi rendszer, Letöltve: 2013. 11. 13.

intézményekben az államilag finanszírozott képzésekre felvett hallgatóknak a beiratkozásnál alá kell írniuk egy szerződést, amellyel vállalják, hogy az egyetem elvégzése után öt évig Magyarországon vállalnak munkát. Ez a program az Európai Uniós példát követi. A végeredmény öt éven belül fog kiderülni.

A Munka Törvénykönyve alapján a kormány hirdet egy programot a fiatalok elhelyezkedésének segítésére. Azon munkáltatókat támogatnák, akik e rendszerben regisztrált pályakezdőt foglalkoztatnak. *„Megkapnák a bér és a szociálpolitikai hozzájárulás összegét a minimálbér kétszereséig."*[6]Ezt Czomba Sándor államtitkár jelentette ki, a program az Első Munkahely Garancia nevet kapta. Ebben a kormány azt is meghatározta, hogy mik a hiányszakmák - ezekre orientálja a fiatalokat. Ha az egyetemista mérnöknek, informatikusnak, könyvelőnek tanul, akkor könnyebb lesz állást szereznie. Egy felmérésből, amit egy nagy hazai állásportál készített, kitűnik, hogy több éve a pénzügy és értékesítés, az informatikai és mérnöki területeken van a legtöbb állás.

A kormány a fiatal kismamákra is gondolt a törvény megalkotásakor. Ha az édesanyák külön kérik, akkor fel kell venni őket részmunkaidőben. De ekkor arra is kell gondolniuk, hogy ezzel az állásuk nem marad meg biztosan. Az is változott a törvénykönyv szerint, hogy a munkahelyek számára megkönnyíti az elbocsátást azzal, hogy a gyes idejének hátralévő időszakára a munkahely sem védi a gyesen lévőt. A veszélyeztetett terhesekre vonatkozó passzusok is változtak, nem kapnak táppénzt, mert hetekig nem dolgoznak. Tehát az Orbán-kormány csak látszólag támogatja a részmunkaidőt, mert az új módszer még kiforratlan.

A Gyere haza! Fecskeház-program a vállalatindítási segítség szándékával indult. Mivel nehéz munkát találni általában, ezért megnőtt azoknak a száma, akik kisvállalkozást szeretnének indítani. Az ebben való eligazodást hivatott segíteni ez a program.[7] Szakmai ellenőrző fórumot szeretnének létrehozni, ahol majd a diskurzus a hazatérést segítő és arra ösztönző eszközökről folyna. A hazatéréshez még a jogi útvesztőkből is segítenek kitalálni. Ez a program már egy éve rámutatott arra, hogy az elvándorlás országos probléma, ezért vitaindító fórum lett belőle. Több külföldön tanuló fiatal térhet haza, s ha nem sikerülne állást találniuk, akkor ez a program segítheti őket a kisvállalkozás elindításában.

Az Európai Unió is melléállt annak a kezdeményezésnek, amelyet hazánk már régebben támogat. Ezért elfogadták az Ifjúsági Garancia

[6] CZOMBA Sándor nyilatkozata, Híradó, M1 csatorna, 19:30, 2013. 01. 23.
[7] Gyere haza! fórum, a letöltés dátuma 2012. 08. 10.

Programot. Azért hozták létre ezt a programot, hogy visszaszorítsák a fiatalok elvándorlását hazájukból, és hogy pályakezdőként ne váljanak munkanélkülivé. Magyarország jelenlegi kormánya próbál ez ellen tenni. 2013. júliusi adat szerint hazánkban 3 millió 990.000 ember dolgozott, ezt a számot növelték a fiatal munkavállalók is azon kezdeményezések segítségével, amelyeket a kormány hozott. Egyes elemzők szerint viszont ez az adat nem valós, mert az érdemi munkavállalás nem nőtt. Ez az adat úgy jöhetett ki véleményük alapján, hogy a közmunkások száma nőtt hazánkban. Azonban meglátásuk szerint a verseny-és közszférában nincs valós növekedés. Egyre többen tudnak a közfoglalkoztatásból (7 százalék) a versenyszférába kerülni.

A fiatalok nők körében mindenképpen említést kell tenni a megváltozott munkaképességűekről. *„Megváltozott munkaképességűnek kell tekinteni azt a személyt, akinek az egészségi állapota a rehabilitációs hatóság komplex minősítése alapján 60 százalékos vagy kisebb mértékű, aki legalább 40 százalékos egészségkárosodással rendelkezik, az erről szóló szakvélemény, szakhatósági állásfoglalás időbeli hatálya alatt, vagy aki fogyatékossági támogatásban, vagy vakok személyi járadékában részesül*."[8] A foglalkoztatásuk az elmúlt években nálunk messze elmaradt a nyugat-európai országokban a megszokott gyakorlattól. A képzés célja, hogy olyan társadalmilag hasznos munkát tudjanak végezni, amely nekik is megfelel.

A 2013-as felnőttképzésről szóló törvény *A felnőttképzés támogatási forrásainak felhasználása* című fejezetében több paragrafus is foglalkozik a megváltozott munkaképességű felnőttek képzésével: *„Az állam a fogyatékos felnőttek képzéséhez a költségvetési törvényben meghatározott mértékű támogatást nyújthat."*[9] Így ezek a személyek ingyen vehetnek részt bizonyos képzéseken.

Az elmúlt években leginkább három vállalat foglalkoztatott fogyatékkal élő munkatársakat: a gyorséttermek (takarítóként), kiskereskedelmi áruházak és a gyógyszeripari vállalatok. A motivációt vizsgálva meg lehet állapítani, hogy azon cégek, amelyek már korábban is foglalkoztattak ilyen munkavállalót, szívesen vesznek fel a továbbiakban is, mert az általános sztereotípiák megdőlnek, ha a fogyatékkal élők esélyt kapnak a munkában. Azonban más vállalatok a rehabilitációs járadéktól tartva

[8] DÓSA Márton, Hofmann Janka Enikő, *Fogyatékosok foglalkoztatása nagyvállalatoknál: Motivációk és hozzáállás*, Munkaügyi Szemle, 2013. 1. sz., 82.
[9] PRUGBERGER Tamás, *A foglalkoztatás elősegítés és igazgatás joga*, Miskolc, Bíbor,2011, 78.

nem választják a fogyatékkal élőt az állás betöltésénél. Később a társadalmi felelősség vállalása és a személyes érintettség fontosabb lett a motivációnál.

2013-ra a kormány azt a célt tűzte ki maga elé, hogy 300.000 ember végezzen közmunkát. Nem mindegy, hogy ez milyen típusú munka, hiszen lehet megalázó körülmények között alacsony színvonalon is munkát végezni, vagy olyan munkáért bért kapni, amely a munkaképességet fejleszti.

150-200 milliárd forintot különítettek el éves szinten a közmunka programjára. 2011-től az Orbán-kormány a korábbit megszűntetve egy új tervezetet hozott létre, aminek a neve „Nemzeti Közfoglalkoztatási Program" lett. Ennek célja *„az értékteremtő közfoglalkoztatás jogi kereteinek megteremtése és a munkaképes lakosság munkához juttatása, az álláskeresők foglalkoztatásának elősegítése."*[10]

Ez teljesen új tervezet volt, négy célt kívánt szolgálni, amelyek egymást kiegészítve működtek. A rövid idejű (4 órás, 2-4 hónapos) célja, hogy növeljék a közfoglalkoztatottak számát. Az országos közfoglalkoztatási program feladata a munkajövedelem és az értékteremtő munka biztosítása. Bértámogatást nyújtanak olyan vállalkozásoknak, ahol közvetített személyeket alkalmaznak. Cél a piaci munkába vezetés, a regeneráció. Ezzel a programmal több, mint 230 ezer segélyezett helyzetét segítették.

Az okozta a nehézséget, hogy ezzel az intézkedéssel a sok feladatot ellátó munkaügyi központokat terhelték meg. Ezért augusztustól a négyórás munka szervezése a Belügyminisztérium feladata lett. Az országos közfoglalkoztatási program 2011 második felétől Start Munkaprogram néven folytatódott. A munkások főként az erdészeknek, nemzeti parkoknak, környezetvédelmi társulásoknak voltak segítségére.

Hazánkban a fiatal nők még nehezen találják meg az egyensúlyt a család és a munkahely között, mert kevesebb a lehetőség a részmunkaidőre vagy a távmunkára, mivel a gyes összege alacsony, sok fiatal édesanya vállalna munkát mellette. *„Családbarát munkahely az, ahol a munkáltató segíti a munka és a magánélet egyeztetését, a családi, magánéleti és munkahelyi kötelezettségek összehangolását."*[11] Nemzetközi egyezményektámasztják alá, hogy a munkához való motiváció növekszik, a munkahelyi stressz csökken, kisebb a képzett munkaerő elvándorlása e munkahelyeken. Ez érdekében áll a cégnek is, mert a családbarát vállalatoknak ezzel nő a versenyképességük.

---

[10] KULINYI Márton, *A közfoglalkoztatás változó céljai,* Munkaügyi Szemle, 2013, 1. sz., 22. A szerző idézi a 2011. évi CVI. törvényt a közfoglalkozatásról és a közfoglalkoztatáshoz kapcsolódó, valamint egyéb törvények módosításáról.

[11] *Munkaerő-piaci kaleidoszkóp: Karrier szemináriumi tananyag,* 2010, 93.

A munkavégzés helye szerint e típusokat különböztetjük meg: távmunka, otthoni és bedolgozói munka. A munkaidő hossza és beosztása szerint a következő típusokról beszélünk: egyenlő hosszúságú napi munkaidő, részmunkaidő, sűrített és osztott munkaidő. A részmunkaidőben dolgozó munkavállalók olyan munkát látnak el, amely nem igényel teljes embert, alacsonyabb a beosztásuk, mert a munkájuk olyan, amit nem kell teljes munkaidőben végezniük. Így a fizetés is arányaiban csökken. Azonban a részmunkaidő másik fajtájánál, az állásmegosztásnál a munkatársak teljes bért kapnak, amelyet kettéosztanak, mert ketten töltenek be egy teljes munkaidős állást.

Létezik kényszer-részmunkaidő is, amelynél a dolgozó hétvégén vagy késő este végzi el a feladatokat. Ezt a munkát vállalják el azok az álláskeresők, akik más teljes munkát nem találtak. Ez a kényszer-munkavégzés nem lehetséges az állásmegosztásnál, mert ott a nyolcórás munkát két személy önálló akaratából osztja meg egymás között.

A részmunkaidő és az állásmegosztás között az mutatja a nagy különbséget, hogy míg a munkáltató a részmunkaidőnél a helyettesítést nehezen oldja meg a dolgozó munkából való kiesése miatt, addig az állásmegosztásnál a nyolc órát egymás között megosztó két munkatárs közül valamelyik mindig rendelkezésre áll.[12]

Az állásmegosztásnál még az is hatékonyabb munkavégzésre utal, ha az egyik munkatárs nem készül el a feladatával, akkor azt a másik munkatárs befejezi. Így a munkamennyiség nem sérül. A részmunkaidőnél pedig kevesebb munkaidő alatt egy dolgozónak kell a kiszabott munkát elvégeznie.

De milyen volt a pályakezdők helyzete 2007-ben a többi Európai országban? *„A 15 és 24 év közöttieknek a 40 %-a végez pénzkereső tevékenységet az EU 15 tagállamában, közel negyedük részmunkaidőben."*[13] Így már a tanulmányi időszakban sok tapasztalatot szereznek, hozzászoknak a rendszeres munkához, könnyebben tudnak majd helytállni a munkaerőpiacon.

A 2012. július elsejétől hatályos új Munka Törvénykönyve több rugalmas munkaviszony típussal kapcsolatban is rendelkezik. A kisgyermekes anyák megkönnyebbülhettek a következő változtatás hatására. : *„A gyesről és gyedről visszatérőket ezentúl a versenyszférában is kötelező lesz visszavenni*

[12] FŰRÉSZ Tünde, *Az állásmegosztás elmélete = Ketten a pályán: állásmegosztási (job sharing) praktikák*, szerk. FŰRÉSZ Tünde, Bp., JÓL-LÉT Közhasznú Alapítvány, 2007, 35-36.
[13] FŰRÉSZ Tünde, NEMES Antónia, *Munkatárspárosok*, szerk. FŰRÉSZ Tünde, 41.

részmunkaidős foglalkoztatásra."[14] A fiatal anya napi négy óránál többet vagy kevesebbet is dolgozhat.

A kormány javítani szeretne ezen a helyzeten azzal, hogy a 2014-es költségvetésbe belevették a családtámogatást, mert a gyermekvállalást szeretné segíteni. Családbarát költségvetést akarnak létrehozni. Rogán Antal a 2013. október 1-jei híradóban jelentette be, hogy a gyermekvállalás ne legyen egyenlő a szegénységgel. Olyan mértékű lesz a családtámogatás, hogy az egykeresős, főként minimálbéres családoknak jóformán nem kell adót fizetniük. Ezzel a programmal is a gyermekvállalásra szeretnék ösztönözni a fiatal nőket a munka mellett.

2014 januárjától lépett hatályba az új törvény, amely azon fiatal nőkre vonatkozik, akik egyéves gyermek mellett újra dolgozni akarnak. 2015-től változtak a jogszabályok a gyes,-gyed,- és a diplomás gyedre vonatkozóan. Gyedre jogosult a gyermeket saját háztartásban nevelő: biztosított, gyermeket szülő anya, ha a szülést megelőzően 2 éven belül 365 napot biztosított volt.

Az újítást a csed kialakítása jelenti, ahová a csecsemőgondozási díjra jogosultak tartoznak. Itt is azt veszik figyelembe, hogy az édesanya a szülést megelőző 2 éven belül 365 napon biztosított volt. 2014. január 1-jétől kiegészült a gyermekgondozási díjra jogosultak köre a felsőoktatási intézmény nappali tagozatos hallgatóival. Ők a 2013. december 31-ét követően született gyermekük után az úgynevezett „diplomás gyedre" lehetnek jogosultak. Akkor kaphatják ezt az ellátást, ha államilag finanszírozott képzésben, nappali tagozaton, magyar nyelven legalább 2 félév aktív hallgatói jogviszonnyal rendelkeznek. A gyermek egyéves koráig jár ez az ellátás. Az ikergyermekek esetén a gyed folyósításának időtartama a lejáratát követően további egy évvel meghosszabbodik.

2006-ban a szakemberek így jelölték ki a foglalkoztatáspolitika feladatait: *„Az aktív munkaerő-piaci politikák szerepének megerősítése, célzott támogatások a hátrányos helyzetűek foglalkoztatása érdekében, az egész életen át tartó tanulás támogatása, valamint az oktatás minőségének és hatékonyságának javítása."*[15]

A fiatal munkavállalók között sok a roma származású, ami nagy problémát okoz a munkáltatók körében. Mit lehet tenni a helyzet javításáért?[16]

---

[14] www.kozlonyok.hu/nkonline/MKPDF/hiteles/MK 12002.pdf.

[15] GELLÉRTNÉ LUKÁCS Éva, GYULAVÁRI Tamás, *Szociálpolitika és foglalkoztatás: Magyarország öt éve az EU-ban,* Európai Tükör, 2009. különszám, 2011.

[16] Minap.hu, 2013. 10. 15-ei cikke. Letöltés időpontja 2014. 03. 20.

A jelenlegi kormányzat megfelelő lépéseket tesz a roma nők esélyeinek javítására. Megyénkben nőtt a roma nők esélye. Az országos roma önkormányzat indította elaz elmúlt években azt a programot, amely által több száz roma nő is részt vehet OKJ-s képzésben, mely után könnyebben juthatnak munkához. Ezek főként szociális és gyermekjóléti szakmákra irányulnak.

A program másik projektje egy felhívást tartalmaz intézmények és önkormányzatok részére, hogy biztosítsanak pályázati támogatást, amely elősegítené az itt végzett roma nők elhelyezkedését. Egy Munkáltató Fórumot tartottak ez ügyben a megyeházán. A Roma Önkormányzat delegáltjai tájékozódhattak a „Nő az esély" –ezer roma nő képzése című TÁMOP programról. Galambos Dorottya, a miskolci Nyitnikék Óvoda vezetője is felszólalt a fórumon, elmondta, hogy ők is szívesen alkalmaznának e programban részt vett roma nőt dajkaként. Ipacs László projektmenedzser elmondása alapján 106 nő vett részt a képzésben, ami nagy eredmény.

A Magyar Közgazdasági Társasági Munkaügyi Szakosztály és a Munkaügyi Szemle *A foglalkoztatás rugalmassága-reális esély a növekedésre?* címmel tartott műhelybeszélgetést 2013 májusában. Adler Judit, a GKI Gazdaságkutató Zrt. kutatásvezetőjének előadásában elhangzott, hogy a fiatalok munkanélküliségének helyzete az Európai Unióban és hazánkban is nagy problémát jelent. Ezért szerinte át kellene tekinteni a foglalkoztatás struktúrájának változásait. A termelés bővítése mellett a szolgáltatásokat is fejleszteni kell.

A Munka Törvénykönyvét átfogóan módosították. De ez növelte-e a foglalkoztatás rugalmasságát? A kérdést Kovács Géza, az NMH Munkaügyi Közvetítői és Döntőbírói Szolgálat igazgatója így látta: *„A jogalkotó szándéka szerint korszerű és rugalmas szabályozással kell elérni, hogy a vállalkozások minél nagyobb számban teremtsenek új munkahelyeket és foglalkoztassanak munkavállalókat. Nagyobb legyen a szerződéskötési szabadság, több kreatív megállapodás jöjjön létre."*[17]

[17] MÁRTON Tamás, *A foglalkoztatás rugalmassága - reális esély a növekedésekre?,* 2013. 3. sz., 98.

A fiatal, pályakezdő munkavállalókat a jogszabály is külön, kiemelten kezeli, mert speciális területnek számítanak a munkavállalók körében. Ezen belül különös figyelmet szentelnek a fiatal nőknek, akiknek a családalapítás is a munkába állással együtt veheti kezdetét, ezért őket a munkáltatók nem szívesen foglalkoztatják. A rendszerváltozás óta több kormány is készített a helyzetük megsegítésére programtervezeteket, amelyek sajnos csak tervek maradtak. A mostani kormány több ponton foglalkozik a helyzetük javításával.

Simárszki Ádám

Újjáéledő görögkatolikus ruszin identitás egy lokális közösségben

Miért maradt meg zárt közösségként Sajópálfala?

„Hagyományaink csak akkor maradhatnak meg, ha megéljük őket"

Sebő Ferenc

Bevezetés

Dolgozatom témájául a „Újjáéledő görögkatolikus ruszin identitás egy lokális közösségben" című témát választottam. Az identitás, vallási és etnikai dimenzióit, és a görögkatolikus szokásvilágot szülőhelyemen, Sajópálfalán tanulmányoztam. A téma azért is áll hozzám közel, mert gyermekkorom óta a településen élek és úgy érzem, hogy a kulturális antropológiaelemzési módszerei és fogalmi keretei alkalmasak a jelenség mélyebb társadalomtudományos elemzésére.

Számomra az identitás és a vallás kérdése azért is vizsgálatra érdemes, mert nagyon nehéz behatárolni, még egy ilyen lokális közösségben is. Változatossága és formagazdagsága a legkülönfélébb variációkat rejtheti magában, ugyanakkor egy bizonyos, csak erre a csoportra jellemző homogenizáció is elénk tárulhat. Ennek a kettősségnek a részletekbe menő tanulmányozására lesz szükségem. A feladat nem könnyű, mert tanúi lehetünk egy etnikai identitásvesztésnek, amely mellett viszont egy megerősödő vallási identitást találunk, amely a helyi kultúra szerves részét képezi.

Választásom egy olyan kistelepülésre esett, amely ugyan sok vonatkozásban hasonló a többi településhez, de mégis eltérő jellegzetességeket mutat. A lokális közösség ismertetésén keresztül egy olyan település kerül bemutatásra, mely a nyugati és keleti kereszténység ködös és bizonytalan, ellentmondásos határától nem messze, Magyarországon, Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, Miskolctól 12 km-re északkeleti irányban

helyezkedik el. Ezen a területen a török idők utáni betelepedés során vallási átmeneti csoportok jelennek meg, és több településen is megjelenik az allochton[1] lakosság, melynek a beköltözés ténye elevenen az emlékezetében él. (Keményfi 2004:56–57) Ezenkívül vizsgált település a szokások és a vallás terén is eltér a környező falvaktól.

Sajópálfala a szomszédos településekkel szemben „etnikus közösséget"(Simon 2005:19) képez az identitás megnyilvánulásának főként *vallási* szintjével, valamint eltérő származástudatával, mivel a nyelv elveszett, a nemzeti hovatartozási tudat pedig magyarként realizálódik a lakosság nagy részénél.(vö. Keményfi 2002)

A vizsgált település részletekbe menő kutatásában segítségemre voltak adatközlőim: nagyszüleim, tanáraim, a szomszédok, a polgármester, valamint a Sajópálfalai görögkatolikus parókus.

Mivel ennek a közösségnek én is szerves részét képezem, nehéz helyzetem adódik, mert a vizsgált közösséget belülről is ismerem és lehet, hogy a nekem természetesnek tűnő folyamatok másoknak, az olvasóknak nem teljesen érthetőek.

Vizsgálatom a XVII. században betelepülő allochton lakosság mindennapi interakciói során érzékelhető eltérő vallási identitásának bemutatására, valamint a felülről jövő intézkedések közösségre gyakorolt hatásainak vizsgálatára vállalkozik, különösképpen figyelembe véve a rendszerváltás utáni időszakot.

Az etnikai és vallási identitást csak együtt lehet vizsgálni, mert itt Sajópálfalán véleményem szerint egybeesik, de ez a lakosság tudatában sokféleképpen realizálódhat. Ez a későbbiekben részletesen ismertetésre kerül. Az erős vallási identitással, vagy ennek látszatával rendelkező településen élők elsősorban magyarnak vallják magukat, csupán 52 fő vallotta magát a magyar mellett ruszinnak is, tehát az etnikai identitás nem jelentkezik számottevően a településen. (Fekete 2016) A görögkatolikus vallási identitás azonban töretlennek tűnik.

Hipotézisem: A sajópálfalai görögkatolikus egyház stratégiájában egyre jobban fellelhető a keleti elemek visszatanítása a közösség számára. Úgy vélem, egy újfajta ruszin görög-katolikus identitás van kialakulóban, mely

[1] „Allochtonnak tekinthetünk minden olyan szórványközösséget, amely kulturális emlékezetében, történeti narratíváiban még őrzi az eltérő etnikus és kulturális közegbe való telepítés vagy letelepülés tényét, körülményeit. Autochton ezzel szemben az a szórványközösség amely emlékezetében, identitásnarratíváiban az elsőbbség, törzsökösség konstrukcióit forgalmazza:"(Ilyés 2005:145)

a múlt szokásvilágából táplálkozik és a visszatanított elemekkel együtt szinkrézist képez.

I. A kutatás során alkalmazott módszerek

A társadalmi környezet hatása és az elmúlt háromszáz év eseményei, valamint az etnikai különbözőség ismertetése elengedhetetlen a folyamatok megértéséhez.

A jelen helyzet kialakulásához ismernünk kell e nagyrészt görögkatolikus közösség életének minden fontos aspektusát, mely a kutatás szempontjából releváns. A vizsgálat tárgya nehezen megközelíthető. A módszer eredményessége érdekében az antropológiai megközelítéseket az antropológia társtudományainak bevonásával is vizsgálni kell.

Főként a pszichológia, a szociológia, valamint a történettudomány és a néprajztudomány segítségét szeretném igénybe venni, melyek révén átfogó képet lehet kapni a mai viszonyokról. Az interdiszciplináris megközelítési mód elengedhetetlen a vallás és az identitás kapcsolatának feltérképezésére.

A vizsgálat félig strukturált interjúk és strukturálatlan interjúk segítségével történik, ami néhány kérdésből és kötetlen beszélgetésekből tevődik össze, a problematikára fókuszálva. Vezérfonal interjú alkalmazását a következők miatt nem célszerű alkalmazni: ugyanis ennek azok a veszélyei, hogy az előzetes külső struktúrából adódóan nem juthatunk heurisztikus eredményekre, csak előzetes feltevéseink illusztrálására, és nem bizonyítására használjuk a szövegrészeket.

Interjúalanyaimat azon személyek közül válogattam, akik egy kivételével, a falu közigazgatási határán belül élnek. Az interjúk során *tizennégy személy* került megkérdezésre, ezáltal kapunk hiteles képet az itt zajló folyamatokról, és feltérképezhető a település struktúrájának funkcionálása. Minden korosztály képviselteti magát a választott személyek között, valamint a felekezeti megoszlásra is tekintettel voltam az interjúalanyok kiválasztása során. A két domináns felekezet, a görög és római katolikus egyház tagjai is képviseltetik magukat a megkérdezettek között. Valamint van olyan is, aki nem gyakorolja a vallását. Ennek pontos kimutatására a dolgozatban kerül sor. Fontosnak tartottam, hogy munkámban interjúrészleteket helyezzek el, amelyeket részletesen elemzek is.

A kutatás során mindig is meg kell állapítanunk azt, hogy a kutatott kultúra alanyai megértő létmódban vannak saját magukkal. A kultúra leghitelesebb képviselője az a kultúrában élő személy, aki az interjú során szöveget alkot a kultúráról a saját értelmezési keretein belül. A kutató ezt a szöveget interpretálja egyfajta megkettőződéssel, amelyben már a kutató értelmezése is benne van, egyfajta szinkretikus keverék szöveg keletkezik a kutatás során, amely megpróbál hiteles képet adni a folyamatokról. Munkám során elvégzendő kutatásaimat erre alapozom.

A tizennégy személyből három 85 év feletti, ők segítettek a legtöbbet a mai folyamatok megértésében, mert ők éltek már a szocializmus előtti időkben is, és nagyon jó rálátásuk van a folyamatokra mind a múltban, mind a jelen helyzetben, és a „tót" nyelvet is beszélik. Egy személy sajóvámosi, Arnótra ment férjhez, de az édesanyja Sajópálfaláról származik. Ezért három lokális közösséget is belülről lát. Erre azért volt szükség, hogy a település más településekhez fűződő kapcsolathálóit is vizsgálni tudjuk.

A lokális közösség jelentése: helyi, helyben lakó kisközösség, amelyet egyszerre tudunk egy mélyebb, behatóbb vizsgálat alá vonni. Ez Sajópálfalán még fellelhető. „Közismert jelenség, hogy a vallás a maga hagyományai révén egy etnikai közösség megtartó ereje lehet." (Bartha 1984:99)

Ez azért is fontos, mert a környező falvakkal ellentétben itt még egy vallásilag és magatartás tekintetében is sokkal homogénebb összetételű csoporttal állunk szemben, melynek identitása eltér a környező települések lakosságának identitásától. Ennek elemzése elengedhetetlen a szakdolgozat készítése során. A közösség etnikai, kulturális jegyeinek néhány specifikumát, mint a környéken sajátos egységes csoportot szeretném elemezni.

A kutatás szempontjából lényeges a módszerek kombinációjának alkalmazása, a saját tapasztalatok és az interjúalanyok segítsége. Ezen kívül a történeti, történelmi háttér és a társadalmi emlékezet szakirodalmi alátámasztása képezi a szakdolgozat első részét. A szakirodalom összeválogatása úgy történt, hogy betekintést kapjunk a legrégebbi időktől mostanáig tartó folyamatokba, amelyek a mai társadalmi eseményekre is nagy hatással vannak.

Ahhoz, hogy ezeknek a folyamatoknak az alakulását Sajópálfalán bemutassam a legrégebbi szakirodalommal kellett kezdenem a település tanulmányozását. Mivel a legrégebbi szakirodalom Borovszki Samu Borsod vármegye története című munkája, ezért a vizsgált település kialakulásának történetét innen, valamint az Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon című könyvből ismerhetjük meg. Udvari István, Ruszinok a

XVIII. században című műve is nagy segítségemre szolgált a ruszinság történelmének részletes megismerésében. Hasznos volt a kutatás szempontjából Kisfalusi János Ünnepi népszokások a keleti egyházban című könyve, melyből a görögkatolikusság leginkább eltérő specifikus szokásaira is fény derült. De ennél sokkal több hasznos információval gazdagodtam Bartha Elek Görög katolikus ünnepeink szokásvilága című könyvéből, melynek segítségével sikerült összehasonlítani a vizsgált településen kialakult szokásvilágot a magyarországi görögkatolikusok szokásvilágával. A vallási terek szellemi öröksége is a sajópálfalai folyamatoknak különféle, több aspektusból való értelmezésére késztetett. Több angol nyelvű könyvet és internetes forrást is igénybe vettem a munkám során.

Ezt kiegészítettem az interjúalanyok elbeszélésével, valamint tanulmányokkal és cikkekkel, amelyek a településről szólnak. Az identitásról szóló szakirodalom tanulmányozása is fontos példákkal szolgált számomra. Biczó Gábor Az idegen című könyve és Oláh Sándor Magyar görögkatolikus románok című tanulmánya is sok információval látott el abban a kérdésben, hogy az identitás elemei minek a mentén fejeződnek ki és milyen erővel bírnak a helyi lakosság számára. Egyáltalán honnan származnak?

Fridrich Barth nyomán nem szabad figyelmen kívül hagyni azt, hogy „ Az etnicitás szempontjából azok a kulturális különbségek játszanak kiemelt szerepet, amelyekkel az illető csoport saját különállóságát jelzi". (Barth 1996:1) Csepeli György könyvei is mind ismereteimet gazdagították.

Az identitás megnyilvánulásai a szokásokon, attitűdökön, konfliktusokon keresztül tehetők a vizsgálat tárgyává.

A szomszédos települések történetének tanulmányozása is fontos részleteket mutatott meg a vizsgálattal kapcsolatban. A környező falvakról írt szakirodalom is elemzésre került, amely részét képezi dolgozatomnak. Ezek alapján hasonlíthatjuk össze a folyamatok eltérő lokális alakulását, és a mikrokörnyezetek társadalmainak finom részleteibe is betekintést nyerhetünk.

Több tudományos szaklapot és publikációt, valamint doktori értekezéseket és tanulmányokat is elolvastam a témával kapcsolatosan.

Ezeken kívül a sajópálfalai könnyező kegykép történetéről írott dokumentumokat is figyelemmel kísértem, és megpróbáltam levonni saját következtetésemet is. A település történetét mindezidáig nem írta meg senki. Eddig egy-két szakdolgozat és tanulmány született, melyek főként a görögkatolikussággal és a könnyező kegykép történetével, valamint a

Sajópálfalai Irmologionnal[2] foglalkoztak. Ezekben nagyon fontos részletek jelennek meg számunkra a településről. Az irmologion tulajdonképpen egy énekeskönyv, amely a görög-katolikusság dallamvilágát tartalmazza. (Kárpáti 1984:171)

Ezek mellé saját tapasztalataimat is felsorakoztattam. Idős nagyszüleim történetei átszőtték gyermekkoromat és olyan információkkal láttak el, amelyek mind a mai napig nagy segítségemre vannak. A parókián elérhető anyakönyveket is tanulmányoztam, melyek a kutatás szempontjából elengedhetetlenek. Sajnos a források és a tények nem mindig fedik egymást, ezért a mélyreható vizsgálat elengedhetetlen, és nagyon sokat segít a tisztán látás érdekében a társadalmi emlékezet és a kategorizáció.

A dimenziók kombinációja komoly eredményekre vezethet. Ezután sokkal érzékenyebbé váltam a probléma megközelítése iránt. Saját kultúrám mintegy függönyként takart el fontos részleteket, de sikerült elvonatkoztatnom, és ezáltal feltárult előttem ezen kultúra mélystruktúrája. Születésem óta a településen élek, tehát részt veszek a közösség mindennapjaiban és a szent liturgiát is látogatom gyermekkorom óta. Antropológiai tanulmányaim nagy segítségemre voltak a problémák megértésében és ezért könnyebben átlátom a közösségben lejátszódó folyamatokat.

A jelen helyzet kialakulásához ismernünk kell azokat a társadalmi folyamatokat, amelyek a település életére hatással vannak.

Mi a célja a görögkatolikus egyháznak a keleti ruszin elemek visszatanításával? Hogyan realizálódik az identitástudat a közösség tagjai között? A házasság, a rokonsági kapcsolatok milyen döntésekben befolyásolják az egyént? Milyen szerepe van a görögkatolikus egyháznak az identitás építésében és milyen szerepe van az intézmények megszüntetésének (az új iskolaépület nem üzemel) ezen identitás leépülésében? Milyen stratégiákat alkalmaz az egyház annak érdekében, hogy fennmaradjon a közösség: megoldás lehet-e a keleti elemek visszaépítése az identitásba, amely megállíthatná a kedvezőtlen folyamatokat, amelyek elindultak Sajópálfalán. Hogyan fogadja a közösség ezt az egyházi elképzelést? Az eddigi törekvések célra vezetőek-e? A helyi lakosság vizsgálatával részletesebb kép rajzolódhat ki.

[2] „Kevesen tudják, hogy a magyarországi görögkatolikusság legrégebbi kottás énekeskönyve Sajópálfaláról származik, 1755-ös dátummal. Kézzel másolta azt Fekete (Fetko-Csarni) János kántor, Sajópálfalván." (Bubnó 2016)

I.1. A kutatás koncepciója és az ehhez kapcsolódó fogalmak meghatározása

A fogalmi rend tisztázása érdekében a következő fogalmak is magyarázatra szorulnak: Főként az identitás[3], valamint az ebből levezethető idegen etnikum[4] és etnicitás, mint kategóriák fogalma. „Az identitás jelensége azon jelenségek közé tartozik, mely az egyik legfontosabb pszichikus közvetítő konstrukció az egyén és társadalom között. Így beleillik abba a sorba, melyet a szocializáció, a normák, a társadalmi szerepek adnak, vagyis melyek az egyén és a közösség közötti közvetítéseket segítik elő." (Csepeli 1999:515) Az identitás latin eredetű szó jelentése azonosság.[5]

Az identitás megnyilvánulásának három fő szintje a nyelv, a kultúra és a származás. Jelen esetben a vallási identitás a domináns, amely a kulturális identitás része, de mivel a településen még a múlt század elején is főként a magyartól eltérő nyelven történt a kommunikáció, ezért az etnikai és kulturális identitás, valamint az asszimiláció kérdésköre is megválaszolásra szorul.

Az etnikai identitás itt a ruszin eredet miatt jöhet szóba, és kevert identitásként jelenik meg a településen. „Kettős identitásról nem beszélhetünk, mert tagadja a homológiát, amely bármely identitás konstrukcióhoz kötődő identitás lényege."(Bindorffer 2001:162-177)

„A görög ethnos szó már tartalmazza az idegenszerűség megállapításának jelentését is."(Biczó 2004:97) Az etnicitás társadalmi viszonyokban való jellegzetességként meghatározott értelmezése nagyon fontos és elengedhetetlen. Az etnikus identitás jelentése a következő: közös származástudat, szociokulturális kölcsönösség, amely az öndefiníció és a másoktól való meghatározásra épülő kollektív azonosságtudat mentén rajzolódik ki. Az anyanyelv ezek ismeretében nem lehet az etnicitás kizárólagos kijelölője, bár nagyon fontos, de vannak esetek, amikor a vallás jelöli ki az etnicitást, és sorolja egy kategóriába az etnikumot. (Oláh 1993/2:119)

Nemzeti kisebbség az a kisebbség, amely rendelkezik anyaországgal.

Etnikai csoport, transznacionális népcsoport az a népcsoport, akiknek nincs anyaországuk, szétszórtan élnek más nemzetek országaiban.

---

[3]Az identitás az egyén pozitív önazonossága. (Pankucsi 2006:85)

[4]Jelen esetben az idegen etnikum a ruszinság. Idegen: az idegen az ismeretlen és az ismerős közötti átmenet.(Biczó 2004:56)

[5]https://hu.wikipedia.org/wiki/Identit%C3%A1sUtolsó letöltés ideje 2016.03.02.

A ruszinság a második csoportba tartozik. Transznacionális[6] népcsoport. A ruszinság minden esetben görögkatolikus: a keleti és a nyugati kereszténység határán elhelyezkedő csoport, amely elismeri a pápa fennhatóságát, de a vallási élet a bizánci mintára épül.

A görögkatolikus sajópálfalai közösség etnikai határkijelölése képlékeny, tehát a társadalmi és kulturális hatások függvényében változik. A vallási identitás gyakorlati megnyilvánulásai a legmegfelelőbbek a közösségi tudat fenntartására. Viszont az asszimiláció és a konfliktusok kettőssége periodikusan váltakozó tendenciákat mutat. A vallási identitás szituatív eseti megjelenése közelebb vihet a probléma feltérképezéséhez. Az asszimiláció következményeként értelmezhetjük a mai folyamatokat.

Asszimiláció. Nem más, mint folyamatos határcsökkentő folyamat, amely az interakció és a kulturális csere kezdeteitől a csoportok mélyreható fúziójáig az elhatárolódás csökkenése. Akkor következik be, mikor két vagy több közösség kapcsolatba kerül egymással, vagyis az asszimilációs folyamat a kulturális érintkezés legapróbb kezdeti lépéseitől a teljes összeolvadásig terjed. (A.Gergely - Gelsei Horváth 2016)

A disszimiláció az asszimiláció fordított folyamata, amelynek révén a társadalmi különbségek újratermelődnek, fennmaradnak. A tendenciát a vizsgált településen is kis mértékben elindította az egyház és a ruszin önkormányzat

A globális világban minden mozgásban van, minden változik. Az „én" kérdése is felmerül, „ki vagyok én?", újra kell értelmezni és elhelyezni a világban, mert megtörténhet az identitásvesztés. „Köztudott hogy a vallás nemegyszer konzervatívabbnak bizonyul jobban ellenáll a külső hatásoknak, mint az etnikai identitás." (Bartha 1984:100) A csoporttagság a társadalmi értelmezés része, ezért a csoport önértelmezése összekapcsolódik a társadalmi összehasonlítással, amely gyakran megkonstruált. „Gyakori eset, hogy hajdani etnikumok, nemzetiségi csoportok, szórványok már csupán a környezetüktől eltérő hagyományaiknak vallásos rétegeit őrzik, etnikai jegyeik többsége, köztük nemzeti hovatartozásuk tudata időközben feledésbe merült." (Bartha 2006:195) A sajópálfalai ruszinság esetében ez pontosan így van.

Ily módon a ruszinság fogalmát sem lehet önállóan vizsgálni, pontosan azért, mert aki ruszin és görögkatolikus, az is „tótnak" identifikálja

[6] Transznacionális: a közösségnek nincs anyaországa. A ruszinság is ilyen szétszórtan él több ország területén.

saját magát. A vizsgált népcsoport tudományos és népi megnevezései: ruszin, rutén, orosz, tót, ukrán (szlovák). Fontos ezeket a fogalmakat is tisztázni, mert gyakran kerülnek említésre, és nem mindig világos a számunkra, melyik mit jelent, főként nem a vizsgált település szempontjából, ahol ugyanis összemosódnak és keverednek és a múltban is keveredtek a megnevezések.

Orosz: „az orosz szónak többféle jelentése van. Jelenti a népet, a nemzetet, amelyik oroszul beszél, orosznak vallja magát. Jelenti a beszélt, használt nyelvet, megkülönböztetés nélkül; jelenti a keleti szertartást, s így a görögkatolikus vallást, s szerepel az ehhez tartozó fogalmak jelzőjeként".(Sasvári 1996:2)

„Tót":[7] a történelmi Magyarországon minden szláv nyelvű „jöttmentet" ezzel a gyűjtőfogalommal azonosítottak. Ukrán: gyakran összemossák a ruszinnal, pedig az ukrán és a ruszin két különálló nép, saját nemzeti identitással. Rutén: a ruszin szinonimája. Szlovák: A nyugati szlávokhoz tartozó zömmel római katolikus és evangélikus vallással.

A görögkatolikus ruszinság a település közel 50% át alkotja jelenleg is.[8] A vallási identitás töretlennek tűnik a településen, melyet a más vallású betelepülők is irányadónak tekintenek. Látható folyamatként jelenik meg a főként római katolikus vallásúak körében a görög liturgia rendszeres látogatása. A látens ruszinság és a már említett betelepülés ténye miatt a ruszinság bemutatása fontos részét képezi a kutatásnak.

II. A ruszinok

A kárpáti ruszinok Európa közepén, az északi és az északkeleti Kárpátok hegyláncának északi és déli lejtőjén élnek, valamint Kárpátalján. Szlovákiában Eperjes, Zboró környékén, Lengyelországban a délkelet-lengyelországi Lemkó tartományban is jelentős számú ruszin él. Kisebb számban jelen vannak Romániában, Bukovina és a volt Jugoszlávia utódállamaiban, valamint Magyarországon.

[7] A sajópálfalai idős korosztály önidentifikációs megnevezése, „mi tótok vagyunk" (Bodolóczkiné 2015)

[8] Sajópálfala oldala:http://www.sajopalfala.hu/?module=news&action=list&fname=int-hivatal Utolsó letöltés ideje: 2016.01.30

Az Egyesült Államokban, Kanadában és Ausztráliában is élnek ruszinok, akik az 1800-as évek végén vándoroltak ki. (Kacsinkó 2012:15)

A ruszinoknak nem volt és nincs is önálló államuk. Transznacionális népcsoport, nincs anyaországuk. Általában a befogadó ország kultúráját veszik át. A ruszinok nagyrészt állattenyésztéssel és földműveléssel foglalkoztak és erdővel kapcsolatos tevékenységeket folytattak, mert a táj ahol éltek nehezen teremtette meg a földműveléshez szükséges feltételeket. Ezért a ruszinok gyakran elvándorlásra kényszerültek. A ruszinok az indoeurópai népek szláv ágához tartoznak. Nyelvjárásuk inkább a keleti szláv és a nyugati szláv közötti átmenet, de a környező lengyel, szlovák és magyar szókincs is nagy hatással volt a nyelvükre. A ruszinok egy része a cirill betűs írást használja. Népnevük a ruszin is kelethez köti őket, a Kijevi Ruszból ered.

Ezen népcsoport szokásvilága is egyedi. A ruszinságnak gyakorlatilag minden szokását eredetileg mágikus funkciók, valamint a termények védelme irányította, azért hogy biztosítsák a túlélésüket a nehéz időkben. A szokások eredete a legrégebbi időkbe nyúlik vissza, amikor a legnagyobb veszélyt a primitív ember számára a viharok és természeti csapások jelentették, amelyek képesek voltak elpusztítani néhány perc alatt egy kemény évig tartó erőfeszítés eredményét.

Ezért nem meglepő, hogy Perunt úgy tekintették a korai keleti szlávok, mint a legerősebb az összes istenek között. A Perun kultusz minden szláv népnél elterjedt volt, köztük legtovább a kárpát-ruszinok körében. Perun az ősi szláv mitológia főistene volt.

Gyakorlatilag az összes hagyományos rítusok és szokások ismertek ma is és beépültek a görögkatolikus hitvilágba. A kereszténység megpróbálta kiírtani ezeket a szokásokat és a helyükbe teljesen saját rituálék épültek be. Így a pogány szertartást, a téli napfordulót váltotta az ünneplés, Jézus Krisztus születése. A pogányok „tavasz üdvözlése" pedig a feltámadás.

A ruszinok körében általában jobban megmaradtak az archaikus elemek, népszokások, mint bármely más szláv népnél, vagy népcsoportnál. Még ma is élnek a régi karácsonyi és pünkösdi szokások. Az áldás a húsvéti élelmiszerekre (Paska), születések, esküvők, temetések, táncok, májusfák, szentiványéji tüzek. A mérték megőrzése e népszokásoknál különbözik helyenként.

A legjobban megőrzött a külső területeken, különösen a legkeletibb és legnyugatibb kárpát-ruszin területek körében, és a lemkók vidékén, a Szepesi területen, Kelet-Szlovákiában.

Idővel az eredeti mágikus funkciója a népszokásoknak és rituáléknak fokozatosan gyengült. Míg a társadalmi és a gazdasági változások az élet minden területén jelentkeztek, a ruszin lakosság közül a második világháború után a szokásokat sokan megtartották, hogy a múlt, mint kulturális örökség, a generációk folytonosságában fennmaradhasson.(vö. Musynka 2016)

II.1. A ruszinok eredete

„A Ruszinok ősei a szlávokhoz tartoznak, őshazájuk a Kárpátok és a Balti-tenger, illetve az Elba és a Dnyeper folyók között található. A régészeti vizsgálat szerint, a legkorábbi szláv leleteket a Kárpátoktól északkeletre, a Dnyeper és a Visztula közötti mocsaras-erdős medencében találták." (Kacsinkó 2012:29)

A történészek mind a mai napig nincsenek egységes állásponton a ruszinok eredetéről. Egy részük azon a véleményen van, hogy a ruszinság már a Krisztus előtti időkben is a Kárpátokban élt, de olyanok is vannak, akik azt állítják, hogy a ruszinok ősei a fehér-horvátoknak is nevezett szláv törzsek. Egy olyan feltételezés is megtalálható, hogy a ruszinok a honfoglaló magyarokkal együtt jöttek a Kárpát-medencébe. Egyes feltételezések szerint a verhovinai ruszinok szivárogtak be a Kárpát-medencébe.

A Kijevi Rusz, kijevi központú nagy középkori szláv állam, melyben nagy mennyiségű viking, varég népesség asszimilálódott. Ezen államalakulat határain belül éltek a ruszinok.

A ruszin nyelv főbb dialektusai: legjobban elterjedt a kárpátaljai dialektus, lemkók laknak Lengyelországban és Kelet Szlovákiában, bojkók Lengyelország, Szlovákia és Kárpátalja találkozásánál, huculok Kárpátalja és Románia közös határvidékén.

A ruszin nyelv, kultúra és vallás egyesíti a nyugati és keleti kereszténységet. A ruszin népességnél megjelennek a vallási átmeneti csoportok. A ruszinok Cirilltől és Metódtól vették át a kereszténységet. Az egyházszakadás[9] után a ruszinok a keleti ortodox egyháznál maradtak. A protestáns reformáció a ruszinokat nem érintette, viszont a rá következő

[9] „1054. július 16-án közösítette ki IX. Leó pápa küldöttsége Kerulariosz Mihály konstantinápolyi pátriárkát, a Bizánci Birodalom legfőbb egyházi méltóságát, miután az nem volt hajlandó elismerni a pápai főséget és a nyugati zsinatok határozatait. Mivel Mihály maga mögött tudhatta Bizánc támogatását, még ezen a napon ő is exkommunikálta a pápai követeket, így a kereszténység egy nyugati katolikus és egy keleti ortodox részre szakadt"(Tarján 2016) Hozzáférés:http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1054_julius_16_egyhazszakadas_a_katolikusok_es_ortodoxok_kozott/ Utolsó letöltés ideje 2016-02-09

ellenreformáció során arra törekedtek, hogy a ruszinság vallását a római egyházhoz közelebb hozzák.

1596-ban a ruszinok betértek a római egyházhoz,[10] de a régi hagyományok, rítusok megmaradtak. Jelenleg is sok a görögkatolikus ruszin Kárpátalján, Kelet-Szlovákiában és Délkelet-Lengyelországban. A vallásuk is megkülönbözteti őket az ukránoktól (akik nem egyesültek), a szlovákoktól és a lengyelektől is, akik római katolikus, valamint evangélikus vallásúak. (Hattinger-Klebasko 1998:4–5).

„Az 1746-ban készült hivatalos egyházlátogatási jegyzőkönyvek az egykori pusztatelepülések közül az idegen ajkúak legnagyobb telepei közé sorolja Sajópálfalát, ahol 38 házból 28-ban laktak szlovákok[11] és ruszinok. Valamint Felsőzsolcán 49 családból 43 volt szlovák és ruszin. Viszont Sajóvámoson a 200 házból csak 85-ben éltek ruszinok." (Veres 1984:33)

II.2. A magyarországi ruszinok

A mai Magyarország területén élt egykori abaúji, szabolcsi, szatmári, dél-zempléni ruszin szórványok már a 18. század végére beolvadtak a magyar vagy szlovák lakosságba. A trianoni határok közé szorított Magyarországon az 1920-as népesség összeírás szerint mindössze 1500 ruszin élt. Ruszin anyanyelvűnek vallotta magát Komlóska 715 lakosából 653 fő, Kány 211 lakosából 42 fő. Ezenkívül Zemplén, Szabolcs és Szatmár megyék néhány községében jeleztek ruszin anyanyelvű egyéneket.

Az 1930-as népszámlálás demográfiai kötete a ruszinok lélekszámáról, azok csekély voltára való tekintettel nem közöl adatokat. Ruszinokat az ezt követő népességstatisztikák sem jeleznek. Magyarország több településén is találhatunk olyan idősebb személyeket, akik valamelyik ruszin nyelvjárást ma is megértik, esetleg beszélik, vagy ruszin nyelvű dalokat, imákat, vallásos énekeket ismernek.

Az egymás közötti érintkezés nyelveként azonban a ruszint csak egy községben, Komlóskán használják. A község lélekszáma 1973-ban 773 fő. A lemko nyelvjárást beszélő komlóskai lakosok kivétel nélkül ismerik a

[10] „1596-ban kötötték Lengyelországban a Breszti Uniót, amelynek eredményeként az egyház keleti ágához tartozó pravoszlávok egy része csatlakozott a nyugati egyházhoz. Kialakult Európa keleti felében egy bizánci szertartású katolikus lengyel-ukrán terület."(Keményfi 2004:57)

[11] Valószínűleg a Kelet-Szlovákiából elvándorolt ruszin lakosság szoros kontaktusa a szlovák nyelvvel eredményezte azt, hogy a nyelv keveredett a szlovákkal, ezért már abban az időben is összemosták a görögkatolikus lakosságot.(vö.Tamás 1996:19-37) Az 1801-től nyomon követhető anyakönyvben nem is találunk római katolikus lakosságra utaló jeleket.(Kiss 2016)

magyar nyelvet. „Az egyház nyelve, a liturgia és a prédikáció magyar." (Udvari 1992:31.)

A ruszin ábécé cirill betűs, ez alapjában véve a nyelv minden változatáról elmondható. Számtalan eltérés van azonban a különböző földrajzi helyeken beszélt nyelvváltozatok között, ezért sokan például külön nyelvként tekintenek a bácskai és a kárpátaljai ruszinra.

Ezek az úgynevezett mikro nyelvek általában elszigeteltek a környezet nyelvétől, és mindenképp rendelkeznek, valamilyen írásbeliséggel. Az írásmódnak ez a saját, esetenként sajátos formája is a megkülönböztetés eszköze lehet. Az Eperjes környéki ruszinok használják néha a latin betűs írást, ami írott nyelvüket közelíti a szlovákhoz, de távolítja az ukrántól.

Ezt a helyzetet tovább bonyolítja, hogy a soknemzetiségű falvakban, közösségekben egyáltalán nem ritka a soknyelvűség. A határvidékeken például teljesen természetes módon alakulhat ki, hogy egy-egy nemzet tagjai két-három vagy akár több nyelvet beszélnek egyformán jól az anyanyelvükön kívül, és még a szókincset is vegyesen használják. Sajópálfalán már csak a nagyon öreg emberek beszélik a nyelvet.

Nemcsak a különböző népek, népcsoportok keveredése miatt, de a nyelv miatt is könnyű összezavarodni. Már az sem feltétlenül egyszerű feladat, hogy eldöntsük, egy-egy kisebbség, népcsoport tagjai ugyanazt a nyelvet használják-e a Kárpát-medence különböző pontjain. A nyelvészek vitatkoznak, a nyelvhasználók persze beszélnek, a kíváncsiskodó nehezen boldogul, ha választ akar kapni olyan kérdésekre, hogy melyik vidéken milyen nyelvjárást beszélnek, honnan kerültek oda a legkülönbözőbb kisebbségek, vagy milyen szálak fűzik a körülötte élő népekhez. A mai ruszin kisebbség helyzete és nyelvhasználata is hasonló kérdéseket vet fel. (Tóth-Boglár 2010:1)

„Valami szláv nyelv, amit valami kisebbség beszél", a legtöbb ember talán ennyi információt kapcsol a ruszin szóhoz. Nos, ebben végül is nincs nagy tévedés: maga a nyelv ugyanis valóban a keleti szláv nyelvek családjába tartozik, az ukrán rokonaként tartják számon. Ukrajnában ugyanakkor nem hivatalos nyelv, ugyanis nem ismerik el különálló nyelvként" (Tóth- Boglár 2010:2)

A magyarországi ruszinság főként Északkelet-Magyarországon lelhető fel. Viszonylag homogén ruszin település Komlóska és Múcsony. Nagy számban élnek ruszinok a következő településeken is: Miskolc-Görömböly, Sátoraljaújhely, Sárospatak, Baskó, Mogyoróska, Rudabányácska, Viszló, Sajópálfala, Sajópetri, Berzék, Hejőkeresztúr. Voltak nagy ruszin falvak, ahonnan az emberek elvándoroltak és mára csak kevés lélekszámmal

rendelkeznek (Gadna, Abod, Rakaca, Felsővadász, Baktakék, Viszló, Irota, Homrogd, Selyeb, Abaújszolnok). (Hattinger-Klebaskó 1998:5)

III. A vizsgált falu, Sajópálfala története az identitás tükrében

Sajópálfala Miskolctól 12 km-re, északkeleti irányban fekszik. A falu életében meghatározó szerepet töltött be a Sajó folyó, innen a neve is, Sajópálfala. A Sajó az 1700-as évekbeli mederváltásáig a falu közelében a Bendóka nevű részen folyt keresztül. Jelenleg a Kis-Sajó folyik a határában, melyet a 70-es években szabályoztak. Északról Sajóvámos, északkelet felől a Cserák határolja, mely a Cserehát legdélebbi nyúlványa, Szikszai hegynek is nevezik. Dél felől Zbuska és Arnót, nyugati szomszédja Szirmabesenyő.

Először 1320-ban egy oklevélben említik a település nevét. Valószínűleg a tatárjárás előtt az Ákos nemzetségben lévő Pál, a település névadója. Sajnos nem sok írásos emlék maradt fennma településről. Az eredeti lakosság református volt, mint a környező települések lakossága. „Bebek György összes birtokán" Sajópálfalán is csak református lelkész lehetett szolgálatban. A szomszédos Arnót is a felsőzsolcai református egyház leányegyháza volt. (Zsíros 1993:65)

A következő korszak a török idők, amikor a falu teljesen elnéptelenedett. Az utolsó lakosok is elmenekültek a hatalmas adóterhek miatt. A Keglevich család[12] birtokolja a török kiűzése után a falut. Azt nem tudjuk pontosan, hogy a jelenlegi lakosság ősei honnan érkeztek, és azt sem, hogy tervszerű telepítés vagy csak a szükség hozta ide az új jövevényeket. Mindenesetre azt tudjuk, hogy ruszinok érkeztek Sajópálfalára. Borovszki Samu is ezt írja könyvében, hogy „1736-ban magyarokkal vegyest ruthének laknak Felsőzsolczán. Tótokkal vegyest Görömbölyön és magukban Pálfalván." (Borovszki 1909:358) Az előzőekben már említett 1746-os hivatalos egyházlátogatási jegyzőkönyv is az idegen ajkúak legnagyobb telepei közé sorolja Pálfalát.[13]

[12] Sajóvámos és Sajópálfala kegyura a 17. századtól a Keglevich család, a Sajóvámoson lebontott kastély eredeti neve is ezen család nevét viselte (Hajdu Komjáthy Mezővári 2010:14)

[13](Sajópálfala oldala 2016) http://sajopalfala-gorkat.borsodweb.hu/ Utolsó letöltés ideje: 2016.01.31

A görögkatolikus vallás is erről árulkodik számunkra, ugyanis a vallás és etnicitás is összekapcsolódik és következtetéseket lehet belőle levonni. Egyesek szerint Sáros megyéből, mások szerint Kárpátaljáról, Munkács, Ungvár környékéről érkeztek a faluba.

III.1. A lakosság jellegzetességei

A jelenlegi lakosság nagy része is ezen ruszinok leszármazottjának tekinti magát. A nyelvi elemzések azt mutatják, hogy a sajópálfalai nyelvjárás, amelyet nem értett csak a múcsonyi és a komlóskai lakosság, a kelet-szlovákiai lemkó nyelvjárás, az egykori Sáros és Zemplén megye északi részéről. Sajópálfala ruszin nyelve, melyet már nagyon kevesen beszélnek és eltűnőben van, zempléni dialektust mutat. „Pálfalán sokszor zempléni intonációra hasonlított" (Zsirosné-Zsiros 1996:50.) Az interetnikus kötődések ide vezetnek.

A Sajópálfalai családnevek és a település külterületének elnevezései pontos képet adhatnak a kibocsátó terület behatárolásáról. A Stefura név, a Stefuró vagy magyarul Istvánd település, Minyevágása a Minyó név Minyócz, Miňovce, Molnárvágása Mylnaróv, Mlynárovce, Molnár, Trócsány Turcsányi, Vojtvágása Vojtovce, Vojtecskó név megmutatja a vezetéknév és a helységnév közötti kapcsolatot. A Rovna Rónya, Zemplénróna, külterület és a Krasny brod, Brod legelőterület, mind megtalálhatók egy helyen, a mai Szlovákia területén a volt Sáros és Zemplén megye északi részén, ma is jelentős ruszin görögkatolikus lakossággal. Erről a vidékről településhetett újra Sajópálfala. A régi elbeszélések szerint magukkal hozták fatemplomukat, papjukat és görög-katolikus vallásukat is. Ebben a fatemplomban hullatott vérkönnyeket 1717-ben a Szűz Mária kép. A leégett fatemplom, (melyből csak a szószék maradt meg) helyére épült 1779-ben a mai templom, mely a falu legmagasabb pontjáról vigyázza a környéket. Az ortodox templomokhoz hasonlóan nyugat-keleti tájolással épült.[14] Nyugatra néz a főbejárat, kelet felé az apszis. A templom építőanyagának nagy része a körülötte található pincék ásásakor keletkezett homokkőből került ki, de téglát is használtak. Alatta félkörívben terült el a falu és halottaikat is a templom köré temették, ez mai napig is így van. A görögkatolikusok nagyszámú aránya jellemezte a települést mindig is. Az 1930-as évek népszámlálási adatai szerint a lakosok 90 százaléka görögkatolikus vallású volt.

[14] (Sajópálfala oldala 2016)http://www.sajopalfala.hu/?module=news&action=show&nid=13328 Utolsó letöltés ideje:2016.02.03

Kanyargós főutcáján, többségében megmaradtak a régi parasztházak, felújított állapotban. Új lakás is több épült, melyek emeletesek és modernek. A falu mértani közepén, a központban, tetszetős tér fogad bennünket, Szent István szobrával. A téren állónak tekintetét szinte vonzza a dombon álló görög katolikus templom. A falu gondozottsága, rendezettsége, lenyűgözi az idegent.

Ezekben a falvakban az emberek nyitottabbak, nem zárkóznak be, az udvarok kerítése is nyitott. Szívesen szóba is állnak az idegenekkel. Beszélgetnek egymással is az utcán, gyakran álldogálnak a kapuikban, a templomból hazafelé jövet is csoportosulnak. Sajópálfala képe is eltér a környező települések képétől.

Ha Miskolc felől érkezünk Sajópálfalára a következő látvány tárul elénk: kanyargós főutca sok eredeti stílusát megőrzött tornácos, színes házzal, melyekben általában az idősebbek laknak. A falu földterületei is rendezettek, és a megművelt, fölszántott kertek sokasága is tanúskodik a szorgalom jelenlétéről ebben a faluban. Sajópálfala és határa az idegenben egy gondozott, rendezett falu képét kelti. A színes, tükrös, hosszú parasztházak, melyekből még mind a mai napig maradtak meg, nagy gazdasági udvarral, csűrrel és hatalmas istállóval, mutatják a hajdani ruszin parasztság jól működő gazdaságát.

Az akkori falu lényegesen kisebb volt a jelenleginél, viszont a környék természeti adottságai lehetővé tették a falu bővülését, lakosságának növekedését. A falunak a török utáni benépesítése a parlagon hagyott földek művelésével, valamint az erdők irtásával és a mocsarak lecsapolásával kezdődött. A Sajó ártéri részének apró tavai halban gazdagok voltak. A Bendóka nevű mocsár (mely a Kis-Sajó rendezése óta megszűnt), ha aszályos időszakokban kiszáradt, kézzel lehetett a halakat összeszedni. A Cserák tölgyes erdeje az épületfát biztosította a lakosságnak, a fák kivágása után a falu gulyája legelt itt és a földek is jó minőségűek voltak a környéken. (Tamásné 2016) A kedvező természeti adottságok és a klíma lehetővé tette a földművelést és az állattenyésztést, mely az akkori emberek létalapját biztosította.

A település jelenlegi identitásának, vallásának és életmódjának a feltárását csak úgy lehet kivitelezni, ha a múlt is feltárásra kerül és az ember és környezete kapcsolata visszavezethető a régi időkre és a mában folytonosságot mutat. Ezalatt azt kell érteni, hogy a generációkon át átörökített és áthagyományozott tudásnak hatalmas szerepe van a mai falusi emberek körében is.

III.2. A háború és az azt követő nehézségek

Az első világháború megkímélte a települést, de katonának sok embert elvittek Sajópálfaláról is, akik közül nem mindenki tért haza. Ez megbontotta a társadalom szerkezetét, ezáltal a parasztgazdaságokban a nők és a nem hadköteles fiatal, már munkára fogható fiúk vették át a földeken való nehéz munkát. Az állatok körül általában az idősebbek tevékenykedtek.

Sajópálfaláról közel 30 embert hívtak be katonának. Csupán tízen jöttek haza a háború végeztével, legtöbbjük a Don-kanyarnál[15] esett el. A falu lakossága a pincékben vészelte át ezt az időszakot. 1944. december elején 8 napig Sajópálfala is tűz alá lett véve. A templomtornyot is találat érte, a tetőszerkezete jelentősen megrongálódott. Az oroszok bevonulásával érték a falubelieket atrocitások, de a hármas kereszt bizonyos védelmet jelentett. A falut pravoszláv községnek nézték, és ezt számukra az is alátámasztotta, hogy a faluban sokan beszélték a szláv nyelvet. Még az I. világháború óta itt maradt és letelepedett volt kozák katona, "Károly bácsi" is nagyon sokat tett azért, hogy kevesebb legyen az atrocitás. (Bodolóczkiné 2014)

Legeza Sándor esperes újjáépítő munkába kezdett. A háborúban elesetteket csak némán lehetett gyászolni. Sokan reménykedtek abban, hogy hozzátartozójuk egyszer hazatér. Volt is rá példa, hogy néhány hadifogoly visszatért. Az egyik helybeli fiatal katona is fogságba esett, hozzátartozóik abban a tudatban voltak, hogy meghalt a Donnál. A gyászév leteltével itt maradt menyasszonya férjhez ment a katona testvéréhez. Pár hónap múlva visszatért a katona a fogságból és évekig tartó családi viszály keletkezett. (Tamásné 2015)

Mind a mai napig élnek a településen olyan idős emberek, akik hadifogolyként több évig távol voltak a szülőfalujuktól és valamilyen csoda folytán megmenekültek. Ezek az emberek mind a II. Magyar hadsereg katonáiként kerültek a mai Oroszország területén hadifogságba, de erős szervezetük és a leleményes stratégiáik miatt túlélték ezt a helyzetet is. Az egyik túlélő pontosan a szláv nyelvtudása miatt maradt életben és jött haza.

Amikor az oroszok szétosztották a foglyokat, akkor egymás között arról beszélgettek, hogy akin pufajka (vattakabát) van, viszik Szibériába, akin nincs,

[15] „A második magyar hadsereg 1942/43-as hősies küzdelme a Szovjetunióbeli Don folyó partján, mindörökre történelmünk része marad. 1942. április 17-én a második magyar hadsereg, mintegy 207 500 magyar katonával megindult a Szovjetunióbeli Don folyóhoz, hogy ott a németeket támogassa. A harcokban 120 ezer magyar honvéd esett el, vagy került fogságba." (Harmat-Árpád Péter 2013)

a Krímbe viszik fogságba. Amikor ezt a sajópálfalai fiatalember meghallotta és megértette, akkor ledobta a pufajkáját. Ketten is odaszaladtak és összeverekedtek rajta. Az egyik felvette, utána őt vitték Szibériába és a sajópálfalai lakost pedig a jóval enyhébb éghajlatú Krím-félszigetre. Túlélte a hadifogságot és visszajött. Szláv nyelvismerete megmentette az életét. (Tamásné 2014)

1948-ban elkezdődött az egyházi és a világi nagybirtokok felszámolása, valamint a 20 holdnál több földdel rendelkező parasztok üldözése, adóztatása. Szervezetten folyt a padlások söprése, a termények elkobzása beszolgáltatás címén. Aki ellenállt, vagy a beszolgáltatást teljesíteni nem tudta, azt a faluból a kazincbarcikai építkezésre vitték.

1961-ben megalakult a Sajópálfalai Béke Termelőszövetkezet. A magángazdálkodás a háztájiba szorul. A termelőeszközök, gépek, szerszámok, állatok "közös tulajdonba" kerülnek. A szorgalmas pálfalusi emberek kezdetben sokat dolgoztak kevés haszonért. Előtérbe kerültek egyes ügyeskedők. A társadalom szerkezete változásnak indul. A módos gazdák háttérbe szorulnak. Megbomlik a falu összetartó ereje, bekövetkeznek az első válások, a fiatalok közül sokan talajt vesztve végleg elhagyják a községet. Az évszázados erkölcsi tartás, tiszta szellemiség alapjaiban rendül meg. Az egyház szerény lehetőségeit kihasználva tovább működik. (Tamásné 2015)

III.3. Visszatekintés a 60-as évektől a jelen állapotok kialakulásáig Sajópálfalán

Igaz, hogy a görögkatolikus egyházközség nem tört meg az 50-es, 60-as években, de az urbanizáció miatt létszámában erősen megfogyatkozott. Sokan költöztek a megyeszékhelyre a településről.

1963-ban épült meg az út Miskolc és Sajópálfala között. Ekkortól van menetrendszerű buszközlekedés is. Így lehetőség nyílt arra, hogy a fiatalok tovább tanulhassanak, a falu keresőképes lakosságának nagy része a városban vállalhasson munkát. Ez azt eredményezi, hogy ezek az emberek kiszakadnak a falusi közösségből, és bizonyos hányaduk el is vallástalanodik. Másrészről elveszítik az identitáselemeik egy bizonyos részét is.

Némileg enyhül az egyházellenesség 1965-től. Ez az 1964-ben kelt, az Apostoli Szentszék és a Magyar Népköztársaság közötti részleges megállapodás eredménye. (Gergely 1989:25) Figeczki Balázs helyi esperes-parókus, a következőket írja Sajópálfala című esszéjében, a hívekről. „Ez a kis közösség nagy áldozatra kész, ha szeretett templomáról van szó.

Híveink templomukat nemcsak rendben tartják, de szívesen is látogatják, sok szentmisét végeztetnek élőkért és holtakért, és szeretnek ünnepelni is." (Kiss 2016) Ünnepi eseményekben nem is volt hiány, sem a 70-es, sem a 80-as években. Mint búcsújáróhely is kezd ismertté válni Sajópálfala a '80-as évek végén. Több ízben is jöttek zarándokok, valamint a templombúcsúk is fontos közösségi események voltak, amelyeken a környék görögkatolikussága is részt vett.

A rendszerváltás Sajópálfalát is elérte. 1990 őszétől önálló közigazgatása van a községnek. A választott testület ülésein konzultációs jelleggel a parókus is részt vesz. Az önkormányzat vezetőinek a rájuk váró feladatok végrehajtásához szükségük van az egyház támogatására. Az önkormányzat vezetői felismerték azt, hogy a lakosság aktív részvételre való ösztönzése az egyházon keresztül könnyebb.

Ebben az időben, a településen a görögkatolikus egyház a római egyházhoz közelített, amely erősen megmutatkozott a ruszin hagyományok mellőzésében, mely egy felbomlóban lévő közösség adaptációs következményeként is értelmezhető volt. A vallási liturgia is közelített a római katolikus valláséhoz. A fordulat ezután következett be. Ezen folyamat a későbbiekben részletesen ismertetésre kerül.

2001-től kezdődően Polgári László atya is nagyon sokat tett a falu vallásos életének fellendítése érdekében, ebbe a munkába az önkormányzatot is bevonta. Az egyház domináns szerephez jutott a falu életében, mert az önkormányzat nem minden esetben tudta betölteni funkcióját vezetői gyengeségek miatt. Régi beidegződés a faluban, hogy a pap jelöli ki a közösség irányvonalát. Napjainkban is nagyobb a tekintélye, mint a helyi értelmiségieknek. Ez a jelenség a régmúltban gyökerezik, mert mindig is nagy szerepe volt a papnak a közösség életében. Szinte az egyetlen értelmiségiként irányította a település életét minden tekintetben.

A településen élő emberek átlagos iskolai végzettsége magas, sokan az egyetlen lehetőséget a tanulásban látták. A Sajópálfalán élő családok nagy gondot fordítottak gyermekeik taníttatására, a településről folyamatosan többen jártak egyetemre, főiskolára. A diplomát szerzett fiatalok egy része visszatért falujába és onnan jár el más településekre dolgozni. Bár nincs iskola, de több pedagógus él itt, mint sok más nagyobb községben, ahová csak „kijárnak" a tanárok. (Simárszkiné 2016)

A helyi fiatalság is új körülményeket él meg. A jelen helyzetben aránytalanul érinti őket a munkanélküliség és különös aggodalommal

tekintenek a jövő felé, ezért az egyetlen kapaszkodó a vallás és közösség, amely itt tarthatja őket. (Kardos 2013:14)

„Hazánkban a magyar nemzeti identitás újraértelmezése mellett, a nemzetiségek kulturális önazonosságának kifejezésében egyaránt fontos helyet töltenek be a civil és az egyházi intézményháló keretei." (Kardos 2013:14) „Napjainkban a vallási és nemzeti identitás újrakonstruálásának lehetünk tanúi." (Udvari 1995:22)

A nemzetiségi önkormányzatok és az egyházak látható vagy látens együttműködése, a lokális és a globális kultúra formálásában egyaránt megmutatkozik. A Ruszin Önkormányzat munkássága Sajópálfalán a Ruszin búcsú bevezetésével indult, amely egy bizonyos régi hagyomány feleleventésével, rekonstruálásával, egy az ortodox vallás felé való visszatekintésként rekonstruálta az ószláv misét. (Fekete Edina 2016)

A vallásnak, mint meghatározó tényezőnek, még ha halványodik is a jelentősége, akkor is megvan az ereje. Mind a mai napig erről tanúskodik a Ruszin búcsú. A sajópálfalai görögkatolikus templomban immár negyedik alkalommal, idén szeptember 6-án tartották meg az Országos Ruszin búcsút. A későbbiekben részletesen leírásra kerül mit is jelent valójában ez a megkonstruált eddig ismeretlen ünnep.

A görögkatolikus egyház, tevékenysége, már az óvodában elkezdődik. Az új parókus főleg a gyermekek hitoktatását tartja fontosnak, amely hatással van a közösségre, és nagyon sok pozitív hozadéka van a település szempontjából. Már az óvodától kezdve maga köré gyűjti a gyerekeket és színvonalas programokat, túrákat szervez és a szabadidő hasznos eltöltését tartja szem előtt. Az általános iskola hiánya viszont problémát jelent az itt élő általános iskoláskorú gyermekek számára. Akik egy időre kiszakadnak a közösségből és kénytelenek más települések iskoláit látogatni. A görög katolikus egyház iskolái Miskolcon vannak. Felvetődött a gondolat, hogy Sajópálfalán is újraszervezik az oktatást görögkatolikus szellemiségben. Ezt az elképzelést a görögkatolikus egyház nem támogatta.

Arra hivatkozott, hogy kevés az iskoláskorú gyerek, Miskolcon már van görögkatolikus általános iskola. Viszont jelenleg senki nem jár oda a településről. Arnótra és Sajóvámosra járnak a gyerekek iskolába. A fiatal generációnak nem biztosított a görögkatolikus szellemben való nevelése. Amit egy ellentmondásos helyzetnek is lehetne nevezni, ugyanis az egyház építi vissza régi hagyományait, kiáll a vallásos oktatás, nevelés mellett, viszont a jövő generációját a görögkatolikusság kistérségi központjában Sajópálfalán elzárja ettől a lehetőségtől.

III.4. A település sajátosságai

A szakrális építmények, valamint a kőkeresztek a legfeltűnőbb tárgyi jelek az ideérkező idegenek számára. Ezek a település minden részén megtalálhatóak és egy szakrális hálóként is szolgálnak. „A szakrális építmények kitüntetett pontjai a közösségi térnek”.(Keményfi 2004:48) A keresztek, szobrok és más szabadtéri szakrális építmények több vonatkozásban is szoros kölcsönhatásban állnak az őket magában foglaló tájjal. (Bartha 2006:195) Ezek a keresztek is ilyen építmények. Általában művészi alkotások, festett pléh Jézussal a feszületen.

A keresztek jelentéssel bírnak. Megállásra késztetik az embert és helyi szokás szerint keresztvetésre is. Ezek a kőkeresztek minden lemkó ruszin lakta településen fellelhetők, egészen a Felsővízközig. Nyomon lehet követni a szinte megszólalásig hasonlító kőkereszteket, és ezáltal kitűnik a szimbolikus értelme is ennek a keresztállítási szokásnak. Ezeknek a szakrális tereknek és szimbólumoknak a jelentősége a szocializáció során is beépül a helyiek identitásába. Sajópálfalára az országos átlag feletti vallásosság jellemző, amely meghatározza a település kinézetét is. Azok az emberek, akik minden nap látják ezeket a vallási szimbólumokat, sokkal erősebb vallási identitást építenek fel, mintegy beleívódnak a mindennapi életbe és kijelölik a létezés rendjét. Ezzel önmagában is ösztönzik a vallási identitás fennmaradását. A keresztek funkciója a gonosz lélek távoltartása is volt, „hogy rettegett jelvény legyen a gonosz léleknek minden támadása ellen”. (Kisfalusi 1995:101)

A keresztvetés hagyománya is mélyen gyökerezik a helyi közösségben, a település lakói, ha kereszthez érnek mindig keresztet vetnek, és magukban így fohászkodnak: „Jézusom segíts meg”. A határi munkát is keresztvetéssel kezdik az idősek a földeken, és a gazdaasszony is keresztet rajzol a kenyérre, mielőtt fölvágja. A kereszt jele egy olyan szimbólum, amelynek védelmi funkciója is ismeretes, pl., ha nagyot dörren az ég rögtön keresztet vetnek, legyenek bárhol az emberek.

Ha a harang megszólal, szintén keresztet vetnek. A legrégebbi kőkeresztet 1826-ban állították a temető tetején, körülötte mind a mai napig sírok találhatóak. De a lakóházak előkertjeiben, a porták udvarán is találhatók régi kőkeresztek. Polgári László parókus idején az egyház kezdeményezésére minden keresztet felújítottak a településen. Az utóbbi években egy úti ikon is felállításra került, amely ezen a környéken nem volt szokás. Egy több éve itt élő betelepülő szerette volna az egyháznak és a falunak felállíttatni, de csatlakoztak hozzá az önkormányzati képviselők is ezért, mint önkormányzati

kezdeményezés került megvalósításra. Ez konfliktushoz vezetett, hiszen az ötletgazda egyedül akarta megvalósítani. Ezzel a helyi identitás részesévé szeretett volna válni. A Mária út is a településen vezet keresztül, és az úti ikon is megállítóként szolgál.

Sajópálfala része a Mária útnak.[16]*A zarándoklatok fellendülőben vannak Európa szerte. Egyre több a zarándok és egyre többen kérnek szállást a zarándokházunkban. Ausztriában Máriacellben minden 6. ember gyalog megy. Csíksomlyóra is sokan gyalogoltak az elmúlt időszakban és Sajópálfalán szálltak meg. Benne van az emberekben a spirituális igény. Gyalogos zarándoklatokra óriási az elszántság.*(Kiss Attila 2016)Sajópálfala zarándokhely, amely ismét felértékelődőben van. A településen igény mutatkozik több zarándokszállás kialakítására a jelenlegi mellett.

IV. Görögkatolikus ruszin etnikai identitás a településen?

A ruszinság történelmének kutatása során máig is nagyon sok a megválaszolatlan kérdés, melyekben a tudósok nem tudtak egységes álláspontra jutni. A ruszin nemzetiség sorsát ugyanis folyamatosan befolyásolták és alakították az egyes korszakokra jellemző közjogi, vallási, nemzeti törekvések, ezért időről-időre újra kellett felépíteniük azonosságtudatukat. Azonban nemcsak a külső szemlélő, vagy kutató által érzékelt kép az ami reprezentálhatja az emberek identitásának különböző jellegzetességeit, kulturális mintáit, hanem nagyon fontos a belső fejlődés is egy koherens kép kialakításához, valamint a tudatos és rejtett elemek dinamikus összhangjának megteremtéséhez. Az identitás kérdése bonyolult mechanizmusok mentén alakult ki a településen is. Ezek a törekvések

[16] „A Mária Út Közép-Európa zarándokútja, amely a Kárpát-medence Mária-kegyhelyeit köti össze. Két fő ága keresztet formáz, ami jelképezi alapvető üzenetét: a keresztény értékek megőrzését, az emberi találkozások megélését. A kelet-nyugati tengelye Mariazell-től (A) Csíksomlyóig (RO) vezet, míg az észak-déli Czestochowa-tól (PL) Međugorje-ig (BiH.) Mindkét főág kb. 1400 km hosszú, ami gyalogosan 60 nap alatt járható be, de vannak, akik kerékpáron vagy lóháton vágnak neki a távnak. Az úton járóknak számos alternatívát kínálnak a leágazások, melyek hálózatot alkotva különféle zarándokhelyeket, természeti-, épített-, és kulturális értékeket kapcsolnak be a látnivalók sorába. Az Út világnézeti-, nemzetiségi-, kulturális hovatartozástól függetlenül hívja mindazokat, akik meg akarják ismerni a Kárpát-medence népeit, azok keresztény hagyományait,”. http://mariaut.hu/tart-farticle-2-74-1/Mi_a_Maria_Ut Utolsó letöltés ideje:2016.02.07.

nagyrészt felülről az országos ruszin önkormányzat tevékenységére vezethetők vissza. A helyi lakosok csak oly mértékben érintettek, hogy új, eddig számukra ismeretlen dolgokkal találkoznak. Ezek a mechanizmusok a későbbiekben kibontásra kerülnek. Mi is a helyzet?

Ruszin származásúak Sajópálfalán azok az emberek, akik görögkatolikusok és társadalmi emlékezetükben megőrizték a beköltözés tényét, viszont a nyelvüket már legtöbben elveszítették. Tótok azok az emberek, akik római katolikusok, vagy evangélikusok, és társadalmi emlékezetükben megőrizték a beköltözés tényét. (Arnót, Répáshuta)

Főként a ruszinokat beköltözésük óta különböző népnevekkel mosták össze, ami nem is véletlen, mert a nyelv sem volt egységes. Régebben oroszként, aztán tótként tekintettek rájuk.

Sajópálfalán a „tót" megnevezésre van a legtöbb példa. Itt nem jelent meg az ukrán, szlovák megnevezés. *„Eddig tótok voltunk, most azt mondják ruszinok vagyunk, már én nem is tudom, hogy most mi van, az igaz, hogy tótul beszéltünk gyerekkoromban, de magyarok vagyunk."* (Bodolóczkiné 2014) A lakosság keveri, összemossa a fogalmakat. *„A ruszinság és a görögkatolikusság elválaszthatatlan egymástól, mert minden ruszin görögkatolikus. Ide a faluba is a török hódoltság után, az elmenekült lakosság helyére költöztek be a ruszinok. Az 1600-as évek második felében, pontosan nem tudjuk mikor jöttek, fatemplomot építettek és ott volt a könnyezés."* (Kiss 2016)

Rendszerint a politikai vagy társadalmi viszonyok alakulása volt döntő hatással arra, hogy a múltban, de még a jelenben is a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei ruszinok közül ki-ki hogyan határozta, vagy határozza meg nemzeti identitását minden konkrét időben és esetben.

Sajópálfala történeti adataiból az derül ki, hogy már a 18. században a rendelkezésre álló források alapján a falu lakosainak nagyobb része görögkatolikus vallású volt, ami egyértelműen a ruszinságra utalt, mert szlovák görögkatolikusok ekkor nemigen léteztek.

A borsodi görögkatolikus települések nagy része a mai napig különállónak tartja magát a többi településtől és megőrizték sajátosságaikat, mind a nyelv és mind a vallás területén. Vegyük például Arnótot, Sajópálfala szomszédját, ahová jelentős számban sárosi tótok települtek, akik evangélikus vallásúak voltak, és leszármazottaik mind a mai napig azok. (Molnár1999:91.) E népek nyelvét a sajópálfalai ruszinok nem értették

Már ebben az időben problémák merültek fel az identitással kapcsolatban, nem tudták az itt élők besorolni magukat, csak a származástudat és a szomszéd települések által. A sajópálfalaiak

megnevezésére használt tót név gúnynévként is szerepelt, *„a vámosiak kutya tótnak hívtak bennünket”* (Tamásné 2015). Így képződtek az identitás határok. Az identitás mindig határképző folyamat, a másikkal szemben határozódik meg. Saját magukat is tótként kategorizálták az itt élők.

A nyelv elvesztése a 20. század közepére teljesen megtörtént. Sajópálfalán fő okként főleg a polgárosodást, az oktatást és a más településeken való munkavállalást lehet tekinteni. A zárt közösség nyíltabbá válása egyértelműen magával hozta ezeknek a folyamatoknak a felerősödését. A mezőgazdasági termékek értékesítése, valamint az új munkalehetőségek arra kényszerítették az itt élőket, hogy az erősebb kontaktusok révén elmagyarosodjanak. Az idősek még emlékeznek erre: *„Az iskola feladata az is volt, hogy tanította a fiatalokat a szép magyar szabatos beszédre, mert egy ilyen nemzedékváltás után, ami itt is volt, hogy fele magyar fele tót, hát a fiatalság sem tudott helyesen, jól beszélni magyarul. Emlékszem rá, hogy ez a Bodnár Ilonka tanító mennyit küszködött velünk, mert úgy beszéltünk, rontott magyar nyelven. Olyan volt az iskola, mint amikor egy nagy nyájat összeterelnek. Muszáj volt valami rendet tartani, valami egységes beszédet bevezetni. Ennyiféle nemzetséget összeterelni egy hazába, valahogy muszáj volt összefogni, összetartani a népet.”* (Tamásné 2016) Ez az interjúrészlet is rávilágít a nyelvi asszimilációra.

A sajópálfalai ruszin nyelv, amely szinte teljesen eltűnt, nagy valószínűséggel a komlóskaival és a múcsonyival mutat hasonlóságot, amelyek a lemkó ághoz tartoznak.(Zsirosné Zsiros 1996:50) Sajnos Rakaca, Abaújszolnok, Abod és Gadna, amely települések még a századfordulón alkalmasak lettek volna a vizsgálatra, mára jelentős roma lakossággal rendelkeznek és szinte csak a görögkatolikus templomaik árulkodnak a ruszin múltról.

A kulturális identitás viszont fenn maradt mind a mai napig, ezen identitáselem megléte kontinuitást mutat. Több idős interjúalany is említést tesz róla, hogy itt mások a szokások és ők ezáltal saját kulturális identitásuknak is hangot adnak. Kissé a többi falu fölé helyezik saját településüket. *„Az arnóti nép mindig jobb volt, mint a vámosi. A vámosi reformátusok mindig olyan önzőek voltak.”*(Stefura Lajosné 2013) *„Mások voltak Arnóton a szokások, nem volt soha olyan dolgos nép, mint a pálfalusi. Az asszonyok nem szőttek, nem fontak, a bácsik meg szerettek üzletelni, más volt az életvitelük.”*

„Pálfala igen cifra és nyalka volt, de egy olyan nagy községbe, mint Vámos nem számított, nem érdekelte, hogy nem ment a templomba. Akármilyen buta is volt,

de szégyellt a templomból kimaradni. Most is így van Pálfalán, ha valaki messziről költözik ide, azt jöttmentnek nevezik, de ha elkezd templomba járni, befogadják." (Tamásné 2013)

Itt erősen megmutatkozik a kulturális különállóság, a saját identitás elemeiket másokhoz viszonyítva határozzák meg. Az így termelt sztereotípiák mentén rendeződik a gondolkodás és alakul ki a csoporttudat, mely kijelöli a csoport identitását és határhelyzeteket létrehozva kijelöli az etnikum határát. A befogadás egyetlen lehetősége a kulturális identitásban való osztozás, ami jelen helyzetben a vallás.

IV.1. A közelmúlt eseményei

1990-ben Magyarországon 647 ember mondta azt, hogy az anyanyelve ruszin. Jelenleg 1000 körüli a számuk. A magyarországi ruszinok szervezetét 1991-ben hozták létre. A ruszin nemzetiségi önkormányzatok nagyban segítették a ruszin kultúra fennmaradását. (Tom Trier 1999:55) Sajópálfalán, ami a térség görögkatolikus vallási központja a válaszadók kb. hét és fél százaléka vallotta magát a ruszin kisebbséghez tartozónak. Ennek különböző okai vannak.

A sajópálfalai ruszin önkormányzat, 2010 októberében alakult, a neve akkor még Sajópálfalai Ruszin Kisebbségi Önkormányzat volt, melyet 2012-ben változtattak meg. Sajópálfala Község Ruszin Nemzetiségi Önkormányzata névre. A képviselőtestület négy tagból állt. Sokan idegenkedve fogadták a megalakuló ruszin önkormányzatot, amely igyekezett megnyerni a lakosság bizalmát.

Az első megmozdulás a sajópálfalai görögkatolikus egyházzal összefogva történt. 2011-es naptárt adományoztak a falu családjai részére. Az első közösségi rendezvény a 2011. március 15-e megrendezése volt, valamint Komlóskára látogattak és a ruszin nappal egybekötött falunap is megrendezésre került. *„Ezek tükrében a lakosok ismét felismerték a görögkatolikus vallás rég elfeledett ruszin ősi gyökereinek fontosságát*". Fekete Edina a ruszin önkormányzat vezetőjének elmondása szerint 52 fő vallja magát ruszinnak Sajópálfalán. Ez azért is fontos, mert 50 főtől jár a támogatás, tehát 100%-os támogatást kapnak. A legnagyobb ruszin rendezvény 2015 nyarán volt az önkormányzattal és az egyházzal együtt. Ott többek között ruszin és magyar ételeket készítettek. A falu ruszin és nem ruszin lakossága együtt készült a rendezvényre. Nincs különbség, ki vallja magát ruszinnak és ki nem, mivel a falu ruszin gyökereket táplál. Általánosságban ez

úgy nyilvánul meg, hogy pl. a karácsonyi ünnepekben a kántálást együtt végzi ruszin és nem ruszin, vagy a ruszin ételek is ismertek az egész faluban.

„Nagy álmunk, hogy ruszin nyelvtanfolyamot indítsunk. Miskolcon indult tavaly, de most itt is van rá igény. Szeretnénk más településekkel is tartani a kapcsolatot, Múcsonnyal és Komlóskával. A ruszin tábor minden évben működik a településen. Volt egy hagyományőrző tábor azt Attila atya szervezte. Abban is ruszin hagyományőrző tevékenységeket végeztek a diákok".

„A fiataloknak változó az érdeklődésük". A családi napon nagyon jól érezték magukat. Pálfalán 3-4 ember beszéli a ruszin nyelvet. Többeknek a hétköznapi szólásaiban is megjelennek ezek a szavak.

Szeretnénk megkeresni a régi recepteket a ruszin gyökerű ételekhez. A nemzetiségi önkormányzatot lecsökkentették, már a négy helyett csak 3 tag van. Borsod megyében van az országban egyedül megyei önkormányzat. Itt a megyében van a legtöbb ruszin még most is." (Fekete Edina 2016.02.07.)

Mint láthatjuk, a közösség ismerkedik a ruszinság tudattal, de nehezen azonosul vele. „Az 52 fő egy része is csak látszat identitással rendelkezik. *„Azt mondják ruszinok, vagy mik vagyunk, nekem is be van írva az önkormányzatnál*". (Drótos Ildikó 2013) Felmerül a kérdés, miért a minimum létszám körül mozog a ruszinság számaránya a településen, holott a lakosság közel fele görögkatolikus. A válasz abban is rejlik, ha nincs meg a minimum létszám, anyagilag az állam nem támogatja az önkormányzatot. Tehát a vallási identitás megélését tekinthetjük egyedül a ruszin identitás megélésének. Ennek kérdése a további folyamatokból körvonalazódik számunkra. Sajópálfala megtartotta ruszin eredetű hagyományait, amelyben kizárólag a görögkatolikus vallás gyakorlásának volt szerepe, ugyanis a nyelv elveszett.

IV.2. Endogámia és exogámia kettősége, mint identitást megtartó erő

A házasodási szokások nagyon sokat megmutatnak a települések kapcsolathálóiból, amelyek kirajzolódása Sajópálfalán is érdekes vonalat követ. A vallásnak az identitásban megnyilvánuló szerepe, valamint közösségmegtartó erejének vizsgálata kiemelkedően fontos, mely az endogám házasodási szokásokat vallási téren huzamos ideig fenntartotta, és ez által megőrizte a falu különállóságát. A falvakban ekkor még stabil identitáshatárok működtek, és működött a lokális közösség. Idegenek nem éltek a faluban. Mára már a kép árnyaltabb, több az idegen, de a befogadás fogalma átértelmeződött a településen. Erről a következő fejezetben részletesebben olvashatunk.

A szakirodalom olvasása közben az is feltűnik, hogy a szomszédos Sajóvámos történetében meg sincsenek említve a ruszinok, pedig Sajóvámos 1/3 része görögkatolikus vallású és ruszin eredetű. Ez ott a helyi társadalom szempontjából nem fontos. Közben az is kiderült, hogy Sajóvámos, amely egy vegyes felekezetű település, exogám házasodási formákat követett, de az endogám Sajópálfalával szinte semmilyen kapcsolata nem volt házasodás szempontjából. Pedig szomszédos települések révén alig egy km választja el a két települést. 1765 és 1810 között csupán egy közös házasság történt a két település között. (Örsi 1985:78) Viszont Sajópálfalának a házasodási szokásairól sok jellegzetességet lehet fellelni, amelyben a vallási endogámiára mindenütt utalnak a források.

A század első felében a felekezeti endogámia még erősebben érvényesült az etnikainál. A nyelv rugalmasabbnak bizonyult a felekezeti hovatartozásnál. Úgy tartották, hogy a más etnikumú házastárs „magyarul úgy is megtanul, de vallását egykönnyen senki se változtatja meg. A korábbi időkben a vallási endogámiát a fiatalok családi szocializáció útján sajátították el és ennek betartását szolgálta az egyház erkölcsi fegyelmező ereje". (Pilipkó 2009:42)

A vallásnak, főleg az idősebbek és a középkorúak értékrendjében még napjaink szekularizált világában is jelentősége van. A katolikus és protestáns egyházak elvi különbözősége vegyes felekezetű házasság esetén általában konfliktushelyzet forrása: melyik egyház templomában történjék az esküvő, majd hol kereszteljék a gyermeket stb., s mindegyik egyháznak megvannak a maga eszközei, hogy szankcióval illessék az „eltévelyedettet." Ezért, különösen a vallásos szülők igyekeztek tiltással is kivédeni a vegyes felekezetű házasság létrejöttét. Minden házasság befolyásolja az adott család társadalmi megítélését, a falu hierarchiájában elfoglalt helyét.

Egy „múlt nélküli" idegen házastárs csak gyengítheti ezt a pozíciót a közösség értékrendjében. A helyi társadalomban a családok pozíciói hosszú idő alatt alakultak ki s az egyén a családján keresztül kapcsolódik közösségéhez. A házassággal ugyanakkor nem csupán a két egyén kapcsolja össze az életét, hanem közvetett módon, a két család, sőt a rokonság is.(Pilipkó 2009:44)

Sajópálfalán egyenesen szégyennek számított, ha valaki reformátussal vagy evangélikussal kötött házasságot. Ilyenkor több esetben az is megtörtént, hogy kitagadták a családból az egyént, vagy megtiltották a házasságot. *„Édesanyám görög katolikus volt és Vámosra ment férjhez reformátushoz, a református papnak reverzálist kellett adni, hogy átengedi a családot a görögnek.Nem nagyon tetszett a rokonoknak, nem akarták engedni*

a házasságot. Végül belegyeztek". (Molnárné 2016) Ez a példa egy kicsit megengedőbb volt, ugyanis itt egy jobb módú református fiúhoz ment a szegény sorsú sajópálfalai görögkatolikus leány. Itt a gazdasági érdekek domináltak. De ez sem tudta felülírni azt, hogy a gyerekek ne görögkatolikusok legyenek. Néhány családnál több évig tartó harag keletkezett azért, mert nem tudtak megegyezni melyik templomban kereszteljék a gyerekeket.

A településnek saját házasodási köre volt és ez ritkán esett a szomszédos településekre. A legrégebbi időkben a felekezeti endogámia mellett a települési endogámia is működött de mivel, ezáltal egy ilyen kis településen már nem is volt olyan egyén, akit ne fűztek volna rokoni szálak a közösség többi tagjához, megkezdődött a kifelé házasodás. De ez csak meghatározott görögkatolikus településekre irányult, amelyek a következők voltak: Múcsony, Sajópetri, Homrogd, Görömböly, ami már Miskolc része, valamint Baktakék, Irota, Abaújszolnok, Rakaca, és Viszló.

A helybeliek gyakran látogatták, ezeknek a településeknek a templomait és búcsúit is, és fordítva. (Tamásné 2014) A házasságkötések is oda-vissza történtek, ezáltal erősítették a kulturális identitást, fenntartották a homogén görögkatolikus vallást. Még jelenleg is előny a görögkatolikus házastárs a településen, mintegy fenntartva a kulturális identitást, és ez által mintegy újratermeli a közösség zártságát, ami egyedülállónak tűnik a környéken. A helyi görögkatolikusság olyan adaptációs formát fejlesztett ki, amelyben a beházasodott idegen felekezetű házastárs vallása felett mindig domináns volt a görögkatolikus vallás. A megszületett gyermekek mindig görögkatolikusok lettek. Egy görögkatolikus templom révén ez nem is volt csoda.

Sajópálfalán a beazonosítás még mind a mai napig, főként az idősebbek körében a családon, családi néven keresztül történik. A fiatalabb gyermekektől nem azt kérdezik, hogy „hogy hívnak," hanem azt, hogy „ki fia vagy", ezáltal történik az identifikáció, ezért, aki beházasodott a helyi közösségbe azt nem is tudják azonosítani csak akkor, ha a nagyszülők helyiek voltak, és azok nevére hivatkozik.

IV.3. Hogyan lehet a közösség teljes jogú tagjává válni?

A versein keresztül szeretne a közösség tagjává válni egy Sajópálfalára települt közhasznú munkás. A versek tartalmából, amelyből egy a mellékletben bemutatásra kerül, az derül ki, hogy neki mit jelent Sajópálfala, valamint megtalálhatjuk azokat a határvonalakat, amelyek közte és a lokális közösség között húzódnak. A faluról vallott ismeretei arról tanúskodnak, hogy

jelenleg is folyik a beintegrálódása a közösségbe. Kijelentései között ilyen mondatok szerepelnek: "*Nehéz bekerülni a falkába, de én már félig benn vagyok".* (Munkácsi 2016) Templomba nem jár, talán ezért is nehezen fogadják be a település lakói. Sajátos világlátása miatt nehezebb a helyzete, valószínűleg a verseket is azért írja, hogy elismerést vívjon ki magának a településen.

Versében fogalomhasználata nem világos, keverednek a nemzetiségnevek és összemosódnak. Látszik, hogy az identitás megítélése képlékeny nemzetiségi szempontból.

A sajópálfalai nép mindig is szorgalmas, kitartó volt, amely a versben is leírásra kerül és mind a helyi lakosság életvitelére utal. Ezzel próbál meg egy idealisztikus képet festeni a településről, úgy érzi, ezzel rokonszenvet válthat ki az itt élőkből.

A vers íróját nehezen akarja befogadni a közösség, valószínűleg kissé eltérő gondolkodásmódja miatt. Mivel nem vallásos, nem jár templomba, hiányzó kulturális identitás elemei miatt a közösségen belül a perifériára szorult. A verseit elfogadták, de őt magát nem, idegenként, jöttmentként viszonyulnak hozzá. Olyan emberként tekintenek rá, mint aki nem ugyanazt az értékrendet képviseli, mint a helybeliek Ezt ő is érzékeli, de nem tesz semmit annak érdekében, hogy más legyen róla a vélemény.

A vers sajátos módon került bemutatásra. A Polgármesteri Hivatalban van kifüggesztve a szerző több versével együtt.

Egy másik példán keresztül alátámasztható, hogy hogyan lehet a helyi identitás részesévé válni.

Az egyén, kb. 15 éve került a településre, római katolikus vallású és a gyermekei is azok voltak, még idekerülésük után jó pár évig. Buzgó vallásosságuk, valamint azon vágyuk, hogy ők is beilleszkedhessenek ebbe a görögkatolikus közösségbe, magával hozta az aktív templomba járást, valamint a közösségi szerepvállalást, amely a közösség általi befogadást és mély rokonszenvet váltott ki az egyén és családja iránt. „*A vallás az egy irányadó dolog, amihez viszonyulni kell. Az egy olyan irány, ami egy erkölcsi irányadó, erkölcsi értékrend szerint csoportosul. Valamikor meg kell alázkodni egy kicsit azért, hogy a másik is elfogadja a mi értékrendünket. Pálfalán a valláson keresztül fogadják be az embert,"* (Izsó 2015) Lassan megindult a család integrálódása a közösséghez, mely a gyerekek részéről a görögkatolikus vallás felvételében teljesedett ki, ezáltal ők már közelebb kerültek a helyi közösséghez, amelyhez tartoznak, és értékrendjét a magukénak vallják. Valamint a ruszin önkormányzatnak is tagjai. „*Az őseim római katolikus és*

reformátusok voltak, én római katolikus vagyok, feleségem, fiaim görög katolikusok. Az értékrendek nagyon fontosak. Jézus Krisztus egy egyházat alapított, de nem kettőt és többet."(Izsó 2015)

Az édesapa önkormányzati képviselő, már a második ciklust nyerte úgy, hogy elenyésző rokonsággal rendelkezik a településen. Egyetlen családdal fűzik össze rokoni szálak, akik szintén nem tősgyökeres lakosok a településen. Meg kell jegyezni, hogy itt a faluban az erőviszonyok a rokonságban is rejlenek. A polgármester és a képviselő választás tétje attól is függhet, hogy melyik induló személynek nagyobb a rokonsága. A legutóbbi választáson is a legnagyobb rokonsággal rendelkezők kerültek vezető pozícióba.

Ezért speciális eset az, amikor egy nemrég beköltözött személy, kivívja a helyi közösség elismerését és képviselői pozíciót szerez. Vallásossága és szorgalma által érdemelte ki az itt élők elismerését, ami nem könnyű egy betelepült „jöttment"-nek és nem utolsósorban más vallásúnak és családjának.

Erős fejlődést mutat, és mutatott is a vallási élet. Laci atyának sokat köszönhetünk, ő indította el ezt a fejlődést. Az utóbbi időben nagyon sokan jöttek ide, megépült a zarándokház, híres lett a falu. A Monostor[17] *is nemsokára készen lesz. Van egy kisfilm Pálfaláról az interneten, érdemes megnézni, ez a monostorépítésről szól.* (Izsó 2015)

Mindebből az tűnik ki, hogy a közösség teljes jogú tagjává vált, és a vallási identitásán keresztül tagozódott be a település életébe. A mai világban mindenki keresi a gyökereit, ez jelenthet kapaszkodót és ez elősegítheti a közösség fennmaradását. A görögkatolikus egyház tehát nagyon erős a településen, amely a közösség számára is nyilvánvaló, és behúzó erőként működik. *„Keleten maradt meg a hitnek az alapja az ortodoxia. A római egyház elvilágiasodott, próbál visszatérni, de nem egyszerű neki. Az én gyerekkoromba a Hiszekegyet még az 352-es hitvallás jelezte, a görögöknél most is ezt mondják. Ez nagyon jó, mert a régi eredeti szokások előtérbe kerülnek, ami nagyon fontos, hogy az utókornak is megmaradjon valami ezekből, mert a hitnek az alapját vissza kell hozni, úgy gondolom, ez szükségeltetik.* (Izsó 2015) Az interjúalany

[17]A magyar görögkatolikus egyház közelmúltjában nem volt még példa arra, ami most a Miskolci Apostoli Exarchátusnál történik. Belső igényként megfogalmazódva, néhány ember elhivatottságának gyümölcseként monostor épül női szerzeteseknek Sajópálfalán. Néhány, a keleti szerzetesi életformát kereső görögkatolikus hívő belső igényéből nőtte ki magát a kezdeményezés, amire még nem volt példa az országban. A IV. század óta létező és növekvő keleti szerzetesség hazai képviselője, a bazilita rend 1989-es újjászerveződése óta Máriapócson működik férfi és női monostor. Ez kap nemsokára kistestvért Sajópálfalán, a templom fölötti domboldalon.

örömmel fogadja a görögkatolikus egyház törekvéseit, amelyek jelenleg újkeletűek, de a lakosság körében megosztóak lehetnek.

V. Vallás, identitás, vidéki imázs, a keleti szokások újjáéledése

„A vallás fontossága abban a képességében rejlik, hogy egyrészt egy egyén vagy egy csoport számára a világról, az énről és a kettő kapcsolatáról szóló elképzelések általános, mégis sajátos forrásául szolgál. Ez a valóságmodell aspektus másrészt meggyökeresedett és nem kevésbé sajátos mentális diszpozíciókat kelt, ez a valóság számára szolgáló modellaspektus. Ezekből a kulturális funkciókból erednek aztán a társadalmi és pszichológiai funkciók" (Geertz 2001:115)

A reformkor óta a vidéket egyértelműen a nemzetivel azonosították. Különösen a 20. század elején, a válságos időszakban a parasztságot a nemzeti kultúra letéteményeseként értelmezték. A vidéki idill ismert a mi kultúránkban is, azonban mindig kiegészült a vidék állapotának és a vidékiek életkörülményeinek kritikájával is. „A vidéki imázs a kívülálló városiak produktuma. Beavatkozás mindabba, amit a vidék jelent."(Kovách 2006:9) Az újratanulás folyamatával egyfajta hibridként él tovább a régi elemek és az újak elegye. A vidéki települések vizsgálata során elengedhetetlen a vidék fogalmának definiálása, amely a sajópálfalai kutatás során is kiemelt figyelmet kap, ugyanis a görögkatolikus[18] vallás és egyház vizsgálata is egyfajta vidéki imázsként értelmezhető. „Valamennyi vallásnak lényegi alkotórésze, hogy megmutatja a jelentés a gazdag viszonyt az emberek által vallott értékek és az általuk megélt lét általános rendje között". (Geertz 2001:8)

Mit is jelent az imázs szó és hogyan tudjuk a kutatás szempontjából a helyi viszonyokra értelmezni ezt a koncepciót? Újjászületnek a népszokások, hagyományok, látványosságok a fejlesztési imázsokban. Sajópálfala újra búcsújáró és zarándokhely. Falvaink jelentős részében is helyi imázsok megújulása történik, melyet a falusi turizmus is ösztönöz. A fejlesztési projekt

[18] „A görögkatolikusok azok a bizánci szertartású keresztények, akik a katolikus egyházzal teljes egységben élnek. Elnevezésükben a „görög" szó a bizánci szertartásra, a „katolikus" pedig a Római Apostoli Székkel való egységre utal. Ma Magyarországon mintegy 300 ezer görögkatolikus hívő található, de számuk egyre növekszik." (Véghseő 2015)

és imázs készítés beavatkozási lehetőséget biztosít a szakértők, értelmiségiek, az un. projektosztály tagjai számára, akik többnyire nem falusiak.

„Az imázs: széles körben hozzáférhető, elfogadott és használt képzetek megjelenítése". (Kovách 2006:7) A vidék, a falu mai megjelenítésének eszköztárába beépültek. Jelen esetben a görögkatolikus egyház keleties elemeit, valamint a ruszinság újjáéledését nevezhetjük imázs elemeknek. Mindez úgy tűnik felülről történő beleavatkozás a közösség életébe, új identitáselemek konstruálása bontakozik ki.

A média és az internet befolyásolja elsősorban a tömegek vidékképét. A sajópálfalai búcsújáróhely is egyre többször szerepel a médiában, egyre népszerűbb a Kárpát-medence népei között.

5.1. Egyházi ünnepek, funkciójuk a közösség életében

Az ünnep az egy kitüntetett alkalom a közösség életében, mely a hétköznapitól eltérő viselkedési formákat ír elő a közösség számára, melynek megélése funkcionális szerepet tölt be a csoport és az egyén részéről egyaránt. Az ünnepek jelentős részének tartalmilag is lényegéhez tartozik az emlékezés szándéka. Valami nem jelenvalónak a jelenvalóvá tétele. Valamennyi nagy vallás ünnepei felidézik a vallás születéséhez kötődő szakrális történéseket. Minden nagy keresztény ünnep az evangéliumokban elmondottakra emlékezés (Kapitány Ágnes-Kapitány Gábor:2012:1-4). A közösséghez való tartozás tudata, más szóval az összetartozás érzése az egyházi ünnepeken fokozottan van jelen ezen a görögkatolikus településen, még az individualizált globális világban is, melyben a fogyasztás funkcióját lehetne egyedül, mint pozitív hozadékot az ünnephez kapcsolni.

A görögkatolikus vallás mindig is ismert volt a sok ünnepéről, melyeket a közösség még a legnagyobb dologidőben is megtartott. A legnagyobb szégyennek számított Sajópálfalán, ha valaki a határban dolgozott ünnepnapokon vagy vasárnap. Az ilyen a embert közösség kibeszélte, és teljes nemtetszésének adott hangot. *„a Vámosi reformátusoknál még mindig cséplőgépek voltak az udvarba, Pálfala már rég elfelejtette a munkát, a sok ünnep mellett is mindig mindent megcsinált, volt itt egy ember, aki még ünnepbe is járt fuvarba Vámosra, az apám azt mondta majd elviszi az ördög".* (Stefura Lajosné 2013) Konfliktus forrásként realizálódott az ünnepek sajátos miliőjének be nem tartása.

Az ünnepek megélése a görög katolikusoknál a vallás mélyebb tartalmának átélésén keresztül az identitás szerves részévé válik, és olyan

tudattartalmakkal látja el az egyént, amely a közösségéhez való tartozást a közös ünneplés, communitas érzésében teljesíti ki.

Jó példa erre a görög katolikus parókus új kezdeményezése, az élővíz szentelés, melyet a falu népe több évtizedes szünet után közösen hajtott végre.

"*A fő veszély a szekularizáció, az elvilágiasodás. A vallás háttérbe szorul, mélyebb tartalma eltűnik, és lassan megkopik, eltűnik a színe, sokszor a tartalma is. Maradnak az üres formák, de az sem sokáig tartja el magát és eltűnik. Így felolvad minden, ezért szeretnénk visszatérni a gyökereinkhez.*" (Kiss 2016)

Vízkeresztkor tartották a múlt században a görögkatolikusok az igazi nagy karácsonyt, ugyanúgy, mint napjainkban az ortodoxok. A vízkereszt előtti nap szigorú böjt. A vízkereszti kántálás vagy (csedroválás) is szokás volt a településen. Ilyenkor a fiúgyerekek mentek vízkereszt viliáján kántálni az ablakok alá, és karácsonyi énekeket énekeltek. (Kisfalusi 1995:156)

Január 6-án pedig, mint minden olyan falunak a népe, amelyiknek a területén patak folyt keresztül, a patakhoz vonultak ki vízszentelésre.

Ha nem volt befagyva a patak, akkor a hídról folytatta a pap a vízszentelést. Ha pedig fagy volt, hármas kereszt alakú léket vágtak rá, és a patak jegén folyt a szentelés. Aztán évekig a templomban tartották a szertartást. "*Vízszenteléskor is a falu végén a forrást akarom mindenképpen megszentelni. Eddig a kényelem diktált. A jó Isten nem tud minket megáldani, ha nem nyílunk meg, a megnyílásért pedig áldozatot kell hozni".* (Kiss 2016) A vízszentelés megtörtént az újonnan kialakított meditációs ösvény végén található forrásnál. Ide vonult ki a falu népe a vasárnapi szent liturgia után. Valószínű a rossz idő és a hosszú út miatt kevesen voltak kinn a forrásnál. Azért ütközik akadályba az új törekvés, mert sok az idős ember, aki hiába is szeretné, sajnos nem tudja teljesíteni a kb. két km-es távot a templomtól a forrásig tartó úton. Aki pedig elmehetett volna, annak más volt a véleménye. *„Miért nem lehet úgy, ahogy megszoktuk már?"*(Tamásné 2016)

A régi hagyományhoz való visszatérés meghozta az újítást ezen a téren is, a lakosság viszont vegyesen fogadja. A mai felgyorsult világban nem biztos, hogy van ideje az embereknek a heti öt napi munka után, egy kb. két órás eseményen a szent liturgia után részt venni.

V.2. A ruszin búcsú, mint eddig ismeretlen ünnep a településen

Az önkormányzat az Országos Ruszin Önkormányzat kezdeményezésére a görögkatolikus egyházzal együtt megtartotta a soron

következő kihelyezett ülésüket. Ruszin zászlót ajándékoztak a sajópálfalai kegytemplomnak. A céljuk az volt mindezzel, hogy a régióban élő ruszinok találkozzanak, bemutassák kulturális értékeiket és egyúttal emlékezzenek saját nemzetiségi hagyományaikra. (Szónóczki 2013) A ruszin búcsú azért is érdekes a településsel foglalkozó antropológus számára, mert egy új keletű, megkonstruált ünnepről van szó, amelynek nincs hagyománya a településen.

A helyi és az országos ruszin önkormányzat felismerte, hogy csak a görögkatolikus egyházzal karöltve tud embereket megmozgatni, ezért jött létre a ruszin búcsú. Mindeddig két búcsú volt a településen, az egyik a pünkösdi búcsú, a másik pedig az őszi búcsú szeptember harmadik vasárnapján, a könnyező kegykép visszakerülésének tiszteletére.

A falu történetében a Rákóczi szabadságharc utáni időktől fogva tanúskodnak források a ruszinok jelenlétéről. Az általuk emelt fatemplomban 1717. január 6. és február 16. között az Istenszülő képének szemeiből véres könnyek hullottak. (Gál-Halász 2011:103) A könnyező ikon azonban csak több mint kétszáz évvel később, 1973-ban került vissza. 1717 után a képet Egerbe szállították, majd onnan egy minorita szerzetes magával vitte Pécsürögre az ottani templom főoltárképének. Figeczki Balázs esperes kitartó munkájának eredményeként sikerült csak visszaszerezni. (Gál-Halász 2011:104)

2015. szeptember 15-én, Kisasszony napján volt a negyedik ruszin búcsú, amelynek a funkciója a lokális vallási és etnikai identitás összekapcsolása lenne, és lehetőség a falu lakossága számára, hogy találkozzanak olyan ruszinokkal, akik még őrzik a nyelvüket, de ezekkel az itt élőket csak a görögkatolikus hagyományok kötik össze.

„A mai ünnepnek az adja meg a különleges jelentőségét, hogy a ruszin azon magyarországi nemzetiségek közé tartozik, ahol a nemzetiség és a vallás nagymértékben egybeesik" – mondta Fedor Tibor,[19] majd rámutatott ennek történelmi hátterére is. Köszöntőjében kiemelte, hogy a ruszin kisebbség magyarországi jelenléte jó példája a többségi nemzet és nemzetiség közötti harmonikus együttélésnek.

A Ruszin búcsún, két nyelven, észlávul és magyarul bemutatott Szent Liturgiát Szócska Ábel első helynök vezette.[20] „A templom teljesen megtelt az ország különböző falvaiból és városaiból is eljöttek a Boldogságos Szűz születésének megünneplésére. Dunaújvárosból Pécsről, Nyírkalászból,

[19](Magyar kurír 2015) Hozzáférés: http://magyarkurir.hu/hazai/orszagos-ruszin-bucsut-tartottak-sajopalfalan Utolsó letöltés ideje: 2015.11.23.

[20](Magyar Kurir 2015)http://magyarkurir.hu/hazai/orszagos-ruszin-bucsut-tartottak-sajopalfalan utolsó letöltés ideje: 2015.11.23.

Nyíregyházáról, Debrecenből, Budapestről. Borsod megye sok településéről érkeztek a ruszin önkormányzatok képviselői és a közösség tagjai." (Ruszin világ XIII. évfolyam 115. szám 13. o)

Ezeken az eseményeken a helyi lakosság a ambivalens érzésével találkozik, egyrészt közelinek érzi az ünnepet és az elfogadás mellett dönt, mert egyházi ünnepként könnyebben fogyaszthatóvá válik az esemény, és *„nem illik kimaradni, főleg nem egy búcsúról".* (Simárszkiné 2016) Viszont nem teljesen világos az itt élők számára, hogy egy eddig ismeretlen ünneppel mi is a célja az önkormányzatnak és az egyháznak. Kettős érzelemmel vesznek részt az eseményen. Pedig a rég elfelejtett dolgok felidézésével, amelyeknek a visszatanulására lehetőség nyílna és a keletre tolódással a görögkatolikus vallás őseredeti volta kerülhetne szélesebb körű megismerésre.

„Három búcsú van, mivel zarándokhely. Fontos, hogy széles körben ismert legyen a település még a határokon túl is. Erre jó nekünk a ruszin búcsú." (Kiss Attila 2016)

A funkciója ennek az eseménynek az, hogy még szélesebb körben ismertté váljon a sajópálfalai búcsújáróhely. Viszont a világképek és a közösség behatóbb ismeretével jövünk rá, hogy a modern világban inkább már a hírnév fontos. A ruszin búcsú megkonstruálásának a fő oka az lehet, hogy Sajópálfalán egy csíksomlyói mintára létrehozott ruszin találkozót, őseredeti ruszin gyökerekkel táplált ünnepet szeretnének megteremteni, hogy fogyasztható legyen a vallásos emberek és a vallási turizmus számára is. A kevésbé ismert búcsújáró helynek kell a hírnév, hogy még szélesebb körben ismertté válhasson.

V.3. A böjti napok és szokások szerepe

Az antropológiai kutatások fókuszában mindig is a kishagyomány kutatása állt a központban, amely a legjobban világított rá a közösségre és ez által fontos információkkal segítette a tudományt a probléma még teljesebb körű megértésében. Jelen esetben a vizsgált település tekintetében a böjti szokások funkciójának vizsgálata is jó eredményekkel kecsegtet.

A böjt jelentősége a mai fogyasztói társadalomban is felértékelődőben van, de nem vallási szempontból, hanem egészségügyi és életvitelbeli szerepe miatt. *„A böjti szokásokra a szekularizáció hatása az, hogy az egyház nagyon lazított az egyházfegyelmen, az embereket ki akarta szolgálni mindenben. Szinte már eltűnt a böjt, már nincsen böjt, csak a fogyasztás van. Fogyassz, és*

akkor boldog leszel! Nem kell félni szerintem attól, hogy igenis igényeket támasszunk az emberek felé, hogy keményebben böjtöljenek." (Kis Attila 2016)

Sokan felismerik a böjt fontosságát, de teljesen más kontextusban, mint ahogy a vallásos világban jelen volt. Az étel hatalmas szerepet játszik abban, hogy az embereket összekösse élőhelyükkel, környezetükkel, kultúrájukkal, közösségeikkel és azokkal, akik az ételt előállítják (Trathen 2008:1)

A böjti időszak a görögkatolikus vallás körében még kifejezettebben van jelen, mert nagyon sok ünnephez böjtöt is előír a vallási szokásvilág, amely különböző formákban nyilvánul meg a településen. Helyi érdekességek is megfigyelhetőek.

A böjt jelentősége a szimbólumokon keresztül realizálódik, a szimbólumokban jelenik meg a jelentés telítettsége. A szimbólum olyan dolog, ami mindig valami másra utal. (Geertz 2001:8)

A böjt is tele van szimbólumokkal. Jézus Krisztus negyven napos böjtölését és szenvedését szimbolizálja a böjtölő egyén. Így azonosul vele és így vezekel a bűneiért.

A településen mindmáig a fogyasztói társadalom még nem tudott igazán gyökeret verni, – melynek ideológiája teljesen ellentétes a böjttel –, a zárt közösség részben őrzi a böjti szokásait. A globalizáció sem iktatta ki a böjti szokásokat, melyek megmaradtak és a helyi kisközösség különállóságát jelzik mind a mai napig. Jelenleg a görögkatolikus egyház, a megszokott böjti gyakorlatok helyett egy szigorúbb böjt bevezetését szorgalmazza. Ez a későbbiekben kerül ismertetésre. Az időrendiség sorrendjében bemutatásra kerülnek az egyházi év böjti fegyelmet megkívánó napjai is.

A nagyböjt kezdete előtt egy héttel van húshagyó vasárnap, másként nagyfarsang. Ekkor ettek utoljára húst.

A farsang utolsó vasárnapja vajhagyó vasárnap vagy kisfarsang, amikor a vajat (tejes ételeket!) is elhagyták az étrendből.

A nagyböjt hét hétig tartott. Tilos volt mindenféle mulatozás, nevetgélés, a legényeknek az italozás is. Sokan már vajhagyó vasárnap, mások az első böjtkor, hétfőn hamuval kisúrolták az edényeket, hogy egy csöpp zsír se maradjon bennük. (Bodolóczkiné:2012) Hétfő, szerda, péntek szigorú böjt volt. Régen voltak olyanok, akik ezeken a napokon hét hétig semmit sem ettek, csak kenyeret és vizet ittak. A nagy többség még olajjal sem főzött ilyenkor.[21] Sokfajta böjtös ételt ismernek, a bab, a krumpli, a káposzta nagy szerepet játszott.

A nagyböjt harmadik vasárnapja: kereszthódoló vasárnap. Ilyenkor egyes görögkatolikus településeken poklonát is vernek a hívek. „A szent liturgia után, letérdelnek a templom kövére és a homlokukat háromszor a földhöz érintik." (Bartha 1999:81) Nagy ünnepnek tartották ezt a napot a településen. Ilyenkor igen szigorúan böjtöltek. A legidősebbek szinte semmit sem ettek.

Meg kell említeni egy már feledésbe merült újonnan bevezetett vallási elemet. *„Fontos hogy a görögkatolikus egyház ismerje meg kincseit, mert rengeteg kincsünk van. Pl. az előszenteltek liturgiája*[22] *a hetvenes évek előtt Magyarországon nem ismerték, gyakorlatilag eltűnt."(*Kiss Attila 2016) Jelenleg újra beépítették ezt a gyakorlatot, mely megtiltja a szent és isteni liturgia ünneplését a nagyböjt hétköznapjain.

A közösség minden tagja várja a húsvéti ünnepeket, hogy visszatérjen a rendes szertartásrend.

Húsvét vasárnap. Az időrendiség kedvéért kell itt tárgyalni ezen ünnepet. Ugyanis egyenesen a nagyböjti élet ellentéteként fogható fel szimbolikusan is. Krisztus feltámadásának a napja. Örömünnep, véget érnek a böjti napok. A templom udvarán körívben sorakoznak a gazdag étkekkel megrakott díszes kosarak. A mise végeztével a pap körbejárva megszenteli a kosarak tartalmát, a főtt sonkát, kolbászt, tojást és a gyönyörű sárgán világító húsvéti túrót, vagy ahogyan itt nevezik: a *szirkát.*[23]Minden megszentelt kosár mögött ott szoronganak ünneplőben a helybeli családtagok és az ilyenkor itt vendégeskedő családtagok és rokonok.

(Simárszkiné 2016)

Augusztus: Keresztelő Szent János feje vétele. Ennek emlékére nem esznek tálból, mivel Keresztelő Szent János fejét is tálra helyezték. Ez szigorú böjti nap.

Szeptember közepén van a Szent Kereszt felmagasztalása.[24] Böjtös ünnepnap, e napon a templomban gyümölcsöt szentelnek.

---

[22] „A bizánci szertartású Egyház nagyböjti előírásai között van egy különös liturgikus szabály. Ez a szabály megtiltja a Szent és Isteni Liturgia ünneplését a nagyböjt hétköznapjain. Az előírás világos: semmilyen körülmények között nem szabad megünnepelni az Isteni Liturgiát hétfőtől péntekig, az Örömhírvétel ünnepe kivételével. Szerda és péntek estére ill. néhány ünnepre (Febr. 24., márc. 9.) azonban egyházunk áldozási istentiszteletet ír elő, amit az *„Előre Megszentelt Adományok Liturgiájá"*-nak nevez."(2010) http://www.parochia.hu/1nyitolap/Eloszenteltek.htm Utolsó letöltés ideje:2016.02.07

[23] Szirka: helyi jellegzetesség, édes túrószerű étel, tojással, amelyet húsvétkor fogyasztanak a helyi lakosok.

[24] Szeptember 14-én, a Szent Kereszt felmagasztalásának ünnepén két történelmi eseményre, Krisztus keresztjének megtalálására, valamint visszaszerzésére emlékezik az egyház. A Szent

A karácsonyi böjt (vilia). Az ünnep a viliával, előestével vagy szentestével veszi kezdetét. Sok hiedelem fűződik e naphoz, melyek a régi termékenységi rítusokkal vannak összefüggésben. A házigazda szénából és a szemes terményekből visz be a lakásba. A széna, melyet az asztal alá helyeznek, Jézus Krisztus jászlát szimbolizálja. A karácsonyi asztaltól nem állnak fel az asszonyok, hogy a tyúkok „megülősödjenek", sok kotlós legyen a következő évben.

A vilia napja eredetileg szigorú böjt, böjtöset ettek. Az idősek vincsováltak, köszöntőt mondtak, amikor beléptek a házba. A fokhagyma és a méz is szerepet kapott ezen a napon, mivel a vacsora előtt ezekből fogyasztottak. A gyerekeknek is adtak belőle. Az első fogás hal volt, majd következett a mákos bobajka. Jelenleg is sokan megtartják ezen a napon a böjtöt, nem nagyon változott ez a szokás.

Néhány böjti étel említése:

Élő hagyományként van jelen a településen sok böjti étel elkészítése, ezek közül helyi specialitás a vakhal, melyet szinte minden háznál készítettek böjti napokon. A nyers krumplit lereszelték, liszttel, fűszerekkel, tojással összekeverték és kisütötték. Mintegy fasírtként ették.

Gyakran fogyasztott étel volt az idősek körében a böjti macsánka. Lisztből készítettek rántást, ezt káposztalével felöntötték, és ebbe karikára vágott főtt krumplit raktak. Böjti napokon fogyasztották.

A zsámiska is ismert volt, kukoricadarából főzték és nagyon sokféleképpen ízesítették, túróval, tejjel, valamint pirított tejfölt is tettek a tetejére. Édes változata ismeretlen volt a településen.

Káposztás laskát is készítettek: A sparhelt tetején megsütötték a nagy darabokra vágott tésztát, majd összetördelték kifőzték, olajos hordós káposztával összekeverték, fűszerezték. (Tamásné 2015)

Kereszt felmagasztalásának ünnepe 335. szeptember 13-ára nyúlik vissza, amikor Jeruzsálemben felszentelték a bazilikát, amelyet Nagy Konstantin császár emeltetett Krisztus sírja fölé. A Szent Keresztet Nagy Konstantin császár édesanyja, Szent Ilona találta meg Jeruzsálemben. A Keresztet szeptember 14-én ünnepélyesen felmutatták az összegyűlt népnek. Innen az elnevezés: Szent Kereszt felmagasztalása.(Magyar Kurir 2010) A Szent Kereszt felmagasztalásának ünnepe) http://www.magyarkurir.hu/hirek/szent-kereszt-felmagasztalasanak-uennepe Utolsó letöltés ideje:2016.02.06

V.4. Keletre tolódás vallási téren Sajópálfalán

„Napjainkban a görögkatolikus egyház országos megerősödésének lehetünk tanúi. A felülről építkező politika a kistelepülések lakóit sem kerülheti el. Mi is lehet ennek a célja? „A II. vatikáni zsinatnak az a határozata, amely előírta a keleti egyházak önértelmezésének revízióját, értékeinek újrafelfedezését, s törekvést a hagyományaikhoz való visszatérésre, tehát a latin eredetű elemeket a lehetőségeken belül igyekezett tudatosan kiszűrni a gyakorlatából. Ez a szemlélet a Hajdúdorogi Egyházmegyében már évtizedek óta jelen volt, meggyökeresedett s intézményes szinten működött". (Pilipkó 2009:30) Sajópálfalán az utóbbi időben fokozatosan nyer teret ez a folyamat.

A három jelenlegi püspök felszentelésével felgyorsult ez a folyamat, melynek gyökere Chevetogne-i szerzetesi létükre vezethető vissza[25]. Az egyház az oktatási intézményeiben napjainkban is hasonló szellemben neveli az ifjabb nemzedéket, s a nyíregyházi szemináriumban tanuló papnövendékek csak ezt tanulhatták meg, akik a megtanultak szerint próbálnak működni, azaz a keleti örökséghez való tudatos visszatérés elve alapján. (Pilipkó 2009:31)

A következő interjúrészlet is ezt támasztja alá: *„Ennek a lelki folyamata a görögkatolikus egyházban 1965-ben kezdődött, akkor pl. ilyenek történtek: ikonosztázionokat kezdtek építeni, amúgy előtte a 20. században ez nem volt divat. Akatisztosz[26] végzése a szertartásokban korábban nem volt. Az idősek nem is ismerik itt az Akatisztoszt.*" (Kiss 2016)

A keletre tolódás kettőssége látszik a településen, amely nem összeegyeztethető a több száz éves szokásokkal. Visszaépítése a fogyasztói társadalomban kettősség érzését keltheti az emberekben, akik meg szeretnének felelni, de nem tudnak ezeknek az elvárásoknak. Az elfeledett

---

[25]Chevetogne Abbey, also known as the Monastery of the Holy Cross, is a Roman CatholicBenedictinemonastery dedicated to Christian unity located in the Belgianvillage of Chevetogne in the municipality of Ciney,province of Namur, halfway between Brusselsand Luxembourg. Currently, the monastery has 27 monks.
https://en.wikipedia.org/wiki/Chevetogne_Abbey Utolsó letöltés:2016.03.10

[26] „A legrégibb akathisztosz a VII. század körül keletkezett az Istenszülő tiszteletére. Ezt szokták előírás szerint évente egyszer, nagyböjt ötödik, Akathisztosz-szombaton a reggeli zsolozsmába iktatva elvégezni. Ennek mintájára a különböző népeknél számtalan akathiszt keletkezett az Úrnak és más szenteknek a tiszteletére.
Állva vagy térdelve végzik. A pap olvassa énekelve, a nép az utolsó mondatot vagy az Alleluját megismétli" http://www.parochia.hu/1oldalelemek/Akathisztosz/Az_akathisztoszokrol.htm Utolsó letöltés ideje:2016.02.07

szokások újjáélesztése több konfliktus forrása lehet, azért mert jelenleg nem releváns a több száz éves, az akkori társadalomban meggyökeresedett hagyományok követése. A ma embere életvitelében differenciáltabb életmódot folytat, ahol nem tudja ezeket teljesíteni. Az egyházi személyiségek életvitelében is változás van kialakulóban. Hogy miért is?

Egy sajópálfalai család őriz egy kb. 50 éves fotót egy búcsúi körmenetről. Ha ezt összehasonlítjuk egy mai hasonló eseménnyel, a legszembetűnőbb változást az egyházi személyiségek megjelenésében lehet észrevenni. Az egykori fotón az egyházi személyiségek öltözete egyszerűbb volt, szakállat nem viseltek. Mára a külsőségek is változtak. Ma a püspökök, illetve a metropolita[27] ruházata, fejfedője is a keleti egyházi személyiségek viseletéhez hasonlít.

De nem csak a külsőségekre jellemző a keletre tolódás. A liturgiákon, főként a ruszin búcsúban is hallani néhány szláv részletet, amely megint csak a keletre tolódást erősíti.

A templomban az elektromos lámpákat visszaalakították hagyományos gyújtható gyertyákká és szeretteinkért is gyújthatunk gyertyát, ami eddig nem volt jellemző. Ezenkívül a padok jelenléte és szerepe is megváltozott. „A keleti egyházban az állás máig megmaradt az imádság testhelyzeteként a papok és a hívek körében egyaránt" (Szabó 2004:664) A keleti templomokban csak néhány pad volt a betegek számára fenntartva. A hívők állva, vagy térdepelve vettek részt a liturgián. „Ennek ellenére a görög katolikus templomokban is általánossá vált az ülő testhelyzet"(Szabó 2004:664) Sajópálfalán is az állás, ülés, térdepelés megszokott gyakorlata történt a közelmúltig. A jelenlegi parókus viszont kérte a híveket, hogy a megszokott gyakorlatok helyett, az állás kapjon a szentliturgián domináns szerepet." A keleti ember a testtartásával is kifejezi a hithez való viszonyát." (Kiss 2016) Jelenleg Sajópálfalán némi zavarodottság van a hívek között, mert nem tudják mikor, mit csináljanak. A szentliturgia alkalmával ez észrevehető, és az idős beteg hívektől az állás nehezen várható el, mivel sok az idős ember a templomban, akiknek ez a mozgásforma nehezére esik. Inkább a közösséggel együtt végrehajtja az új szokásokat, mintsem hogy szóvá tenné, és ezáltal kinézetté válna. Mintegy néma konfliktusként realizálódik.

[27] Debrecen székhellyel megalapították a Metropolitai Egyházat, saját jogokkal és kötelezettségekkel a keleti egyház törvényei szerint. Ez is mutatja, hogy létszámában is növekedés tapasztalható a görögkatolikus egyházon belül. Korábban csak egy püspökség volt. Régen metropolitákról csak az ortodox vallásnál lehetett hallani. (Hajdúdorogi egyházmegye Juhász Éva 2015) http://www.gorogkatolikus.hu/?muv=hir&hir_id=3787 Utolsó letöltés ideje: 2016.03.08

A monostorba a közeljövőben érkező apácák is a keletiességet sugallják, szigorú keretek között fognak élni a monostor falai között, kizárólag a liturgiát látogathatják. A településen élőkkel nem érintkezhetnek, holott az itt élők azt hitték, hogy az apácák majd segítenek a település életében és segítséget nyújtanak az idős és elesett embereknek, valamint a betegeknek.[28]

A szakrális terek behálózzák a települést. Központban van a parókia és a zarándokház, tőle nem messze a templom, monostor együttese. A Mária úttal egy szakrális központtá teszik a települést.

Sajópálfaláról az utóbbi évtizedekben hét ember indult papi pályára. Három már felszentelt görög pap és három fiatal jelenleg is tanul.

Közülük két fő eredetileg római katolikus felekezetű volt. A környék görögkatolikus papjainak nagy része is sajópálfalai felmenőkkel rendelkezik, vagy a településről nősült.

V.5. Vallási konfliktusok a településen

Az identitás konfliktusok mentén nyer teret és vezérli az egyént. A vallási identitás egyéni és csoporton belüli meghatározódása számos konfliktushoz vezetett Sajópálfalán is, melyek ismertetése elengedhetetlen, ugyanis ezek mentén rendeződik az identitás.

Mivel egyetlen templom található a faluban, a római katolikusok is itt tartják a miséjüket. A kapcsolat már a 60-as években sem volt felhőtlen, amikor egy fiatal lelkész került Sajóvámosra, aki egyik szentbeszédében kitért arra, hogy a görögkatolikus vallás egy időre elszakadt a pápától majd újra visszatért.

A sajópálfalai görögkatolikusok, akik jártak a római misére is, (amely minden harmadik vasárnap volt a görög templomban) ezt úgy értelmezték, hogy a görögkatolikusok „szakadárok voltak."

A következő római misére bezárták a templomot a pap és a hívek előtt. A római hívek a Himnusz eléneklése után hazamentek. A görögkatolikusok körében, olyan szóbeszéd járta, hogy „a római pap római templomot akar a görög templomból csinálni." A vallási identitás ebben a konfliktusban realizálódott a közösség számára. Ugyanis, összefogott a görög- katolikusok közössége és saját vallási identitásának védelme érdekében lépéseket tett. Elhatárolódott a római katolikusoktól, a csoport ezzel jelezte különállóságát és

[28] „Anasztázia nővér a pálfalai monostor felépüléséig továbbra is jelölttársnőivel együtt a dámóci Krisztus Feltámadásáról elnevezett monostorban lakik" (Magyar Kurir 2014) http://www.magyarkurir.hu/hirek/gorogkatolikus-orokfogadalom utolsó letöltés ideje:2016 03. 08.

határait. A görögkatolikus képviselő testület és az akkori lelkész elhelyeztette a községből a fiatal papot. A 80-as években újra idehelyezték a lelkészt, aki soha nem látott népszerűségnek örvendett a gyerekek és a fiatalok között.

Ez az időszak konfliktusmentesen telt egészen a 90-es évek végéig. Ennek egyik magyarázata a lelkész személyiségében rejlik. Másrészt ekkoriban erős közeledés mutatkozott a Magyarországon domináns római egyházhoz a görögök részéről. Az akkori parókus is ezt képviselte. A következő időszakban az új parókus már más szervezőelvek mentén gondolkodott.

Nagyon szerette volna, ha a vegyes házasságokban élők is a görögkatolikus vallást követik családjaikkal. Több család is átállt ebben az időben, és mind a mai napig erős vallási identitás jellemzi ezeknek a családoknak a tagjait.

Ekkor ismét ellentét jelentkezett a két felekezet között. A délelőtti római mise után a görög pap még a kelyhet is kiöblítette, mielőtt a görög liturgián használta volna. Más verzió szerint egy római katolikus segítő megfogta a kelyhet, mert el szerette volna tenni, amikor ezt a görög pap meglátta megszentelte és megáldotta a kelyhet, ugyanis azt rajta kívül senki nem érintheti meg, főleg nem egy más felekezetű. (Vinter 2016) Ezekben az időkben volt ugyan közeledés a két egyház között, de az ilyen dolgok rontották a kapcsolatot. Ekkor a falu részt vett egy olyan mozgalomban, amely közelebb hozta a két felekezetet és felrázta a sajópálfalai hívőket, mely Cursillo[29] néven vált ismertté. Itt felekezeti hovatartozás nélkül bárki részt vehetett a három napos lelki gyakorlaton, mely Máriapócson volt és a legtöbben megújult hittel tértek haza.

Nagyon jó szervező volt a parókus, az egyház gazdasági életét is fellendítette, az ő idejében hozták helyre a zarándokházat, és megkezdődött a Monostor építése. Ekkor már lehetett érzékelni az egyház visszanyúlását a keleti gyökerekhez. Az identitás erősítése és a történelmi egyházak térvesztése miatt volt erre szükség, a kiüresedés megakadályozására és valami plusz nyújtására. Az egyházvezetésben is ekkor alakul a Miskolci Görögkatolikus Exarchátus.

A monostor helyének kijelölése is némi értetlenséget váltott ki a helyiekből. Ugyanis a régi temető dombján épült, ahol sírok voltak. Az egyháznak volt egy földterülete, mindenki azt gondolta, hogy oda építik, mert az a telek egy szép dombon található. Sok ember nemtetszését fejezte ki az új hely miatt, mert alatta volt a régi temető, de a templom közelsége és egyes településeken élő emberek érdeke azt kívánta meg, hogy a régi temetőre épüljön meg a

[29] „A spanyol eredetű „cursillo" szó jelentése:rövid tanfolyam a kereszténységről." (2013) http://www.egricursillo.hu/index.php/miacursillo Utolsó letöltés ideje: 2016.03.22

monostor, így a szakrális térből sem lóg ki a jelenlegi objektum. Egy helyi gazdálkodó a monostor eredeti helyét saját céljaira akarta felhasználni, ezért földcserét ajánlott fel az egyháznak, így került a temetődombra a Monostor. A konfliktus megoldódott, mert a Monostor szépen látható a templomdomb mögött.

A jelenlegi parókus, aki két éve került a településre folytatja a megkezdett munkát, de más rendezőelvek szerint. Erősebb kapcsolatot épít ki a római katolikusokkal. Észrevehetően konszenzusra jutott a két felekezet.

Két irányban építkezik, egyrészt a keleties elemeket építi vissza, másrészt a római katolikusokat is meg akarja nyerni magának, hogy erős legyen a saját tábora. Ez az új politika átmenetileg sikeresnek tűnik, mert korábban nem volt ilyen erős az egyetértés a két felekezet között. Viszont a keleties elemek beépítése vegyes megítélés alá esik a lakosság részéről.

Ezekből a konfliktusokból leszűrhetőek a helyi görögkatolikus identitásnak a különféle helyzetekben megmutatkozó, saját különállóságát jelző attitűdjei, amelyek minden esetben arra engednek következtetni, hogy itt egy homogén zárt közösséggel állunk szemben, mely az újításokat fenntartással fogadja, és a konfliktushelyzetekben bizonyítja összetartását.

VI. A jelenlegi helyzetkép

Jelenleg a település lakossága 758 fő. 2011-ben 744 fő volt, ez egy kis emelkedést mutat. A görögkatolikusság száma 219 fő, 272 római és 65 református mellett, viszont 154 fő nem válaszolt, és 5 ateista is volt a településen. (Vinter 2016)

Ha megkérdezzük a két éve idekerült új parókust, akkor átfogó képet kapunk Sajópálfala vallási életéről, mely országos átlagban is magasabb vallásosságot mutat. *„Akik idejönnek a magyar átlagnál sokkal erősebb vallásosságot tapasztalnak, erősebben tartják a vallásos szokásokat.* (Kiss 2016) Az országos átlag feletti vallásosság is arra enged következtetni, hogy itt a globalizáció nehezebben tudja kikezdeni az értékendet, a település a szívóhatásnak ellenáll, olyan adaptációs formákat fejleszt ki, ami konzervál helyi szinten.

A keleties elemek térhódítása miatt, az emberek ellentétes dolgokat tapasztalnak a vallás területén a településen.

Ezért egy átmeneti zavar keletkezik, pl. a böjt terén: miután a közösség régi parókusától azt hallották az emberek, hogy nagyobb bűn az ételt kidobni, mint megenni, ha egy ember a rossz szokásaitól megválik, azzal is lehet böjtölni. *„Ezt tanultuk az előző paptól, jelenleg változtak az elvárások, most mit csináljunk?"* (Simárszkiné 2016) Most teljes böjti fegyelmet kért a jelenlegi parókus. Teljes paradoxon. Nem tudják a hívek mit tegyenek, ugyanis az eddigi megszokott enyhébb fogyasztói társadalombarát böjtöt a keleti fegyelem szerint lenne kívánatos tartani, ennek nehéz eleget tenni, ugyanis a fogyasztói társadalom mást vár el tőlük. A legutóbbi falunap is a böjti fegyelem körüli viták hevében telt a településen.

Mi is volt a konfliktus, amelyektől egyáltalán nem mentes a község. *„Éppen Keresztelő Szent János feje vétele napján, augusztus 29-én volt a falunap. Az önkormányzat húst akart főzni, én mondtam, hogy akkor én kimaradok, ha hús lesz. Erre egy kicsit megsértődtek a testület tagjai."* (Kiss 2016)

A böjt körüli konfliktusra is rávilágított a lelkész, amely abból adódott, hogy húst akartak főzni a falunapon. Egy szigorú böjti napon ez vezetett kisebb nézeteltéréshez, melyben többen azt hangoztatták a faluban, hogy „ha nem lesz hús, ők nem fognak jóllakni". Ezt főként olyanok mondták, akik már jobban kiszakadtak a böjti hagyományokból. A fogyasztói társadalom elvárásai összeegyeztethetetlenek a böjttel. Ez jelen esetben is konfliktus forrásként realizálódik. *„Augusztus 29-én nem eszünk húst, az egy bűnbánati nap, bűnbánati ünnep."* (Kiss 2016)

A falunapon kisebb csoportok üstben főztek külön húsos ételt, viszont az egyház és a falu egy része böjtös ételekre buzdított, amelyet el is készítettek. Ebben a kérdésben kettéoszlott a falu lakossága. A vallási identitásuk sokaknak realizálódott a konfliktushelyzetben is. A görög katolikusoknál az volt a szokás, hogy hétfőn, szerdán és pénteken böjtöltek. Az idősek közül ezt mind a mai napig néhányan tartják is, de az új keleties böjti fegyelem minden templomba járótól még szigorúbb böjtöt követel meg. A pap prédikációjában is kérte a híveket, hogy a nagyböjt kezdetén, hétfőn[30] gyümölcsön kívül semmilyen más táplálékot ne vegyenek magukhoz. A globális társadalom ezt nem veszi figyelembe, a menzákon, a munkahelyen nem lehet böjtölni. A sajópálfalai pap most legutóbb disznóvágást rendezett, melyre meghívta a falu lakosságát, de az időpontot úgy határozta meg, hogy keddi napra tette a disznótort. Ügyelt arra, nehogy véletlenül böjti napra essen az esemény. Ezzel is a böjt fontosságára akarta felhívni a figyelmet, valamint ellensúlyozni

[30] A görög katolikusoknál a nagyböjt kezdete vajhagyó vasárnap utáni, hamvazó szerda előtti hétfő, amely szigorú böjti nap. (Kisfalusi 1995:180)

szerette volna a falunapon történteket. A település fiatalabb lakói megszoktak egy lazább böjti fegyelmet, amely jobban összeegyeztethető volt a mai világképpel.

Egy másik dolog is hallható volt a böjttel kapcsolatos események folyamán. Az önkormányzat és az óvoda a karácsony előtti pénteken szeretetebédre hívta a dolgozóit és az óvodás gyerekek szüleit, amelyen rántott hús volt a menü. A parókus felesége kapott rántott sajtot, a pénteki böjtre való tekintettel. Rajta kívül mindenki húst fogyasztott, pedig mások is szerettek volna péntek lévén húsnélküli táplálékot magukhoz venni, de erre nem terjedt ki a figyelem.

Mi lehetett ennek az oka? Mint láthatjuk az előzmények között szerepelt az önkormányzat és a pap közötti böjti nézeteltérés, és ez generálta azt a helyzetet, hogy az önkormányzat nem szolgált fel húsételt a pap feleségének. Vagy külön kérte a pap felesége, hogy neki ne szolgáljanak fel húst? Lássuk mi is történt: Az önkormányzatnál előre jelezték, hogy böjti nap lévén nem eszik húsos ételt a papnak a felesége. Másnak erre nem volt lehetősége, Sajópálfalán mind a mai napig a legnagyobb tisztelet a papot és feleségét övezi. Az lett volna a helyes, ha másnak is felajánlják a hús nélküli ételt.

VII. Összefoglalás

Sajópálfalán a görögkatolikus egyház az egyetlen intézmény, amely kulturális identitásképző erővel bír. Csak jelenlegi formájában segíti elő a közösség zártságát. A ruszin öntudat nincs meg, tehát csak a valláson keresztül realizálódnak a ruszin szokások. A településen kizárólag a vallási identitás lelhető fel, valamint a származástudat megléte. A ruszin nyelv elveszett, magyarrá vált a település.

A lakosság egyöntetűen tisztában van azzal, hogy az ősei nem magyar származásúak, de származásuk eredetét homály fedi, mert nem teljesen érzik magukat ruszinnak, bizonytalanok és az ősök nyelvhasználatát is tótként emlegetik.

Ma, ha a település idős lakóit megkérdezzük, hogy milyen szláv nyelven beszéltek az ősök, azt válaszolják: tótul. Nem tudják magukat hová sorolni, mert nyelvük se nem ruszin, se nem szlovák. Ne felejtsük el, hogy régen minden szláv nyelvűt tót gyűjtőnévvel kategorizáltak, úgyhogy csak a vallást tekinthetjük a besorolásnál mérvadónak.

Kijelenthetjük, hogy a falu lakossága ruszin származású, de ez a társadalmi emlékezetben már nem realizálódik, hanem az elmúlt száz év torz ideológiáinak a nyomát viseli magán, amely az itt lakó emberek identitásának részben a megváltozásához, elbizonytalanodáshoz vezetett. Sajópálfala az identitástudat két szintjével képez kizárólag különállóságot.

Sokan megtartották identitásukat, de csak a valláson keresztül. Kevesen váltak gyökértelenné, ezért még ebben a káoszban is meg tudták tartani az egységet. A görög-katolikus hagyományok megtartása árulkodik főként erről. Az emberek vallásosságán keresztül sok minden megmarad, amely még halványan élteti a ruszin identitást, amit sokszor összemosnak a tóttal, és hozzá kapcsolódik a visszatanulás folyamata.

Az interjúkból és az itt lakók szavaiból is kiderül, ide-oda billeg a kategorizáció, egyszer ruszinokról, máskor tótokról beszélnek, de a görögkatolikus vallási identitás töretlen a településen. Nehezen tudják az emberek besorolni magukat.

A tudás, amely náluk a ruszinokról létezik, érezhetően visszatanult, de a szokások ősiek, melyek puhultak az utóbbi időben, és most a keletre fordulás fogadása vegyes érzelmeket táplál.

A jelenlegi ruszin önkormányzat sem tudja egyelőre teljesen betölteni funkcióját, mert az emberek alig azonosulnak a ruszin öntudattal, ellenben tótként nevezik meg magukat, de egységesen mindenki magyarnak vallja magát és mellette néhányan ruszinnak. Ez kevert identitásra vall, ez a származástudattal hozható összefüggésbe.

A faluban teljességgel fellelhetők a ruszin görögkatolikus hagyományok. A hitélet erősen összeköti a közösséget. Az emberek osztoznak a közös identitáson. Látható az is, hogy a görögkatolikusság kisebbségbe került a településen, de a római katolikus hívek közül integrációjuk révén sokan átvették a görögkatolikusok szokásvilágát. Ha nincs római mise, akkor tele van a görög liturgia hívekkel és itt részesednek a görögkatolikus kulturális identitásból, mellyel sokan azonosulnak is. Hiába van kevesebb görögkatolikus, a rómaiak pótolják a hiányt. Még a református beköltözők is látogatják a görögkatolikus liturgiát. A templom ünnepnapokon és vasárnap megtelik hívekkel. Már említésre került, hogy többen is felekezetet váltottak. Ezért a görögkatolikus dominancia érezhető minden szinten.

Az előző évtizedek vallási konfliktusai, úgy tűnik, megszűnőben vannak. De ez mindig szituációfüggő, az adott pap személyiségétől, irányultságától függ.

Viszont a keletre tolódás folyamatait a lakosság vegyes érzelmekkel fogadja. Ez több konfliktus forrása is lehet a közeljövőben.

Az emberek az átmeneti zavarodottság állapotában nem tudják, hogy mit hogyan csináljanak, az eddig megszokott ritmus felborult. A ruszinság és a keletre tolódás együttesen okoz elbizonytalanodást a település lakói között. Nem teljesen értik a folyamatokat, amelyek felülről vezéreltek.

Nehéz meggyőzni az embereket arról is, hogy itt ruszinok élnek. Nehezen tudnak azonosulni vele, de az interjúban azért az idegenhonosság ténye mindenütt nyomon követhető. Nehéz helyzetbe hozzák ezek a szituációk a kutatót, mert ez a helyzet teljes paradoxonként jelenik meg: hiába ruszinok mégsem tartják magukat ruszinnak.

Hogy miként is realizálódik a ruszin öntudat? Az iskolai végzettségtől is függ, a társadalmi emlékezet és a visszatanulás kettőssége érződik az interjúalanyok szavain. Az ezekből összekovácsolódott identitáselemek adják a jelenlegi identitását az egyénnek, amely a folytonosságból gyökerezik, és a mai hatásokkal együtt egy másfajta minőségben a jelen és az elmúlt évtizedek minden változását magában hordozva, a visszatanult elemekkel kibővülve egy újfajta minőségben csapódik le. Ennek a neve identitásválság lehetne, de a vallás rendet teremt a káoszban és identitás feletti képességekkel irányítja a közösség mindennapjait, miközben saját maga áll az identitás helyén, vallási identitásként.

Összességében el lehet mondani, hogy a ruszin identitás csak a vallási hagyományok gyakorlatában érhető tetten a lakosság körében. Ezek az egyházi hagyományok viszont változóban vannak és a régi gyakorlatok módosulása tapasztalható. A közösség azért is ilyen erős ezen a településen, mert a rokonsági kapcsolatok működőképesek, a falu összezár krízishelyzetekben. Azért maradt meg a zárt közösség, mert a rokonság és a vallás megtartóerővel bír és zárttá, egyedivé teszi ezt a települést. Az egyén organikus szolidaritás által is kapcsolódik a közösséghez. A fentebb említett vallási endogámia tartotta meg homogén közösségként a települést, amelyben a görögkatolikus vallási identitás olyan erőssé vált, hogy a más vallásúakat, beköltözőket is integrálja. Emellett a nagyfokú szorgalom is jelen van.

Itt mindig szégyen volt a dologkerülés. A tsz-ben munkaegységre dolgozó lakosság is egymás ellen törtetett a munkáért, a bérezés nem számított csak a teljesítmény. A teljesítményorientált világkép mind a mai napig megmaradt a lakosság döntő többségénél

Az újonnan beköltözők gyanakvó méregetése is helyi specifikus sajátosság. Hiába levegőnek nézik az „idegent" mégis tudnak minden lépéséről, mozdulatáról, és az alábbiakban leírt módon működik csak az integráció.

A közösség összetartozásának tanúbizonyságát jelzi az a tény is, hogy ha az újonnan beköltözött felveszi a sajópálfalai szokásokat, templomba jár, akkor a közösség hamar befogadja és tud azonosulni, ha nem, liminális perememberként tud csak élni a faluban. Sokkal gyakoribb példa a beilleszkedés. Az egyház jelenti a kapcsolódási pontot. Az önkormányzat és a ruszin önkormányzat is kapcsolódott az egyházhoz abban a reményben, hogy ez által nagyobb támogatottságot fognak évezni a településen, de ez egyenlőre nem látszik, mint ahogy a keleti elemek sikere sem. Ezek a törekvések mind felülről vezéreltek, ezért helyi szinten az emberek csak elszenvedői a folyamatoknak.

Az a törekvés, amely a görögkatolikus ruszin iskola beindítását szorgalmazta, nem talált támogatókra. A közösség gyermekei helyben szocializálódhattak volna. Az identitásépítés sikeresebb lehetne, és az elvándorlás is megállhatna, amely még mind a mai napig nem öltött olyan méreteket, mint a szomszédos településeken.

A helyi identitás, a vallás és a rokonság együttesen fékezi az elvándorlás jelenségét. Többen, akik elköltöztek a településről visszajöttek, (annak ellenére, hogy nincs iskola a faluban), mert nem tudtak új lakhelyükre beilleszkedni.

A gyerekek három különböző településen tanulnak megosztva, ami szétzilálja a közösséget. Ezért az iskola, az egyház és a ruszin önkormányzat együttes erejére támaszkodva, stratégiai lépéseket kidolgozva, a helyi értékek figyelembe vételével erős, helyben maradó és élni tudó emberek közösségét tudná kialakítani, akik tettre készek és nem vágynak el innen. Jelenleg ez a megtartó erő kizárólag a görögkatolikus vallás.

A falu már jelenleg is zarándokhely, épülő monostorral, kegytemplommal és zarándokházzal rendelkezik. Sajópálfala a görögkatolikus vallás központjaként funkcionált mindig is a környéken. Egyfajta szakrális tájként működik, tehát a vallásosság és a görög-katolikus nép viszonyát a szakrális tájban is felismerhetjük.

Már felismerték annak fontosságát (de sajnos kivitelezni még nem tudják, pedig a jelentősége óriási lehetne) hogy a közösség is profitáljon a ruszin eredetből. Lásd a csíksomlyói búcsú, vagy Medjugorje példáját. A település vezetői és a ruszin önkormányzat nem elég erős ahhoz, hogy kiaknázza ezeket a lehetőségeket. Egyedül a görögkatolikus egyház érdeme a vallási identitás fenntartása és ismertté tétele. Ugyan a ruszin búcsú bevezetésével a ruszin önkormányzat próbál az egyház segítségével teret nyerni, de a helyi lakosság nem azonosult ezzel a törekvéssel. Hiába van meg a

származás tudat, a görögkatolikus vallási identitás nem tartalmazza a ruszin öntudatot. Pedig ezek a rendezvények a közösség jólétét biztosítani tudnák, pl. a helyi termékek értékesítése a zarándokoknak és a ruszin népművészeti folklorisztikus hagyományok. Fontos lenne a tájház rendbe tétele. Az önkormányzat ugyanis megvásárolt a falu központi részén egy színes tükrös házat tíz évvel ezelőtt, de ez azóta sem tölti be a funkcióját, az állaga évről-évre romlik, pedig a falu ékszerdoboza lehetne, ha helyre hoznák az épületet.

A megvalósított kutatás hipotézise csak részben igazolódott be. A településen létezik a vallási identitás, mely a helyi kultúra része, de nincs kialakulóban egy újfajta ruszin görögkatolikus identitás, mert az emberek nem azonosulnak vele. Vallási téren a visszatanítás folyamatban van, de a lakosság a keleti elemeket túl szigorúnak tartja, a lazább globális kapitalista világhoz közelebb álló, eddig bevett gyakorlatokat részesítik előnyben az újjal szemben. Tehát egyedül a település múltjában realizálódott szokásvilág az irányadó az emberek identitásának alakulásában. Ami „új" az elutasításra kerül.

A ruszin identitás is csak a visszatanulás által jelent keveseknek valamit. Mindenki magyarnak vallja magát a településen, mellette jelenik meg a ruszin vagy roma identitás. Viszont a fentebb is megemlített beköltözés ténye élő emlékezet, de az önidentifikáció és az ősi nyelv megnevezése tót. A jelenlegi lakosság 70%-a őslakos valamilyen ágon a településen, úgyhogy allochtonnak tekinthető. A lokális és szakrális térhez való ragaszkodás és a rokonsági hálózat mélyen behatárolja az itt élők mindennapjait. Ehhez tartozik még a szorgalom és az állhatatos munka, mindez egyaránt jellemző az itt lakók mentalitására. Még a messziről beköltözött közmunkást is képes integrálni ez a láthatatlan erő.

Ez az összetartás - amely más településekre már nem jellemző - egyének feletti, és a globális kapitalista világban is fenntart egy mechanikus szolidaritást, melyet a valláson át realizálódó identitással együtt teljes joggal nevezhetünk egy egyedi település specifikus mikroidentitásának, egy egyedülálló jelenségnek. Ez teszi mássá, a környezetétől eltérővé ezt a települést. Aki sajópálfalai, az osztozik a közösségével ezen az identitáson.

Irodalom

A Sajópálfalai Görög Katolikus Egyházközség weblapja http://www.sajopalfala-gorkat.borsodweb.hu/(Utolsó letöltés ideje:2016.02.07)

A. GERGELYAndrás - GELSEI Gergő-GERGELY Vera – HORVÁTH Vera: *Nemzeti és etnikai kisebbségek*. Hozzáférés: http://mek.oszk.hu/03400/03477/pdf/6_etnikai.pdf (Utolsó letöltés ideje: 2016.01.23.)

Bartha Elek (1984.): Etnikai különbségek és a vallások integráló ereje. In: KUNT Ernő-SZABADFALVI József-VIGA Gyula (szek.): *Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon.* Miskolc: HERMAN OTTÓ MÚZEUM

BARTHAElek (1999): *Görög katolikus ünnepeink szokásvilága*. Debrecen

BARTHAElek (2006): *Nemzeti, vallási és hagyományos gazdálkodási terek szellemi öröksége I. Vallási terek szellemi öröksége*. Kiadta a Bölcsész Konzorcium. Hozzáférés:http://mek.oszk.hu/05100/05164/05164.pdf(Utolsó letöltés ideje:2016-04-14)

BICZÓ, Gábor (2004): *Az Idegen*. Debrecen: CSOKONAI KIADÓ 56, 97. old

BINDORFFERGyörgyi (2001): *Kettős identitás. Etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban.* Budapest: ÚJ MANDÁTUM KÖNYVKIADÓ 162-177. old. Hozzáférés: MTA kisebbségkutató intézet http://mek.oszk.hu/03600/03649/03649.pdf

BOROVSZKY Samu (1909): *Borsod Vármegyetörténete*. Budapest

CSEPELI György (1999): *Szociálpszichológia*. Budapest: OSIRIS KIADÓ

FrederikBARTH (1996): *Régi és új problémák az etnicitás elemzésében.* Regio – Kisebbség, politika, társadalom 1996. 7. évf. 1. sz. Hozzáférés:http://epa.oszk.hu/00000/00036/00024/pdf/regio_EPA00036_1996_01.pdf(Utolsó letöltés időpontja: 2016 03 08)

GÁL HALÁSZ Anna (2011): *Gyógyító Könnyek*. Kiadja: Sajópálfalai GörögKatolikus Egyházközség

Geertz Clifford (2001): *Az értelmezés hatalma*. In.: FEJŐS Zoltán- SÁRKÁNY Mihály (szerk.): Antropológiai írások. Második javított kiadás. Budapest: OSIRIS KIADÓ

GERGELY Jenő (1989): *Katolikus egyház, magyar társadalom 1890-1986. Prohászkától Lékaig*. Pallasz Athéné könyvek

HAJDU Imre-KOMJÁTHY Lajosné-MEZŐVÁRI Attiláné (2010): *Sajóvámos története*. Sajóvámos község önkormányzat

HARMAT Árpád Péter (2013): *A doni katasztrófa évfordulója.* [61] Hozzáférés:http://tortenelemtanulas.blog.hu/2016/01/11/73_eve_volt_a_doni_katasztrofa Utolsó letöltés: 2016.02.16

HATTINGER-KLEBASKÓ Gábor (1998): *Magyarországi ruszinok*. Budapest: KÖRTÁNC FÜZETEK

Herman Ottó Múzeum Évkönyve XLIII, Miskolc

Hozzáférés: http://mek.oszk.hu/01600/01676/01676.htm Utolsó letöltés ideje: 2016.01.30

ILYÉS Zoltán (2004): *Szórványkutatás, szórványértelmezés.* Megjegyzések a Kárpát-medence szórványközösségeinek társadalomtudományi vizsgálatáhozMagyar Tudomány, 2005/2 Hozzáférés:http://www.matud.iif.hu/05feb/04.html Utolsó letöltés ideje: 2016.01.23

JUHÁSZ Éva (2015): *Nagy öröm a görögkatolikus egyházban – beiktatták az első metropolität.* Hajdúdorogi egyházmegye. Hozzáférés: http://www.gorogkatolikus.hu/?muv=hir&hir_id=3787 Utolsó letöltés ideje: 2016.03.08

KACSINKÓ Adrián Gábor (2012): *A hazai ruszinság története, különös tekintettel a csereháti ruszinokra*. Budapest

KAPITÁNY Ágnes - KAPITÁNY Gábor (2012): Az ünnep mint emlékezés és az emlékezés mint ünnep [1]. Kommuikáció, közvélemény, média 2012. 1-4 szám. Hozzáférés: http://communicatio.hu/jelkep/2012/1_4/kapitany_agnes_kapitany_gabor.htm Utolsó letöltés: 2016.02.29.

KARDOS Lili (Szerk.) (2013): *Kulturális identitás: A vallás szerepe Európában*. Szeged. Hozzáférés: http://www2.u-szeged.hu/irsi/docs/Kulturalis_identitas_final.pdf

KÁRPÁTI László (1985): *Egy borsodi ruszin énekeskönyv a 18. századból* In: SZABADFALVI József-VIGA Gyula (szerk.): *Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon II kiegészítő kötet*. Miskolc: HERMAN OTTÓ MÚZEUM

KEMÉNYFI Róbert (2002): *Az "etnicitás" fogalma és helye az etnikai térszerkezeti kutatásokban*. Kissebség kutatás 2002. 2. szám Hozzáférés:http://www.hhrf.org/kisebbsegkutatas/kk_2002_02/cikk.php?id=1115

KEMÉNYFI Róbert (2004): *Földrajzi Szemlélet a Néprajztudományban*. DEBRECENI EGYETEM, KOSSUTH EGYETEMI KIADÓ KÉPVISELŐTESTÜLETE.

KISFALUSI János (1995): *Ünnepi népszokások a Keleti Egyházban*. Magánkiadás

KISS Tamás - CSATA Zsombor (2003): Migrációs potenciál vizsgálatok Erdélyben. *Erdélyi társadalom.* 1. évfolyam 2. szám. Hozzáférés: http://erdelyitarsadalom.adatbank.transindex.ro/pdfdok/et2_2k3_11_tanulmany_1.pdf

KOTICS József (2001): Mások tekintetében. Miskolci Egyetem. *A Kulturális és Vizuális Antropológia Tanszék Könyvei* 4.

KOVÁCH Imre (2006): *Vidék és falukép a változó időben*. Szerkesztette: Kovách Imre, Csurgó Bernadett - Kiss László és Nagy Kalamász Ildikó. ARGUMENTUM KIADÓ. Hozzáférés: http://mek.oszk.hu/12900/12989/12989.pdf Utolsó letöltés ideje2015.11.24

Magyar Kurir. Katolikus hírportál (2010): *A Szent Kereszt felmagasztalásának ünnepe*. Hozzáférés: http://www.magyarkurir.hu/hirek/szent-kereszt-felmagasztalasanak-uennepe Utolsó letöltés ideje:2016.02.06

Magyar Kurir. Katolikus hírportál (2013): *Országos ruszin búcsút tartottak Sajópálfalán.* Hozzáférés:http://magyarkurir.hu/hazai/orszagos-ruszin-bucsut-tartottak-sajopalfalanutolsó letöltés ideje: 2015.11.23.

Magyar Kurir. Katolikus hírportál (2014): Görögkatolikus örökfogadalom. Hozzáférés: http://www.magyarkurir.hu/hirek/gorogkatolikus-orokfogadalom utolsó letöltés ideje: 2016 03. 08

MOLNÁR Béla (1999): *Arnót története*. Önkormányzati Testület

OLÁH Sándor (1993): Magyar görög katolikus „románok". Vallási-etnikai feszültségek egy székely faluban a két világháború között. *Regio* 1993/2. Hozzáférés:http://adatbank.ro/html/alcim_pdf1499.pdf Utolsó letöltés ideje: 2016.01.30

Örsi Julianna (1985): Exogám házasságok mint az asszimilálódás mutatói (Borsod megyei falvak házassági kapcsolatai). In: SZABADFALVI József-VIGA Gyula (szek.): *Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon II kiegészítő kötet.* Miskolc, HERMAN OTTÓ MÚZEUM

PANKUCSI Márta (2006): *Bevezetés a Szociológiába.* Miskolc, BÍBOR KIADÓ

PILIPKÓ Erzsébet (2009): *Identitás és hit 2*. A kárpátaljai magyar görög katolikusok identifikációs útjai. Ungvár – Budapest: INTERMIX KIADÓ. Hozzáférés: http://mek.oszk.hu/11000/11017/11017.pdf

Ruszin világ XIII. évfolyam 115. szám 13. old

SASVÁRI László (1996): *Ruszin hagyományok görögkatolikusságunk néprajzában*.

SIMON Zoltán (2005): *„Azok románok…"* Vallási és etnikus identitás egy középső nyárádmenti (egykori) görög katolikus közösségben.

SZABÓ Irén (2004): *„Álljunk illően, álljunk félelemmel!" Az állás, ülés és térdelés szokásai a magyarországi görög katolikus vallásgyakorlatban.*

SZÓNOCZKI János (2013): *A ruszinok első búcsúja sajópálfalán.* Repertórium2013/02 Hozzáférés: http://nemzetisegek.hu/repertorium/2013/02/belivek_20-22.pdf Utolsó letöltés ideje: 2016.03.07

TAMÁS Edit (1996): *A szlovák-magyar-ruszin nyelvhatár a történelmi Zemplén és Ung megyében.* InAz interetnikus kapcsolatok kutatásainak újabb eredményei (Mályi konferencia ruszin témájú előadásai) Budapest: ETNIKUM KIADÓ

TARJÁN M Tamás: 1054. július 16. Egyházszakadás a katolikusok és ortodoxok között. *Rubicon*.

Hozzáférés:http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1054_julius_16_egyhazszakadas_a_katolikusok_es_ortodoxok_kozott/ Utolsó letöltés ideje: 2016-02-09

TRIER, Tom (Editor)(1999): *Focus Ont he Rusins*. The Danish Cultural Institute. Copenhagen.

TÓTH-BOGLÁR Katalin (2010): *Mi köze Andy Warholnak a ruszinokhoz*? 1-2. old. Hozzáférés:http://www.nyest.hu/hirek/mi-koze-andy-warholnak-a-ruszinokhoz Utolsó letöltés ideje 2016.02.04.

TRATHEN Kimberly (2008): *Food and My Environment: A Personal Account*. Hozzáférés http://www.omertaa.org/archive/omertaa0041.pdf Utolsó letöltés ideje:2016.02.01

UDVARI István (1992): *Ruszinok a 18. században.* 31. old. Nyíregyháza

UDVARI István (1995): *Tallózások ukrán ruszin és szlovák könyvek körében.* Nyíregyháza

VÉGHSEŐ Tamás: *A Hajdúdorogi Egyházmegye rövid története*. http://www.gorogkatolikus.hu/?muv=egyhaztortenet&menupont=1 Utolsó letöltés ideje2015.11.24

Veres László (1984): Borsod megye etnikai arculatának változásai a 18. század első felében. In KUNT Ernő-SZABADFALVI József-VIGA Gyula (szerk.): *Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon*. Miskolc, HERMANN OTTÓ MÚZEUM

ZSÍROS Sándor (1993): *Felsőzsolca története*. Felsőzsolca: FELSŐZSOLCA NAGYKÖZSÉG

Zsirosné Jobbágy Mária – Zsiros Miron (1996): Ruszin szigetek Észak-Magyarországon In: HATTINGER-DR VIGA Gyula (szerk.): *Az interetnikus kapcsolatok kutatásainak újabb eredményei. Mályi konferencia ruszin témájú előadásai,* Mályi. Budapest:ETNIKUM KIADÓ

Zsámbáné Gulyás Klára

Roma értelmiségi szereplehetőségek. Kultúra-koncepciók és szerepértelmezések összefüggései miskolci roma értelmiségiek körében

I. Bevezetés

I.1. A kutatás célkitűzései, hipotézisek

A roma kultúra konceptualizálása kulcsfontosságú tényező, hiszen ha a többség és kisebbség kultúrájának kölcsönös megismeréséről beszélünk, akkor fontos pontosan tudni, hogy ez konkrétan mit jelent. Másfelől feltételezem, hogy a lokális és országos roma értelmiségiek szerepvállalásait, cselekvéseit, magatartását döntően befolyásolják a kultúráról vallott nézeteik, a "romakép"-pel kapcsolatos elképzeléseik.

Egyik alapvető hipotézisünk szerint a fókuszcsoportos interjú egészéből kibontakozó általános kultúrakoncepció és romakép nagyban befolyásolja a roma értelmiségiek problémaértelmezését és a különféle megoldási módok iránti fogékonyságát, értelmiségi szereplehetőségeit. Mindezért úgy gondoljuk, hogy a kultúrára vonatkozó megfontolások együttese, úgy is, mint a kisebbségpolitika háttere és egyszersmind szerves része, különösen fontos vizsgálati terep. A kultúra ebben az értelemben társadalmi konstrukció, tehát viszonylagos, változó és kontextusfüggő.

Az aktuális társadalompolitikai folyamatokat tekintve is úgy látjuk, hogy érdemes külön foglalkozni a kulturális gyökerű jelenségekkel. A nemzetközi színtéren elharapódzó, etnikai mezben megjelenő konfliktusok és a velük párhuzamosan kibontakozó, a kulturális közösségek és csoportosulások jelentőségét felértékelő beszédmód nálunk is hódít. Ma a romák két elsöprő erejű hatásnak vannak kitéve: egyrészt a szociális hátrány fokozódásának, másrészt a közgondolkodás, a jogkultúra és az intézményes

mechanizmusok etnicizálódásának. A két egybekapcsolódó folyamat a roma lakosság társadalmi elkülönülését, leszakadását eredményezi. Ráadásul, mint arra már többen rámutattak, a szociális és az etnikai dimenzió keveredése a problémák megfogalmazására és megszüntetésére tett kísérletekben erősen csökkenti a megoldás lehetőségét. Ugyanakkor felvethető az is, hogy a társadalmi elismertetést megcélzó politikai diskurzus még csak mostanában érlelődik ki Magyarországon. Mindenesetre úgy látjuk, hogy a jelenlegi politikai közhangulat annak kedvez, hogy a kulturális szférában értelmeződjenek az amúgy komplex természetű társadalmi zavarok - ez pedig feltehetően nem szolgálja az adott kisebbség javát.

A kutatás arra keresi a választ, mely egyben a dolgozatom főkérdése (is), hogy vajon hogyan definiálja a saját (roma) kultúráját a különböző szakterületekről érkező, de a témában jártas miskolci roma értelmiségi réteg?

A kutatás további (al)kérdései,

1. Vajon azok a művek, festmények, zenei alkotások, egyéb művészeti alkotások, (beleértve a modern kor alkotásait is) melyeket olyan roma művészek alkottak, akik magukat nem tartják roma származásúnak, beletartozik-e a roma kultúra fogalmába?
2. Vajon a roma kultúra értékei azok, melyeket néhány hagyománykövető család még tiszteletben tart, vagy beletartoznak az egyes sztereotipizálódott, és számottevően jelenlévő viselkedési mintázatok is?
3. Vajon beletartozik a kortárs roma kultúrába a régmúlthoz kapcsolódó rítusok mellett (romák világnapjának ünneplése, porrajmos megemlékezés, stb.) a mai kor eseményeinek emléknapjai pl. roma emberek sérelmére elkövetett gyilkosságsorozat, mely hasonlóan egy közösségre vagy közösség ellen irányult?
4. Azért jellemzi vita a szakmai diskurzusokat néhány, a roma társadalmat érintő intézkedésben, mert magát a roma kultúra fogalmát, illetve sajátosságait eltérően értelmezzük?

I.2. A kutatás hipotézisei:

1. Feltételezem, hogy a vizsgálatba bevont személyek között nem fog egyetértés kialakulni a roma kultúra fogalmának meghatározásában, annak ellenére, hogy a résztvevők több roma kulturális rendezvényt szerveztek közösen.

2. Feltételezem, hogy a résztvevők nem fogják a roma kultúra részének tekinteni azokat a művészeti- és egyéb alkotásokat, melyeket olyan roma

származású művészek készítettek, akik nem vallják magukat roma származásúnak.

3. Feltételezem, hogy a vizsgálatba bevont mintába került miskolci roma értelmiségiek nem fogják a kultúra részének tekinteni a megfigyelhető negatív kulturális sajátosságokat, viselkedési mintázatokat.
4. Feltételezem, hogy egyes elemek kizárásának okaként a politikai haszonszerzést, kiszolgáltatottságot, a média káros hatásait fogják megjelölni.

A kutatás jellegét tekintve terepkutatás. A kutatást részben megfigyelési módszerekkel, részben fókuszcsoportos interjútechnikával végzem. Az alkalmazott eljárások sajátosságai alapján kvalitatív elemzés. A választott téma kidolgozását tekintve alkalmazott társadalomtudományiszemléletű kutatás egy roma kisebbségi, értelmiségi csoport kultúra értelmezéseinek tanulmányozása.

I.3. Elméleti vonatkozások

A vizsgált probléma elemzése során az interpretív antropológia elméletére támaszkodom. A Clifford Geertz nevéhez kötődő irányzat azt mondja, hogy a kultúra az értelmezésen keresztül létezik, de ezeket az értelmezéseket nem a kutató állítja elő, hanem az adott kultúra bennszülöttei hozzák létre. Jelen vizsgálat esetében a roma értelmiségiek hoznak létre értelmezéseket a roma kultúrával kapcsolatban. Ezek az értelmiségi aktorok magukat a roma kultúra részeként határozzák meg, ez a közös pont bennük. De ehhez a „roma kultúrához" való viszonyuk egy sajátos perspektívában fogalmazódik meg. Azt, hogy az adott szereplő, honnan, milyen nézőpontból látja a saját kultúráját, az határozza meg, hogy milyen a szociokulturális beágyazottsága. Miután az egyes szereplők máshonnan látják ugyanazt az entitást, ebből következően az arról adott interpretációk is eltérőek. Ebből következően a roma értelmiségiek roma kultúráról alkotott interpretációi rendkívül különbözőek, ezek nem alkotnak egy egységes, definiálható roma kultúrát. Sokkal inkább az történik, hogy különböző szempontokból körülírják: ők mit neveznek roma kultúrának. Az interpretív megközelítés felfogásában a kultúra bennszülötteinek értelmezései között nem különíthetünk el jobb és rosszabb értelmezéseket, az interpretációk között nincs értékviszony. A „sűrű leírásnak" nevezett interpretív elemzés célja a vizsgálat során az értelmezések azonosítása. Az értelmezések egymás mellé helyezésével cél a lehetőség szerinti minél teljesebb kép kialakítása arról, hogy mit jelent a roma kultúra. A roma kultúrát úgy definiáljuk, hogy a

jelentéseket kutatjuk, azt a jelentés összefüggést, ami az egyes szereplők eltérő értelmezéseiből áll össze. A roma kultúra az interpretációk által létrehozott értelmezések teljességéből áll össze. Az értelmezés szempontjából fontos szerepe van annak, hogy a kutató maga is roma értelmiségi, akinek van egy viszonya a roma kultúrához és van egy sajátos viszonya a kutatásba bevont roma értelmiségiekhez. Itt tehát azzal is számolnunk kell, hogy a kutatónak értelmező viszonya van a szereplőkhöz és ezen keresztül az általuk kialakított értelmezésekhez. Feltételezem, hogy nem létezik ma a roma értelmiségiek által használt egységes roma kultúra fogalom, azért nem mert a roma kultúrához való viszony az egyén szociokulturális beágyazottsága, a személyiség, a műveltség, a munkatevékenység jellege, a z egyén kapcsolati hálója és mindezek együttesen tematizálják. Ez határozza meg, hogy ki mit mond arról szerinte mi a roma kultúra. Ami ezekből az értelmezésekből kirajzolódik egy plurális kultúra fogalom, amely gyűjtőfogalomnak tekinthető csupán és nem definicíónak. A kortárs magyarországi roma kultúra fogalma nem tételesen definiálható jelenség. Ezek az értelmezések néha kizárják egymást, más esetben átfedéseket mutatnak. Ezek dinamikája hozza létre azt a diskurzusmezőt, ahol az erről folyó vita zajlik. A fókuszcsoportos interjú technikájának alkalmazását az indokolta, hogy ebben az esetben volt valódi lehetőség arra, hogy az egyes szereplők ne csak a saját felfogásaikat artikulálják, hanem reflektálhassanak, vitatkozhassanak az eltérő véleményekkel.

A dolgozat

- *első részében* a roma értelmiség fogalmával és a roma értelmiség társadalomtudományi vizsgálatának eredményeit mutatom be
- *második részében* a szakirodalom feldolgozása alapján kívánom bemutatni a roma kultúrára vonatkozó definíciós kísérleteket
- *harmadik részében* a kutatás eredményeit kívánom összefoglalni.

A kutatás relevanciáját képezi, hogy a kommunikációs interakció a roma és a nem roma lakosság között össztársadalmi léptekben látványosan csökken. *A kutatás elsődleges célja tehát,* hogy felhívja figyelmet arra, hogy ha a cigányság problémáit nem pusztán szegénypolitikai ügyként, segélyezéssel, hanem nemzeti, nemzetiségi, és ezen belül kulturális megközelítésben kívánjuk kezelni, akkor a legelső annak tisztázása, hogy pontosan mit értünk a roma kultúra fogalma alatt.

II. Az értelmiség meghatározása, értelmiségi tipológiák

A hazai és külföldi értelmiségtörténeti és értelmiségszociológiai kutatások egyik központi kérdése az értelmiség fogalmi meghatározása, társadalmi, történelmi, ideológiai változásainak, státuszának, besorolásának leírása.

A közgondolkodás általában a felsőfokú végzettséggel, diplomával rendelkezőket, a szellemi pályán dolgozókat, a „fehér gallérosokat" tekinti értelmiségnek, mások inkább azokat sorolják közéjük, akik a társadalomban, adott közösségükben véleményformáló, irányító, szellemi vezető szerepet töltenek be végzettségtől függetlenül. Szociológiai, statisztikai értelmezésben az értelmiség egy körülhatárolt társadalmi csoport, amelynek tagjait hasonló (felsőfokú) iskolai végzettség, s ennek megfelelő társadalmi tevékenység (szellemi munka) köti össze.

Az értelmiségszociológiai szakirodalom a fentieknél jóval árnyaltabb, szigorúbb kritériumokat megfogalmazó értelmezéseket, önmeghatározásokat tárgyal. Ezek eltérőek, gyakran egymásnak ellentmondóak, ám többnyire megegyeznek abban az alapvetésben, hogy nem minden diplomás értelmiségi, s nem minden értelmiségi diplomás. Egységes, általánosan elfogadott definíció azonban nincs, valószínűleg – történeti típusainak, jelentőségének, társadalmi funkcióinak, státuszának – folyamatos változása, alakulása miatt.

Shils szerint az értelmiség legfőbb feladatai a magaskultúra létrehozása és terjesztése, a nemzeti és nemzetközi egyetemes sztenderdek és értékek közvetítése és propagálása, a hétköznapi kultúra fejlesztése, a társadalmi változások inspirálása, s mindezek érdekében politikai szerepvállalás. (Shils 1965) „Az értelmiség a nyilvánosság intézményesítője és funkcionáriusa" (Schumpeter 1976) „Az értelmiségi olyan ember, aki életét egy eszme vonzáskörében éli." (Malraux 1996) „Nem a tudás avat valakit értelmiségivé, hanem az, hogy státusza betöltéséhez nincsen más jogcíme, csak a tudása." (Konrád-Szelényi 1978) Az értelmezések közül a Konrád-Szelényi féle meghatározás emeli ki leginkább a lényeget: „Az értelmiségiek olyan tudás monopolisztikus birtokosai, amelyet a társadalom transzkontextuális érvényességűnek fogad el és ezért tagjainak orientálására használ fel." (Konrád-Szelényi 1978)

Az értelmiségszociológia másik fontos témája a különféle értelmiségi típusok leírása melyek még a definiálásnál is gazdagabb, színesebb értelmezést nyújtanak. A tipológiában általánosan elfogadott, hogy az értelmiség három történeti típusa alakult ki; a professionals, az intellektuel és az intelligencia.

A professionals – a professzionális értelmiségi (orvosok, jogászok, mérnökök) – a rendi társadalom keretei között specializálódott (ennek következtében rendies jellegét a későbbi korokban is megőrizte), majd a 18-19. századtól szétvált.

Az intellektuel (entellektuel) – a francia forradalom előtt, a felvilágosodás idején kialakult értelmiség szellemi és morális elitjét alkotó réteg. Társadalomkritikai szerepénél fogva forradalmak, reformok elkötelezettjei; szellemi vezetők, társadalmi gondolkodók, filozófusok, művészek társasága. A forradalmi aktivitás a történelem során lanyhult, s bár a társadalmi érzékenység megmaradt, az értelmiség e csoportja egyre inkább befelé fordult.

Az intelligencia – elsősorban Kelet-Európa félfeudális jellegű társadalmaiban alakult ki. A hiányzó polgárság helyett a státuszát és vagyonát vesztett, társadalmi problémákra nyitott nemesség társadalmon kívüli rétege vállalta fel a társadalom-átalakító, modernizáló értelmiségi szerepet. (Fónai 1995)

Szalai szerint az „értelmiségi piacon" négyféle értelmiségi található; a médiaértelmiség, mely véleményformálónak tekintve magát él befolyásával, többnyire mellőzi a független értelmiségi magatartást, s inkább politikai reprezentánsnak tekinthető. Az egyetemeken, akadémiai intézetekben dolgozó szakértelmiség; ők biztosítják a szakember utánpótlást, főként részismeretekkel foglalkoznak, kerülik a társadalmi problémák átfogó, integráns megközelítését, tárgyalását. Az ún. szolgáltató értelmiség a gazdasági és politikai elit keresletét, megrendelését szolgálják ki, nekik kutatnak. Szalai úgy véli, e három csoport békésen él egymás mellett, közös törekvésük az „egyéb" értelmiségiek távoltartása, kirekesztése. E piaci szereplőkkel szemben azonban lassan kialakul a kritikai értelmiség kis tábora, melynek jellemzői: független a hatalmi mechanizmusoktól (feltétele: a lehető legnagyobb gazdasági függetlenség, s mind a politikai, mind a gazdasági elittől nagyfokú távolságtartás), képes a társadalomismeret és az elméleti igényesség ötvözésére, s tagadja az értékmentes tudományos megközelítés lehetőségét. (Szalai 2000)

Csizmadia az értelmiség két őstípusát különbözteti meg; az intellectuelt, melyhez a kritikai értelmiséget sorolja, s a policyt, amelybe a professzionális elemző, értékelő, tanácsadó és a médiaszereplő egyaránt tartozik. (Csizmadia 2008)

Szerepe alapján Fónai független, kritikai és az elkötelezett értelmiséget nevez meg. Előbbi szerepkészlete szerint az intellektuelhez kapcsolódik, független, célja a szép, a jó és az igaz szolgálata, a társadalmi problémák bírálata, a mindenkori hatalomhoz való kritikai viszony. Az elkötelezett értelmiséget a szolgálat, a népéért, nemzetéért, közösségéért való elhivatottság jellemzi, szerepkészlete az intelligencia szerepkészletén alapul. (Fónai 2008)

A fenti meghatározásokon túl az értelmiségtipológia lakóhely, tevékenység, az alkalmazott ismeretanyag jellege, a társadalom munkamegosztási szerkezetében elfoglalt pozíció alapján, ideológiai elkötelezettség, valamint a társadalomban elfoglalt mérete, státusza alapján is differenciál, így megkülönböztet: vidéki és városi, alkotó és szellemi munkát végző, humán és reál, „politikacsináló", „csatlakozott bürokratikus" valamint „nem csatlakozott, szabad" értelmiségieket, baloldali, liberális és keresztény, többségi és kisebbségi értelmiséget.

II. 1. Az értelmiség szerepe, funkciói

Az értelmiségszociológia kardinális kérdése, hogy az értelmiség milyen szerepeket tölt be a társadalomban, s milyen funkciókat működtet, amelyek őt, mint társadalmi réteget e funkciók működésének jutalmául legitimálják. (Fónai 1995) Az értelmiség történeti típusaihoz kapcsolódó szerepeket a következőképpen értelmezhetjük:

- Az intelligenciával összefüggő szerepek: a „vátesz" és a „misszionárius."
- Az intellektuelhez kapcsolódnak az „élő lelkiismeret" és az „antipolitikus" szerepek.
- A professionals-hoz a „szakértő – tervező – technokrata" szerepek kötődnek.

Több értelmiségtípushoz is társul a „társadalomkritikus" szerepkészlet, megjelenése azonban jelentősen eltér egymástól. Az intelligencia ilyen irányú szerepe aktív, konkrét, ún. „aktivista kritikus", mindig valamilyen közösség, társadalmi csoport érdekeiért harcol. Az intellektuel inkább szemlélődő „outsider"; általánosan elvont célok, eszmék, elvek nevében szólal meg.

A professionals a társadalomkritikát is szakmai kérdésként kezeli, így fogalmazza meg technokrata, szakértő kritikáját. (Fónai 2008)

A kisebbségi értelmiség - az adott etnokulturális közösség avatott reprezentánsai – szerepe elsősorban az azonosságképző normák létrehozása, s a kisebbségi kollektív érdekek artikulálása a hatalmi szervekkel való kommunikációban (formális és informális alkumechanizmusok révén). (Losonc 2002)

III. A roma/cigány értelmiségre vonatkozó kutatások

A magyarországi cigányokra vonatkozó kutatások az elmúlt 15-20 évben elsősorban a cigányság társadalmi struktúrában elfoglalt helyét vizsgálták. A társadalmi integráció és társadalmi esélyegyenlőség kérdéskörein keresztül a legnagyobb hangsúllyal a hátrányos helyzetű romák problémái jelentek meg. Ezt maga a jelenlegi társadalompolitikai diskurzus „írta elő", amely nagy hangsúlyt fektet a társadalmi integrációra, a leszakadók és a kirekesztettek társadalmi befogadására. Azok a cigányok, akik a társadalmi mobilitás csekély lehetőségével mégis élni tudtak, és így kikerültek a hátrányos helyzetűek, szociálisan depriváltak köréből, a legtöbb esetben kiesnek a társadalomkutatások fókuszából. Nagyon kevés olyan kutatás van, amely a roma elitnek vagy a sikeres romák identitását, integrációs stratégiáit kutatta volna.

A hazai roma/cigány népesség diplomás, értelmiségi tagjaira irányuló kutatások csak a 20. század végén, a 21. század elején kezdődtek. Ezek leginkább mélyinterjúk, életútelemzések; fő kutatási témáik a diploma megszerzéséig vezető út, az értelmiségi lét nehézségei, s különösen az identitás alakulása.

A téma szempontjából a legelső anyagok – amelyek ugyan még nem kutatási eredmények, de először irányították a figyelmet e kérdéskör felé – Diósi Ágnes mélyinterjúi, melyek 1998 végétől 1999 közepéig jelentek meg az Esély című folyóiratban, Értelmiségi roma nők címmel. A bemutatott öt életút Diósi szándéka szerint olyan cigány asszonyokról szól, akik mindegyike „Sikeres, roma, nő és értelmiségi. Küzdelmei során egyszerre szenvedi el női mivoltából és a cigányságából eredő hátrányokat. Egyszerre szembesül a

külvilág és az övéi előítéletével. Őrlődik ambíciói és a tradíciók szorításában." (Diósi 1988)

Mendi Rózsa 1999-ben készített, szakdolgozati kutatása ugyan nem a már végzett, diplomás, hanem még a felsőoktatásban tanuló cigány fiatalokkal foglalkozik, de az odáig vezető út egy szakaszának elemzésével vizsgálata hozzájárul a roma értelmiségi életút feltárásához.

Mendi a negyvenfős mintán végzett szociológiai adatgyűjtés alapján azt találta, hogy e felsőoktatásba bekerült fiatalok szüleinek iskolai végzettsége magasabb, mint általában a roma népességé; ami arra utal, hogy már a szülőkben is az átlagnál erősebb mobilitási törekvés működött, s ezt adták át gyermekeiknek, bíztatva és támogatva őket felsőfokú tanulmányaik elvégzésében. Identitásukat vizsgálva megállapította, hogy e diákok származásukat gyakran stigmaként élik meg, identitásuk társadalmi oldala problémás. (Mendi, 1999)

Székelyi, Csepeli és Örkény 2001 tavaszán végeztek kutatást négy megyében és Budapesten, „az etnicizált szegénység szorításából kiemelkedő roma személyek" életútját vizsgálták. Kutatásuk nem kimondottan a diplomás, értelmiségi romákra, hanem a sikeres cigány emberekre irányult, a 465 fős mintába azonban értelemszerűen ők is bekerültek. A kutatók a család, az iskola és a barátok szerepét vizsgálták az eredményes életpályák kialakulásában. Megállapításaik szerint a szegregált roma környezet nem kedvez a kiemelkedésnek. Vizsgálatuk azt mutatta, hogy a mobilitás többnyire együtt járt a roma identitás elvesztésével, vagy legalábbis háttérbe szorulásával.

Az első célzott roma értelmiségi kutatást 2001 tavaszán Kozma Tamás vezetésével a Debreceni Egyetem Neveléstudományi Tanszékének kutatói végezték; dél-dunántúli és észak-alföldi régió roma/cigány pedagógusainak helyzetét kutatva. A negyvenhét cigány származású pedagógussal végzett interjúkat különböző szempontok alapján dolgozták fel.

Torkos Katalin a kutatásba bevont személyek (30 nő, 17 férfi) családi hátterét vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy kiemelkedésük, iskolai sikerességük okai egyértelműen a családi szocializációban keresendők; az interjúalanyok szüleinek többsége már korán kiszakadt a telepi környezetből, s iskolai végzettségük is magasabb volt a cigányság átlagos iskolai végzettségénél.

Pusztai Gabriella a társadalmi tőke szerepét vizsgálva e cigány pedagógusok életútjában, megerősítve látta Coleman és Bourdieu tételeit; az interjúalanyok elmondása szerint családi neveltetésük – az általuk ismert,

körülöttük élő cigány családoktól eltérően – szigorú és következetes volt, szüleik nagy figyelemmel kísérték tanulásukat, szabályozták magatartásukat, viselkedésüket, komoly elvárásaik voltak velük szemben. Fontos adat a kutató szerint, hogy túlnyomó többségük nem elkülönített osztályban tanult.

Nagy Zita a harminc cigány értelmiségi asszony párkapcsolati konfliktusainak feltárásával megerősítette a patriarchális családmodell, az alávetett női szerep meglétét. Az asszonyok válaszai szerint paradox módon maguk a cigány anyák az átörökítői az alávetett női szerepnek a közösségen belül; a lányok korai gyermekvállalása a kulcsa a hátrányos női helyzet fennmaradásának, hisz az első gyermek megszületése után esélyei sincsenek már a lánynak, hogy továbbtanuljon, kitörjön a tradicionális női szerepből.

2002-ben Diósi Ágnes ismét megjelentetett egy kötetet, melyben tizenhat cigány értelmiségi nő és férfi vallomása olvasható pályájukról, életükről, tapasztalataikról. A tanulmánykötet kiadásával a szerző célja az volt, hogy bemutassa, a cigány értelmiségiek mit tesznek saját népük felemelkedéséért.

2003–2004-ben a Pécsi Tudományegyetemen Forray R. Katalin vezetésével történt kutatás, melynek során tizenegy mélyinterjú készült magukat románnak/cigánynak valló, felsőoktatásban tanuló fiatalokkal. E kutatás ismét – mivel ebben az esetben sem végzett hallgatókról volt szó – az értelmiségi léthez vezető utak megismeréséhez segítette közelebb a kutatókat. A pécsi és a miskolci egyetemem hallgatói között végzett kutatások nóvuma – a különböző cigány csoportokból származó diákok életútjának megismerésén túl – a kutatói beszámolókban rejlő különbségek a két kutatási terep között.

A Pécsi Tudományegyetem cigány hallgatói preferált helyzetben vannak; itt a legmagasabb a cigány származású diákok aránya az egész országban, ami nagymértékben köszönhető a térségben működő erős és hatékony civil szerveződéseknek. A Faág és a Kethanipe Egyesület, a Gandhi Gimnázium, a Collegium Martineum, az alsószentmártoni plébánia s az egyetemen működő Romológia Tanszék mind hozzájárult/hozzájárul ahhoz, hogy a térségben identitásában, önbecsülésében, ambíciókban erős cigány réteg éljen, s ezek a fiatalok bekerüljenek a felsőoktatás intézményeibe. Ennek a háttérnek köszönhetően a pécsi egyetemen a kérdezők az interjúalanyok nyitottságát, maximális segítőkészségét, együttműködését tapasztalták, ellentétben a miskolci hallgatókkal. A Miskolci Egyetemen tapasztalatak szerint a miskolci roma hallgatók zárkózottak, szorongásosak, bizalmatlanok, elutasítók voltak. (Forray R. 2004)

2004 tavaszán végezte Kármán Judit első értelmiségi kutatásait; ötvenegy, magát cigánynak valló, hólabda módszerrel elért diplomás körében. (Szabóné 2004) A kutatás kérdőíves módszerrel illetve mentális állapotot felmérő tesztekkel készült.. E mintába bekerült diplomások – akik két fő kivételével elsőgenerációs értelmiségiek voltak – a diplomához vezető utat, eltérően a nem cigány diplomásoktól, jóval hosszabb, „kanyargós úton" tették meg. Értelmiségi szerepvállalásuk határozott volt; hetven százalékuk aktívan vett részt roma civil szervezetek munkájában. Magas iskolai végzettségük miatt jelentős részük, harminckét százalékuk tapasztalt elutasítást saját közössége, negyvennégy százalékuk pedig a többség részéről. Szomatikus és mentális státusuk a kapott teszteredmények alapján igen kedvezőtlen; közel negyven százalékuk szenvedett valamilyen elhúzódó betegségben, s közel nyolcvan százalékuk mentális állapota rossznak minősült (neurózis, depresszió különböző mértéke).

Kende Ágnes 2004 elején a Romaversitas húsz diákjával készített interjúkat, melyben azt kutatta, honnan jöttek a fiatalok, milyen az identitásuk, kik gyakoroltak hatást életükre. Az „Értelmiségiként leszek roma, romaként leszek értelmiségi" címmel közölt kutatása – melynek központi témája leginkább a leendő roma értelmiség identitása – igazolni látszik a „perifériáról származó vezető" Lewini fogalmát; miszerint a kiemelkedés során a periférián maradt csoporttal való azonosulás nem marad fenn. A mobilitás során szerinte az alacsonyabb státusú csoport tagjai átveszik a magasabb státusúak értékeit, miközben a saját csoportjuk leértékelődik. A határátlépés pillanata azonban legtöbbször problémás, mert még bizonytalan mind a régi, mind az új csoporttagság. Kende a mélyinterjúk alapján úgy vélte, a családi háttér a leginkább meghatározó; már gyermekkorban előrevetíthető az az életút, melynek része az értelmiségivé válás, illetve az az út, melyben az értelmiségi lét véletlenek sorozata, külső intervenciók kapcsán válik csupán elérhetővé.

Tóth Kinga Dóra doktori értekezését 2004-ben magyarországi és angliai kiemelkedett cigányok identitástípusainak vizsgálatából írta; kutatási mintájába – ha nem is célzottan – de bekerültek diplomás romák is. A huszonkettő angliai és huszonöt magyarországi sikeres cigánnyal készített mélyinterjús vizsgálatai alapján a diplomás válaszadóival kapcsolatban megállapította, hogy „Az értelmiségivé válás az alacsony társadalmi helyzetből indulva frusztrációt szülhet. Ennek a változásnak a terhe részben szükségszerű mobilizációs teher, amelyre nehéz felkészülni."

Torkos Katalinnak a Debreceni Egyetemen védett 2005-ben készült doktori értekezése a cigány diplomások életútját vizsgálja. A negyvenöt

mélyinterjú során kialakult pályakép alapján a kutató azt a következtetést vonta le, hogy a cigány értelmiség eltávolodóban van saját népétől. A kutatási mintájába bekerült diplomások családjának kétharmada már gyermekkorában nem élt cigány közösségben; családmodell, gyermeknevelés és a mindennapi élet terén a többségi érték- és normarend dominált. Az asszimilációs törekvés mind az előző generációban, mind a válaszadókban jelentős, több mint felének nem cigány házastársa van, s a kutató megjegyzi, cigány diplomás nő és cigány férfi közötti házasság igen gyakran válással végződik. Cigány rokonokkal az interjúalanyok kevesebb, mint fele tart, többnyire felületes kapcsolatot. Torkos szerint a cigány értelmiség számszerű növekedése azért nem mutatható ki az elmúlt évtizedekben, mert többségük diplomássá válva asszimilálódott, így nem jelennek meg a kutatásokban, felmérésekben.

Forray R. Katalin 2008-ban elkészült összefoglaló tanulmánya egészen más aspektusból közelíti meg a felsőoktatásban tanuló cigány/roma származású fiatalokat; Értelmiségképzés – cigány diákok a felsőoktatásban című kutatása nem a hátrányos helyzetből való kijutás nehézségeit vizsgálta, hanem a leendő roma értelmiség jellemzőit igyekezett felvázolni. A kutatás alapjául szolgáló roma etnikai alapú ösztöndíjak és a kutató tapasztalatai alapján a felsőoktatásban tanuló roma/cigány hallgatók között magasabb a nők aránya, akik ugyan nem a magas presztízsű képzésekben vesznek részt – inkább az óvó-és tanítóképzőt preferálják – de a cigány család számára ez is nagy előrelépést jelent. Forray R. szerint a cigány családok „lányaikat küldik előre", s annak sikerei, végzettsége, s az ennek megfelelő házassága révén a család presztízse is növekszik. A kutatás egyik dilemmája: „az elitképző intézmények – szakkollégiumok – vajon eredeti céljaik szerint a hátrányok lefaragásában, a sikeres felsőoktatási pálya befuttatásában hatásosak-e, vagy pedig zárt, eltökélt és politikailag radikális elitet képeznek." (Forray R. 2008)

2009-ben jelent meg Szále László Kitörők című kötete, melyben tizenöt cigány értelmiségivel készített interjúját adja közre. A megszólalók mind sikeres, ismert képviselői a cigányságnak; író, újságíró, művészek, zenészek, politikusok. Ahogy a szerző írja: „Reprezentatív személyek nem reprezentatív mintája. Nem vonható le belőle semmiféle statisztikai következtetés. De azért a nehézségekből talán mégis…Ezek az utak követhetők – azért írtuk le őket -, de az nem igaz, hogy mindenki számára járhatók is. Bár így lenne! Akkor receptkönyvnek ajánlanánk. De mint látni fogják nagyon sok feltételnek kell teljesülnie ahhoz, hogy a felnövő cigány gyerekek ezekhez az iránytűkhöz igazodva megtalálhassák a maguk belső sarkcsillagát." (Szále 2009) Az interjúk leginkább arra irányulnak, milyen háttérrel indultak a megszólalók, milyen akadályokat kellett leküzdeniük értelmiségivé válásuk

útján. Nemzetközi szakirodalom a cigányság diplomás, értelmiségi rétegére vonatkozóan nem áll rendelkezésünkre, erre irányuló kutatások még nem történtek, vagy nem publikálták őket. Külföldi kutatások közül csak olyanok találhatóak, melyek a cigány gyermekek oktatásával foglalkoznak.

IV. Roma értelmiségi szereplehetőségek

Jóllehet a politikai közéletben részt vevő roma értelmiségiek társadalmi ismertsége és médiában való megjelenése számottevő, fontos kiemelnünk, hogy a mai magyar társadalomban jóval szélesebb körben találhatók olyan roma értelmiségiek, akik jelentős szerepet játszanak a cigányság társadalmi integrációjában.[1]

IV.1. A hazai roma/cigány értelmiség összetétele

A magyarországi cigány értelmiség összetételére vonatkozóan csak becsléseink lehetnek. Talán nem tévedünk, ha úgy véljük, a roma értelmiség nagy részét írók, költők, újságírók, képzett zenészek, képzőművészek alkotják. Igen magas a szociális munkás, szociológus, szociálpolitikus, pedagógus végzettségűek aránya is. Orvos, jogász, mérnök, vegyész, gyógyszerész, biológus, közgazdász végzettséggel rendelkezők száma még igen kevés.[2] Az utóbbi években nőtt a diplomás egészségügyi dolgozók és teológusok aránya. A katolikus egyházban jelenleg 9–10 cigány származású pap és szerzetes, a református egyházban 1–2 cigány lelkész szolgál. A többi egyházban felszentelt cigány származású lelkipásztor nincs, de hitoktatóként, kántorként működnek cigány diakónusok, oktatók. A kisegyházakban, gyülekezetekben több cigány származású pásztor is vezeti a híveket.

Két nagyobb értelmiségi csoport különíthető el aszerint, hogy a romák társadalmi integrációjában milyen módon vesznek részt.

Az első csoportba azok sorolhatók, akik aktív közéleti tevékenységet fejtenek ki és/vagy tevékenységükkel közvetlenül a saját etnikai csoport felzárkózását szolgálják.

[1]Kende Ágnes 2005. Értelmiségiként leszek roma, romaként leszek értelmiségi. In Neményi Mária–Szalai Júlia szerk., Kisebbségek kisebbsége. 376–408. Budapest: Új Mandátum Kiadó

[2] Szabóné Kármán Judit: A magyarországi roma/cigány értelmiség historiográfiája, helyzete, mentális állapota. Budapest, 2012. Gondolat Kiadói Kör

Itt négy markáns alcsoportot különíthetünk el:

a, politikai tevékenységet folytatók
b, jogvédők
c, kisegyházak
d, civil szervezetek

A másik értelmiségi csoport fő jellegzetessége, hogy nem végeznek közéleti tevékenységet, de fontos szerepet töltenek be a romák pozitív társadalmi megítélésnek kialakításában. Ide roma művészek, alkotók, diplomás szakemberek (tanár, orvos, mérnök stb.) sorolhatók, akik integrálódtak ugyan a többségi társdalomba, de roma identitással rendelkeznek. Bár direkt közéleti tevékenységet nem folytatnak, szakmai munkájuk elismerése nagyban segíti a sztereotípiák és előítéletek lebontását a többségi társadalom tagjaiban, pozitívan hat a romák társadalmi megítélésére.

IV.1.1. A roma művészek

Itt külön kell választanunk az autentikus/népi kultúrát, a kortárs roma kultúrát, és a populáris zenét játszó roma művészeket. A szétválasztás azét fontos mert mindegyiknek eltérő a szerepe pl. az autentikusnak a hagyományok tovább örökítése, a populárisnak a romák társadalmi megítélésében van jelentősége, a kortárs roma kultúrának (költészet, festészet) szerepe van/lehet a fiatal generáció identitásának kialakításában, megerősítésében.[3]

IV.1.2. Kisegyházak

Európában a romák integrációjában elsősorban a protestáns kisegyházak tudtak tartós sikereket felmutatni. Különösen a pünkösdista mozgalmak jártak élen ebben. Magyarországon is elindulnak a missziók a ’70-es évek elején, főleg a pünkösdi mozgalmak hatására. A ’90-es évektől kiteljesedni kezdő pünkösdi cigánymissziós mozgalom, amely még így is csak csírája volt a mostani állapotoknak és folyamatoknak, mára intenzív növekedésnek indult – és mára már nem csak a pünkösdi mozgalmak fejtik ki hatásukat. A különböző felekezetek sorra fedezték fel maguknak a cigány kisebbséget, mint speciális célcsoportot. Az alulról szerveződő cigánymissziós

[3] Vö.: Pulay Gergő: Az etnicitás láthatóvá tétele. Roma előadók kulturális politikája Budapesten. In Etnicitás Különbségteremtő Társadalom Szerkesztette: Feischmidt Margit, Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, 2010

törekvéseket meghaladva egyre több helyen az egyház veszi át az irányítást. Mára több egyháznak van saját romamissziós referense, rendszeresen tartanak cigány missziós konferenciákat, illetőleg koordinálnak kutatásokat a témában.

IV.1.3. Roma civil szervezetek

Az alábbiakban azokra a roma civil szervezetekre térek ki, amelyek nem a jogvédő tevékenységet helyezik működésük középpontjába, hanem a lokális közösségekben a roma integráció aktív szereplői. (Biczó 2013) Ezek a szakemberek a közösségükhöz, az integrációhoz való viszonyukat a saját, személyes motivációs érdekeltségük vonatkozásában élik meg. Ezt a fajta elkötelezettséget, egy kívülről érkező, aki kizárólag objektumának tekinti a cselekvési teret, nem képes azonos módon megélni. Tulajdonképpen saját közösségükhöz való viszonyukra építve, illetve ehhez kapcsolódva szervezik meg cselekvési tervüket, melyek segítségével képesek előmozdítani integrációs folyamatokat. (Biczó 2013) Olyan halfies szakemberekről van szó, akik a kirekesztés dinamikáját saját bőrükön is tapasztalják vagy tapasztalták és egyszerre két csoport tagjaként valósítanak meg sikeres programokat.
A *halfies*: Az adott helyi közösségből származó egy rövid időre kilépő, a megszerzett tudását a közösségébe visszatérve annak érdekeit szem előtt tartva alkalmazó szakember. A halfies szerep lényege a beavatkozást megalapozó személyes motiváció, érdekeltség, az elkötelezettség és a fejlesztéshez-felzárkózáshoz szükséges szakismeretek (kompetenciák) együttes megléte. (Biczó 2013)

Ezek a helyi szereplők tevékenységük előtt nagy hangsúlyt fektetnek lokális szinten a tartós kirekesztettségből adódó problémák, jelenségek, kapcsolatviszonyok feltárására. Az érintettek szemszögéből való megismerés olyan jelentés-összefüggéseket tárhat fel számukra, melyek révén mélyebb, közelibb, hitelesebb képet kaphatnak a célcsoportról. A megismerési folyamat hozzájárul a problémák megoldását kezelő cselekvési tervük kidolgozásához, melynek segítségével lényegi változásokat is előidézhetnek az adott lokális életközösségben. (Biczó 2013)

V. A roma identitásstratégiák

A cigány embereknek minden kétséget kizáróan létezik egy tudásuk arról, hogy az őket körülvevő külvilág sok esetben megvetéssel nézi jelenlétüket, ismerik a többségi sztereotípiák negatív tartalmait, érzik az előítéleteket, tapasztalják a diszkriminációt. A cigányok esetében nem egy egységes társadalmi csoporttal vagy homogén etnikummal van dolgunk. Különböző cigány csoportok, közösségek léteznek, amelyek történetileg, nyelvileg és kulturálisan eltérő gyökerekkel rendelkeznek, és amelyek a legtöbbször erősen elhatárolják magukat a másiktól, tehát „a cigányok" elnevezés egy heterogén, plurietnikus kategóriát jelöl. (vö. Prónai 2000: 12) Látható ellentmondás feszül a belső, differenciáló nézőpont és a külső, egységesítő nézőpont között (vö. Szuhay 1997). A cigányság esetében kijelenthetjük, hogy az etnikai hovatartozás minden esetben egy kisebbségi pozícióval is összekapcsolódik. A kisebbségi helyzet speciális létet jelent, amelyhez általában gyengébb gazdasági mutatók, zártabb kapcsolathálók, illetve a kultúra megőrzésére való törekvés is társul. Ha az etnikai határok élesek, az azokon való átjárás ritka, az előítéletek pedig erősek, s mindehhez egy marginális pozíció is társul, akkor az az adott etnikai csoportot a társadalom peremére sodorhatja. A peremen való elhelyezkedésnek ugyanakkor több lehetséges változata is megragadható: Ladányi és Szelényi[4] a cigányság helyzete kapcsán ezekre a szituációkra például a pária kaszt vagy az alsó kaszt kifejezéseket is használja, s a különböző kirekesztettségi formákat a romák történetének kontextusában vizsgálja. Fontos tehát látnunk, hogy egy kisebbségi csoport pozíciója gazdasági és kapcsolati feltételekbe is beágyazott, s komoly mértékben alakítja azt az adott ország kisebbségpolitikája.

Levinson[5] azt hangsúlyozza, hogy a személyes identitás egy szélesebb, etnikai alapú konstrukción belül működik és épül ki, tehát a tágabb kollektív kapcsolati hálók és kommunikációs tér elengedhetetlen a létrejöttéhez. Az identitás így egyfajta átkötést, hidat jelent a személyes és a publikus terek között. Pálos[6] szerint a szociális identitás alapja a saját csoport pozitív megkülönböztetése, s ennek egy aspektusát jelenti az etnikai identitás. Ez egyfajta reflexió, amely a szocializációhoz kapcsolódik, épít a társas

[4]LADÁNYI JÁNOS – SZELÉNYI IVÁN:*A kirekesztettség változó formái.* Napvilág, Budapest, 2004.
[5]LEVINSON, MARTON, P.: The Role of Play in the Formation and Maintenance of Cultural Identity. *Journal of Contemporary Ethnography,* 2005. Vol. 34. No. 5. 499-532.
[6]PÁLOS DÓRA: „Cigány" identitások nehézségei. *Esély*, 2010. 21. évf. 2. sz. 41-63.

tapasztalatokra, illetve arra, hogy az egyén a tapasztalatait hogyan konstruálja. Ez utóbbi momentum kapcsán kell hangsúlyoznunk, hogy az identitás-elemek kiformálódásában az egyénnek is komoly szerepe van, s nem egy készen kapott és egyszerűen átvett sémáról beszélhetünk. Mindez el fog vezetni minket az önkategorizáció problémájához, amely a roma-kutatások egyik legkomolyabb módszertani kihívását is jelenti, mégpedig azt, hogy hogyan határozhatjuk meg a cigányság, mint etnikai csoport határait, s mi alapján kerülnek egyes egyének az egyik, mások pedig a másik oldalra.

Az etnikai csoportok esetében az adott közösség társadalmi és gazdasági helyzete, kirekesztettsége és az esetleges előítéletek megnehezítik a saját szociális közeg pozitív értékelését, amely ugyanakkor a normál közösségi identitás alapját képezi. Az erőszakos asszimiláció hatására az egyének eltérő módokon konstruálhatják identitásukat, s a lehetséges variációk spektruma széles, hiszen a származás megtagadásától a makroközösségi-etnikai közeggel való teljes és kritika nélküli azonosulásig és az identitást külső elemekkel történő hangsúlyozásáig terjedhet. Bakó[7] Barth-ot idézve írja, hogy az identitás a konfliktushelyzetekben élesebben reprezentálódhat.

A globalizáció eredményeképpen a kulturális határok átlépése sokkal könnyebbé válik, mindez azonban nem vezet egyértelműen a hagyományos makroközösségi elemek elvesztéséhez, hanem annak ellenében is hathat, s a lokális közösségeket, a kisebb csoportokat erősítheti meg. Különösen abban az esetben, hogyha az adott személy vagy csoport számára a korábbiaktól jóval kuszább kulturális mintázatok nehezebben dekódolhatók, s abban a saját csoport helyzete és pozíciója is nehezebben pozicionálható.

Marushiakova és Popov[8] arról ír, hogy a cigány identitás egyik sajátossága a multidimenzionalitás. Ez alatt a szerzők azt értik, hogy nem egy önmagában is létező és hermetikusan elzárt identitásra kell gondolni, hanem magába foglalja a roma közösségek azon adottságát, hogy egyszerre értelmezhető szeparált közösségnek illetve egy társadalom részének. A romák identitása tehát sokkal inkább fejlődik más csoportok társadalmi kontextusában.

Mindez arra utal, hogy a cigányság nem homogén kulturálisan, s az egyes alcsoportoknak eltérő karakterisztikája, értékrendje vagy szokásrendje van –

[7] Bakó Boglárka: Együttélési viszonyok és az etnikai identitás. In Kovács Nóra és Szarka László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből. I.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 2002. 87–111.

[8] Marushiakova, Elena –Popov, Vesselin: Roma Identities in Central, South Eastern and Eastern Europe. InKychukov, Hristo– Hancock, Ian (Eds): *Roma Identity*. NGO Slovo, Prague, 2010. 39-52.

éppen ezért inkább „identitásokról" beszélhetünk, s nem egy egységes roma identitásról.

A széttöredezettséget erősíti a különböző csoportok, alcsoportok megléte a cigány közösségeken belül - Marushiakova és a Popov[9] szerint ezek bármelyike lehet meghatározó az identitás kikristályosodásakor. Oláh[10] azt hangsúlyozza, hogy az erős családi kötelékek megléte, tehát a familiáris viszonyok nem kedveznek az erős és egységes roma identitás kialakulásának. Toninato[11] szerint az úgynevezett pán-romani identitás a cigányságra nemzetközi szinten sem jellemző.

Az utóbbi évtizedekben megragadható a roma értelmiség bővülése és erősödése, illetve számos nemzetközi szervezet kezdte meg működését. Mindez értelemszerűen a romák identitására is hatással volt, s ha sok esetben nem is autentikus, hanem egy „felülről kapott", egységesebb, sok esetben individuálisan konstruált identitás-mintázatot eredményezett. Toninato[12] szerint egy standardizált, egységesebb roma identitás kialakításán dolgozik a cigány értelmiség, amelyet egy, az „etnikai ébredéshez" hasonló jelenségként kell elképzelni.

A roma identitás egyik alapeleme a szembehelyezkedés.[13] Akikkel szemben pedig az adott csoportok kialakítják az énképüket és a szociális identitásukat, azok a többségi társadalom tagjai. A hazai roma identitás tehát a magyar identitás fényében és kontextusában értelmezhető.

A romák marginális helyzete és az előítéletesség megléte miatt már utaltunk arra, hogy bizonyos esetekben az identitás-váltás egy racionális, logikus lépés lehet. Oláh[14] szerint ennek a jelenségnek az oka a közeli és távoli jövőben megszerezhető előnyökkel való kalkuláció, azonban mindezt az

---

[9] Marushiakova, Elena –Popov, Vesselin: Roma Identities in Central, South Eastern and Eastern Europe. InKychukov, Hristo– Hancock, Ian (Eds): *Roma Identity*. NGO Slovo, Prague, 2010. 39-52.

[10] Oláh József: *Roma identitás és önreprezentáció* http://c-press.hu/200802202263/felmeresek-szakanyagok/olah-jozsef-roma-identitas-es-onreprezetacio.html Utolsó látogatás. 12. 04. 2015.

[11] Toninato, Paola: The Making of Gypsy Diasporas. *Migration and Social Changes*, Vol. 5. No. 1. 3-36.

[12] Toninato, Paola: The Making of Gypsy Diasporas. *Migration and Social Changes*, Vol. 5. No. 1. 3-36.

[13] Oláh József: *Roma identitás és önreprezentáció* http://c-press.hu/200802202263/felmeresek-szakanyagok/olah-jozsef-roma-identitas-es-onreprezetacio.html Utolsó látogatás. 12. 04. 2015.

[14] Oláh József: *Roma identitás és önreprezentáció* http://c-press.hu/200802202263/felmeresek-szakanyagok/olah-jozsef-roma-identitas-es-onreprezetacio.html Utolsó látogatás. 12. 04. 2015.

antropológia jegyek megnehezíthetik. A roma identitástól való elfordulás összekapcsolódhat a cigányság önmagáról alkotott képével és a kirekesztettség fokával is. Azt is látni kell, hogy egy ilyen döntés általában a hagyományosan erős családi-közösségi szálak elvágását jelenti, s a legtöbb esetben térbeli mobilitást is igényel. Erre azért van szükség, mert a csoport-hovatartozás határai nem pontosan megvonhatóak, s a lokális közösségekben létezik egyfajta konszenzus arról, hogy kit is tekintenek románnak, miközben ez a vélemény gyakran nem esik egybe az egyén saját elképzelésével.

Szabóné[15] egy tanulmányában a következő elemeket sorolja fel, mikor a roma identitás kialakításának tényezőit gyűjti csokorba egy fiatal cigány értelmiségieket vizsgáló kvalitatív kutatás kapcsán:

- Milyen mértékben szakad ki a fiatal a roma közösségből a diploma miatt?
- Milyen nagy a kontraszt a régi és az új világa között?
- Az előítéletesség mértéke az adott társadalomban.
- A cigányság önszerveződésének mértéke, sajátosságai.
- A romák önképe.
- Az adott gazdasági és politikai helyzet.

Az itt felsorolt elemek nagy részéről már esett szó, ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy a régi és az új világ közötti distancia a diploma megszerzésén dolgozó hallgatók esetében komoly mértékű lehet. Az olyan szerveződések azonban, mint például a roma szakkollégiumok, ezzel ellentétes irányban hathatnak, s megakadályozhatják az identitás-váltást. Bakó[16] a roma identitás elemeit a nyelvhasználatban, a származás-tudatban, a speciális foglalkozásokban, illetve a mindennapi életvitelben és szokásrendszerben véli felfedezhetőnek.

A roma identitás sajátosságaként kell megemlítenünk azt is, hogy a csoport és az egyének önképe nagyobb eséllyel tartalmazhat negatív elemeket, mint például a többségi társadalom esetében.

---

[15] Szabóné Kármán Judit: *Az etnikai identitás és a kisebbségi lét mentálhigiénés attribútumai a hazai roma/cigány közösség körében*
http://www.szabonekarmanjudit.hu/wp-content/uploads/2010/08/Etnikai-identit%C3%A1s-%C3%A9s-kisebbs%C3%A9gi-l%C3%A9t.pdf
Utolsó látogatás. 31. 03. 2015.

[16] Bakó Boglárka: Együttélési viszonyok és az etnikai identitás. In Kovács Nóra és Szarka László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdéskörából. I.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 2002. 87–111.

Szabóné[17] már említett tanulmányának empirikus részében roma értelmiségieket vizsgált, s az interjúalanyokat három nagyobb csoportba tudta sorolni. Az első kategóriát az állami gondoskodásban felnövekvők alkották: esetükben a cigány hagyományok és értékek családon belüli átadásáról nem beszélhetünk. Identitásukat így teljesen már alapokra kellet építeni – s a szerző szerint ebben az esetben annak konstruálása leginkább a negatív előítéletek dekódolása alapján történt meg. A második csoportot a középosztályosodott romungrók gyermekei jelentették. Az ő esetükben azt tapasztalták, hogy a Kádár-érában megtörténő asszimiláció során ezek a családok a hagyományaik nagy részét, illetve tiszta roma identitásukat elvesztették, így az ilyen környezetből érkező diplomások etnikai identitása jóval távolabb esett a hagyományos roma identitástól. A cigány diplomás értelmiségiek harmadik csoportját a kutatás szerint a hagyományőrző, perifériális családok gyermekei alkotják. Ez utóbbi esetben értelemszerűen a roma identitás erős alapokon áll, és e mellé épülnek be a magyar identitás elemei is. Az értelmiségivé válás az identitás-tudatot többféle irányba is elmozdíthatja, s ezek között az irányok között a válság, a tagadás és a roma elemek megerősödése éppen úgy megtalálható. Ez utóbbi esetben mindez összekapcsolódhat egy erős küldetéstudattal is – a jelenség a munkával kapcsolatos szociálpszichológiai kutatások során talán leginkább a „calling", azaz elhívás jelenségével állítható párhuzamba.[18] Az identitás-válság esetén fellépő problémák köre igen széles lehet; okozhat például szorongásos tüneteket vagy elmagányosodást is.

Békés[19] a vizsgálatában 11 roma hallgatóval készült interjú eredményeit összegezte, s igyekezett azokat különböző típusokba sorolni. A két végpontot a „minimális roma identitás", illetve a tiszta roma identitás képezte: az előbbi esetben a származásuk a diákok számára semmit sem jelentett, míg a másik póluson a magyar identitás elemeinek nem találjuk meg a nyomát. Ez utóbbi interjúalanyok jellegzetes módon tradicionális cigány családokból érkeztek. Az „erős" csoportban megjelenik büszkeség és a származás nyílt felvállalása, míg a közepes kategóriában a hagyományokkal

[17] Szabóné Kármán Judit: *Az etnikai identitás és a kisebbségi lét mentálhigiénés attribútumai a hazai roma/cigány közösség körében*
http://www.szabonekarmanjudit.hu/wp-content/uploads/2010/08/Etnikai-identit%C3%A1s-%C3%A9s-kisebbs%C3%A9gi-l%C3%A9t.pdf
Utolsó látogatás. 31. 03. 2015.

[18] Hirsch,Andreas: Calling in Career: A Typological Approach to Essential and Optional Components. *Journal of Vocational Behaviour,* 2011. Vol. 79. No.1. 60-73.

[19] Békés Nóra: Az értelmiségi lét felé haladó roma fiatalok identitásalakulása. *Iskolakultúra*, 2011. 24. évf. 2-3. sz. 68-81.

szembeni kritika is megragadható lesz, ami a kibocsátó közeg irányába bizonyos távolságtartást feltételez. A vizsgálat megemlíti még a kettős identitás vagy az identitás-válság típusát is. Kiemelkedően fontos számunkra az ún. újrafelfedezett identitás jelensége, amely egy sokszor fiatal felnőtt korban, önállóan újraépített konstrukciót jelöl. A tipológián túl még egy fontos elemet emelhetünk ki. A narratívákban bizonyos esetekben megjelent a „jó" és a „rossz" cigányoknak a csoportja, amely felosztás során az interjúalanyok magukat az előbbi kategóriához kapcsolták. A szerző szerint mindez a kognitív disszonancia feloldásával vagy csökkentésével magyarázható.

Már a rendszerváltás előtt létezett egy olyan roma értelmiségi réteg, amely döntően két utat követett. Az egyik választható út a többségbe való beolvadást jelentette. Ezáltal hiába szereztek diplomát, hiába tértek le a korábbiakban szinte elkerülhetetlen „cigány útról", mégsem erősítették a romák társadalmi jelenlétét és súlyát, vagyis nem változtattak azon, hogy a romákat a többség sematikusan szegénynek és iskolázatlannak lássa. A másik lehetséges út pedig - ezzel ellentétesen - a politikai szerepvállalást, a roma értelmiségi öndefiníciót jelentette.

Az elemzés központi fogalma az identitás, esetünkben egyrészt a kisebbségi-etnikai identitás, amelynek vállalását a többségi társadalom jellemzően ellenséges attitűdje folyamatosan megkérdőjelezi, elutasítja, másrészt az értelmiségi identitás, amelyet viszont a társadalom magasra értékel.

A kisebbségi lét, a diszkrimináció, a kulturális különbözőség, az anyagi depriváltság egy csoport számára külön-külön is az identitás fenyegetettségét eredményezheti, hiszen a csoport tagjainak nem biztosítja az autentikusság és a pozitív énérzet lehetőségét. Breakwell a fenyegetett identitásra adható reakciók strukturálásában a pszichológiai megküzdési módokat helyezi előtérbe. A megküzdés alapvetően három célra irányulhat: a fenyegetést generáló társas kontextus megváltoztatására, az egyén új társas pozícióba helyezésére, valamint az identitásstruktúrák revíziójára azzal a szándékkal, hogy a folytonosság, az elkülönültség és az önbecsülés identitásfolyamatai tovább működjenek. E célok érdekében az érintettek a legkülönbözőbb - intrapszichikus, személyközi és csoportközi -megküzdési stratégiákhoz folyamodhatnak, ilyen például az identitás tagadása, az asszimilációra törekvés, a fenyegetettség elfogadása, bizonyos kompromisszumos változtatások, az identitás tartalmának átértékelése, az izoláció, a beolvadás és végül a csoportos mozgalmi tevékenységben kifejtett aktivitás.

A magyarországi romák kulturális, szociális és gazdasági szempontból is heterogén csoportját helytelen lenne lehetséges identitásstratégiáik

szempontjából egységesnek tekinteni, az identitás fenyegetettsége azonban más-más mértékben és módon, de a többségi társadalom romákkal kapcsolatos attitűdjei miatt a csoport egészét érinti.

Ebből a szempontból teljesen heterogén kép rajzolódik ki: egyes családok hagyományosabb közösségben, mások a hagyományokkal szakító, asszimilálódott közegben, nem romák között élnek. A többségükben nem értelmiségi, vidéki és szegény családok olyan identitásstratégiát választottak, amelytől az adott közegben a gyermekek számára a legjobb boldogulást remélték. Ezt az identitásstratégiát a gyerekek utólag sokszor felülbírálták, jellemzően olyan irányban, amely az identitás tartalmának átértékelését, a kompromisszumokat és a csoportos mozgalmi tevékenységet jelentette, szemben a szülőkkel, akik számára ezek a lehetőségek nem fogalmazódtak meg.

VI. A kortárs roma kultúra definiálhatóságának kérdése

A roma kultúrával, magával a cigánysággal számos szakirodalom foglalkozik, azonban hasonlóan a kultúra, a nemzet, vagy a nemzetiség fogalmához, nincs egységesen elfogadott meghatározása. Meglátásom szerint a szakirodalomban elterjedt gyakorlat az, hogy a cigány kultúra fogalmának meghatározása helyett a témakörben jártas társadalomtudósok, néprajzkutatók zöme, általában a roma kultúra különböző szegmenseinek, (hagyományok, mesterségek, költészet, stb.) bemutatás mentén próbál rávilágítani a roma kultúra fogalmának jelentéstartalmára. A fogalom meghatározását tovább nehezíti, hogy a cigánysággal kapcsolatos kutatások több tudományterületet is (néprajz, szociológia, antropológia, kriminalisztika, közgazdaságtan, stb.) érinthetnek.

A fentiekre hivatkozva illetve az egységesen elfogadott roma kultúra fogalmának hiány miatt a cigánysággal foglalkozó (magukat nyíltan románnak valló és nem roma származású) kutatók megállapításai mentén kívánom bemutatni a roma kultúra fogalmának, illetve a cigányság definiálási kísérleteinek sokszínűségét a tudóstársadalmon belül.

VI.1. „Mire jók a cigányok?" – Dupcsik Csaba

Dubcsik Csaba véleménye szerint a magyarországi cigányság, az „ellenkép" szerepét tölti be a magyarság önismeretében. A többségi társadalom mindenben más, ellentéte a cigányságnak, mely a nem cigány népesség önbecsapásának egyik eszköze. A cigányság ennek következtében negatív képként jelenik meg a többségi társadalom szemléletében.

A kultúra megfogalmazásának illetve a cigányság meghatározásának egységes fogalmi keretbe való összefoglalását tovább nehezíti, hogy a vonatkozó kutatások több megközelítésben születtek. Az úgynevezett devianciaorientált kutatások melyek magukra a cigányságra hárítják a fellelőséget hátrányos helyzetükért, illetveezzel szemben az emancipatórikus kutatások, melyeka kirekesztettséget, megfosztottságot nevezik meg okként, melynek megoldása politika feladat. A leíró jellegű kutatások feladata a „tények" leírása, ami természetesen nem jelenti azt, hogy az alkalmazói közömbösek lennének a témakörben, csupán arról van szó, hogy a politikai kérdések boncolgatását egy társadalomtudományi elemzésben „károsnak", szükségtelennek ítélik meg.

A fent említett dimenziók mellett Dupcsik további csoportokat képez a cigánykutatásokkal kapcsolatban, melyek így vagy úgy valamelyest meghatározzák a cigányságról alkotott kutatói képet. Ezeket a további alcsoportokat az alapján generálja, hogy az adott kutatók a cigányok tulajdonságait kizárólag vagy túlnyomórészt azok belső jellemvonásaiból vezetik le (esszencialista), vagy pedig a romák és a többségi társadalom kölcsönhatásából (strukturalista). A dimenziók mentén Dupcsik összesen hat ideáltípust nevez meg.

	→ politikai dimenzió ←			
Módszertani dimenziók	esszencialista megközeítések	devianciaorientált esszencialista (rendészeti megközelítés)	leíró esszencialista (klasszikus néprajzi)	emanciptatórikus esszencialista (naiv tudomány)
	strukturalista megközelítések	devianciaorientált strukturalista (civilizatórikus)	leíró strukturalista (klasszikus szociológia)	emancipatórikus strukturalista (kritikai elmélet)

Dupcsik szerint az egyes dimenziók és alcsoportok a valóságban többnyire keveredhetnek, nem választják el éles határok a típusokat. Továbbá

meghatározza az adott korszak az uralkodó irányzatot pl. a 20. század első felében cigányokról, mint gyámságra, fegyelmezésre szoruló deviáns személyekről beszéltek. A rasszista megközelítések szerint a cigányok mássága faji, biológiai másságából fakad. Bár fontos kiemelni, hogy a „cigányoknak van sajátos, a többségitől különböző kultúrája" felfogás elsősorban az emacipatórikus megközelítések fogadták el, csak éppen a devianciaorientáltak is tudták „hasznosítani". A devianciaorientáltnak a negatív kép mellett (vadember) volt egy pozitív változata is, amely a gyermeki ártatlanságot, a szabadság érzését és gyakorlatát hangsúlyozta (romantikus kép).

Egészen a 20. század végéig a civilizatórikus megközelítés volt az uralkodó a cigányokról szóló nyilvános beszédben. Majd ezután a kritikai elméletnek nevezett megközelítés volt az (1971-től), amely a kisebbség és többség viszonyait vizsgálta, valamint a társadalmi rendszer kritikáját, a cigányság állapotának ábrázolásán keresztül. [20]

VI.2. „Nem beszélhetünk kultúráról vagy szubkultúráról" (1971) – Kemény István

Kemény István szociológus és akkori munkatársai, tanítványai szerint a „cigánykérdés", a cigányság helyzete szociális kérdés és nem etnikai. A szegénység (alsó réteg) szubkultúráján belül a cigányság külön életformacsoportokat, színtereket képez, melyek etnikai vonásokra vezethetőek vissza, de saját különálló kultúrájuk nincs. A szegénység szubkultúráján belül két markáns vonást rögzítettek: az alacsony jövedelmet, és a magas gyermekszámot, melyeket független változónak tekintettek, de ugyanakkor egymásra hatónak. [21]

Kemény szerint a cigányok színesek, melyről a cigánysággal foglalkozó kutatók elfeledkeznek, de ezzel szemben a lakosság számon tartja őket és színesekként (feketék, indiánok) emlegeti a cigányságot. A két, Kemény István által vezetett országos cigányvizsgálat definíciós gyakorlata alapján (1971, 1993) azt tekintjük cigánynak, akit a környezete annak tart. A környezet elsősorban azt tartja cigánynak, aki barna bőrű, illetve szülei cigány származásúak. Általában a „félcigányok"-at is cigánynak tekintik, attól függetlenül, hogy az illető nem vállalja származását. Kemény István véleménye

[20] Dubcsik Csaba: A magyarországi cigányság története. Osiris Kiadó. Budapest. 2009.
[21] Dubcsik Csaba: A magyarországi cigányság története. Osiris Kiadó. Budapest. 2009.

szerint „tudomásul kellene végre venni, hogy a magyarországi cigányok többsége magyar nemzetiségűnek és ugyanakkor cigánynak vallja magát."[22]

VI.3. „Lehetővé kell tenni az önszerveződést etnikai alapon" – Havas Gábor

Kemény István egyik tanítványa, kutatótársa véleménye szerint a „hiány kultúrája" kifejezést csak árnyaltan használható. Havas Gábor évekkel később úgy fogalmazott, hogy Kemény Istvánnak arra a megállapítására, melyben azt hangsúlyozta, hogy „sajátos cigány kultúra nincs, hanem a magyar szegénységen belül vannak a cigányoknak speciális színekkel rendelkező szubkultúrái" 1977-ben Párizsba emigrálása miatt nem tudott írásban reagálni. Véleménye szerint (illetve Keménynek a fenti megállapításaival kapcsolatban több tanítványai is) a kutatás éppen arra épült, hogy kulturális sajátosságokat keressenek, tulajdonképpen az ebből készült tanulmányok is ezt próbálták meghatározni.

Havas Gábor egyik tanulmányában arról számol be, hogy a látszat ellenére a cigány értelmiségi társadalom-felfogásával nem volt éles ellentéte, sőt azon megállapításával, hogy „lehetővé kell tenni az önszerveződést etnikai alapon" közel kerültek egymáshoz. Havas Gábor visszatekintve a korábbi 1971-es kutatására, arra hívja fel a figyelmet, hogy Kemény István azon megállapítása, hogy a cigányoknak „nincs kultúrájuk" egészen más funkciót tölt be, mint Vekerdi Józsefnél, aki szerint [23] pl. a cigány nyelv szóállománya csekély, a szegényes nyelv alacsony színvonalú gondolkodást determinál, a kétnyelvű cigányok mindegyikének elsődleges anyanyelve a magyar.

Vajda Imre a Perifférián című könyv szerkesztője szerint Vekerdinek ezek a „tudománytalan tételei képezték az alapját a kommunizmus asszimilációs politikájának, (…) melyből kicseng a pártállam iránti elkötelezettségük és az ebből fakadó szubjektivizmusuk."[24] Kemény Istvánnak és iskolájának sokkal fontosabb volt annak megállapítása, hogy azért nincs a romáknak sajt kultúrája, mert felőrölték azt a társadalmi, össztársadalmi érdekek. [25]

---

[22]Kemény István – Janky Béla: A cigány nemzetiségi adatokról. In. http://www.hhrf.org/kisebbsegkutatas/kk_2003_02/cikk.php?id=747

[23] Dubcsik Csaba: A magyarországi cigányság története. Osiris Kiadó. Budapest. 2009.

[24]*Perifférián* - Roma szociológiai tanulmányok: http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszagi_nemzetisegek/romak/periferian_roma_szociologiai_tanulmanyok/pages/000_Konyveszeti_adatok.htm

[25] Dubcsik Csaba: A magyarországi cigányság története. Osiris Kiadó. Budapest. 2009.

VI.4. „Az erőszak is megengedett – az ő érdekükben." - Erdős Kamill

Az 1950-es években szinte egyedüliként foglalkozott a magyarországi cigányság kutatásával. Erdős Kamill néprajzkutató szerepe felbecsülhetetlen az egyes hagyományok, szokások, különösképpen az egyes ősi mesterségek feljegyzésében. Az ő nevéhez fűződik többek között a magyarországi cigányság részletes, etnikai-törzsi tipológiája is. Véleménye szerint a cigányok nem képeznek nemzetiséget, emiatt így teljesen feleslegessé válik például a cigány nyelv újraélesztése. A nemzetiségi oktatást ennek megfelelően egyenesen károsnak ítélte, mely elkülönítéshez, és az ideje múlt életmód konzerválásához vezethet. Megállapításait arra alapozta, hogy a cigányság bár etnikailag egyelőre „különbözőnek" tűnik, már a beolvadás fázisában van, és jogilag is magyar nemzetiségűek. Egyik feljegyzésében konkrétan kimondja, hogy a hagyományok, tradíciók, szokások károsak, melyeket spekulációval, elmaradottsággal azonosított. Kiemelte, hogy „felügyelet" nélkül a cigányság újra felveheti régi, káros szokásait. Egyenesen kerülni kell azokat a munkaköröket, melyek lehetővé teszik a pontos ellenőrzés nélküli távolmaradásukat. Továbbá ennek pontos betartása céljából leszögezi, hogy minden velük kapcsolatos intézkedést nélkülük kell meghozni, ki kell hagyni a döntésekből még a tanult cigányokat is, mert ha róluk van szó, akkor részlehajlóvá és sovinisztává válnak. Ezeknek a téziseinek a megfogalmazása ellenére az 1961-es párthatározatban az akkori Nemzetiségi Osztály vezetője hivatkozva rá így fogalmaz: „Erdős Kamill barátunkat igazán nem lehet cigányellenességgel vádolni….."[26]

VI.5. „Az ún. cigánykutatók, kevés kivételtől eltekintve (…) elfelejtették észrevenni az embert" – Rostás- Farkas György, Karsai Ervin

Rostás – Farkas György József Attila-díjas magyar cigány író, költő, műfordító a cigányság hagyományainak és nyelvének kutatója. [27] Dr. Karsai Ervin pedagógus, nyelvész, író. A nyelvészek elmondása szeri a „Cigányság története az első írásos dokumentum a magyarországi cigányság történetében, mely hiteles képet ad a hazai cigányságról. [28]

A szerzőpáros véleménye szerint attól függetlenül, hogy a cigányok elfelejtik vagy megőrzik nyelvüket akkor is cigányok, ami

[26] Dubcsik Csaba: A magyarországi cigányság története. Osiris Kiadó. Budapest. 2009.
[27] http://hu.wikipedia.org/wiki/Rost%C3%A1s-Farkas_Gy%C3%B6rgy
[28] Rostás-Farkas György – Karsai Ervin: A cigány története. Cigány Tudományos és Művészeti Társaság. Budapest. 1992.

gondolkodásmódjukban, szemléletükben, belső világukban fejeződik ki. Továbbá azt is hangsúlyozzák, hogy attól, hogy a cigányság különböző csoportokra különül, nem jelenti azt, hogy nem érzik egymáshoz közel magukat, és azt sem, hogy ezzel a nem cigányokhoz kerülnének közelebb.

A cigánykutatókkal kapcsolatban nagyon kritikusnak mondható megállapításokat tesznek, miszerint az utókorra hagyott „varázslásgyűjteményeikben", pl. Herman Ottó is helytelen megállapításokat közölnek a cigányokról. A téves adataik óriási károkat okoztak. Ugyanis a többségi társadalomban előítéletet, a cigányságnál pedig ellenszenvet váltott ki.

A szerzőpáros a „Cigányok története" (Cigány Tudományos és Művészeti Társaság. Budapest. 1992.) című könyvében a cigányság Indiához való szoros kötődését hangsúlyozza. Tulajdonképpen a közös őshazára hivatkozva teszik azt a megállapításukat, mely szerint „a cigányok megőrizték közös vonásaikat, nyelvüket, hitvilágukat, a vándorlás során érintett országok kultúrájának egyes átvett elemeit. Magukkal hozták az őshazából a nyelvet, az embertani sajátosságaikat, gondolkodásmódjukat. Karsai Ervin szerint a fent említett könyvük az első olyan dokumentum, mely hiteles képet ad a magyarországi cigányságról.

Rostás- Farkas György arra a kérdésre, hogy „Mit jelent cigánynak lenni Magyarországon?" úgy fogalmaz, hogy „sortalanságot, egyben a kettős identitás vállalását. A kettős identitás vállalását azzal magyarázza, hogy saját (roma) kultúrájának megőrzése természetes velejárója cigányságának, míg a magyarsághoz, az „anyaföldhöz" azért kötődik, mert minden ideköti, itt nyugszanak ősei, emlékei. [29]

Szuhay Péter úgy fogalmazott - Kovalcsik Katalin és Réger Zita „A tudomány, mint naiv művészet" című kutatásukkal kapcsolatban, melyben Rostás-Farkas György és Karsai Ervin szerzőpáros művei kapcsán elemezték a naiv tudomány káros hatásait-, hogy a naiv tudomány addig nem káros, amíg a valódi tudományosságot nem szorítja ki. Számára az említett szerzők írásai egy másik dimenzióban érdekesek, mégpedig a cigány nemzeti kultúra megteremtésének heroikus feladatában.[30]

[29] Rostás-Farkas György – Karsai Ervin: A cigány története. Cigány Tudományos és Művészeti Társaság. Budapest. 1992.

[30] Szuhay Péter: A magyarországi cigány etnikai csoportok kulturális integrációjáról és a nemzeti kultúra megalkotásáról. In http://www.romapage.hu/article70

VI.6. „A roma ugyanis nem más, mint az etnicizált szegény, függetlenül attól, hogy „ténylegesen" melyik etnikai csoporthoz tartozik. – Ladányi János

Ladányi János véleménye szerint, a legnagyobb problémát a „cigányügy" kapcsán az okozza, hogy a roma nem más, mint etnicizált cigány. Véleményei szerint ez komoly problémát okoz, hiszen azok a cigányok, akik kiemelkednek a cigányságból, „asszimilálódnak", s integrált körülmények között gyakran megszűnnek cigánynak lenni. Ennek következménye, hogy mindig csak az marad cigány, aki szegény, kirekesztett, vagyis megfelel azoknak az ideológiáknak, amelyek Magyarországon jellemzőek.[31]

Véleményei szerint a szegénység kultúrája nem a kultúra hiányával egyenlő. Nincs egységes szegénykultúra, a szegénységnek kultúrái vannak, melyek nem tekinthetőek etnikus kultúrának. Hasonlóan ehhez a cigányság kultúrája sem homogén. A cigány közösségek kultúrái között egészen nagy különbségek is lehetnek [32]

Ladányi János véleménye szerint a politika felelős azért, hogy egy ilyen erősen integrálódni akaró népcsoport körül nagyfokú feszültség kerekedett ki. Továbbá hozzáteszi, hogy természetesen a cigányság helyzetének romlása elkerülhetetlen volt a rendszerváltás után, főleg gazdasági szempontból, de ilyen mértékű diszkrimináció nem indokolt. [33]

VI.7. A cigányság meséi, gondolkodásmódja, a hitvilága, többé-kevésbé koherens kultúrára enged következtetni - Choli Daróczi József

A költő véleménye szerint, ha kultúráról beszélünk, akkor két tényező adott, az egyik a tárgyi, a másik a szellemi kultúra. A cigányság esetében elsősorban tárgyi kultúráról beszélhetünk. A tárgyi kultúra elsősorban a hagyományokban, a mesterségekben ragadható meg. „A magyarországi cigányok nyelvi, kulturális sajátosságai" című tanulmányában a tárgyi kultúra, vagyis a hagyományos mesterségek témakörben a kovácsokat, rostakészítőket, jósokat emeli ki. A szellemi kultúrával kapcsolatban

[31] Ladányi János: A burkolt szelekciótól a nyílt diszkriminációig. MTA Történettudományi Intézet – MTA Társadalomkutató Központ, Budapest. 2009.
[32] Ladányi János – Szelényi Iván: A kirekesztettség változó formái. Napvilág Kiadó, Budapest. 2004.
[33] Ladányi János: A burkolt szelekciótól a nyílt diszkriminációig. MTA Történettudományi Intézet – MTA Társadalomkutató Központ, Budapest. 2009.

megemlíti, hogy nagyon keveset tudunk, melyet azzal magyaráz, hogy maga a cigányság történetét is sok homály fedni.

Véleménye szerint a cigányság szellemi kultúrájához a hit és hitvilág tartozik. Azonban a cigányság hitvilága nem vallás, eltér mindattól, amit valásként ismerünk. Eltérően gyakorolják a „megszokottól" a vallást, ami nem jelenti azt, hogy a cigányok pogányok lennének. A keresztény egyház szerint talán pogányok, de érzelmileg és értelmileg nem. A cigányság vallási különlegességét az adja, hogy három hitvilág keveredik benne, a Paradison, a lélekvándorlás, tehát a többistenhit és a keresztény hit, illetve a babonák.

Choli Daróczi kiemeli, hogy nem létezik olyan írásos feljegyzés, mely azt bizonyítaná, hogy a cigányságnak nem volt írásbelisége.[34] Tulajdonképpen, ha megvizsgáljuk, hogy milyen fejlett a cigányság körében a folklór, a népköltészet, a cigány népdal szerkezete, tartalma, akkor az irodalomhoz egy kicsit is értő ember óhatatlanul megdöbben. Véleménye szerint nem létezhet, hogy egy ilyen szerkezetű, tartalmú folklórral rendelkező népnek ne lett volna valamikor írásos irodalma. [35]

Elmondása szerint a roma kultúra koherens, mely többé-kevésbé benne van a cigányság többségében. A kultúra „mélysége" annál nagyobb egy cigány származású embernél, minél hagyománytisztelőebb az a közösség melyben él. Továbbá hozzáteszi, hogy ez mélység tanulható felnőttként pl. értelmiségiként, aki ráébred a saját identitására, és annak megfelelően alakítja át a gondolkodásmódját.[36]

VI.8. „A többi cigánnyal (…) mindannyian testvérek vagyunk, és mindannyian kötelesek vagyunk egymásnak segíteni" - Daróczi Ágnes

Daróczi Ágnes „A cigányközösségek értékrendje" című előadásának bevezetőjében elmondja, hogy nem néprajztudós, és csak rendszertelenül végzett néprajzi kutatásokat. Népművelőként végzett az egyetemen, cigány anyanyelvű, s emellett számos kulturális közösség mozgalmát szervezte már

[34] Ugyanakkor tény, hogy arra sincs bizonyíték, hogy a cigányság valaha rendelkezett írásbeliséggel.

[35] Choli Daróczi József: A magyarországi cigányok nyelvi, kulturális sajátosságai In.: http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszagi_nemzetisegek/altalanos/massag_azonossag_I/pages/005_a_magyarorszagi_ciganyok_nyelvi.htm

[36] Forray R. Katalin: Szempontok a cigány gyermekek iskolai szocializációjához - a multikulturális iskola esélyei http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszagi_nemzetisegek/altalanos/massag_azonossag_I/pages/005_szempontok_a_cigany_gyermekek.htm

az egyetemi éve alatt is. Tulajdonképpen eddigi ismeretei innen származnak. Elmondása szerint igyekezett meglévő tapasztalataihoz az évek során különböző szakirodalmat találni, de sajnos elég keveset tudott igazán hasznosítani. Amikor jelzés nélkül hivatkozik kutatásokra, akkor elsősorban Bari Károly, Balázs Gusztáv, Nagy Olga, Kallós Zoltán munkásságára támaszkodik.

Előadásában igyekezett egy „ideáltipikus" cigány közösséget megrajzolni. Különböző felosztások mentén mutatja be az archaikus cigány közösséget, mindezt úgy, ahogyan ő látja magát, a közösséget.

Négy jól kirajzolódó felosztás figyelhető meg az előadásában. Az alábbi témakörök mentén próbál adni egy általános képet a cigányságról: a cigányság, mint termelői-fogyasztó közösség, szerepek a közösségben, szerepek a családban és az értékrend. A cigányság értékrendjének bemutatásakor megemlíti, hogy míg általánosságban a földművelő népeknél a termékenység és a termékenység istenhez való viszonya határozza meg az értékrendet, addig a cigányság esetében két ellentmondó fogalom jelenik meg. Az egyik a „bax" (szerencse), a másik a maripe (verés). Ez a két dolog az, amiért a cigány közösségek mindent képesek megtenni, vagyis mindent elkövetnek azért, hogy szerencséjük legyen, illetve mindent elkövetnek azért, hogy nehogy tisztátlanok legyenek. Véleménye szerint a cigányok mindannyian testvérek, egymásra vannak utalva, mert bármikor kerülhetnek olyan helyzetbe, hogy menekülniük kelljen. Egymásra vannak utalva, ezért kötelesek egymásnak segíteni. Továbbá előadásában kiemeli, hogy a cigányok a közösségi tulajdont ismerik, de a magántulajdont egyáltalán nem. A magántulajdon szerepét a „jó érzés" játssza el. Hasonlóan az otthonság érzetét, a biztonságot a „testvérek vagyunk, érezzük jól magunkat" érzés helyettesíti. [37]

Szuhay Péter szerint Daróczi Ágnes „briliáns módon elemzi, hogyan értelmezhető rendszerszerű és tudatos választás nyomán létrejött értékrendként mindaz, amit a szociológia a hiány, illetve a szegénység kultúrájaként jellemez. Továbbá Szuhay kiemeli, hogy Daróczi Ágnes a magántulajdonhoz való kötödésük hiányát azzal magyarázza, hogy "A cigányok éppen azért, mert a történelmi múltban olyan helyzetbe kerültek, hogy értékfelhalmozásra, tezaurálásra nemigen volt lehetőségük, kialakult egy „egyik napról a másikra élés." Daróczi Ágnes elfogadja azt az igen gyakori

[37] Daróczi Ágnes: A cigány közösségek értékrendje. In. Cigány néprajzi tanulmányok 1993. Mikszáth Kiadó. Salgótarján. 1993.

néprajzi attitűdöt, mely szerint az utolsó órában vagyunk, s azt is, hogy a kultúra ideális és követhető formája a népi kultúrából eredeztethető.[38]

VI.9. A roma származású művészek „kortárs művészek, akik játszanak a roma identitással" – Junghaus Tímea

Junghaus Tímea művészettörténészként munkája során sokat foglalkozik a rasszizmussal, illetve azzal, hogy például, hogyan intézményesült mindez a tudományban és a művészetekben. Továbbá azzal, hogy ezeket a mára már intézményesült formákat, aszimmetriákat hogyan lehet lebontani, kikezdeni, kritizálni. Véleménye szerint a 60-as, 70-es években a roma származású művészek által létrehozott alkotásokat többnyire nem roma teoretikusok értelmezték, elemezték. A roma értelmiségi réteg azokkal a megállapításokkal, mely a roma képzőművészetet barbár, naiv vagy primitív művészetként értelmezik nem azonosult, nem értett egyet. Ennek hatására természetszerűen alakul ki az igény a roma származású művészekben, hogy alkotásaikat reprezentálhassák, bemutathassák. Azonban ezen igényük nem teljesülhet be, mert Magyarországon jelenleg „nem teljesül a roma kisebbség kulturális joga". A cigányság kulturális jogfosztottságának egyik igazolása az, hogy Magyarországon teljesen átfogó és a történetiséget megmutató kiállítás még nem volt. Junghaus Tímea szerint a roma származású művészek nem naiv, hanem kortárs művészek, akik játszanak a roma identitással. Továbbá kifejti, hogy, ha valóban az a roma értelmiség legfontosabb feladata, hogy kreatívan gondolkodjon a roma identitásról és ehhez kapcsolódóan a roma jövőről vizionáljon, akkor a művészeknek ebben ugyanolyan fontos szerepük van, mint a politikusoknak.

Véleménye szerint „roma művésznek lenni kétélű kard", mert folyamatosan küzdeniük kell, tulajdonképpen egy dekolonizációs mozgalom tagjává válnak. Junghaus Tímea szerint a dekolonizációs mozgalom a romák kulturális, politikai gazdasági egyenlőségéért folyó mindenféle kezdeményezés összessége. Természetesen egy roma művésznek joga van ahhoz, hogy meghatározza önmagát, joga van azt mondania, hogy nem akarja meghatározni magát roma művészként, mert az egyetemes művészet részei. Mégis „fontos az, hogy olyan struktúrában élünk, amiben egy roma alkotó

[38] Szuhay Péter: A magyarországi cigány etnikai csoportok kulturális integrációjáról és a nemzeti kultúra megalkotásáról. In http://www.romapage.hu/article70

egyértelműen politikailag pozícionálja saját magát, amikor megjelenik a nyilvánosság előtt." [39]

VI.10. „A kultúra elsődlegesen kisebbségi helyzetben lévő, alávetett kultúra, jobbára el nem ismert és marginális…" - Szuhay Péter

Szuhay Péter szerint „a magyarországi cigányság kultúrája alapvetően népi kultúra, amely elsősorban a szóbeliségre szorítkozik, és csak elenyésző mértékben az írásbeliségre. Ez a kultúra elsődlegesen kisebbségi helyzetben lévő, alávetett kultúra, jobbára el nem ismert és marginális, a cigányság nagy csoportjaira jellemzően részben hiány- és részben szegénységi kultúra, az esetek jelentős részében szubkultúra és törzsi nemzetségi kultúra, sok esetben pedig olyan lokális kultúra, amely még a kulturális egységesülést megelőző állapotnál tart."[40]

Szuhay Péter szerint nem létezik egységes etnikai alakzat a cigányság esetében. A nem létező egységet a média, a politikai és közigazgatási irodalomban konstruálja a többség felé. A cigány identitású romák magukat három csoportra osztják. A cigányok néprajza, illetve népi kultúrája, hasonlóan más népi kultúrákhoz egy tudományos konstrukció eredménye. Véleménye szerint komoly gondot okozhatnak a roma értelmiségiek azon törekvései, hogy a cigány nemzeti, népi kulturált megkonstruálják. A gond abból adódhat, hogy ha egyes régi időkből származó kulturális megnyilvánulásokat általános jelenségként értelmeznek. Mindez komoly konfliktusokat is okozhat a cigányságon belül is, hiszen nem ritka, hogy a magyar cigányok közössége egyenesen elhatárolódik az oláh cigány alkotásoktól. Óriási tehát a felelősség, hogy amit cigány kultúraként tanítanak, azt milyen mértékben általánosítjuk cigány „népi kultúraként". Szuhay Péter szerint, ha egy-egy hagyományt, szokást akarunk megismertetni a gyerekekkel, akkor az a legszerencsésebb, ha kiegészítjük azzal, hogy ez az adott korban, az adott cigány népcsoportra volt jellemző. [41]

---

39 Artner Szilvia: Roma művésznek lenni kétélű kard. 2013. In. http://www.commmunity.eu/2013/09/23/a-kisebbseg-kulturalis-joga/

40 Pócsik Andrea: A romák ábrázolása a rendszerváltás utáni magyar dokumentumfilmekben.2004. In. http://metropolis.org.hu/?pid=16&aid=93

41 Szuhay Péter: Amit a cigányokról tudni kell – A cigányok etnográfiája In. http://www.romapage.hu/article89

VII. A kutatás eredményeinek bemutatása

VII.1. A vizsgálat módszerének kiválasztási szempontjai

A kutatás alkalmazott módszereként a fókuszcsoportos vizsgálatot elsősorban azét választottam, mert magáról a tanulmányozott jelenségről, a roma kultúra fogalmáról nem áll rendelkezésre egységesen meghatározott definíció. Véleményem szerint egy fogalom lehetséges definiálási kísérlete egy beszélgetés során hatékonyabb lehet. A kiválasztott módszer ezenkívül lehetőséget arra, hogy beszélgetés során figyelemmel kísérjem a vélemények kifejezésének módját, a résztvevők reagálási módjait, a résztvevők álláspontjaiknak reagálási módjait. A fókuszcsoportos módszer nagy erőssége, hogy egy –egy téma tárgyalásakor jól megfigyelhetők a csoporton belüli interakciók: hogyan befolyásolják egymást a résztvevők, hogyan vitáznak, hogyan támadják meg az ellentétes nézeteket képviselőket? Hogyan alakul ki a konszenzus? Hogyan formálódnak a vélemények?

VII.2. A vizsgált minta kiválasztásának elvei

A téma érzékenységére tekintettel, olyan embereket vontam be a vizsgálatba, akik a kutatáson kívül is kapcsolatban állnak egymással. További szempont volt, hogy a részvevők mindannyian roma származásúak legyenek. Eddigi tapasztalataim, valamint a különböző szakmai diskurzusok azt igazolták számomra, hogy a tervezett kérdésekre a roma származású értelmiségi réteg általában nagyon érzékenyen reagál.

Tulajdonképpen a fenti okok miatt kerültek csak roma származású szakemberek a vizsgált mintába. Feltételezésem szerint ugyanis egy nemroma szakértő puszta jelenléte befolyásolhatja a roma származású értelmiségi réteg véleményét illetve valós véleményének kimondását.

A csoport kontrolljellemzőjét, közös tulajdonságát az adta, hogy a résztvevők mindegyike roma származása mellett munkája során a roma társadalmat érintő témakörben dolgozik, illetve meghatározó alakja az adott település roma kulturális és egyéb rendezvényeknek. A csoport törésjellemzője, hogy minden résztvevő különböző területekről, különböző szervezeti formában segíti a cigányságot, illetve a cigányságot érintő kérdéseket. Ennek megfelelően a vizsgált célcsoport tajgai:

- Váradi Gábor a Miskolci Cigány Nemzetiségi Önkormányzat elnöke
- Tamás Attila roma aktivista, szociális munkás
- Nagyné Gulyás Erna pedagógus
- Horváth János festőművész a bodvalenkei freskófalu művészeti vezetője
- Csendes József szociológus a "School Integration for Roma returnees"– TANODA projektmenedzsere
- Barna Róbert a Dél-borsodi Romák Integrációját Elősegítő Közhasznú Egyesület elnöke
- Horváth Zsolt a Romano Teatro Kulturális Egyesület elnöke

VII.3. A vizsgálat menete

Kiindulásként roma kultúra témaköréhez kapcsolódva, egy általános képet kívánok felvázolni a cigányság jelenlegi helyzetéről egy pár mondatban. A felvezető téma ismertetése során tölcsértechnikát alkalmaztam, vagyis a felvezető témát fokozatosan szűkítettem a konkrét téma felé haladva.

A vizsgálat (fő)kérdése:

1. Mi a roma kultúra?

A válaszok meghallgatása előtt kiosztottam minden résztvevőnek egy előre kinyomtatott segédanyagot, melyen a kultúrahagyma modell volt látható.

A résztvevőket tájékoztattam arról, illetve javasoltam, hogy ennek szegmensei mentén igyekezzenek meghatározni a roma kultúra fogalmát.

A vizsgálat alkérdései:

1. Vajon a roma kultúra értékei azok, melyeket néhány hagyománytisztelő család még őriz, vagy beletartoznak az egyes sztereotipizálódott, de számottevően jelenlévő viselkedési mintázatok is?
2. Vajon azok a művek, festmények, zenék, egyéb művészeti alkotások, (beleértve a modern kor alkotásait is) melyeket antropológia jegyeik alapján roma művészek alkotottak, de a szerzőkmégis magukat nem tartják roma származásúnak, beletartozik- e a roma kultúra elemeibe?

3. Vajon beletartozik a roma kultúra rítusai közé a régmúlthoz kapcsolódó rítusok mellett (romák világnapjának ünneplése, porrajmos megemlékezés, stb.) a mai kor eseményeinek emléknapjai pl. roma emberek sérelmére elkövetett gyilkosságsorozat, mely hasonlóan egy közösségre vagy közösség ellen irányul.

VII.4. A kutatás eredményei - A vizsgált minta kulturális felfogása

VII.4.1. Mi a roma kultúra?

A fogalom meghatározási kísérletének legkorábbi fázisában megjelent a szegénység fogalma.

Az első hozzászóló ***Horváth János*** festőművész kiemelte, hogy a meghatározás előtt meg kell húzni a határt a szegénység és a roma kultúra között. Ennek az éles elválasztását nagyon szükségesnek tarja, hiszen sokszor a többségi társadalom a szegénység kultúrájával azonosítja a roma kultúrát. Természetesen emellett vannak olyan megfoghatatlan elemei a roma kultúrának, melyet más kultúrákból átemelve, más kultúrák hatására alakultak ki és érezzük mégis magunkának. Ilyen kulturális szokásunk pl. a halotti kultusz, melyet sajátunknak mondunk pedig a valóságban egy fejlődés részeként lett a miénk. *„A roma kultúra egy nagy „bödön" tele vízzel, melyet, ha kiöntünk, százfelé ömlik. Mindenki ehhez az egy „bödönhöz" tartozik, vagyis a világegyetem része, hiszen minden rítus, szokás kapcsolódik minden létező rítushoz."*

A Cigány Színház művészeti vezetője ***Horváth Zsolt*** szerint a kultúra benne van minden emberben, mindent a kultúra részének tekint például azt is, ahogyan viselkedünk. Elmondása szerint sok esetben azt tapasztalja, hogy a többségi társadalom a roma kultúrát elsőre a cigány tánccal, a bűnözéssel, rablással azonosítja. Kiemeli, hogy nekünk cigányoknak el kell fogadnunk, hogy a kultúráért meg kell harcolni, hiszen azt mi magunk alakítjuk. *„A roma kultúra az, ahogyan a világot látjuk, mi cigányok, vagy ahogyan szeretnénk látni, mely nem definiálható, ahogyan egy kultúra sem."* További sajátosságként jelöli meg, hogy a kultúra nem örökölhető, de átadható.

Erre reagálva, ***Váradi Gábor*** megemlíti, hogy számára nem is az a kérdés, hogy mi a roma kultúra, hanem hogy egyáltalán van-e kultúrája a romáknak. Kiemelve, hogy természetesen ezt a kérdést ugyanúgy feltenné más nemzetiség esetében is. Véleménye szerint *„a szokások mentén kialakult kultúra a roma kultúra, melynek szerves része a szegénység, hiszen a cigányságot már évezredek óta a szegénység veszi körül."*

Horváth János erre reagálva úgy fogalmazott, hogy pont ez a dolog az, amit elpróbál mindenkivel hitetni a média, a politika. Már önmagában az a kérdés, hogy van-e roma kultúra nem lehet kérdés, hiszen *„van egy jól elkülöníthető nemzetiség rasszjegyekkel, aktusokkal, vonásokkal, de mindannyian isten teremtményei vagyunk, de egyben különálló, mégis szerves része a világegyetem minden népének."*

Csendes József szociológus szerint *az egy néphez tartozásnak vannak ismérvei, ahogyan a roma kultúrának is, ami maga a roma kultúra, ilyen például a nyelv, közösségi viselkedések, szokások, melyek a vándorlások során alakulnak, változnak.* Ennek alátámasztásaként említi meg a kávéházi romzenét, mely újkeltű dolog volt megjelenésekor, mégis a cigány kultúra része lett. Tehát a mai modernizálódott (diszkósított) cigányzene is a történelmünk, kultúránk része lesz vagy lehet.

Nagyné Gulyás Erna véleménye szerint maga *a roma kultúra egy sokkal szárazabb dolog, mely egy elméleti síkon ragadható meg, hiszen a személyiségjegyek megfoghatatlanok és nem általánosíthatóak. A roma kultúra a művészetből, szokásokból, hagyományokból épül fel.*

Tamás Attila roma aktivista szerint maga a kérdésfeltevés is felháborító, hogy létezik-e roma kultúra. Felháborodását azzal magyarázza, hogy *ha nincs roma kultúra, akkor nem lenne roma nemzet sem. Már 1971 óta „hivatalosan" is nemzet vagyunk,* ami természetesen az ezt megelőző időszakban is így volt, csak éppen írásbeliségünk nem volt. Véleménye szerint ez a mai vita már egyszer lezajlott, Rostás- Farkas György „Cigányságom vállalom" című könyvének idejében. *„Óriási tévúton járunk akkor, amikor szegénységgel akarjuk azonosítani a roma kultúrát. A szegénység anatómiájának, nincs kultúrája, így nem lehet a roma kultúra része sem. Ezeket az összemosásokat, téves azonosításokat a szélsőjobb használja. A roma kultúra számomra több tényezőből tevődik össze (szimbólumok, hősök, rítusok, értékek), vagyis: a kultúra én vagyok.*

Barna Róbert szerint már a legelején beleestünk abba a hibába, hogy nem konkrétan a kérdésre válaszoltunk, hanem hatásokat vizsgáltunk, mi magunk emeljük ki a szegénységet a kultúránk megfogalmazásánál. Véleménye szerint *„nem teszünk mást a fogalom meghatározásánál, mint hatásokat említünk, melyre egyikünk-másikunk reagál, megmagyaráz, de mindeközben alá is támasztja az ellenérveket."*

VII.4.2. Vajon a roma kultúra étékei azok, melyeket néhány hagyománytisztelő család még tiszteletben tart, vagy beletartoznak az egyes sztereotipizálódott, de számottevően jelenlévő viselkedési mintázatok is?

Nagyné Gulyás Erna pedagógus az első kérdésre visszacsatolva kiemeli újra, hogy az egyes személyiségjegyek nem lehetnek a kultúránk részei. *Nem lehet egyesíteni, általánosítani. pl. én nem iszom, nem mulatom el a pénzemet….ez egy emberi viselkedés, egy emberre jellemző attitűd. Ha ez lenne a kultúra része, akkor én nem tartoznék a kultúra részébe, hiszen én nem viselkedek így.* ***Barna Róbert*** erre reagálva úgy fogalmazott, *„hogy attól, mert nem gyakorlunk egy viselkedést például nem „néptáncolunk" otthon az attól még a kultúra része lesz. Maga a kulturálatlanság is a kultúra része, ezt látom, ezt tapasztalom.* Véleményét azzal próbálta alátámasztani, hogyha 10 roma és 10 nem roma egyforma szegénységben élő embert alkalmaz, azok teljesen másképp viselkednek. *„Ha nagyon akarok ehhez valamilyen értéket keresni, akkor, azt mondom, hogy ez a „szabadságvágyukból" adódik."*

Váradi Gábor véleménye szerint is minden negatív attitűd részét képezi a cigányság kultúrájának. Véleményét Tamás Attila roma aktivista mondatával magyarázza. *„Ha valóban igaz az az állítás, hogy a roma kultúra én vagyok, akkor minden roma embernek a viselkedése a roma kultúra része. Annak kell lenni, még akkor is, ha az éppen ellentmond az adott társadalmi normáknak. Bari Károly nem csak azáltal roma, ha verseket ír, hanem azáltal is, ahogyan éppen viselkedik, függetlenül attól, hogy jól vagy rosszul."* Továbbá érveit azzal magyarázza, hogy ezek a „negatív" attitűdök nagyszámban jelen vannak a cigányság körében, tehát nem egy-két ember viselkedésében, hanem többségében.

Horváth Zsolt hasonlóan a kultúra részének tekinti a negatív attitűdöket, negatív viselkedésmintákat. Továbbá kiemeli, hogy a negatív attitűdök, szokások kialakulásáért nem okolható a cigányság, az adott kor rendszerének, intézkedéseinek hatására alakultak ki ezek a „sallangok", melyek minden ember kultúrájának része. *„El kell, hogy fogadjuk, hogy attól, mert egy negatív szokás nekünk nem tetszik, az attól még a kultúra része. A mi felelősségünk, az értelmiségi réteg felelőssége, hogy ne hagyja magára ezeket az emberek. A mi felelősségünk, hogy segítsünk nekik, hogy felkaroljuk Őket, mert ennek hiányában a többség „csak" a negatív attitűdöket, a negatív szokásokat fogja a kultúra részének tekinteni, ami nem lesz más, mint ahogyan ma is van, egy negatív sztereotípia."* Továbbá kifejti, hogy a roma művészet csak egy része a roma kultúrának, nem egésze."

Tamás Attila újra kifejti, hogy a roma kultúra különböző értékek sokasága, mely egy közösségre jellemző, ami nem a szociális sajátosságokból ered. *„Nem az a dolgunk, hogy a tudósok megfogalmazásaiba görcsösen kapaszkodjuk. Ha pedig egy pillanatra is elfogadnám, hogy a kultúra része a szegénység kultúrája, akkor a magyar kultúra része kell, hogy legyen az is, ahogyan a cselédek viselkedtek a történelem során. Sőt akkor a kirekesztő magatartás is a magyar kultúra, melyet nem különben számadatokkal tudunk igazolni, ahogyan a cigányság esetében a szegénység felülreprezentáltságát. Ezeket kellene átörökítenünk? Nem. Ezek nem lehetnek a kultúra részei, magát a kutató kérdést is nonszensznek tartom, felháborítónak, hogy beszélünk róla. Számomra a roma kultúrában nem léteznek negatívumok, nincs benne a sörös üveg, és egyéb felháborító dolgok."* Úgy magyarázza Barna Róbert azon kijelentését, hogy *„másképp viselkedik a roma ember, amikor dolgozik nekem"*, hogy ezek *„kulturális sajátosságok, a szegénység következményei."* Továbbá kiemeli, hogy ha elismernénk, azt a megállapítást, hogy a roma kultúra a szegénység kultúrája, akkor ezzel azt is elfogadnánk, hogy a magyar kultúra magasabb kultúra. *„A szegénység attitűdje más, azt a kényszerek mozgatják."*

Barna Róbert a két előző véleményre (N. Gulyás Ernának, Tamás Attilának címezve) úgy reagált, hogy egyre inkább azt érzi, hogy *„ami számotokra befogadható azt befogadjátok és mindazt, amit úgy éreztek nem, eldobjátok. Azzal, amikor azt mondom, hogy a kultúrának része a negatívum is, akkor ezt általánosságban mondom minden kultúrára."*

Horváth János kiemeli, hogy a tudósok pont ezt akarják kihasználni, tudatosan nem választják el a szegénységtől a roma kultúrát. Ismét kéri, hogy tegyen mindenki éles határokat a szegénység és a roma kultúra közé. *„A szegénység kultúráját a túlélés generálja, amit sok tudós „rásüt" a cigányság kultúrájára. Akkor, amikor kultúráról beszélünk, túl kell emelkednünk, nem lehet azért a roma kultúra része a szegénység kultúrája, mert a cigányág felülreprezentál a szegénységben, a munkanélküliségben. Ha nem állítjuk fel élesen a határokat, akkor a mi elméletünk is össze fog mosódni egy szélsőséges párt elméletével, ideológiájával.* Továbbá igyekezett felhívni a fegyelmét a többieknek arra, hogy, ha napi kényszereken nem fognak túlemelkedni, akkor valóban nem fogják soha megtudni mi a roma kultúra.

Barna Róbert ezen a véleményen felháborodott, mert úgy érezte megvádolják egy szélsőséges párt ideológiájának a szimpátiájával. Felháborodását azzal magyarázta, hogy ő nem sztereotípiákat erőltet, hanem napi szinten dolgozik azért, hogy ezek a negatívumok megváltozzanak. *„Én nem felhasználom ezeket, hanem próbálok rá megoldásokat találni."* Kiemelte, hogy ő nem vádaskodik, nem erőlteti, és nem mondja, hogy a roma kultúra

szegény kultúra, nem mondja, hogy a roma kultúrának csak negatív attitűdjei vannak. *„Azt állítom, hogy a negatív attitűdök, melyek nem felelnek meg a társadalmi normáknak a roma kultúra része, vagyis nem a roma kultúra egésze, hanem egy részeleme."*

Csendes József a folyamatokra hívja fel a figyelmet. A kultúra egy folyamat, egy élő, létező folyamat, mely folyamatosan változik. Véleménye szerint ezek a szokások a többségi társadalom értékrendszerében negatívak, a cigányság értékrendszerében nem. Véleményét azzal magyarázza, hogy pl. a 15 században a keresztény szemlélet elutasította a cigányokat, ahogyan ez a felvilágosodás idejében volt. Továbbá kiemeli, hogy *„ez a folyamat ma is megfigyelhető a gyárakban, pl. Miskolcon a Boss elutasítja a cigányokat, mert mereven be kell menni, amivel a romák nehezen tudnak azonosulni, mert őket a szabadság vágy hajtja, ami a roma kultúra egyik ősi értéke. Attól, mert valami negatív még a kultúra része marad."*

Tamás Attila roma aktivista ennek a kijelentésnek a hallatán visszakérdezett, hogy *„egyáltalán a roma kultúráról beszélünk? Én ma eljöttem ide, hogy megtanuljam a roma kultúra fogalmát, különböző fogalmakat, de már látom, mi sem vagyunk képesek elrugaszkodni sztereotípiánktól, szerepköreinktől. Természetesen ez rám is igaz, mindannyian a szerepkörünkből, tapasztalatainkból indulunk ki pl. a én szüleim 20 évet dolgoztak le gyárban. Szerencsétlen választásnak tartom már azt is, hogy pl. Szuhay Péter fogalom meghatározása lett csak kinyomtatva, de Daróczi Ági meghatározása nem."* Azt, hogy a szegénység attitűdjei esetleg markánsabban megjelennek a cigányság esetében, azzal magyarázza, hogy a szegénység a cigányság esetében már több generáció óta jelen van.

A fókuszcsoportos beszélgetés közben a különböző válaszok hatására felvetődött bennem egy újabb kérdés, mely így szólt. „Már egy jó ideje beszélünk a szegénységről, illetve arról, hogy a roma kultúrának része-e a szegénység kultúrája. Ehhez kapcsolódva, mit gondoltok, az elképzelhető, hogy a különböző kulturális sajátosságokkal rendelkező népcsoportok magát a szegénységet másképp reagálják le?

Horváth János és Tamás Attila véleménye szerint a világ bármely részén is vagyunk, a szegénység mindenütt egyforma.

A kérdésre kapott válaszok után feleleventettem Tamás Attila egyik olyan kijelentését, írását, melyben elmeséli, hogy a cigánytelepen a szegénységet egy szoros összetartozásban élték meg, *„annak akinek nem volt kenyere a telepen átvittük egymásnak."* Erre a mondatomra azt reagálta Tamás Attila, Nagyné Gulyás Erna, *„hogy igen ezek azok az értékek, melyet említettünk,*

a cigányság értékei. A fenti állításaival összhangban erre úgy reagált Barna Róbert, hogy *„bármennyire fájó is, de a cigányság szokásaira jellemző a szabadság vágy, s pont ez az oka annak, hogy magát a rendszeres munkát is másképp reagálják le."* Tamás Attilának ezzel szemben továbbra is az volt a véleménye, hogy ez csak arra vezethető vissza, hogy a cigányág már több generáció óta él mélyszegénységben, kirekesztettségben.

VII.4.3. Vajon azok a művek, festmények, zenék, egyéb művészeti alkotások, (beleértve a modern kor alkotásait is) melyeket antropológia jegyeik alapján roma művészek alkotottak, de mégis magukat nem tartja roma származásúnak beletartozik- e a roma kultúra elemeibe?

A második kérdés előtt a résztvevőknek egy újabb segédanyagot osztottam ki, melyen a cigányság által leginkább elismert művészek, többek között Bari Károly azon megállapítása szerepelt, mely szerint: „Nem vagyok cigány költő, hanem magyar költő, de a leginkább költő, jelző nélkül."

A résztvevők véleménye eltérően alakult ennél a kérdésnél is. ***Tamás Attila*** véleménye szerint csak az lehet cigány „hős",[42] aki annak vallja magát, az által lesz az alkotása a roma kultúra része. ***Horváth János*** szerint teljesen mindegy mit mond ezzel kapcsolatban Bari Károly attól, mert Ő önmagát nem határozza meg cigánynak, a verseinek a tartalma azzá teszik. Kivételesen ***Horváth Zsolt*** egyetértett Horváth János és Tamás Attila azon véleményével, hogy ez egy politikai üzenet Bari Károlytól, *„azért nem vallja magát cigány költőnek, mert bele akarják kényszeríteni egy szerepkörbe, el akarják venni tőle az egyik identitását."* *Továbbá* kiemeli a fentiekkel szemben, *hogy „teljesen mindegy mit mond egy roma művész, attól még az alkotása a roma kultúra része lesz. Egyébként is nem azt mondja, hogy nem cigány ember, hanem azt, hogy nem cigány költő."*

Bari Károly idézetének felolvasása után Lakatos Menyhért véleményét is ismertettem a vizsgált mintával, mely így szól, hogy *„Én nem cigány írónak tartom magam, hanem író cigánynak. A műveim az egységes magyar irodalmon belül vannak. Annak, hogy ezt most cigány írta vagy nem cigány írta, nincs jelentősége. Az, hogy írásaim cigány vonatkozásúak, azért van, mert én magam vagyok cigány."*

[42] Élő vagy meghalt személy, aki az adott által nagyra értékelt tulajdonságokkal rendelkezik és akik így modellt nyújtanak a viselkedéshez.

Tamás Attila és Horváth János a felolvasása után úgy fogalmazott, hogy tulajdonképpen Bari Károly véleményét Lakatos Menyhért tette helyre, mely beigazolta számukra, hogy ez egy politikai üzenet volt az adott korszaknak.

A véleményük kifejtése után ismét feltettem egy kérdést a vizsgált mintának az alkérdéshez illetve a kapott válaszhoz kapcsolódva: *„Rendben van, ha valóban nem lehet hős, roma költő az, aki nem vallja magát a roma származásúnak, akkor hogy lehet az, hogy Bari Károly, aki úgy fogalmaz, hogy Ő magyar költő, akkor Ő nem lehet a cigány kultúra része? Mert az eddig véleményeiét szerint úgy tűnik." A kérésem után továbbra is úgy fogalmazott Tamás Attila, hogy az, aki nem vallja magát románnak, annak az alkotása nem lehet a roma kultúra része. De Bari Károlyt, tudni kell jól érteni, Ő a roma kultúránk része.*

Barna Róbert teljesen értetlenül fogadta a kijelentéseket, nem értette az előző hozzászólások magyarázatának az okát sem. *„Ha egyszer kimondjuk, hogy nem lehet a része az az alkotás, akinek megalkotója Önmagát magyar költőnek határozza meg, miért mondjátok, hogy a roma kultúra része. Ezzel a saját állításotokat ütitek."* ***Horváth János*** itt ismét a kényszert említette meg, ami Bari Károly esetében is közrejátszhatott. ***Tamás Attila*** szerint az nem lehet hős, aki nem vallja származását, de *„Bari Károly ettől még a roma kultúra részét képezi."* ***Csendes József*** *és* ***Horváth Zsolt*** hasonlóan tulajdonképpen Barna Róberthez úgy fogalmazott, hogy minden a roma kultúra része, amit roma emberek alkotnak, mert a cigányságuk kifejeződik a műveikben. Nem attól lesz a roma kultúra része, mert ezt vagy azt mondja, vagy ezt - vagy azt csinálja. Horváth Zsolt az állítása magyarázataként Szécsi Magdát említi meg, aki a pályája vége felé, megbolondult és a saját népe ellen fordult. *„Tehát attól, mert Szécsi Magda a cigányság ellen fordult attól még a roma kultúra részét képezi az alkotásai."*

Vajon beletartozik a roma kultúra rítusai közé a régmúlthoz kapcsolódó rítusok mellett (romák világnapjának ünneplése, porrajmos megemlékezés, stb.) a mai kor eseményeinek emléknapjai pl. roma emberek sérelmére elkövetett gyilkosságsorozat, mely hasonlóan egy közösségre vagy közösség ellen irányul?

Ebben a kérdésben a vizsgált minta résztvevői teljesen egyetértettek azzal, hogy a mai kor eseményeinek a megemlékezései is a roma kultúra rítusai közzé tartoznak, hiszen a cigányság egészét érintik, mint közösséget. A megállapításukat azzal magyarázták, hogy a bűncselekmény nem egyénekre irányult, hanem a cigányságra. Azért kellett meghalniuk, mert cigánynak születtek.

VIII. Összegzés

„Akkor is az igazat mondom, a valót,
ha megkéselik a szívemben a szót.” /Horváth Gyula/

Kutatásom arra kereste a választ, hogy vajon hogyan definiálja a saját kultúráját a különböző területekről érkező, de a témában jártas roma értelmiségi réteg? A kutatásom ***első hipotézis***e, melyben azt feltételeztem, hogy a vizsgálatba bevont személyek között nem lesz egyetértés a roma kultúra fogalmának meghatározásában, teljes mértékben beigazolódott.

A vizsgált minta által hasonló módon, ahogyan a szakirodalomban és egyéb szakmai diskurzusokban is megfigyelhető, éles ellentétet mutat a roma kultúra fogalmának meghatározását illetően, sőt akár létezésével kapcsolatban is. Egészen másként értelmezi a roma kultúra fogalmát egy aktivista, egy szociológus, egy művész, attól függetlenül, hogy mindegyikük roma származású. A kutatás tapasztalatai alapján arra a következtetésre jutottam, hogy a roma kultúrával kapcsolatos értelmezéseket több jelenség befolyásolta, mely végül éles ellentétet eredményez az érintett kultúrafelfogásában. Az ***első*** ilyen ***tényező***, hogy a vizsgált értelmiségiek a roma kultúra szegmenseit *saját* megélt tapasztalataik alapján határozzák meg. Az alapján igazoltak, vagy éppen cáfoltak egy megnevezett értéket, attitűdöt, szokást, ahogyan azt a mindennapi élet során megtapasztalták, vagy éppen megéltek. A ***második*** ilyen ***tényező*** maga a roma származás, pontosabban a különböző roma népcsoportokhoz való tarozás. Megfigyelhető volt a a beszélgetés során, hogy míg egyikük „értéknek” tekintett egy szokást, a másikuk bár elismerte, nem érezte a saját értelmezése alapján a roma kultúra részének. Úgy gondolom, hogy ez a jelenség abból adódott, hogy a vizsgált minta tagjai, különböző cigány népcsoporthoz tartoznak (romungro/olácigány), így akár különböző szokás és értékrendszerben nőttek fel. Annak ellenére, hogy nyílván tudatában voltak annak, hogy a cigányságon belül különböző népcsoportok vannak, a roma kultúra szegmenseinek szétbontásában meg sem említették ennek a ténynek a létezést. Ezzel szemben a szegénység kultúrájára vonatkozó utalás többször előfordult azoktól a résztvevőktől is, akik felháborítónak tartották (Horváth János) az összemosását a roma kultúrával. Tehát az is megemlítette a szegénység kultúrája kifejezést, aki teljesen elzárkózott tőle. **A *harmadik*** ilyen ***tényező*** véleményem szerint, mely befolyásolta a kutatásban véleményt alkotó álláspontját a fogalom meghatározása során, maga a kirekesztettség érzése, a

többségi társadalom megítélése a cigányságról és a roma kultúráról, valamint a média által propagált negatív romakép ábrázolásról. Tulajdonképpen ez a ***második hipotézis***emhez kapcsolódik, mely részben igazolódott be, hiszen a résztvevők 7 tagjából 3 nem, 4 pedig a roma kultúra részének tekintette a negatív attitűdöket. Itt fontos kiemelnem, hogy pontosan mit értenek, gondolnak negatív attitűdnek erre vonatkozóan csak egy-két marginális részletet említettek, mint például a mulatozást, az iszákosságot, a munkához való hozzáállást. Több alkalommal elhangzott a beszélgetés során, hogy *„veszélyes utakon járunk, „tévútraterelődünk”,”ez egy szélsőséges párt ideológiája”* és ehhez hasonló kijelentések. Nem keresték a választ arra, hogy egyikükben vagy másikunkban miért alakul ki éles ellenvélemény. Inkább felhívták a figyelmet arra, hogy mit okozhat mindez. Megfigyelhető volt továbbá az is, hogy ha előkerült egy érték, melyet megneveztek és egyetértettek vele, a végére ismét vitához vezetett. A vita leginkább abból kerekedett, hogy egy nevezett érték, pl. „szabadságvágy” milyen formában jelenik meg jelenünkben. Voltak olyan résztvevők (pl. Barna Róbert, Horváth Zsolt), akik azt mondták, hogy ennek az „értéknek” a létezése meghatározza a cigányság munkamorálját. Itt ismét megfigyelhető volt az fentiekben említett saját tapasztalatokra épülő cáfolat vagy bizonyítás („nem igaz, az én szüleim 40 évet dolgoztak le gyárban”, „máshogy viselkedik 10 roma és 10 nem roma alkalmazottam”). A résztvevőknek egy része (Tamás Attila, Horváth János, N. Gulyás Erna) azzal magyarázta a roma emberek munkához való viszonyát, hogy ennek semmi köze egy nemzetiséghez való tartozáshoz, mindezt a szegénység, a kirekesztettség érzése idézi elő, különböző szocializációs folyamatok vezetnek devianciákhoz, valamit, hogy ez egy személyiség jegy, mely nem általánosítható, de olykor ezek a devianciák jobban kirajzolódnak a cigányság esetében, mert már huzamosan élnek szegénységben. Tulajdonképpen elfogadták Barna Róbert állításait, de nem azonosították a roma kultúra részeként. Nem törekedtek egyességre, megállapodásra, annak ellenére, hogy a vizsgálat elején arra kértem őket, hogy közösen próbálják konszenzust keresve megfogalmazni a roma kultúra fogalmát. Nem elemezték ki, hogy esetleg minden megfogalmazott indok szerepet játszhat egyes megállapításukban. Nem sűrítették egy fogalomba a felvetéseiket. Itt arra gondolok ismét hivatkozva a „szabadság vágyára”, vagy éppen a cigányság munkamoráljára, szegénységére, hogy nem sorakoztatták fel konkrétan az érveiket. A vélemények sokfélesége és a kutatásban résztvevő szereplők álláspontjának széttartó jellege gyakorlatilag megakadályozta, hogy a fókuszcsoportos diskurzus keretei között egyetértésre jussanak a roma kultúra fogalmának alapvető jelentését illetően. Nem vették figyelembe egymás véleményét, pl. (összesítve gondolataikat) maga a cigányság

„szabadságvágya" egy adott korban, egy adott archaikus cigány népcsoport esetében valóban jellemző volt, mely a történelem során párosult egy kirekesztéssel, szegregációval, szocializációs problémákkal. Ami végül devianciákhoz vezetett, s tulajdonképpen egyes kulturális értékek, sajátosságok sztereotipizálódtak, melyeket természetesen tovább befolyásolt az adott egyén személyisége jó vagy rossz irányba, és a több generáció óta jelenlévő állapotok.

További éles vitát váltott ki Váradi Gábor azon kijelentése, hogy *„a cigányság szokásait, attitűdjeit, rítusait meghatározta a szegénységük".*

Ennél a kérdésnél azért alakultak ki éles viták, mert a résztvevők különböző tényezőket, elemeket ítéltek a roma kultúra részének, egészen más tényezők határozzák meg számukra cigányságukat. Teljesen érthető, ha egy olyan résztvevő (Tamás Attila, Horváth János, N. Gulyás Erna), aki leginkább a kortárs roma kultúra alapján értelmezi a roma kultúra tartalmát illetve ezáltal érzi magát románnak, annak teljesen elfogadhatatlanná válik a szegénységgel való azonosítás. Egészen más fogalmak jutnak eszébe, akár teljesen ellentétesek, mint például a kultúra gazdagsága különösképpen Bari Károly, Lakatos Menyhért, Jónás Tamás, Szentandrássy István, művei kapcsán. Tulajdonképpen a ***negyedik tényező***, mely befolyásolta az egyetértésüket az volt, hogy a roma kultúrát volt, aki a kortárs roma kultúra szerint értelmezte, s volt, aki egy archaikus cigány népcsoport szokásaiból vezette le.

A szegénységgel kapcsolatban volt egy másik meghatározó vélemény is, melyet a kutatás eredményeinek az ismertetésénél már megemlítettem. A vizsgálat közben megemlítettem a részvevőknek, hogy nemrégiben egyikük írását a cigánytelepen megélt szegénységgel kapcsolatban láttam egy közösségi portálon. Felidéztem, hogy az írásban azt olvastam, hogy *„amikor a telepen valakinek nem volt kenyere átvittük egymáshoz, összetartottunk".* Rákérdeztem, hogy akkor mégis másképp élik meg a cigányok a szegénységet? Ezt azzal magyarázták (Tamás Attila, N. Gulyás Erna, Horváth János), hogy ez az egyik „értéke" a cigányságnak. Ennél a kijelentésnél ismét vita kerekedett ki, mert Barna Róbert, Horváth Zsolt, Váradi Gábor úgy fogalmazott, hogy *„csak azt tekintitek kulturális sajátosságnak, amit Ti jónak ítéltek meg."* Természetesen ez újabb vitát váltott ki, és egy újabb síkra terelődött a beszélgetés. Ekkor jutottam arra a megállapításra, hogy létezik egy ***ötödik tényező*** is, mely befolyásolja az egyetértésüket, maga az, hogy miként értelmezik az „érték"-et magát. Néhányuk értelmezése szerint (Tamás Attila, N. Gulyás Erna, Horváth János), egy adott népcsoport kulturális szokása, csak jó „érték" lehet. Megfogalmazódtak olyan kijelentések is ekkor, hogy, *„ha van a roma kultúrának rossz értéke, szokása, akkor a magyar kultúrának és minden*

létező kultúrának van.”, holott senki sem állította, hogy más népcsoportnak lenne, vagy nem lenne.

A fenti tényezők megemlítése mellett kirajzolódik egy további értékelési szempont. A szakirodalomban megfogalmazott fogalom meghatározások elismerését befolyásolhatja a szerző származása, pontosabban ismeretsége a roma közéleten belül. Amit elfogadnak esetleg Daróczi Ágnestől, nem feltétlenül fogadnák el Szuhay Pétertől. A vizsgálat során, amikor Szuhay Péter fogalom meghatározását olvastam fel, kérdésként szegezték nekem, hogy Daróczi Ágnes vagy Rostás- Farkas György fogalom meghatározását miért nem említettem meg. Annak ellenére, hogy Daróczi Ágnes, aki egyik előadásában elmondja, hogy nem végzett tudományos kutatást a témakörben és egyes hivatkozás nélküli átállításait többnyire Bari Károly, Balogh Gusztáv, Nagy Olga vizsgálati eredményeiből vezeti le,[43] továbbá Rostás-Farkas György a „Cigányság története”[44] című könyvében nem találtam egyetlen egy hivatkozást és lábjegyzéket sem. Tehát téziseiket leginkább megélt tapasztalataikból (egy cigány népcsoportra vonatkoztatva), nem tudományos jellegű megfigyeléseikből vezetik le próbálkozva felvázolni egy „ideál” autentikus roma képet.

Úgy gondolom, hogy a fenti megállapításom, nem a roma származással, hanem azzal van összefüggésben leginkább, hogy az adott szakember mennyire elismert, közkedvelt a roma közélet”-en belül. Ezt arra alapozom, hogy nem Rézműves Melindát, vagy Balog Gusztávot említették meg, akik téziseiket valóban tudományos kutatásokkal igazolták attól függetlenül, hogy ök is roma származásúak, csak esetleg kevésbé ismertek a roma közéleten belül.

A ***harmadik hipotézis*** is csak részben igazolódott be, mely szerint a résztvevők nem fogják a roma kultúra részének tekinteni azokat a művészeti- és egyéb alkotásokat, melyeket olyan roma származású művészek készítettek, akik nem vallják magukat roma származásúnak. A vizsgált minta egy része (N. Gulyás Erna, Tamás Attila, Horváth János) nem tekinti a roma kultúra részének felfogásuk szerint azt a művészt, aki nem vallja magát roma származásúnak, míg a vizsgált minta másik része (Csendes József, Horvát Zsolt, Barna Róbert, Váradi Gábor) ellenkezőleg foglalt állást. A hipotézis igazolására megfogalmazott kérdésemkor ismét vita alakult ki, Igazából ennél a kutatási szakasznál nem volt meghatározható, hogy a vizsgát minta egy

[43] Daróczi Ágnes: A cigány közösségek értékrendje. In. Cigány néprajzi tanulmányok 1993. Mikszáth Kiadó. Salgótarján. 1993.
[44] Rostás Farkas György – Karsai Ervin: A cigányok története. Cigány Tudományos és Művészeti Társaság. Budapest. 1992.

részének (N. Gulyás Erna, Tamás Attila, Horváth János) pontosan mi volt a kérdésre adott válasza. Értelmezésük, saját felfogásuk szerint „hős" csak az lehet, aki magát roma származásúnak vallja. Azonban Bari Károllyal kivételt tettek, hiszen elmondásuk szerint azért vallotta magát magyar költőnek, mert politikai fogalmazott meg az akkori kirekesztő politikának. A beszélgetés során elhangzott az a kijelentés is (Csendes József), hogy *„bármennyire nem akarjuk, vagy viszolygunk tőle, de az is megeshet, hogy Dögös Robi*[45]*évekkel később a roma kultúra része lesz, egy „hős", ahogyan ez tapasztalható volt a kávéházi cigányzene esetében is. Akkoriban ez is egy új zenei irányzat volt, s tulajdonképpen beolvadt a roma kultúrába."*

A beszélgetés végén igyekeztem egy olyan megállapítást keresni, mellyel a vita hevéből ki tudom zökkenteni a résztvevőket. Igyekeztem kutatási témám megjelölésének megfelelően egy feltételezett konszenzusos megállapításból kiindulni. Ennek céljából vizsgálat során feltettem egy előre nem rögzített kérdést, mely így szólt,

„Ha azt mondom, hogy az a célja a roma kultúra megfogalmazásának, hogy a többségi társadalom megítélését megváltoztassuk a cigányságról, hogy kiemeljük a roma kultúra sokszínűségét, művészetet. Akkor azok, akik eddig megjelölték a roma kultúra részének a negatívumokat azok hajlandóak lennének ezeket nem azonosítani a roma kultúra részeként? S azok, akik, nem tekintették a roma kultúra részének a negatív kulturális sajátosságokat, akik ezeket egyéni személyiségjegyekre vonatkoztatták hajlandóak elismerni létezésüket, abban az esetben, ha ezeknek az „elemeknek" a megnevezésére nem a kultúra szót használom, hanem a karakter szót, mely kulturális sajátosságok a történelem során kialakultak és különböző szocializációs okok miatt eltorzultak? Nem gondoljátok, ha így folytatjuk soha nem fogunk egyetértésre jutni?"

Ennél a mondatnál érezhetően nyugodtabb légkör kezdett uralkodni, akik eddig hevesen, tiltakozóan fogalmaztak láthatóan megnyugodtak. A kapott eredmények után megvizsgáltam, hogy a résztvevők kultúrafelfogása megmutatkozik-e rendezvényeik céljaiban, mondanivalójában.

Itt leginkább Váradi Gáborra, Horváth Zsoltra, Barna Róbertre fókuszálok, mert Ők hárman főszervezői a különböző programok, rendezvényeknek Miskolcon és vonzáskörzetében.

[45] Dögös Robi a pergető zenei műfaj egyik leghíresebb előadója. A műfaj legfőbb jellemzője a gyors, pörgős tempó. (http://hu.wikipedia.org/wiki/Perget%C5%91)

A vizsgált minta többi része különösképpen Tamás Attila és Csendes József, valamint N. Gulyás Erna, Horváth János nem szervezői a különböző események, vagyis nem döntenek a különböző programok kialakításával, mondanivalójával kapcsolatban, hanem többnyire, mint önkéntes segítők, vagy a promóciós anyagok tervezői részt vesznek részt a különböző programok szinte mindegyikében.

A vizsgálat során Váradi Gábor több esetben megjegyezte, hogy a cigányság kultúráját meghatározza szegénységük, a kultúrájuk szerves részét képezi. A rendezvények céljai, mondanivalója, üzenete teljesen összhangban van az állításával. A rendezvényeik elsősorban a szegénység helyzetének javításra, a halmozottan hátrányos helyzetből adódó problémák kezelésre irányulnak leginkább. Rendezvényein csak közvetve jelenik meg a kortárs roma kultúra ápolása, pl. egy nyári táborban az önkéntes segítők előadásaiban, különböző játékos vetélkedőikben.

Horváth Zsolt a vizsgálat során úgy fogalmazott, hogy a roma kultúrának csak a negatív tartalmát erősítik, illetve torzítja el a politikai elit. Érezhető küldetéstudattal párosulva úgy fogalmazott, hogy nem hagyja magára azokat a cigány származású embereket sem, akik mindennek hatására devianciákat mutatnak. Azt az állítását, mely szerint *„a roma kultúra minden, amit teszünk, ahogyan viselkedünk”* állítását azzal is magyarázta, hogy a cigányságnak az a rétege, amely negatív attitűdöt mutat *„nem zárhatóak ki a kultúránkból. Ha ezt megtennénk, azt állítanánk ezzel, hogy az általunk képviselt roma kultúra magasabb kultúra, mint az értelmiségi réteg által képviselt.”* Elsődleges feladataként a támogatottság nélküli „igazi roma kultúra” bemutatását jelölte meg, melynek segítségével a többségi társadalom és a cigányság között hidak építhetőek. A célok ellenére és a társulat önzetlen, többnyire önkéntesen végzett művészeti tevékenységének ellenére rendezvényeiket egyre inkább kevés látogatottság jellemez. Több alkalommal próbáltak párbeszédet kezdeményezni a többségi társadalom és a cigányság között. A Miskolci Egyetem Szociológia Tanszékének a segítségével sem sikerült kialakítani rendszeresen látogatott, hosszú távú programot. Barna Róbert teljesen igazolva állítását programjaiban ahol, olyan kulturális sajátosságokra próbál megoldást találni egy lokális közösségen belül (Tiszatarján), melyek a történelmi kirekesztettség, szegregációs, szocializációs problémák mentén eltorzultak. A többségi társadalom megítélését, sztereotípiáit nem a szavak erejével próbálja megtörni, hanem kézzel fogható produktumok (emberhez méltó, megélhetést biztosító mezőgazdasági területek) segítségével.

A kutatás eredményeinek, valamint bemutatásra kerülő programomnak a tanulmányozása után arra a következtetésre jutottam, hogy esetleg a nézetek és a hozzájuk kapcsolódó különböző tartalmú, jellegű programok (gyakorlati és művészeti jellegű) párhuzamos működtetése egy lokális közösségen belül, egymást kiegészítve alkalmasak lehetnek a kortárs roma kultúra bemutatásra, valamit többségi társadalom álláspontjának befolyásolására. A kapcsolódva a kutatásom eredményeihez a témában egy további kutatást tervezek, melyben mélyinterjúk alkalmazásával arra keresem a választ, hogy a roma értelmiségi réteg, milyen külső vagy egyéb hatások (szocializáció, kirekesztettség, asszimiláció) eredményeképpen határozza meg roma, nem roma vagy éppen kettős identitását.

Továbbá a következő tervezett kutatásomnak másik inkább gyakorlati jellegű célja, hogy fókuszcsoportos beszélgetések segítségével keresek megoldást arra vonatkozóan, hogy miként örökíthető át egy archaikus roma közösség értékei a mai korban, illetve milyen lehetőségek vannak a kortárs roma kultúra bemutatásra egy lokális közösségen belül, melyeknek kettős célja a többségi közösség és a roma közösség közötti békés együttélés megteremtése.

Vannak, akik az etnikai kultúra „gyógyító" erejét a hagyománytiszteletben látják, és vannak, akik a folyamatos megújulásban. Az előbbiek valamiféle elveszett etnikai lényeg feltámasztását tűzik ki célul, míg az utóbbiak kreatív hozzáállása a kultúrák keveredésének, a vegyes formák kialakulásának és ezáltal a társadalmi közeledésnek kedvez. A kultúra újszerű jelentőségét jelzi, hogy az álláspontok általában nem végletesek, vagyis a kétféle hozzáállás között léteznek átmenetek. így a kulturális hibridizációt éltető álláspontok is figyelembe veszik az etnikai hovatartozás tudatosulásának fontosságát, másfelől a nacionalistább megközelítések sem túlságosan merevek.

Úgy gondoljuk, a kultúra kiemelt szerepe miatt fontos, hogy milyen romaképet vallanak magukénak az interjúalanyok. Mint a válaszokból kitűnik, valóban döntőnek bizonyult, hogy a roma kultúrát, roma identitást eleve meglévő adottságnak tekinti-e valaki, vagy pedig úgy látja, hogy az társadalmi konstrukció. Interjúalanyaink közvetlenül is megfogalmazták, hogy szerintük segíti-e vagy inkább hátráltatja a romákat saját identitásuk, kultúrájuk a gazdasági és társadalmi felemelkedésben.

Az interjúkból kitűnik, hogy a kultúra, az identitás bármelyik értelmezésben szoros összefüggésben áll a társadalmi megbecsültség, illetve a másság megtapasztalása által kiváltott fóbiák szociálpszichológiai problematikájával. Ezzel együtt - és részben ezáltal - politikai szerephez is jut

a kulturális önreprezentáció, amely alkalmas a merev politikai struktúrákban való lavírozásra. Ennélfogva a kultúra bizonyos formáinak, jellegének hiánya politikai természetű probléma, kialakítása pedig politikai célkitűzés lehet.

Noha a külső tényezők (kirekesztettség, szegénység stb.) meghatározó voltát interjúalanyaink általánosan elfogadják, úgy érzékeltük, hogy a romákról alkotott kép gyakran hordoz esszencialista elemeket. Ugyanakkor a roma kultúra és életmód csak kivételes esetben szerepelt a társadalmi érvényesülést korlátozó tényező gyanánt, vagyis az interjúalanyok körében ritkán fordult elő, hogy „az áldozatot hibáztatnák". Amikor azonban indirekt módon, tehát nem közvetlen kérdésre válaszolva kerültek szóba roma kulturális sajátosságok, viselkedési elemek (például a politikai stílusokkal összefüggésben), meg-megtörtént, hogy (negatívan) meghatározónak vélték őket. Ilyen okokra hivatkozva egyesek egyfajta szemléletváltozást sürgetnek a roma lakosság, valamint a roma politikai értelmiség körében.

A romák kulturális reprezentációja szintén a különbözőség megjelenítése felé tendál olyanoknál is, akik amúgy az azonossági dimenzióban gondolkodnak. Ennek több oka van, amelyeket sokszor együtt említenek: a társadalmi távolság és a többségi társadalom tájékozatlansága ugyanúgy felmerül, mint a kisebbségi kultúra értéke. A romák életének, kultúrájának megismerése a legtöbbek szemében nem önmagában fontos, hanem a nyilvánosságban jelenleg létező hamis romakép korrigálása okán, mert e nélkül nem valósulhat meg a társadalmi elismerés. A roma kultúrára ezért nem annyira feltételezett önértéke folytán, hanem inkább a társadalmi együttélés normáinak kialakítása végett, vagyis a kölcsönös érdeklődés és elismerés alapjainak megteremtése miatt terelődik a hangsúly. Mindez annak ellenére van így, hogy a legtöbben a kultúrának kifejezetten esszencialista koncepcióját osztják. A multikulturalizmust mindazonáltal a demokratikus berendezkedés, az egészséges politikai közösség megteremtése céljából tartják lényegesnek, és legfeljebb másodsorban tekintik kulturális jogok követelésére vonatkozó elméletnek, miként a klasszikus séma.

Miként általában a stigmatizált és ilyen értelemben egységes csoportot alkotó, társadalmilag marginalizált és gazdaságilag hátrányos helyzetbe sodort kisebbségek, a romák is kettős elnyomás áldozatai. Hátrányos helyzetükért egyaránt felelős a politikai-gazdasági struktúra és a megkülönböztetésüket a társadalmi tudatban rögzítő, történetileg kialakult kategorizációs sémák. Az ilyen jellegű, esetünkben faji alapú diszkrimináció a két (politikai-gazdasági és társadalmi-kulturális) aspektus egymást erősítő hatása folytán válik a megszüntetésére tett ismételt kísérletek dacára tartóssá, a különféle intézkedések eseti hatékonysága ellenére is nehezen kezelhetővé.

Következtetések

Ladányi János véleménye szerint, a legnagyobb problémát a „cigányügy" kapcsán az okozza, hogy a roma nem más, mint etnicizált cigány. Úgy látja, ez komoly problémát okoz, hiszen azok a cigányok, akik kiemelkednek a cigányságból, „asszimilálódnak", s integrált körülmények között gyakran megszűnnek cigánynak lenni. Ennek következménye, hogy mindig csak az marad cigány, aki szegény, kirekesztett, vagyis megfelel azoknak az ideológiáknak, amelyek Magyarországon jellemzőek.[46]

Meglátásom szerint a mai fiatal roma diplomások esetében az a legfontosabb, hogy az értelmiségivé válás ne jelentse a roma identitástól való megválást,[47] hanem egy új identitást hozzon létre: a roma értelmiségi identitást. Ennek az új értelmiségi generációnak újra kell fogalmaznia az értelmiségi szereplehetőségek korábbi kánonját. Ennek a problémának a megoldásában kulcsfontosságú tényező, hogy a problémaköröket kiemeljük a pártpolitikai (küzdelmek) kontextusból, amelynek alapfeltétele, hogy a kérdést szakpolitikai témaként kezeljük, és ezek megoldásában valamiféle hosszú távú „kiegyezés" szülessen.

Láttuk, hogy a hazai roma/cigány értelmiség erősen megosztott s ugyanakkor rendkívüli mértékben átpolitizált. A politikai érdekek mentén születő cigány-nem cigány értelmiségi kapcsolatok mellett kialakult a jogi-jogvédő kapcsolat is, s az egyházi-keresztény gyülekezeti kapcsolódások is. Egyértelmű azonban, hogy ezek mind olyan találkozási pontok, ahol a többségi értelmiség képviselői fordultak a cigány értelmiség felé. Ma általánosan jellemző, hogy a cigány értelmiség képviselői csak és kizárólag „cigányügyben" tevékenykedtek/tevékenykednek, ennek is inkább a jogvédő, szociális, hagyományőrző feladataiban. Ennek elsődleges oka, hogy végzettségük szerint eleve ezekre a területekre predesztináltak a roma/cigány értelmiségiek, azaz beszorultak a szociális–pedagógiai–média területekre.[48] A kapcsolódás lehetőségeinek megtalálása érdekében a roma/cigány értelmiségnek ki kellene lépnie megszokott köreiből, s a többségi értelmiségnek is közelednie kellene a kisebbség tanult, diplomás rétegéhez. Az új roma értelmiségi szerepek legfontosabb összetevője nemcsak annak

[46]Ladányi János: Leselejtezettek. L'Harmattan Kiadó. 2012.

[47] Torkos Katalin 2005. Két kultúra határán – cigány diplomások életútvizsgálata az ezredfordulón Magyarországon. Ph.D. értekezés Debrecen: Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar. http://hdl.handle.net/2437/79537 (2014.12.07.)

[48]Szabóné Kármán Judit: A magyarországi roma/cigány értelmiség historiográfiája, helyzete, mentális állapota. Budapest, 2012. Gondolat Kiadói Kör

felismerése, hogy romaként egymásra vannak ítélve, hanem annak is, hogy a többségi társadalom értelmiségi köreihez is meg kell találniuk a kapcsolódási pontokat.

Irodalom

ARTNER Szilvia (2013): *Roma művésznek lenni kétélű kard*. http://www.commmunity.eu/2013/09/23/a-kisebbseg-kulturalis-joga/

BAKÓ Boglárka - PAPP Richárd - SZARKA László (szerk.) (2006): *Mindennapi előítéletek. Társadalmi távolságok és etnikai sztereotípiák.* Budapest: BALASSI.

BÁRDI Nándor - FEDINEC Csilla (szerk.) (2003): *Etnopolitika: a közösségi, magán- és nemzetközi érdekek viszonyrendszere Közép-Európában*. Budapest: TELEKI LÁSZLÓ ALAPÍTVÁNY.

BÉKÉS Nóra (2011): Az értelmiségi lét felé haladó roma fiatalok identitásalakulása. *Iskolakultúra* 24. évf. 2-3. sz. 68-81.

BERNÁTH Gábor - MESSING Vera (1998): „Vágóképként, csak némában" - Romák a magyarországi médiában. Budapest: *Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal.*

BERNÁTH Gábor (2003): Hozott anyagból. A magyar média romaképe. *Beszélő*, 6. 38-48.

BICZÓ Gábor (2013): Az alkalmazott antropológiai látásmód jelentősége a lokális roma közösségek integrációs potenciáljának értelmezésében. http://www.slideshare.net/rszk_Hungary/az-alkalmazott-antropologiai-latasmod-jelentosege-a-lokalis-roma-kozossegek-integracios-potencialjanak-ertelmezeseben(utolsó letöltés 2015.04.03)

CHOLI DARÓCZI József: A magyarországi cigányok nyelvi, kulturális sajátosságai. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszagi_nemzetisegek/altalanos/massag_azonossag_I/pages/005_a_magyarorszagi_ciganyok_nyelvi.htm

CSEPELI György (2006): *Szociálpszichológia*. Budapest: OSIRIS KIADÓ

Daróczi Ágnes (1993): A cigány közösségek értékrendje. In. *Cigány néprajzi tanulmányok*. Salgótarján: MIKSZÁTH KIADÓ

DIÓSI Ágnes (1998): „Értelmiségi roma nők", I-II, *Esély,* 5. szám, 6. szám.

DUPCSIK Csaba (2009): *A magyarországi cigányság története*. Budapest: OSIRIS.

FERGE Zsuzsa: A rendszerváltás nyertesei és vesztesei. http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a896.pdf (utolsó letöltés 2015.04.12)

FÓNAI Mihály: Az értelmiségkép változásai a poszt-szocialista átmenet publicisztikájában. http://ganymedes.lib.unideb.hu:8080/dea/handle/2437/3336 (Utolsó letöltés. 2015. 04.19.)

GEERTZ, Clifford (1994): *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások*. Vál., utószó: Niedermüller Péter. Ford.: Andor Eszter[et al.] Budapest: SZÁZADVÉG KIADÓ

Hirsch, Andreas (2011): Calling in CAREER: A Typological Approach to Essential and Optional Components. *Journal of Vocational Behaviour*, Vol. 79. No.1. 60-73.

http://www.szabonekarmanjudit.hu/wp-content/uploads/2010/08/Etnikai-identit%C3%A1s-%C3%A9s-kisebbs%C3%A9gi-l%C3%A9t.pdf (Utolsó letöltés 2015. 04.14.)

KÁLLAI Ernő (2005): Helyi cigány kisebbségi önkormányzatok Magyarországon. Budapest: *MTA Etnikai-nemzetiségi Kisebbségkutató Intézet - Gondolat Kiadói Kör.*

Kende Anna (2005): „Értelmiségiként leszek roma és romaként leszek értelmiségi": Vizsgálat roma egyetemisták életútjáról. In.: NEMÉNYI Mária - SZÁLAI Júlia (szerk.): *Kisebbségek Kisebbsége: A magyarországi cigányok emberi és politikai jogai.* Budapest: ÚJ MANDÁTUM KÖNYVKIADÓ, 376-409

KOZMA Tamás (szerk.) (2002): Roma/cigány értelmiségiek iskolai karrierje. Debrecen: *Acta Paedagogica Debrecina*

LADÁNYI János (2009): A burkolt szelekciótól a nyílt diszkriminációig. Budapest: *MTA Történettudományi Intézet – MTA Társadalomkutató Központ*

LADÁNYI János (2012): Leselejtezettek. A kirekesztett népesség társadalom- és térszerkezeti elhelyezkedésének átalakulása Magyarországon a piacgazdasági átmenet időszakában. Budapest: L'HARMATTAN KIADÓ

MAJTÉNYI Balázs-MAJTÉNYI György (2012): *Cigánykérdés Magyarországon 1945-2010.* Budapest: LIBRI KIADÓ.

Marushiakova, Elena –Popov, Vesselin (2010): Roma Identities. in Central, South Eastern and Eastern Europe. In.: KYCHUKOV, Hristo–HANCOCK, Ian (Eds): Roma Identity.*NGO Slovo*, Prague, 39-52..

Messing Vera (2005): Egymásnak kiszolgáltatva. Interetnikus konfliktusok és a media In.: NEMÉNYI Mária -SZALAI Júlia (szerk.):*Kisebbségek kisebbsége. A magyarországi cigányok emberi és politikai jogai*. Budapest: ÚJ MANDÁTUM KÖNYVKIADÓ. 316-353

Oláh József Roma identitás és önreprezentáció http://c-press.hu/200802202263/felmeresek-szakanyagok/olah-jozsef-roma-identitas-es-onreprezetacio.html (Utolsó letöltés. 2015. 04.09.)

ÖRKÉNY Antal-SZÉKELY Mária (2001): „Sikeres romák. Véletlen vagy követhető példa?", *Dialógus,* 1. szám, 76-89.

Pálos Dóra (2010): „Cigány" identitások nehézségei. *Esély*, 21. évf. 2. sz. 41-63

PAP András László (2007): *Identitás és reprezentáció. Az etnikai hovatartozás meghatározásától az etnikai képviseletig.* Budapest: MTA KISEBBSÉGKUTATÓ INTÉZET - GONDOLAT.

PÓCSIK Andrea (2004): A romák ábrázolása kortárs magyar filmekben. http://beszelo.c3.hu/03/11/10pocsik.htm(Utolsó letöltés 2015. 04.14.)

Pulay Gergő (2010): Az etnicitás láthatóvá tétele. Roma előadók kulturális politikája Budapesten. In.: FEISCHMIDT Margit (szek.): *Etnicitás Különbségteremtő Társadalom,*Budapest: GONDOLAT – MTA KISEBBSÉGKUTATÓ INTÉZET.

SALAT Levente (2001): *Etnopolitika - a konfliktustól a méltányosságig. Az autentikus kisebbségi lét normatív alapjai*. Marosvásárhely: MENTOR.

SZABÓNÉ KÁRMÁN Judit (2012): *A magyarországi roma/cigány értelmiség historiográfiája, helyzete, mentális állapota*. Budapest: GONDOLAT KIADÓI KÖR

SZABÓNÉ KÁRMÁN Judit (é.n): Az etnikai identitás és a kisebbségi lét mentálhigiénés attribútumai a hazai roma/cigány közösség körében.

Szalai Júlia (2000): Az elismerés politikája és a „cigánykérdés". A többségi-kisebbségi viszony néhány jelenkori problémájáról. In HORVÁTH Ágota-LANDAU Edit-SZÁLAI Júlia (szerk.): *Cigánynak születni*. Tanulmányok, dokumentumok, Budapest: AKTÍV TÁRSADALOM ALAPÍTVÁNY/ ÚJ MANDÁTUM KÖNYVKIADÓ.

SZUHAY Péter (1999): *A magyarországi cigányság kultúrája: etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája*. Budapest: PANORÁMA.

SZUHAY Péter: A magyarországi cigány etnikai csoportok kulturális integrációjáról és a nemzeti kultúra megalkotásáról. In http://www.romapage.hu/article70

SZUHAY Péter: Amit a cigányokról tudni kell – A cigányok etnográfiája. http://www.romapage.hu/article89

TESFAY Sába (2009): Wearing Gypsy Identity in a Gábor Gypsy Community in Tirgu Mures. *Romani Studies*. Vol. 19. No. 1. 1-17.

TONINATO, Paola: The Making of Gypsy Diasporas. *Migration and Social Changes*, Vol. 5. No. 1. 3-36.

TORKOS Katalin (2005): Két kultúra határán – cigány diplomások életútvizsgálata az ezredfordulón Magyarországon. Ph.D. értekezés Debrecen: Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar. http://hdl.handle.net/2437/79537 (Utolsó letöltés. 2015. 04.08.)

Vajda Róza (2005)"Integráció vagy etnopolitika? Stílusok és irányzatok a magyarországi roma politikában" In: NEMÉNYI Mária - SZALAI Júlia (szerk.): *Kisebbségek kisebbsége. A magyarországi romák politikai és emberi jogai.* Budapest: ÚJ MANDÁTUM.

Vidra Zsuzsanna-Kriza Borbála (2010): A többség fogságában – kisebbségek médiareprezentációja. In.: FEISCHMIDT Margit (szerk.): *Etnicitás Különbségteremtő Társadalom.*Budapest: GONDOLAT – MTA KISEBBSÉGKUTATÓ INTÉZET. 392-406.

ZSIGÓ Jenő (2008): Restaurált Társadalom. Rejtett diszkriminációs mechanizmusok. Budapest: *Magyarországi Roma Parlament Civil Szolgáltató Iroda*.

Szakács Ágnes

Tanulási motivációk a romák körében
Alsózsolcai esettanulmány

Előszó

Szakdolgozatom témája a romák oktatása és továbbtanulási motivációik, ezen belül pedig az integrált és szegregált oktatásban részesülő cigány tanulók tanuláshoz való hozzáállásának és a középfokú iskolai végzettség megszerzésére irányuló motivációik összehasonlítása. Választásom azért esett erre a témára, mert rendkívül fontos dolognak tartom a romák többségi társadalomhoz történő felzárkóztatását az oktatásban, mivel Magyarországon régóta tapasztalható jelenség, hogy a cigányság túlnyomó része marginális helyzetben él a többségi társadalomhoz képest.

A cigányság marginalizálódásának jelentős okai az alacsony iskolai végzettség és a munkaerőpiacról való kiszorulás. A két dolog szorosan összefügg egymással, hiszen megfelelő iskolai végzettség hiányában nagyon nehéz munkát találni és kitörni a mélyszegénységből, ezért a cigányság életkörülményeinek javításához elengedhetetlen, hogy megszerezzék azt az iskolai végzettséget, ami ma Magyarországon szükséges ahhoz, hogy elérjék az átlag életszínvonalat, vagy legalább megközelítsék azt.

Szintén régóta folyik a vita arról, hogy milyen eszközök lennének a leginkább célra vezetőek ahhoz, hogy ez megvalósulhasson. Ezen belül a leginkább megkérdőjelezett tényező az integráció és szegregáció kérdésköre.

I. Szakirodalmi összegzés

I.1. Az oktatási rendszer, mint a társadalmi egyenlőtlenségi rendszer újratermelésének eszköze

Pierre Bourdieu szerint az egyének, illetve egyének csoportjainak a társadalmi egyenlőtlenségek rendszerében elfoglalt helyét az határozza meg, hogy mennyi tőkével rendelkeznek. A tőkéket három csoportra osztja:

- materiális tőke (anyagi javak)
- társadalmi tőke (emberi kapcsolatok)
- kulturális tőke (azok a képességek, készségek és tudás, melyet alapvetően a családi szocializáció során szerzünk meg, és az iskolában bővíthetünk).

A különböző tőkefélék egymásra átkonvertálhatók, pl. a magas iskolai végzettség, mint kulturális tőke a munkaerőpiacon materiális tőkévé alakítható. (Bourdieu: 1986)

Bourdieu szerint (Bourdieu: 1978) bár az iskola fontos szerepet játszik a kulturális tőke megszerzésében, de a társadalmi egyenlőtlenségeket nem csökkenti, hanem konzerválja. Az oktatási rendszerben működik egy szelekciós folyamat (pl. középiskolai vagy egyetemi felvételik), melyen nagyobb valószínűséggel „buknak el" azok a diákok, akik alacsonyabb társadalmi rétegekből származnak, és az otthonról hozott társadalmi tőkéjük (melyet az iskolában gyarapíthatnának) kevesebb, mint a magasabb társadalmi rétegekből származóknak.

Az iskola látszólag csak iskolai („képességbeli", „készségbeli") követelményeket állít fel a diákokkal szemben, ám másfajta készségeket sajátít el egyik elit vagy középosztálybeli családban szocializálódó, mint egy alacsony társadalmi rétegből származó gyerek. Az iskolai követelmények pedig mindig a felsőbb osztályokhoz mérten állítják fel a mércét. Amelyik iskola nem így tesz, az „rangon alulinak" számít, így kerülnek a „rangon aluli" diákok alacsony presztízsű iskolákba. Tehát mindenfajta iskolai hierarchia a társadalmi hierarchiára vezethető vissza, és a társadalmi egyenlőtlenségek iskolai egyenlőtlenségekké válnak, ahogyan később ennek a fordítottja is igaz lesz, ilyen módon az iskola fontos eszköze a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődésének.

Bourdieu másik fontos megállapítása, hogy a különböző társadalmi osztályokból származó egyének különböző módon viszonyulnak az iskolához, illetve magához az oktatási rendszerhez. Az alacsonyabb társadalmi rétegekből származó egyének jóval nagyobb eséllyel rekesztik ki önmagukat az oktatásból. „Az a szubjektív remény, illetve reménytelenség, melynek hatására az egyén önmagát kirekeszti, azok feltételektől függ, amelyek saját kategóriájának az iskolai sikerre való objektív esélyét meghatározzák"- írja Bourdieu. (Bourdieu: 1978, 56) Az alacsonyabb osztályokban a szubjektív remény összefügg az általuk ismert csoportok objektív esélyeivel, tehát ha egy adott társadalmi csoporthoz tartozó egyén azt látja, hogy az ő csoportjának

jóval kisebb az esélye az iskolai sikerre, hajlamos lesz arra, hogy saját magát rekessze ki az oktatásból.

„Óriási társadalmi probléma, hogy a hazai oktatási rendszer jelenleg képtelen a strukturális gyökerű iskolázási esélyegyenlőtlenségek enyhítésére. (…) A mértékadó empirikus felvételek egyértelműen arra utalnak, hogy az oktatási rendszer felkészületlen az iskoláztatás szempontjából megkülönböztetetten kedvezőtlen társadalmi helyzet pedagógiai enyhítésére." – írja Gazsó Ferenc. (Gazsó, 2001, 643)

Ezek a megállapítások kétségkívül érintik a cigányságot, hiszen közülük nagyon sokan az alacsonyabb társadalmi rétegekhez tartoznak. Ha az oktatás nem hogy nem tudja legyőzni, de fel is erősíti a családból hozott hátrányokat, nem fogjuk tudni felzárkóztatni a romákat a többségi társadalomhoz iskolai végzettségük, ezáltal munkaerő-piaci esélyeik és megélhetésük szempontjából sem. Gazsó Ferenc szerint ahhoz, hogy az oktatási rendszer megfelelően tudja kezelni a hátrányos helyzetű tanulók iskoláztatását, arra lenne szükség, hogy maguk a pedagógiai intézmények aktívan és célszerűen reagálhassanak a makrotársadalmi problémákra, gyarapítani kellene az innováció erőforrásait, és alulról jövő kezdeményezésekre is szükség lenne, hogy a rendszer önfejlődése megfelelő támogatottság mellett végbemehessen. (Gazsó, 2001)

I.2. A romák iskolázottságában bekövetkezett változások az elmúlt évtizedekben

Kemény István szociológus kutatásaiból (Kemény 2004: 77-95.) kiderül, hogy a romák az iskolázottság terén több évtizedes lemaradással küzdenek a többségi társadalomhoz képest. Kemény 1971-ben, 1993-ban és 2003-ban kutatásokat végzett a magyarországi cigányság egészéről, beleértve társadalmi helyzetüket, anyanyelv-etnikai megoszlásukat, családszerkezetüket, foglalkoztatási és oktatási viszonyukat is. Ebből a 3 kutatásból írt egy összegzést A magyarországi cigányság 1971-2003 címmel, amiben jól látszik az, hogy milyen változások történtek a cigányság iskolázottságát illetően az említett időszakban. A kutatások összehasonlítása során szembetűnő a különbség a roma és a többségi társadalom iskolázottsága között. Bár a romák az évek során megpróbáltak alkalmazkodni és az iskolázottsági mutatóik is egyre javulnak, mégis azt lehet mondani, hogy nem tudják tartani a lépést a többségi társadalommal.

Már az 1971-es kutatás is kimutatta, hogy az 50 év feletti cigányok több mint 70 %-a soha, semmilyen iskolába nem járt. A két világháború között kötelezővé tették a 4 osztály elvégzését az általános iskolákban, ez valamelyest javított a romák iskolázottságán.

1971-ben a megkérdezettek 2/3-a 4 osztályt végzett. Emellett majdnem teljesen analfabéták voltak, a funkcionális analfabéták száma kiemelkedően magas volt. 1971-ben az ország cigány lakosainak közel 40%-a nem tudott írni, olvasni.

A 70-es években, a többségi társadalomban, a 8 osztályos végzettség vált általánossá, tehát ehhez képest szembetűnő a cigányság lemaradása. Ez az alacsony iskolázottság viszont akkoriban még nem jelentett nagy problémát, mivel a szocializmusban a nagy tömegű képzetlen munkaerőt még foglalkoztatni tudták, hiszen a nehéziparban szükség volt a fizikai munkásokra, ehhez pedig nem volt elengedhetetlen az általános iskolai végzettség sem.

A rendszerváltás után viszont megváltozott a helyzet, így 1993-ra a romák nagy számban váltak munkanélkülivé, a munkaerőpiacra való visszakerülésüket pedig nehezítette képzetlenségük. Az 1993-as kutatás alapján már a romák 80%-a elvégezte a 8 osztályt, de ekkorra már a foglalkoztatási piac megváltozott, még képzettebb munkaerőkre volt szükség, a munkaerőpiac túlnyomó részt már minimum szakiskolai végzettséget igényelt.

2003-ra már a romák is szép számmal voltak jelen a középiskolákban, ezen belül főképp a szakiskolákban, viszont a munkaerőpiac elvárásai ismét emelkedtek, egyre inkább elvárták az érettségi megszerzését is.

Összességében tehát elmondható, hogy a romák iskoláztatási mutatói az évtizedek alatt javultak, de ennek ellenére az évtizedek óta tartó próbálkozások a felzárkózásra csak részben sikeresek, mivel a többségi társadalom által diktált tempót nem sikerült felvenniük, így több évtizedes lemaradással próbálnak boldogulni a munkaerőpiacon.

A többségi társadalom is folyamatosan tesz kísérleteket arra, hogy segítsen csökkenteni a cigányok és nem cigányok iskolázottsága közötti szakadékot.

Harsányi Eszter és Radó Péter a *Cigány tanulók a magyar iskolákban* című írásukban a cigányság oktatási kudarcának okát próbálják feltárni (Harsányi, Radó:1997), hiszen a kialakult helyzeten csak úgy lehet javítani, ha előbb megértjük annak okát. Ez pedig nem vezethető vissza egyetlen problémára, a különböző problémák összefüggésben állnak egymással. A szerzők szerint a cigányság iskolai sikertelenségének legfőbb oka, hogy a

cigánygyerekek közül sokan másképp szocializálódnak –jó részük mélyszegénységben él, szüleik gyakran iskolázatlanok, munkanélküliek-, ebből kifolyólag más nevelést kapnak otthon, ezzel pedig a magyar iskolák nem tudnak megbirkózni, így ezek a gyerekek nem részesülnek megfelelő oktatásban.

Máig rendkívül vitatott kérdés, hogy mi is lenne a megfelelő módszer arra, hogy a cigányságot felzárkóztassák az oktatásban a többségi társadalomhoz. A legélesebb vita az integráció – szegregáció kérdése.

Az integrált oktatás hívei azt vallják, hogy a felzárkóztatás csak úgy lehet sikeres, ha a romák és a magyarok egy osztályba járnak, és egységes követelményeket állítanak feléjük.

A szegregált oktatás hívei szerint viszont a családi szocializációban szerzett hátrányokat nem lehet azzal leküzdeni, ha eltérő „képességű" gyerekeket egy osztályban próbálnak tanítani, hiszen halmozottan hátrányos helyzetű gyerekek másképp nevelkednek otthon, ezért nem mindig sikerül elsajátítaniuk azokat a képességeket, melyekre már szüksége van egy első osztályos tanulónak az iskolában. Ezeket a gyerekeket pedig társaiktól elkülönítve kell oktatni, mert nekik külön felzárkóztatásra is szükségük van egy speciális, eltérő tantervű osztályban.

I.3. Érvek és ellenérvek az integráció és a szegregáció mellett és ellen

Orbán Éva: Szegregáció-e a differenciált oktatás című írásában (Orbán: 2013) a szegregált oktatás mellett érvel, pontosabban felhívja a figyelmet arra, hogy a differenciált oktatás nem egyenlő a szegregációval. A differenciált oktatás nem jelent hátrányos megkülönböztetést, hiszen a gyengébb képességű diákoknak lehetővé teszi, hogy képességeiknek megfelelő tempóban tanulhassanak. Az eltérő tantervű osztályokba járó gyerekek valószínűleg nem állnák meg a helyüket egy normál tantervű osztályban, így még az általános iskolai végzettségre sem tehetnének szert.

A halmozottan hátrányos helyzetű gyerekek oktatásához speciális pedagógiai módszerekre van szükség, de a szerző szerint ezt a mai politika nem veszi figyelembe. Az integrált oktatás hátránya, hogy a lassabban haladó gyerekek miatt a jó képességű gyerekeket nem lehet megfelelő tempóban oktatni, és a hátrányos helyzetű tanulóknak pedig nincs elég sikerélményük.

Ezzel szemben Szalai Júlia bírálja az iskolai szegregációt, és az integrált oktatás előnyeit helyezi előtérbe. (Szalai: 2010)

A szerző szerint az iskolai szegregáció hozzájárul a mélyszegénységben élők gettósításához, növeli a marginalizációt. Azzal, hogy a társadalom peremére sodródott szülők gyerekeit szegregált környezetben oktatják, tovább erősödik az elkülönítés, a gyerekek pedig könnyen szüleik sorsára juthatnak, és felnőttként jóval nehezebben illeszkednek majd be a társadalomba. A csökkentett követelmények mellett nehezebben jutnak be a középiskolákba, így a munkaerőpiacról is kiszorulnak végzettség hiányában.

Emellett integrált osztályba járó cigánygyerekek jobban teljesítenek az iskolában, mint a szegregált osztályokba járó társaik.

Az ebben a két műben felsoroltak nagyjából jól átfogják azokat az érveket és ellenérveket, melyekkel a leggyakrabban előhozakodnak az integráció vagy a szegregáció mellett, vagy épp ellene.

I.4. A szegregáció kialakítása az általános iskolákban

Az iskolai szegregálódás okaival, kialakulásával több szerző is foglalkozott már, többek között Kézdi Gábor és Kertesi Gábor (Kézdi, Kertesi 2004: 34-62.), valamint Berényi Eszter, Berkovits Balázs és Erőss Gábor (Berényi, Berkovits, Erőss: 2008). A két műben hasonló okoknak tulajdonítják a szegregáció létrejöttét:

- A szegregáció nem feltétlenül egy adott intézmény tudatos intézkedése, hiszen vannak iskolák, melyek – a szerzők szavaival élve - maguktól „elcigányosodnak", azaz a roma tanulók kerülnek többsége, vagy épp 100%-ban roma iskolák alakulnak ki. Az olyan környékekhez közeli iskolák, ahol sok roma él, jó eséllyel válnak cigány iskolává. A cigány tanulók növekedésével a nem cigány tanulókat a szülők előítéleteik révén inkább más iskolába íratják, így a szabad iskolaválasztás is rásegít a szegregáció kialakulására.
- A leggyakoribb a fejlesztő osztályok által véghezvitt szegregáció. Ezekbe a speciális, kis létszámú osztályokba a nevelési tanácsadók által sajátos nevelési igényűnek tartott gyerekeket irányítják.Ez nem feltétlenül etnikai alapú szegregáció, hiszen egy nem roma gyerek is lehet halmozottan hátrányos helyzetű, gyengébb képességű vagy problémás. A roma gyerekek azonban nagyobb eséllyel kerülnek ilyen osztályba, mert a cigányok körében jóval gyakoribb a mélyszegénység és az ebből fakadó hátrányok.
- Szegregáció létrejöhet még különböző tagozatos osztályok szervezése által is. A tagozatos osztályok esetében lehetőség nyílik a

képességfelmérésre, ami egy normál tagozatos általános iskolai osztályban jogellenesnek minősül. Mivel a szociális hátrányok, melyek a romák körében gyakran fennállnak, sok esetben képességbeli lemaradásokhoz is vezetnek, ezért a roma gyerekek jóval kisebb eséllyel kerülnek be pl. egy nyelvi vagy egy matematikai tagozatos osztályba, így nekik marad a normál osztály.

I.5. Cigányok a középfokú iskolákban

Liskó Ilona: Cigány tanulók a középfokú iskolákban című írásában (Liskó: 2002) a romák középfokú intézményekbe való bekerülésének esélyeiről és az ottani helyzetükről olvashatunk.

A statisztikai adatok alapján kijelenthető, hogy a roma gyerekek oktatásban való részvétele a 90-es években nőtt, egyre többen tanulnak tovább közülük középfokú intézményben, és a középiskolai oktatást támogató roma szülők aránya is nőtt, legfőképp a szakiskolákra vonatkozóan. A középfokú oktatásban részt vevő cigány tanulók túlnyomó részt szakiskolákban tanulnak, az érettségit is adó képzésekben kevesebben vesznek részt közülük.

Emellett az iskolai szegregáció nemcsak az általános iskolákban, hanem a középiskolák esetében is jelen van. A szakképző iskolák egy részében nagymértékben megnő a roma tanulók aránya, és ezek az iskolák általában kevés anyagi forrással rendelkeznek, valamint a pedagógusok létszáma és képzettsége sem mindig megfelelő. A szakiskolákban megjelenik a szakmák szerinti szegregáció is: a cigány tanulókat nagyobb eséllyel veszik fel az alacsonyabb presztízsű szakmákra (pl. mezőgazdaság, építőipar), mint a magasabb presztízsű szakmákra (pl. kereskedelem, vendéglátás).

Mindemellett még mindig nagy számmal végződnek kudarccal a cigányok középiskolai próbálkozásai, vagyis a roma tanulók közül sokan beiratkoztak egy középfokú intézménybe, de idő előtt kimaradnak az iskolából, és nem fejezik be azt, magas a lemorzsolódás aránya.

Papp Z Attilától a Szakiskolai mindennapok és lemorzsolódásban részletesebben olvashatunk (Papp: 2008) erről a problémáról. A kutatás a Dél-Dunántúli, Észak-Magyarországi és Észak-Alföldi régiókat, valamint Budapestet, ezen belül 186 iskolát érintett.

Mindkét tanulmányból az derül ki, hogy szakképző iskolákba beiratkozó roma tanulók jelentős része még 9-10. osztályban lemorzsolódik, és minél magasabb évfolyamot nézünk, annál kisebb a roma diákok aránya, tehát a lemorzsolódás folyamatos, és aránya kétszer akkora, mint a nem roma

tanulók esetében. A két tanulmány családi és iskolai okokat különít el, melyek szerepet játszanak a roma tanulók szakiskolai lemorzsolódásában:

A leggyakoribb családi okok:

- a motiváció hiánya
  Sok mélyszegénységben élő, hátrányos helyzetű cigány családban a tanulás és az iskolai végzettség nem számít akkora értéknek, ezért a szülők nem motiválják gyerekeiket a tanulásra.
- a pozitív minták hiánya
  A cigánygyerekek gyakran azt látják otthon, hogy szüleik alacsonyabb iskolai végzettséggel is viszonylag jól elboldogulnak, ezért nem látják értelmét a tanulásnak. Persze a „jól elboldogulás" elég relatív, hiszen nem mindenkinek ugyanaz számít jónak. Lehet, hogy a többségi társadalom tagjai úgy gondolják egy cigány családról, hogy nem jól élnek, de attól még az adott cigány család nem feltétlenül gondolja ugyanezt magáról.
- korai szexuális érés
  Főleg a lányok körében gyakori, hogy terhesség miatt maradnak ki az iskolából. A korai szexuális érés és az eltérő hagyományok révén a cigányok közül sokan hamarabb, tizenéves korban alapítanak családot, ezért nem fejezik be az iskolát.
- költségek
  Előfordul, hogy a szülők nem tudják állni a gyerek továbbtanulásának költségeit, pl. a buszbérletet, és ezért hagyják abba idő előtt az iskolát.

A leggyakoribb iskolai okok:

- magasabb követelmények
  Gyakran előfordul, hogy az általános iskolákban alacsony követelmények elé állítják a roma gyerekeket, ezért amikor bekerülnek egy középiskolába, nem tudnak helyt állni a magasabb követelmények miatt.
- személyes törődés hiánya
  Az általános iskolákban személyesen is többet foglalkoznak a gyerekekkel, míg a középiskolákban ez nem mindig van így. Az odafigyelés hiánya miatt pedig kevésbé lesznek motiváltak a tanulásra a roma gyerekek.
- felkészületlen pedagógusok
  A roma gyerekeket oktató középiskolai tanárok egy része nincs megfelelően felkészülve a halmozottan hátrányos helyzetű gyerekek tanítására, akik másfajta oktatási módszereket és több odafigyelést igényelnének.

- előítéletek, nehéz beilleszkedés
  Főleg az integrált osztályokban szembesülhetnek a romák a velük kapcsolatos előítéletekkel, valamint egy új társaságba beilleszkedni sem mindig könnyű nekik.

A cigány tanulók lemorzsolódásának mértékét az iskolai etnikai összetétele is befolyásolhatja. Azokban az iskolákban illetve osztályokban, ahová kevés cigánygyerek jár, nagyobb a romák lemorzsolódásának aránya. Ezzel szemben ahol sok a roma tanuló, ott kevesebben morzsolódnak le közülük.

Ennek lehetséges oka, hogy ahol sok a roma tanuló, ott gyakran alacsonyabbak a követelmények. Ezen kívül kevésbé érezhetik elutasítónak a környezetet, mint egy túlnyomó részt nem romákat oktató iskolában, valamint a sok roma gyereket oktató iskolákban nagyobb eséllyel alkalmaznak hátrányos helyzetű tanulók oktatására specializálódott tanárokat.

A Papp Z Attila kutatásában megkérdezett iskolai vezetők szerint az iskolai problémákat leginkább a tanulókkal (hiányzás, tanuláshoz való hozzáállás, magatartás), és nem a tanárok felkészületlenségével kapcsolatos gondok alkotják, és elsősorban a tanulót és szűkebb társadalmi környezetét tartják a lemorzsolódás okának, de mélyebb, oktatásszerkezeti okokat is említenek, melyet az intézményi környezet csak tovább erősít. Nem tagadják az iskolai tényezők lemorzsolódásban játszott szerepét, de a családi okokat erősebb tényezőnek vélik.

I.6. Tanulási motiváció a hátrányos helyzetűek körében

Magyarországon eddig kevés tanulmány született a családi háttér és a tanulási motiváció összefüggéseiről, ám számos kutatási eredmény utal arra, hogy a tanulási motivációnak a képességek fejlődésében és az iskolai eredményességben meghatározó szerepe van.

Fejes József Balázs és Józsa Krisztián a hátrányos helyzetű tanulók tanulási motivációiról készítettek kutatást. (Fejes, Józsa: 2005) Motívumok alatt a személyiség azon összetevőit értik, melyek viselkedésünk során viszonyítási pontként funkcionálnak, és amelyek alapján tudatos vagy tudattalan döntést hozunk egy viselkedés, cselekvés megkezdéséről, annak folytatásáról, vagy mindezek ellenkezőjéről. Tanulási motívumok alatt azokat a motívumokat értik, melyek az iskolai tanuláshoz kapcsolódnak, ennél fogva az iskolai tanulás eredményességében meghatározó szerepük van.

A szerzők szerint a motívumok és képességek kölcsönösen segítik egymás fejlődését, így a tanulási motívumok hiánya fejletlen készségeket

eredményezhetnek. A tanulási motívumok tudatos kialakítása viszont hozzájárulhat a készségek és képességek fejlesztéséhez, illetve új készségek elsajátításához.

A tanulmány a családi háttér és a tanulási motiváció összefüggéseit vizsgálja. A hátrányos helyzet fogalmát pedagógiai szempontból közelítik meg: ebben az esetben a hátrányos helyzet olyan gazdasági, kulturális és társadalmi körülményeket jelöl, melyek kedvezőtlen helyzetet eredményeznek az iskolai előrehaladás szempontjából a többséghez képest. A szerzők a hátrányos helyzeten belül három alkategóriát hoztak létre:

- anyagi,
- érzelmi,
- nyelvi szempontból hátrányos helyzet.

A romák aránya a hátrányos helyzet mindhárom kategóriájában meglehetősen magas. A kutatás során gyűjtött adatokat a szerzők e három kategória alapján elemezték.

Az anyagilag hátrányos helyzetű gyermekeknél nem mutatkozott jelentős eltérés anyagilag nem hátrányos helyzetű társaikhoz képest a tanulási motivációt illetően. A szerzők úgy vélik, ennek az az oka, hogy ezek a gyerekek is tisztában vannak a tanulás hasznával, és környezetük sem feltétlenül közömbös a tanulási teljesítmény iránt.

Az érzelmileg hátrányos helyzetű tanulók esetében viszont jóval gyengébb tanulási motivációt állapítottak meg, mint az érzelmileg nem hátrányos helyzetűek esetében. Ezt az elismerésvágy fejletlenségével és az érzelmi biztonság hiányával magyarázták, „mivel az elismerés csak akkor ösztönöz, ha az elismerő és az elismert kapcsolata jó, ha az elismerő, illetve véleménye fontos a tanuló számára". (Fejes, Józsa: 2005, 195) Az érzelmi biztonság hiánya az, ami a leginkább gyengíti a tanulási motivációt – ha egy gyerek nem ápol szoros kapcsolatot a szüleivel, illetve úgy érzi, szülei nem foglalkoznak vele, nem lesz motivált arra, hogy jól teljesítsen az iskolában, mivel ez a teljesítmény vagy nem foglalkoztatja a szülőket, vagy az érzelmi kötődés gyengesége miatt magát a gyereket nem foglalkoztatja, hogy szülei elismerjék teljesítményét.

A nyelvi hátrány az anyagi hátrányhoz hasonlóan nem mutatott jelentős hatást a tanulással kapcsolatos motivációkra.

II. Statisztikai adatok másodelemzése

Az alábbi térképen azon 18-24 éves fiatalok régiós szintű arányát láthatjuk, akik 2014-ben nem vettek részt az oktatásban:

1. ÁBRA: Korai iskolaelhagyók százalékos aránya
NUTS2-es régiók szerinti lebontásban, Európában

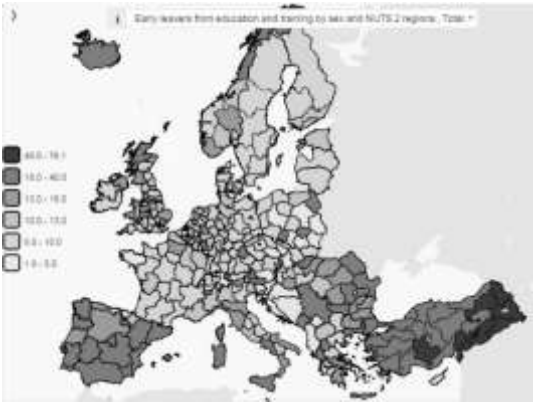

FORRÁS: EuroGeographics, ec.europa.eu/eurostat

A térképen jól látható, hogy Magyarországon egyetlen olyan régió van, amely látványosan elmaradott ilyen téren a nyugat-európai átlaghoz képest: az Észak-Magyarországi régió, ahol a 18-24 éves korosztályban azok aránya, akik nem vesznek részt az oktatásban, 18-40% között mozog.

Ennek egyik lehetséges oka, hogy Magyarországon az Észak-Magyarországi régióban a legmagasabb a romák aránya. Ebben a régióban, főleg az aprófalvas térségekben sok szegregátumot is találhatunk.

Azt, hogy a romák magas aránya közrejátszik abban, hogy az Észak-Magyarországi régió rosszul szerepelt az európai statisztikában a korai iskolaelhagyók arányát tekintve, alátámasztani látszik a European Values Study 2008-as magyarországi adatbázisának SPSS adatelemző szoftver segítségével végzett adatelemzésem.

Hozzá kell tennem, hogy annak megállapítása, hogy a válaszadó roma származású-e, mindig problémás a kérdőíves adatfelvétel esetében.

A szociológiában két fő szempont alapján döntenek erről: az egyik a belső, a másik a külső kategorizáció. Belső kategorizáció esetében a válaszadó mondja meg, hogy önmagát roma származásúnak vallja-e, külső kategorizáció esetében pedig azt vesszük figyelembe, hogy a külvilág az adott személyt románnak tartja-e. Ez a kérdőív a külső kategorizációt használta, azaz a kérdezőbiztost kérdezték meg arról, hogy a válaszadót roma származásúnak véli-e. A statisztika alapján szignifikáns összefüggés áll fenn a roma származás és az alacsony iskolai végzettség között.

1. TÁBLÁZAT

		iskolai végzettség						
		Kevesebb, mint 8 általános	**8 általános**	**Szakiskola**	**Szakközépiskola vagy gimnázium**	**Technikum**	**Főiskola**	**Egyetem**
Roma	**igen**	5,3%	15,8%	52,6%	23,7%	2,6%		
	nem		1,7%	14,5%	58,1%	6,4%	19,2%	,1%

FORRÁS: European Values Study, saját szerk.

Az 1. táblázat azt mutatja, hogy a romák aránya a felsőoktatásban nem érte el a mérhető szintet, míg a nem romák aránya azok körében nem volt mérhető, akik a 8 általános iskolai végzettséget sem szerezték meg. A táblázatban jól látható, hogy a három legalacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők esetében a romák aránya kiemelkedően magas a nem romákéhoz képest. Az adatbázisban szereplő romák 52,6%-a szakiskolai végzettséggel rendelkezett, az ennél alacsonyabb végzettség esetükben 21,1%, míg a nem romáknál mindössze 1,7%.

2. TÁBLÁZAT

Minimum érettségit szerző romák és nem romák

	érettségi		
	Érettséginél alacsonyabb végzettség	Minimum érettségi	Total
Roma igen	73,7%	26,3%	100,0%
nem	16,3%	83,7%	100,0%

FORRÁS: European Values Study, saját szerk.

A minimum érettségivel rendelkezőket tekintve jól látható a majdhogynem fordított arány: a nem romák 83,7%-ának van érettségije, vagy annál magasabb iskolai végzettsége, míg a romák esetében ez mindössze 26,3%. Ez megerősíti Kemény István kutatási eredményeit, miszerint a romák lemaradása óriási az iskolai végzettség tekintetében a nem romákéhoz képest.

A következő lépésben megnéztem a romák régiók szerinti eloszlását Magyarországon.

3. TÁBLÁZAT

		Roma	
		igen	nem
Régiók	Közép-Magyarországi régió	12,3%	25,1%
	Közép-Dunántúli régió	7,0%	13,9%
	Nyugat-Dunántúli régió	3,5%	11,0%
	Dél-Dunántúli régió	17,5%	8,9%
	Észak-Magyarországi régió	29,8%	14,5%
	Észak-Alföldi régió	21,1%	12,2%
	Dél-Alföldi régió	8,8%	14,6%
Total		100,0%	100,0%

FORRÁS: European Values Study, saját szerk.

Jól látható, hogy a romák az Észak-Magyarországi régióban vannak a legmagasabb számban jelen, ezt követi az Észak-Alföldi és a Dél-Dunántúli régió. Az Európai Unió statisztikájában ez a három megye szerepelt a legrosszabbul a korai iskolaelhagyókat tekintve. A statisztikai adatok tehát alátámasztják a szakirodalmi összegzésben összefoglaltakat, illetve azt is, hogy azokban a régiókban a legmagasabb az iskolát korán elhagyók aránya, ahol a romák aránya is a legmagasabb.

II.1. Fogalmak konceptualizálása

Szakdolgozatom két kulcsfogalomra épül: integráció és szegregáció.

Integrált oktatás: integrált oktatás alatt a továbbiakban a roma tanulók normál tantervű, nem romákkal egy osztályban történő oktatását értem.

Szegregált oktatás: szegregált oktatás alatt a továbbiakban az Orbán Éva által differenciált oktatásként említett jelenséget értem, azaz a gyengébb képességűnek ítélt gyermekek oktatásban történő elkülönítését és

képességeiknek megfelelő oktatását (ami általában lassabb tanulási tempót és csökkentett követelményeket jelent).

Integrált életkörülmények: a romák integrált életkörülményei alatt azt értem, hogy nem romák által is lakott, átlag infrastruktúrával ellátott területen élnek.

Szegregált életkörülmények: a romák szegregált életkörülményei alatt azt értem, hogy csak romák által lakott, infrastrukturálisan elmaradott területen, cigánytelepen élnek.

Motiváció és tanulási motiváció: e két fogalmat abban az értelemben kívánom használni, ahogy Fejes József Balázs és Józsa Krisztián: a motívumok a személyiség azon összetevői, melyek viselkedésünk során viszonyítási pontként funkcionálnak, és amelyek alapján tudatos vagy tudattalan döntést hozunk egy viselkedés, cselekvés megkezdéséről, annak folytatásáról, vagy mindezek ellenkezőjéről. A tanulási motívumok pedig a motívumok olyan motívumok, melyek az iskolai tanuláshoz kapcsolódnak, ennél fogva az iskolai tanulás eredményességében meghatározó szerepük van.

II.2. Hipotézis

Hipotézisem szerint a romák tanulási motiváltsága összefügg életkörülményeikkel és családi hátterükkel, és integrált illetve szegregált oktatásban való részvételükkel. A tanulási motivációkra pozitív hatással van, ha a szülők legalább szakiskolai végzettséggel és/vagy munkahellyel rendelkeznek, ha a család integrált környezetben él, és a gyermek integrált oktatásban részesül.

II.2. A kutatás célja és módszerei

II. 2.1. A kutatás célja

A kutatás célja, hogy választ kapjunk arra, hogy mik legfontosabb tényezők az alsózsolcai roma fiatalok tanuláshoz való hozzáállásában és továbbtanulásra való motiváltságukban, valamint mennyiben befolyásolja ezt családi hátterük és az, hogy az általános iskolában integrált vagy szegregált oktatásban vettek-e részt.

II.2.2 Az esettanumányról

Szakdolgozatom elkészítéséhez egy úgynevezett kvalitatív módszert, az esettanulmányt használtam, mely egy sajátos, jól elkülöníthető eset mélyebb és hosszabb ideig történő tanulmányozására is alkalmas. Az oktatásszociológiában gyakran alkalmazott módszer, ezért döntöttem úgy, hogy a romák oktatásának, ezen belül is az integráció és szegregáció kérdéskörének tanulmányozására megfelelő lesz.

„Sokan mélyebb összefüggések feltárására folytattak esettanulmányokat, kis mintán, iskolai terepen, gyakran diagnosztizáló, esetleg fejlesztő szándékkal. Ezekben a kutatásokban a magyarázat idiografikus modellje jelent meg, a kutatók egy adott cselekedet (jelenség) mögött rejlő sokféle, esetleg teljesen egyedi tényezők feltárása, leírása révén próbáltak magyarázathoz jutni." – írja Golnhofer Erzsébet. (Golnhofer, 2001, 15)

Az esettanulmányok legfőbb célja tehát nem a reprezentativitás elérése, hanem a vizsgálat tárgyáról (az egyedi, sajátos esetről) egy komplex kép elnyerése. Egyedi eset alatt én egy település, Alsózsolca esetét értem, melyet egy későbbi fejezetben ismertetni fogok.

Gyakran jellemző az esettanulmányokra, hogy hosszabb időszakra terjed ki. Dolgozatom alapja egy longitudinális vizsgálat, tehát több időpontban (2013, 2014 és 2016) kerestem fel ugyanazokat a személyeket. Erről bővebben „A kutatás folyamata" című fejezetben írok.

Az esettanulmány tehát mélyebben tanulmányoz egy-egy esetet, mint a kvantitatív kutatási módszerek. Hátránya azonban ezekkel szemben, hogy statisztikai adatelemzésre nem ad lehetőséget, és a reprezentativitás sem oldható meg ugyanolyan mértékben. Az esettanulmányok készítése viszont hasznos lehet a kvantitatív eljárások szempontjából is, hiszen több esettanulmány elkészítése ugyanabban a témában mélyebb betekintést enged az egyes esetekbe, illetve lehetőséget ad arra, hogy a lehetséges egyediségekre és kivételekre felhívja a figyelmet és magyarázattal szolgáljon azokra. Több esettanulmány készítése és összevetése növeli a reprezentativitás mértékét és a statisztikai adatelemzésre is lehetőséget ad, és az így létrejött statisztikák pontosabbak lehetnek, több ismeret lehet mögöttük. Megbízhatóbban tárhatóak fel azok a sajátosságok, melyek közösek egy adott jelenségben.

Bár dolgozatom egyetlen településen élő roma fiatalok eseteire koncentrál, könnyen összevethető a korábban készült, hasonló témájú esettanulmányokkal.

Az esettanulmány elkészítésével interjús és kérdőíves módszereket használtam, valamint a terepen tanulmányoztam az eseteket. A megkérdezettek között voltak integrált és szegregált osztályba járó diákok, valamint az ő szüleik és osztályfőnökeik.

II.2.3. Mintavételi eljárás

Golnhofer Erzsébet (Golnhofer, 2001) három fő mintavételi eljárást említ, melyek a leginkább alkalmazhatóak esettanulmány készítésekor: kvótás mintavételi eljárás, hólabda mintavételi eljárás, valamint az átlagtól eltérő esetek kiválasztásának módszere.

Én a kvótás mintavételt alkalmaztam, mivel ezt csoportok tanulmányozásakor célravezető alkalmazni, mert a csoportok tagjai kategóriákba sorolhatók. Ebben az esetben adott a két kategória: integrált osztályban tanuló romák, és szegregált osztályban tanuló romák. A kvótás mintavételi eljárás lényege, hogy a mintába minden kategóriából arányosan kerüljenek be valakik.

Mindkét osztály létszáma 18 fő volt. Mivel én csak a romákat vizsgáltam, az integrált kategóriába csak a cigány tanulók kerültek be ebből az osztályból, ami 8 főt jelentett. A szegregált osztályban viszont 4 magántanuló is volt, illetve 2 olyan tanuló, akik miután betöltötték a 16. életévüket, már nem voltak tankötelesek, ezért nem is jártak iskolába, tehát itt 12 fő maradt. A mintába mindkét kategóriából a csoport fele, így az integrált osztályból 4, a szegregált osztályból 6 fő került be.

A mintába bekerült összes diáknak felkerestem a szüleit is, hogy teljesebb képet kaphassak családi hátterükről.

II.3. A kutatás helyszínének bemutatása

II.3.1. Alsózsolca iskolái

A kutatás helyszíne Alsózsolca, egy Miskolctól kb. 10 kilométerre fekvő település, ami 2007-ben elnyerte a városi rangot. A település lélekszáma kb. 6000 fő, ebből csaknem 2000 főt számlál a roma közösség.

Alsózsolcán 3 iskola van:

- 1-es számú, Herman Ottó Általános Iskola és Alapfokú Művészetoktatási Intézmény (1965 óta működik),
- 2-es számú, Benedek Elek Tagiskola (1976 óta működik),
- 3-as számú tagiskola (1988 óta működik).

A három iskola 2007 óta összevont vezetés alatt áll (közös igazgató), valamint a 3. sz. iskolát 2012-ben a 2-es iskolába integrálták, így külön intézményként már nem létezik, de oktatási tevékenysége nem szűnt meg, a 2-es iskola csökkentett követelményű B osztályainak tanulóit oktatják itt. Mivel a romák nagy számban a 2-es és a 3-as iskolákban vannak jelen, így a kutatás során erre a két iskolára fókuszáltam.

A 3-as iskola fennállása óta csak és kizárólag eltérő tantervű osztályokat indít, ide kerültek a sajátos nevelési igényűnek[1] minősített gyerekek. A 80-as évek elején a 2-es iskolában kisegítő csoportok indultak. 1988-ra oly mértékben megnőtt a speciális oktatást igénylő gyerekek létszáma, hogy önálló intézményként létrejöhetett a 3-as iskola.

Elenyésző kivétellel az ilyen típusú oktatást igénylő diákok romák voltak, így ez az intézmény a „cigány iskolaként" került a köztudatba, mindig szegregált osztályokat működtetett.

A 2-es iskola létrejöttét annak köszönheti, hogy az 1960-70-es években Alsózsolcán végbemenő ipari fejlődés következtében a lakosság száma hirtelen megnőtt, ezt a népességet pedig egyetlen iskola már nem tudta ellátni. Ekkor az 1-es és a 2-es iskola presztízse azonosnak számított.

Az utóbbi években Alsózsolcán drasztikusan megnőtt a cigánygyerekek létszáma, ezért a 2-es iskolában nagy mértékben, viszonylag gyors ütemben megnőtt a cigány tanulók aránya. A 3-as iskola csak azokat a roma tanulókat fogadta, akik papírral rendelkeztek a sajátos nevelési igényről, a többi cigány szülő pedig általában a 2-es iskolába íratta be gyermekét, mivel ez jóval közelebb van lakhelyükhöz, mint az 1-es iskola.

A 2-es iskola egykori igazgatója, Farkas Ferenc által írt 2006-os jubileumi évkönyvben (Farkas: 2006) a 2000/2001 - 2004/2005-ös tanévig található

[1] 2011. évi CXC. törvény 4. § 25.: „sajátos nevelési igényű gyermek, tanuló: az a különleges bánásmódot igénylő gyermek, tanuló, aki a szakértői bizottság szakértői véleménye alapján mozgásszervi, érzékszervi, értelmi vagy beszédfogyatékos, több fogyatékosság együttes előfordulása esetén halmozottan fogyatékos, autizmus spektrum zavarral vagy egyéb pszichés fejlődési zavarral (súlyos tanulási, figyelem- vagy magatartásszabályozási zavarral) küzd."

egy statisztikai adat a roma és a magyar tanulók arányának változásáról az intézményen belül:

2. ÁBRA: Romák és nem romák arányának változása a 2-es iskolában

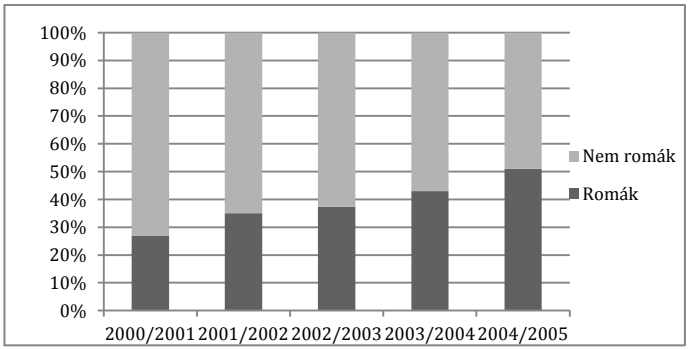

FORRÁS: Farkas:2006, saját szerk.

Ez a folyamat az ezt követő években is hasonlóan alakult, így ma már a tanulók kb. 90%-a a 2-es iskolában is roma származású. Mivel egyre több cigány tanulót írattak be az intézménybe, ezért ez az iskola a magyar szülők szemében egyre inkább vesztett a presztízséből, ezért egyre több magyar szülő döntött úgy, hogy az esetleges távolság ellenére is inkább az 1-es iskolába, vagy egy miskolci iskolába íratja be iskolakezdő gyermekét. Annak, hogy a 2-es iskolában ilyen hirtelen és ilyen mértékben megnőtt a romák aránya, és a normál tantervű osztályokba íratható cigánygyerekek nem egyenlően oszlottak el az 1-es és a 2-es iskola között, valószínűleg kényelmi oka van. A 2-es iskola jóval közelebb esik az alsózsolcai cigányság lakhelyéhez, mint az 1-es iskola. A cigányok arányának folyamatos növekedése pedig kiváltotta a fentebb említett reakciót a magyar szülőkből.

Alsózsolca 2-es iskolájának esete jó példa a Kézdi és Kertesi által említett jelenségre, amikor egy iskola nem tudatos intézkedések miatt válik szegregálttá, hanem a romák által lakott területekhez való közelségük és a magyar szülők előítéletei miatt.

Az 1-es iskola megmaradt a „nem romák iskolájának”, bár itt is vannak roma tanulók, de nem ilyen jelentős számban.

A kutatás kezdete a 2012/2013-as tanév volt, ekkor már csak a 7. és 8. osztályokban voltak magyar gyerekek a 2-es iskolában. Ezekben az osztályokban kb. fele-fele a romák és nem romák aránya.

II.3.2. Romák Alsózsolcán

Alsózsolcán két olyan településrész található, ahol nagy számban élnek cigányok. Az egyik a város végi cigánytelep, amit az alsózsolcaiak (a nem cigányok és a cigányok is) „cigánytanya", vagy csak „tanya" néven említenek, az itt előket pedig tanyasi cigányoknak hívják, így a továbbiakban én is ezt a megnevezést fogom használni. Ezen a településrészen élnek a legszegényebb roma családok.

3. ÁBRA: A cigányok által lakott területek
és az iskolák (számmal jelölve) Alsózsolcán

FORRÁS: googlemaps.com

A tanyasi cigányok szegregált környezetben élnek. Ez a településrész öt utcából áll, infrastrukturálisan gyengén ellátott, a legtöbb házban nincs vezetékes víz és gáz, némelyik utca nincs leaszfaltozva sem.

Cigányok által sűrűn lakott terület még a helyiek által „Diós"-nak nevezett városrész. Nem romák is élnek ezen a településrészen, az infrastruktúra is ugyanolyan, mint a település többi részén. Tehát az itt élő romák jóval integráltabb környezetben élnek, általában jobb anyagi helyzetben vannak tanyasiakhoz képest, és gyakran élesen el is határolják

magukat tőlük. A nem cigányok és a cigányok szemében is magasabb presztízsűnek számít egy diósi cigány, mint egy tanyasi.

II.3.3. A lakóhelyi és az iskolai szegregáció kapcsolata

A 2012/2013-as tanévben általam vizsgált osztályok a 2-es iskola normál tantervű, integrált 8. A osztálya, és a 3-as iskola eltérő tantervű, szegregált 8. B osztálya. Az A osztályba egyetlen tanyasi cigánygyerek sem járt, a B osztályba járó gyerekek fele viszont tanyasi volt.

Az integrált osztályokba általában a diósi cigányok kerülnek be, a tanyasiak legtöbbje pedig szegregált oktatásban részesül. Ez alapján kijelenthető, hogy jó eséllyel (legalábbis jóval nagyobb eséllyel, mint a tanyasiak) az integrált környezetben élő cigányok integrált osztályba, a szegregált környezetben élő cigányok pedig szegregált osztályba kerülnek. Tehát a lakóhelyi szegregáció megerősítést nyer az oktatásban is.

A mai körülmények között ez már nem így van révén, hogy a 2-es iskola is elcigányosodott, így integrált osztályokról az alsóbb évfolyamokon már ott sem beszélhetünk. A különbség az, hogy a 2-es iskola normál tantervű osztályokat indít. A diósi cigányok viszont nagyobb eséllyel vehetnek részt a normál tantervű oktatásban, mint a tanyasiak.

Ez persze nem az iskolák döntése, hiszen csak a nevelési tanácsadók nyilváníthatnak egy gyereket sajátos nevelési igényűnek, a csökkentett követelményű szegregált osztályokba pedig csak az kerül, akinek papírja van róla, hogy ide kell kerülnie.

A lakóhelyi és az iskolai szegregáció kapcsolata a gyermekkori, családi szocializációból fakadhat. Egy mélyszegénységben, ingerszegény környezetben nevelkedő, tanyasi cigánygyerek kevesebb eséllyel lesz megfelelően iskolaérett, mire kötelezően be kell íratni az iskolába, mint a jobb hátterű társai, ezért a tanyasiak körében jóval többen kapnak papírt a sajátos nevelési igényről.

Alsózsolca példája ebben az esetben Bourdieu megállapítását támasztja alá, miszerint az iskolai rendszer továbbadja és megerősíti a családból hozott hátrányokat, a társadalmi rétegek közti különbséget.

II.4. Az integrált és a szegregált osztály bemutatása

A 2-es iskolában, a 8. A. osztályban a 2012/2013-as tanévben 18 fő volt az osztálylétszám, ebből 8 fő volt roma származású. Tanyasi cigány nincs köztük, tehát mindannyian integrált körülmények közt nevelkedtek fel.

A 3-as iskola 8. B. osztályában szintén 18 fő az osztálylétszám, de ebből 4 gyerek magántanuló. Mivel ez egy szegregált osztály, mind a 18 tanuló cigány származású. Az itt tanuló diákok fele, azaz 9 gyerek a tanyában lakik, tehát nem csak az oktatásban, hanem a mindennapi életben is szegregált körülmények között él.

Az A osztályban az évismétlők száma 5, kivétel nélkül roma származásúak. Közülük 3 olyan diák van, aki már nem tanköteles korú, azaz betöltötte a 16. életévét.

A B. osztályban ilyen szempontból sokkal rosszabb a helyzet, mindössze 4 tanuló nem ismételt egyszer sem évet. 8 tanuló a 2012/2013-as tanévben töltötte be a 16. életévét.

4. ÁBRA: Évismétlők az integrált és a szegregált osztályban

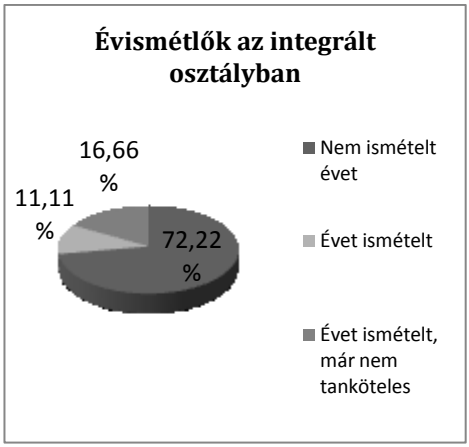

FORRÁS: kutatás, saját szerk.

Ez azt mutatja, hogy bár a szegregált osztályban jóval alacsonyabbak a követelmények, a tanulók jelentős része még ezeknek sem tud maximálisan megfelelni. Az iskolai szegregációt rengeteg támadás éri amiatt, hogy alacsonyabb követelményeket állít fel a romákkal szemben, de jobban belegondolva, egy olyan diák, akinek a csökkentett követelmények ellenére is egyszer, vagy akár többször is évet kell ismételnie, nem valószínű, hogy egy normál tantervű osztályban, normál követelmények mellett képes lenne elvégezni a 8 osztályt.

Mint már említettem, az A és a B osztályban tanuló roma gyerekek között a családi háttér tekintetében is mutatkoznak különbségek, a szegregált osztályba a szegényebb családok gyerekei járnak. Az iskolai végzettséget tekintve az A osztályos tanulók szülei minimum 8 osztályt végeztek, többeknek szakmai végzettségük is van. A B osztályos tanulók szülei közül sokan még az általános iskolát sem végezték el.

A két osztályban a tanár-diák viszony is eltérő. A szegregált osztályban sokkal nagyobb a tanárok tekintélye, a gyerekek szót fogadnak nekik, hallgatnak rájuk, míg az A osztályban súlyos problémák vannak a fegyelemmel, ami ott jártamkor, az interjúk elkészítésekor is tapasztalható, megfigyelhető volt. A gyerekek többszöri, hangos felszólítás ellenére sem akartak a tanárra figyelni. A B osztályban ilyen problémát nem tapasztaltam. Ebben a B osztály osztályfőnöke is megerősített, aki mindkét osztályban tanít. Elmondása szerint a szegregált osztályban közel sincsenek akkora gondok a

fegyelmezéssel, mint az integrált osztályban, ez pedig nem csak a 8. osztályokban jellemző, hanem összességében is fennálló különbség az integrált és a szegregált osztályok között.

Az integrált osztályokban – több tanár elmondása alapján – nem csak a roma tanulók magaviselete a problémás, hanem a nem romáké is. Mivel a romák az integrált osztályokban is egyre nagyobb arányban vannak jelen, sok osztályban már többen vannak, mint a nem romák, ezekben az osztályokban ők lettek a többség, a nem romák gyakran hozzájuk alkalmazkodnak, az ő mintáikat követik, ők válnak dominánssá. Ám ez még nem magyarázat arra, hogy a szegregált osztályokban miért jobb a gyerekek magatartása, miért nincs velük ennyi probléma, hiszen ezekben az osztályokban kizárólag roma gyerekek tanulnak.

Véleményem szerint a tanár-diák viszonyban mutatkozó eltérések a két osztályban annak tudhatóak be, hogy a 3-as iskola mindig is cigánygyerekekkel foglalkozott és az ott tanító tanárok erre specializálódtak, míg a 2-es iskolában a cigánygyerekek ilyen nagyszámú jelenléte új keletű probléma, ezért a tanárok nehezebben boldogulnak velük. Az évtizedek óta itt tanító tanárok nehezebbek idomulnak a másképp szocializált, esetenként mélyszegénységben élő cigánygyerekekhez, míg a 3-as iskola tanárai gyógypedagógiai végzettséggel is rendelkeznek, és már pályájuk kezdetén is foglalkoztak roma tanulókkal.

Összességében véve tehát a 2 osztályban az etnikai összetételt, a családi és anyagi hátteret, az életkort és a magaviseletet tekintve is felfedezhetők a különbségek.

II.5. A kutatás menete

Ebben a fejezetben ismertetem a longitudinális vizsgálat szakaszait, melyek elemzésére egy későbbi fejezetben térek vissza.

II.5.1. A kutatás első szakasza: 2013

A 2012/2013-as tanévben kezdtem a vizsgálatot, akkor 8. osztályos tanulók körében, mivel a középiskolára való felkészülés már az általános iskola 8. osztályában megkezdődik, és fontos szerepet is kap. Ekkor strukturált interjúkat készítettem a 2-es iskola integrált A osztályában a roma tanulók körében, illetve a 3-as iskola szegregált B osztályában. A kérdések többek között tanuláshoz való viszonyukra és továbbtanulási terveikre, valamint arra irányultak, hogy mennyire tartják fontosnak a továbbtanulást,

milyen iskolában szeretnének (ha szeretnének) továbbtanulni, és milyen mértékű támogatást kapnak családjuktól és tanáraiktól továbbtanulási terveiket illetően.

Emellett strukturált interjút készítettem mindkét osztály osztályfőnökével, akik napi kapcsolatban állnak ezekkel a gyerekekkel, így rálátással lehetnek problémáikra. Az interjú során legfőképpen arra voltam kíváncsi, hogy látnak-e különbséget a roma és nem roma diákok tanuláshoz való hozzáállásában és továbbtanulási céljaikban (mindkét osztályfőnök tanított az integrált és a szegregált osztályban is), milyen tényezők befolyásolják a diákok továbbtanulási kedvét, illetve hogy a szülők milyen mértékben követik nyomon és támogatják gyermekeik tanulmányi előmenetelét, valamit hogy az adott iskolából kikerülő gyermekek hogyan teljesítenek a középiskolákban. A diákokkal általános iskolájuk közreműködésével vettem fel a kapcsolatot.

II.5.2. A kutatás második szakasza: 2014

Egy évvel később, a 2013/2014-es tanévben ismét felkerestem a tanulókat, hogy megnézzem, egy év távlatában terveikhez képest hova jutottak, milyen iskolába nyertek felvételt (illetve nyertek-e felvételt), hogyan érzik ott magukat, és mennyire fontos számukra, hogy sikerüljön befejezniük az adott iskolát, és változtak-e valami hatására a középiskolával kapcsolatos érzéseik.

A gyerekekkel és szüleikkel is strukturált interjúkat készítettem. Lényegesnek tartottam megszólaltatni a szülőket is, hiszen a családi háttér nem elhanyagolható tényező, a szülők hozzáállása az élet minden területén befolyásolhatja a gyerekeket, így a tanulással kapcsolatos attitűdjeiket is.

A szülőkhöz intézett kérdések főképp arra irányultak, hogy milyen iskolai végzettséggel rendelkeznek, illetve mi a legmagasabb iskolai végzettség a családban, milyen mértékben követik nyomon gyermekeik tanulmányi előmenetelét, valamint mennyire fontos számukra, hogy gyermekeik megszerezzék a középfokú végzettséget, és miért. Ezek alapján következtetni lehet arra, hogy a családból nyernek-e némi motivációt a gyerekek arra, hogy tanuljanak.

Ezen szempontok alapján összehasonlítottam az integrált és a szegregált osztályban tanuló roma gyerekek tanuláshoz való viszonyát, valamint hogy mutatkoznak-e abban különbségek, hogy mi mindent sikerült megvalósítaniuk 1 évvel korábbi terveikből, változtak-e azóta az

elképzeléseik, és ha igen, minek hatására. A kutatás ezen fázisában a helyi családsegítő szolgálaton keresztül vettem fel a kapcsolatot a gyerekekkel és szüleikkel.

II.5.3. A kutatás harmadik szakasza: 2016

A 2015/2016-os tanévben eljött az az idő, amikor a szakiskolában tanuló diákok befejezik (vagy be kellene fejezniük) tanulmányaikat, az érettségit is adó képzésben részt vevők pedig normál haladás mellett egy évre vannak az érettségitől. Ebben a kutatási szakaszban ismét a helyi családsegítő szolgálat közvetítésével kerültem kapcsolatba a kutatás alanyaival.

Mivel két év telt el az előző vizsgálati szakasz óta, már komplexebb képet kaphatunk arról, hogy ezek a tanulók hogyan teljesítenek a középfokú iskolákban. Ebben a vizsgálati szakaszban megnézem, hogy kik azok, akik normál tempóban, évismétlés nélkül haladnak a középfokú végzettség megszerzése felé, illetve kik azok, akik évismétlésre kényszerültek, vagy idő előtt otthagyták az iskolát.

A szülőket ismét felkeresem, és megnézem, változott-e valamit a helyzetük (munka, magasabb iskolai végzettség megszerzése, stb.), hiszen a 2014-es vizsgálat alkalmával sok volt a munkanélküli szülő, de voltak olyanok is, akik esti iskolában kezdtek el továbbtanulni. Elsősorban azokra a tényezőkre voltam kíváncsi, melyek az adott diákokat motiválják arra, vagy éppen visszatartják attól, hogy befejezzék a középiskolát, illetve hogy vonható-e valami párhuzam az egykori integrált és szegregált osztály tanulói között ennek tekintetében.

II.6. A kutatás eredményei

II.6.1. Az osztályfőnökök véleménye

Az A és a B osztály osztályfőnökei egymáshoz hasonló véleménnyel voltak a roma tanulók továbbtanulási hajlandóságát és tanuláshoz való viszonyát illetően.

A cigányok körében még mindig elég magas azoknak az aránya, akik nem fejezik be a 8 osztályt sem. Azon évismétlők közül, akik 16 éves korukra még nem jutottak el a 8. osztályig, betöltve a 16. életévüket sokan rögtön ott is hagyják az iskolát. Jellemző a nem megfelelő magatartás, antiszociális viselkedés miatti magántanulóvá nyilvánítás is. A magántanulók kb. fele meg

sem jelenik az osztályozó vizsgákon, így esélyt sem adnak maguknak még az általános iskola elvégzésére sem.

A továbbtanulók között általában minden évben az iskola típusának megválasztásában is jelentős különbségek mutatkoznak. A nem romák szeretnék megszerezni az érettségit, ezután pedig jelentős részük főiskolára vagy egyetemre is akar jelentkezni, a romák többsége viszont megelégszik a szakmát adó szakmunkásképzővel. A romák között is egyre több olyan gyerek van, aki szakközépiskolába jelentkezik, azonban kevesen nyernek felvételt, illetve végzik el az ilyen típusú iskolát.

Az általános iskolában szegregált osztályban tanuló diákok általában a középiskolákban is szegreált osztályokba kerülnek. Az általános iskolában integrált osztályban tanulók esetében viszont ez változó. A jobban teljesítő, szorgalmas diákok a középiskolákban is integrált osztályokban tanulnak, de akadnak olyanok is, akik szegregált osztályban / intézményben folytatják tanulmányaikat.

Itt szót kell ejtenem a 3-as iskolában működő Dr. Ámbédkar Gimnázium és Speciális Szakképző Iskoláról. Az osztályfőnökök arról számoltak be, hogy a roma tanulók közül az általános iskola befejezése után sokan itt kötnek ki, függetlenül attól, hogy integrált vagy szegregált osztályba jártak azelőtt. Az intézmény a gyengébb képességű tanulók számára nagyobb lehetőséget biztosít a végzettség megszerzésére, mint egy átlagos középfokú intézmény. Az alsózsolcai cigányok közül sokan nagyobb kedvvel, szívesebben járnak ide, mint egy másik település középfokú iskolájába, egyrészt mert utazás híján időt és pénzt spórolnak meg, másrészt mert ismerős közegben vannak.

A többségi társadalom körében ennek az intézménynek a megítélése nem mindig pozitív, és sokan kétségbe vonják, hogy az érettségi bizonyítványt megszerezhetik az itt tanuló romák, mert csökkentett követelmények mellett nekik is az egységes, normál tantervre épülő érettségi feladatsort kell majd megírniuk.

A gimnáziumi képzés mellett az Ámbédkar indít még felzárkózató képzéseket az olyan felnőtt romák számára, akik nem szerezték meg az általános iskolai végzettséget, de minimum 6 osztályt elvégeztek. Ezek a képzések általában sikeresek.

A tanárok szerint a roma szülők nem támogatják elég hatékonyan gyermekeiket a továbbtanulásban, és nagyobb odafigyelésre lenne szükség ezekben a családokban. Gyermekeik iskolai előmenetelét is kevésbé követik

nyomon, kiváltképp a felső tagozatban csökken az érdeklődés, középiskolában pedig még ennél is kevésbé figyelik a gyermekeik tanulmányi eredményit.

Az alacsonyabb iskolai végzettségű szülők körében kétféle hozzáállás létezik:

- egy részük ösztönzi a gyermekeit, hogy szakiskolában tanuljon tovább, és ezáltal a jövőben jobb élete lehessen, mint nekik,
- másik részük negatívabban áll a továbbtanuláshoz, mondván, hogy „én is megvagyok a 8 általánossal, elég lesz az neked is".

A pozitívabb hozzáállású roma szülők közül is sokan csak a szakiskolai végzettséget tűzik ki célul gyerekeiknek, mert lényegesnek tartják, hogy a gyerek minél hamarabb végezzen, és a szakiskolai képzés rövidebb ideig tart.

A gyerekek szemében a családi minta nagy befolyásoló tényező a tanuláshoz való hozzáállás tekintetében. Gyakran a nem roma gyerekek mást látnak otthon, mint a roma gyerekek, teljesen más értékek szerint élnek. Némelyik roma családban az iskolázottság sokkal kisebb értéknek számít, főleg azokban az esetekben, ahol a szülők is iskolázatlanok.

A tanárok az anyagi helyzetnek nem tulajdonítanak ekkora jelentőséget.

A nagyon szegény családokból származó diákok is szívesen mennek középiskolába, és ma már számos ösztöndíj vehető igénybe, így aki akar, az anyagi helyzettől függetlenül is tanulhat. Az osztályfőnökök tehát megerősítik Fejes és Józsa kutatási eredményeit, miszerint az anyagilag hátrányos helyzet nem feltétlenül hat negatívan a diákok tanulási motivációira.

A középfokú iskolába felvételt nyerő cigány tanulók nagy része sajnos idő előtt abbahagyja tanulmányait, így nem szereznek szakmát. Gyakori a lányok körében a terhesség miatti kimaradás. Mások egyszerűen megunják a bejárást, és mikor már nem tankötelesek, otthagyják az iskolát. Az is előfordul, hogy fegyelmezetlen magatartás miatt eltanácsolják őket. Tehát az, hogy bekerülnek a középiskolákba, még nem garancia arra, hogy sikerül 8 általánosnál magasabb iskolai végzettségre szert tenniük.

II.6.2. Esetek az integrált osztályból

1.

2013-ban Fanni[2] 16 éves, az integrált osztály egyik legidősebb tanulója, már kétszer ismételt évet. Édesanyja általános iskolai végzettséggel rendelkezik, apja kőműves. Rendszeres munkája egyiküknek sincs, segélyekből élnek, illetve az apa időnként feketén dolgozik, alkalmi munkákat vállal. 3 testvére van, 2 idősebb nála (fiúk), egyiküknek szintúgy van szakmája.

A 2013-as interjú során Fanni elmondja, hogy a Szentpáli István Kereskedelmi és Vendéglátói Szakközépiskola és Szakiskola pincér szakára, szakiskolai képzésre jelentkezett. Szülei támogatják továbbtanulási terveit, de nem igazán követik nyomon tanulmányi eredményeit. Elmondása szerint tanárai nem sokat foglalkoztak azzal, hogy segítsenek megfelelő iskolát találni számára. Bár szeretne tovább tanulni, hozzáteszi, hogy ha nem veszik fel a középiskolába, akkor majd „bulizik és éli az életét" (megteheti, mert 16 évesen már nem tanköteles).

2014-ben még jár iskolába – ugyan felvették a Szentpáliba, de fél év után otthagyta, és átiratkozott az Ámbédkarba, a helyi szegregált középiskolába. Ezt azzal indokolja, hogy nem jött ki jól a tanárokkal. Fanni anyja viszont azt mondja, nagy szerepet játszott ebben az, hogy gyakran nehézséget okozott számukra a bérlet kifizetése. Fanni jobban érezte magát az általános iskolában – ezt többször is megemlíteni – mert ott a tanárokat és az osztálytársait is jobban kedvelte, és még nem szokta meg az új közeget.

2016-ban viszont már nem jár iskolába, összesen 10 osztályt sikerült elvégeznie. Arra a kérdésre, hogy miért hagyta ott az iskolát, a következőképpen felel:

„Már szeptembertől nem járok. Anyu beteg lett, augusztusban műtötték, úgyhogy itthon maradtam őt ápolni, azért nem járok" – majd kis szünet után, mintegy mellékesen hozzáteszi - *„… meg amúgy is terhes vagyok".*

Fanni szerint nem valószínű, hogy később hasznát venné annak, amit az iskolában tanulhatott volna, vagy túl nagy hátránya adódhatna abból, hogy nem fejezte be a középiskolát. Édesanyja is hasonlóan vélekedik erről, bár azt mondja, azért jó lett volna, ha legalább egy szakmát szerez a lánya. Elmondja

[2] Interjúalanyaim nevét adataik védelmének és a vizsgálat névtelenségének érdekében dolgozatomban megváltoztattam.

azt is, hogy asztmás, és a betegsége miatt nem tud azzal foglalkozni, hogyan teljesítenek gyermekei az iskolában – bár azért fontosnak tartja az iskolát.

Véleményem szerint ez mind Fanni, mind az anyja részéről csak mentegetőzés. Fanni az anyja betegségére hivatkozott, amikor arról kérdeztem, miért hagyta ott az iskolát, azonban munkanélküli édesapja és 3 testvére mellett nem ő lett volna az egyetlen, aki ápolhatja az édesanyát. Ami pedig őt illeti, az, hogy asztmás, nem kizáró oka annak, hogy tanulásra ösztönözze gyermekeit. A látottak és hallottak alapján úgy vélem, hogy a valódi indok az, hogy sem Fanni, sem a szülei nem tekintik értéknek a tanulást, illetve nem látják hasznát annak.

2.

2013-ban Annabella 14 éves, az iskolában jól teljesít, egyszer sem ismételt évet. Édesapjának és édesanyjának is van szakmája, előbbi burkoló, utóbbi gépkezelő. Állandó munkahelyük azonban nincs, az apa alkalmi munkákat vállal, az anya közmunkát. Bellának két testvére van, az idősebbik (lány) már szerzett szakmát.

Annabella érettségit is adó képzést jelölt meg első helyen, a Ferenczibe szeretne menni pedagógia szakra. Elmondja, hogy fontos számára a tanulás és a továbbtanulás is, a szülei is támogatják ebben, illetve a tanárok is segítőkészek, ha bármi kérdése vagy problémája van a továbbtanulással kapcsolatban.

A 2014-es felméréskor Bella elmondja, hogy ugyan nem vették fel a Ferenczibe, hanem a Szemerébe jár, és fogtechnikusnak tanul (ez is érettségit adó képzés, a felvételi során második helyen jelölte meg), de nagyon szereti a középiskolát, a tanárok rendesek, az osztályfőnöke szintúgy, az osztálytársait is kedveli, akik között romák és nem romák is vannak, tehát tanulmányait integrált osztályban folytatta a középiskolában is. Bella továbbra is fontosnak tartja az iskolát, és szeretné megszerezni az érettségit, hogy a későbbiekben könnyebben találhasson munkát.

Édesanyja elmondja, hogy gyermekei iskoláztatása nem okoz számukra anyagi gondot, rendszeresen jár szülői értekezletekre, és folyamatosan ellenőrzi gyermekei osztályzatait is. A legalacsonyabb iskolai végzettség, amit a gyerekeitől elvár, az a szakma megszerzése, de Annabella ambíciói már ekkor is továbbmutattak ennél.

2016-ban Bella 11. osztályos, egy éve van hátra az érettségiig. Osztályzatai nagyon jók, a legtöbb tantárgyból 5-ös. Kisérettségit is írt már, az is 5-öt lett.Édesanyja elmondja, hogy Bella álma az, hogy főiskolára mehessen:

„Annabella egyébként főiskolára készül, ha az anyagiak megengedik… mert ott a szakmára, nyári gyakorlatra 150 ezer forintot kéne kifizetnünk. Ezt nem tudjuk miből kifizetni… de ő nagyon szeretne."

Ez valóban így van. Ahhoz is szükséges lenne a nyári gyakorlat, hogy a fogtechnikusi szakmát az érettségi mellett megszerezze, de fizetni kell azért, hogy valahol gyakornokként fogadják.

Bella azonban szeretné középiskolás barátai példáját követni, mert az osztályban hozzá közel állók tervezik a főiskolára való jelentkezést, és úgy érzi, tanulmányi eredményeit tekintve ő is megállná ott a helyét.

3.

Erika 2013-ban, a kutatás első fázisában 13 éves. Édesapjának két szakmája is van – lakatos és hegesztő –, édesanyjának szintúgy – kosárfonó és kertész. Az apa dolgozik, állandó munkahelye van: egy műanyaggyárban gépkezelő. Az anya GYES-en van. Három gyerek van a családban, Erika a legidősebb.

Erika a Kós Károly Építőipari Szakközépiskolába készül, informatika szakra. Szülei támogatják továbbtanulási terveit, és ragaszkodnak hozzá, hogy érettségit is adó képzésre jelentkezzen, bár ő legszívesebben vendéglátói szakmára jelentkezne. Elmondása szerint tanárai nem segítenek neki az iskolaválasztásban – de aztán hozzáteszi: *„bár biztos segítenének meg javasolnának valamit, ha kérdezném."*

2014-ben Erika már a Kós tanulója, integrált osztályba jár. Örülhetne, hiszen arra a helyre vették fel, amit a jelentkezéskor elsőnek jelölt, azonban mégsem a tervei szerint alakultak a dolgok:

„Tévedésből járok egyébként ide… azt hittem, hogy informatika szakra jelentkeztem, de ez földmérő térinformatika. De már mindegy…"

Elmondja, hogy csak az érettségiig marad ebben az iskolában, mert utána mindenképpen szeretne vendéglátói vagy kereskedelmi szakra járni. Ezt édesanyja is megemlíti:

„Tudom én, hogy a lányom vendéglátóit vagy kereskedelmit szeretne végezni. De először legyen meg az érettségije! Utána tanulhatja azt is, ha még mindig akarja."

Erikának annyi a problémája az iskolával, hogy szerinte az általános iskolához képest elég magasak a követelmények, a tanárok is sokkal szigorúbbak, és hiányoznak az általános iskolás barátai.

Édesapja munkahelye közel esik az iskolához, így ő jár szülői értekezletekre, ő tartja a kapcsolatot az iskolával.

2016-ban a lány 11. osztályos, évismétlés nélkül halad az érettségi felé. A gondja az, hogy nem igazán érdekli, és nem is tetszik neki a földmérő térinformatika szak. Az érettségit azonban mindenképp szeretné megszerezni, aztán majd meglátja, hogy belekezd-e egy másik szakmába, ami jobban érdekli.

Édesanyja ismét kihangsúlyozza, hogy a minimum iskolai végzettség, amit gyermekeitől elvár, az az érettségi. Neki csak szakiskolai végzettsége van, és szeretné, ha a gyerekei többre vinnék, mint ő.

4.

Gabriella 14 éves 2013-ban. Édesapja iskolai végzettsége 8 általános, édesanyja már nem él. Nevelőanyjának kereskedelmi szakmája van. A család egy kis boltot üzemeltet a tanyában, bár ők a Diósban laknak.

Gabi a MIOK-ba jelentkezett, első helyen egy érettségit is adó képzést, a többi helyen szakiskolai képzéseket jelölt be. Szülei támogatják továbbtanulási terveit, tanárait is segítőkésznek véli. Ő maga is pozitívan nyilatkozik a tanulásról és a továbbtanulásról:

„A mai világban fontos a tanulás, mert tanulás nélkül nem lehet elhelyezkedni. Apuéknak is fontos, mert nem szeretnék, ha olyan lennék, mint ők.”

Itt (ahogy Erika esetében is) megjelenik a tanárok által említett pozitív szülői motiváció – amikor a szülők egy jobb élet reményében ösztönzik a gyermekeiket a tanulásra.

2014-ben Gabriella a MIOK-ban tanul, irodai asszisztens szakon, érettségit is adó képzésen. Elmondja, hogy három szakot jelölt meg a felvételi során, mindhármat ebben az iskolában, és a barátnői beszélték rá, hogy ezt a szakot jelölje meg első helyen. Tetszik neki az iskola, egy dolgot azonban sérelmez:

„Jó a suli, de egy nagy gond van… a barátnőim, akik szakmára járnak, ők kapnak ösztöndíjat, én meg hiába tanulok jól, nem kapok egy fillért sem!”

A 2016-ban, a kutatás harmadik fázisában Gabi már szakiskolai képzésre jár, ugyanebben az iskolában, kereskedelmi szakon. A váltás oka a

már 2014-ben is említett ösztöndíj volt. A lány elmondja, hogy így jobb neki, mert ez a pénz sokat segít neki abban, hogy be tudja fejezni az iskolát, mert a szüleinek így nem kell annyit költeniük rá.

A család anyagi helyzetét illetően ugyanis bekövetkezett egy nagy változás: boltjuk már nem üzemel, édesapjának nincs állandó munkahelye, csak alkalmi munkákat vállal. Nevelőanyja feketén dolgozik egy helyi kocsmában pultosként. Kereskedelmi végzettségét hasznosítani tudja – előbb egy saját bolt üzemeltetése során, majd alkalmazottként -, így véleményem szerint az ösztöndíj mellett ez is motiválhatta Gabriellát arra, hogy szakot váltson, és ő is ezt a szakmát tanulja ki.

Az elmúlt két évben a nevelőanya is járt iskolába – gyermek-és ifjúságvédelmi képzésen vett részt a munkaügyi központon keresztül. A képzést helyben, Alsózsolcán tartották. A képzést hasznosnak találták, mivel Alsózsolcán működik egy nevelőintézet, és abban reménykedtek, hogy itt el tud majd helyezkedni. Elmondásuk szerint ez azért lett volna jó, mert kisgyerekeik is vannak, ami miatt nem tudnának olyan munkát vállalni, amihez ingázniuk kellene. A nevelőotthonban azonban nem hirdettek meg állást azóta, hogy a nevelőanya elvégezte ezt a képzést.

Gabi tanulási motiváltságára viszont mindenképp jó hatással lehet, hogy azt látja, nevelőanyja is fontosnak tartja a szakiskolai végzettséget, és felnőttként is hajlandó visszaülni az iskolapadba.

II.6.3. Esetek a szegregált osztályból

5.

2013-ban Patrícia 15 éves, egyszer már évet kellett ismételnie. Nyolcan élnek egy háztartásban a helyi cigánytelepen, egy komfort nélküli lakásban. Patrícia a Bőcsi Szakiskolába jelentkezett. Édesapja betanított ács, édesanyja nem fejezte be az általános iskolát, csak 7 osztályt végzett. Az anya GYES-en van, az apa alkalmi munkákat vállal. A legmagasabb iskolai végzettség a családban Patrícia bátyjáé (11 osztály), de ő is otthagyta az iskolát. Patrícia állítása szerint szüleinek és neki is nagyon fontos, hogy továbbtanuljon és szakmát szerezzen.

2014-ben Patrícia még mindig általános iskolai tanuló, ugyanis ismét évet kellett ismételnie – ami árulkodó jele annak, hogy annyira mégsem lehet fontos neki a tanulás és a továbbtanulás, ha még 8. osztályban is megbukott. Ekkor ismét a Bőcsi Szakiskolába jelentkezett. Patrícia anyja elmondja, hogy

középiskolás gyerekei iskoláztatása anyagi gondokat okoz a családnak, nehezen tudják kifizetni a bérletet és az osztálypénzt. A nagyobb gyerekek (fiúk) így inkább otthagyják az iskolát, és elmennek az apjukkal dolgozni, amikor adódik valami alkalmi munka. Az édesanya nem tudja nyomon követni gyermekei tanulmányi előmenetelét, mivel a családban 4 iskolás korú és 2 óvodás korú gyerek van: *„Sok a kisgyerek a családban, nekem velük kell lenni, nem jut időm másra."*

2016-ra Patríciának sikerült befejeznie az általános iskolát, és felvételt nyernie a Bőcsi Szakiskolába, kereskedelmi szakra. 10. osztályos, középiskolás tanulmányai során eddig nem ismételt évet.

A család elmondja, hogy az elmúlt két évben az apa egy ideig a BOSCH-ban dolgozott, de konfliktusa volt a főnökével, és *„félt, hogy megveri",* ezért inkább otthagyta az állását.

Patrícia és az édesanyja is nagyon pozitívan nyilatkozik az iskoláról, állításuk szerint nagyon fontosnak tartják a középiskola elvégzését. Az anyja azt állítja, hogy ismeri a gyerekei tanárait és rendszeresen eljár szülői értekezletre is.

A családsegítő szolgálat munkatársával folytatott beszélgetésem és saját szubjektív benyomásaim alapján azonban ezt cáfolnám. A családsegítő elmondja, hogy Patrícia édesanyja még az általános iskoláskorú gyermekeinek tanárait sem ismeri, nem hogy a középiskolás korú gyermekeinek tanárait, illetve nem tudja megmondani, hogy melyik gyermeke hányadik osztályba jár. Az iskoláztatási támogatás folyósítását már fél éve szüneteltetik, mert Patrícia alig jár iskolába, és rengeteg az igazolatlan hiányzása, mióta barátja van, szülei pedig nem szólnak ebbe bele. Azt Patrícia is elismeri, hogy barátjának egyáltalán nem fontos az iskola és a tanulás, és nem bánja, ha a lány miatta marad ki az iskolából.

6.

Vanessza 16 éves 2013-ban, már kétszer ismételt évet. Négy testvérével, szüleivel, illetve testvéreinek gyerekeivel egy háztartásban él, a cigánytelepen. Egyik szülő sem végezte el az általános iskolát, mindketten 7 osztályt fejeztek be, állandó munkahelye egyiküknek sincs. Vanessza a Szemere Bertalan Szakiskolába jelentkezett, kozmetikus szakra. Az iskolaválasztás során tanáraitól kapta a legtöbb segítséget, mert szülei nem igazán foglalkoztak ezzel a kérdéssel.

2014-ben Vanessza a helyi szegregált iskolába, az Ámbédkarba jár, mert nem sikerült felvételt nyernie a Szemerébe. 2016-ban már nem jár

iskolába, és elmondja, hogy még 9. osztályban otthagyta az iskolát, mert teherbe esett.

„9 osztályt elvégeztem. Azért hagytam ott, mert terhes lettem, és nem tudtam járni. Még kicsi a gyerek, most azért nem járok. Pedig járhatnék az Ámbédkarba, ha támogatna benne a család…"

Vanessza édesanyja időközben elvégezte a 8 általánost, egy felzárkóztató képzésen vett részt az Ámbédkarban. Elmondja, hogy azért iratkozott be az esti iskolába, mert ez 6 hónapig megélhetést biztosított számára: napi 300 forintot kapott. Munkája nincs, anyasági segélyen van (az anyasági segély 3 vagy több gyerek esetén vehető igénybe, és a legfiatalabb gyermek 8 éves koráig az anya otthon maradhat, és részesülhet ebben a segélyben). Legfiatalabb gyermeke azonban már elmúlt 8 éves.

„Ez úgy van igazából, hogy az unokámnak a gyámságát elvállaltam… A Vanessza gyerekének a gyámságát. Mert így kaphatom a segélyt még 8 évig."

Arra, hogy Vanessza folytassa tanulmányait – illetve, hogy családja támogassa ebben – csak akkor van esély, ha pénzt kap azért cserébe, hogy iskolába járjon.

7.

Anasztázia 2013-ban 14 éves, azon kevés tanulók egyike a szegregált osztályban, akinek egyszer sem kellett évet ismételnie. „Cigánytanyasi" családból származik, 12-en élnek egy háztartásban a komfort nélküli lakásban, édesanyjának 7, édesapjának 8 befejezett osztálya van, az apa időnként közmunkásként, az anya egyáltalán nem dolgozik.

Anasztázia szeretne továbbtanulni, a Szemere Bertalan Szakiskolába készül. Tanárai sokat segítenek neki az iskolaválasztásban, arra biztatják, hogy olyan szakot válasszon, ami érdekli is, egy olyan iskolában, ami megfelel képességeinek. Szülei is támogatják továbbtanulási terveit:

„Fontosnak tartják, hogy továbbtanuljak, mert azt szeretnék, hogy csak a tanulással foglalkozzak, hogy majd később is meg tudjak élni, mert jót akarnak nekem."

2014-ben így nyilatkozik Anasztázia édesanyja is:

„Fontos, hogy befejezzék a középiskolát, és ezt tudomásukra is hozom, folyamatosan küldöm őket iskolába. Azért, hogy tudjanak elhelyezkedni, ne legyenek munkanélküliek. Nekem és a férjemnek 8 osztályunk van, és mindketten munkanélküliek vagyunk."

Anasztázia felvételt nyert ugyan a Szemerébe, de szülei nem tudták finanszírozni annak költségét, hogy Miskolcon tanuljon, így pár hónap után az Ámbédkarban kellett, hogy folytassa tanulmányait. Anasztázia két idősebb bátyja szintén ebben az iskolában tanul, egyikük 11., a másik 12. osztályos. Édesanyja időközben befejezte az általános iskolát, ugyanolyan módon, ahogy Vanessza anyja is: az Ámbédkarban, esti iskolában, napi 300 forint fejében.

Anasztázia elmondja, hogy nem igazán szereti ezt az iskolát, aminek egyrészt az az oka, hogy ő nem ide szeretett volna járni, és képességei alapján tanulhatott volna a Szemerében is, másrészt pedig az általános iskolában jobban érezte magát.

2016-ban Anasztázia 11. osztályos a Dr. Ámbédkar Gimnáziumban, középiskolai tanulmányai során sem szorult évismétlésre. Nem teljesen érzi jól magát az iskolában, mivel itt nem tanul szakmát – pedig a Szemerében tanulhatott volna.

Állítása szerint neki is, és a környezetében mindenkinek fontos, hogy befejezze a középiskolát, de ekkor a lány már 6 hónapos terhes – amit meg sem említ, letagadni viszont nem tudja. Kérdésemre válaszolva elmondja, hogy 2016 júniusában fog gyermeket szülni, így a 12. osztályt már nem tudja elkezdeni. *„Egy gyerek mellett ezt nem lehet, iskolába járni. Lehet, hogy ha majd nagyobb lesz a gyerek, akkor majd folytatom, de nem tudom."*

8.

Krisztián 15 éves 2013-ban, késett egy évet, de nem ismételt évet. A cigánytelepen él szüleivel és négy fiatalabb testvérével. Egyik szülője sem fejezte be az általános iskolát, édesanyjának 6, édesapjának 7 osztálya van, egyikük sem dolgozik.

Krisztián nagyon lelkes a továbbtanulást illetően, elmondja, hogy szülei nagyon büszkék rá, hogy elvégzi az általános iskolát, már a ballagási bulit tervezik. Továbbtanulási terveit is támogatják. Tanárai és osztályfőnökei is biztatják, segítenek neki az iskolaválasztásban. Az Eötvös József Szakképző Iskolába jelentkezik, kőműves szakra.

„Eredetileg úgy volt, hogy a rendészetibe akartam jelentkezni, de a haverjaim lebeszéltek róla. Azt mondták, hogy én nem lehetek rendőr, mert nekem van tetoválásom. És akinek tetoválása van, az nem mehet rendőrnek. Utána mire kiderült, hogy mehettem volna, már leadtam a jelentkezést. Lehet a tanárt kellett volna kérdeznem először, nem őket."

2014-ben Krisztián az Eötvös József Szakképző iskolában egy integrált osztály tanulója, szeret iskolába járni, és tetszik neki a kőműves szak. Már azzal, hogy befejezte a 8 általánost, övé lett a legmagasabb iskolai végzettség a családjában. Szülei nagyon büszkék rá, és sikerein felbuzdulva ők is jelentkeztek a felzárkóztató képzésre, hogy megszerezzék az általános iskolai végzettséget, pedig édesanyja gyereket vár.

Krisztián elmondja, hogy először nehéznek érezte a középiskolás tananyagot – mivel az általános iskolában csökkentett követelmények mellett tanult, itt pedig normál tantervű osztályba jár – de végül rájött, hogy nem az itteni tananyag a nehéz, hanem az általános iskolai volt túl könnyű számára. Tanárai segítőkészek, jól kijön az osztályfőnökével is.

2016-ban Krisztián 11. osztályos, és ez évben szerzi meg a kőműves szakmát. Elmondja, hogy aki a leginkább motiválja erre, az az osztályfőnöke. Mindenben segít neki, és próbálja a szakma megszerzésére ösztönözni diákjait.

Krisztián édesanyja időközben elvégezte a 8 általánost, de továbbra sem dolgozik, mivel anyasági segélyen van, édesapja pedig elhunyt. Nevelőapja Németországban dolgozik (az ő iskolai végzettsége is 8 osztály), de épp leállás miatt itthon tartózkodik.

Krisztiánnak van barátnője, de egyelőre nem gondolkodnak a családalapításon, mivel a fiú előbb mindenképpen szeretné befejezni a középiskolát, hogy legyen egy szakma a kezében, és hogy el tudja majd tartani a leendő családját. Emellett kistestvéreinek is szeretne példát mutatni.

9-10.

Az utolsó két esetet egyben tárgyalom, mivel egy ikerpárról van szó. Roland és Gergő már 16 évesek 2013-ban, mindketten ismételtek évet általános iskolás tanulmányaik során. Az ikreknek három idősebb testvére van, de egyikük sem lakik már otthon. Ketten közülük nem fejezték be a középiskolát, a legidősebb nővér viszont egy felsőfokú szakképzést is elvégzett, szakmája pedagógiai asszisztens. A szülőknek általános iskolai végzettségük van, mindketten közmunkásként dolgoznak. A Diósban laknak, viszont egy olyan utcában, ahol egy családot leszámítva már csak romák élnek.

Roland és Gergő nagyon lelkesek a továbbtanulást illetően:

„Nagyon fontos a számomra az iskolai végzettség, mert ha el akarok állni dolgozni, akkor ne azt gondolják rólam, hogy ez a 8 általánost végző fickó ez nem kell ide. Szóval a megélhetés szempontjából is fontos, a saját érdekemben” –

mondja Roland. *„Fontos az iskola, mert a jövőmről van szó, és tanulnom kell, hogy később majd meg tudjak élni."* – mondja Gergő.

Mindketten elmondják, hogy szüleiknek is fontos, hogy folytassák az iskolát – bár már nem tankötelesek –, és tanáraik is biztatják őket, segítenek nekik az iskolaválasztásban. Roland már ekkor is nagyon céltudatos:

„Javasolnak a tanárok is, hogy milyen iskolák vannak, hova lenne érdemes jelentkeznünk. Mindig mondják, hogy fontos, hogy a képességünknek megfelelő iskolába menjünk. Javasoltak sokat, volt, amit elfogadtam, de volt, amit egyáltalán nem tartottam megfelelőnek."

Gergő szakiskolai képzéseket jelölt meg, Roland viszont érettségit is szeretne tenni. Nagyon szeret rajzolni, így grafika szakra menne leginkább.

Egy év múlva, 2014-ben mindkét fiú a Gábor Áron Szakközépiskola diákja, Roland grafika, Gergő környezet-és vízgazdálkodás szakon tanul. Mindketten integrált osztályba járnak. Gergő eredetileg a Debreceni Márton Szakképző Iskolába nyert felvételt, de szülei nem szerették volna, hogy ott tanuljon: *„Perecesre jelentkeztem, csak amikor tesómat apa beíratta a Gábor Áronba, megkérdezte az igazgatót, hogy felvennének-e engemet is. A szüleim nem szerették volna, hogy Perecesre járjak, mert két testvérem is oda járt, és nincs jó tapasztalatuk az iskoláról."*

Gergő elmondja, hogy kb. egy hónapig nehéznek találta a középiskolás tananyagot, mert az általános iskolához – és az eltérő tantervhez – képest itt sokkal többet kell tanulni. Az iskola biztosított számára korrepetálást, így sikerült behoznia a hátrányát. Elmondja, hogy nem akar felnőtt korában segélyből élni, ezért mindenképp el szeretné végezni a középiskolát.

Roland szeret iskolába járni, és nagyon örül annak, hogy felvették a grafika szakra. Már azt is tudja, hogy miután befejezte az iskolát, egy nyomdában vagy a rendőrségnél szeretne elhelyezkedni grafikusként. Neki nem volt szüksége korrepetálásra, de ő is nagyon erősnek érzi a középiskolai követelményeket: *„Nagyon sokat kell tanulni, van, amikor hajnalig is tanulok, mert sokat adnak fel házit. Az általános túl könnyű volt, ott keveset kellett tanulnom, ezért kell sokat pótolnom. Az elején nagyon nehéz volt, de már jó, a tanárok is rendesek meg segítőkészek."*

2016-ra elég sok változás történt a család életében. Az édesapa több tanfolyamot is elvégzett (erdészeti fakitermelő, gépkezelő), de nem dolgozik, mivel büntetés végrehajtás alatt áll, börtönben van. Ennek okait azonban nem kívánják részletezni. Az édesanya 70%-os rokkant, de mivel nincs bedolgozva elegendő éve, ezért önkormányzati segélyen élnek.

Gergő már nem tanul, és nem lakik otthon. 10 osztályt sikerült befejeznie, de barátnője – aki nem más, mint az első eset alanya, Fanni – terhes lett, így Gergő otthagyta az iskolát, és elment dolgozni, hogy el tudja tartani a családját. Jelenleg a Boschban dolgozik, és az elmúlt években teljesen megváltozott az iskolához való hozzáállása – nem gondolja, hogy érdemes iskolába járni, és nem tervezi, hogy később folytatja tanulmányait. Édesanyja Fannit okolja emiatt, és neheztel is rá, amiért a fia miatta nem tudta megszerezni a középfokú végzettséget. Elmondja azt is, hogy 9. osztályban azért írták át a Gábor Áron Szakközépiskolába, mert úgy gondolták, Perecesen könnyen rossz társaságba keveredhet, és nagyobb eséllyel marad ki az iskolából, ha viszont Rolival egy iskolába jár, ikertestvére jó hatással lehet rá, mert ő nagyon szorgalmas.

Roli még mindig tanul, 11. osztályos, nem ismételt évet a középiskolában. Időközben a Gábor Áron Szakközépiskola megszűnt, így a Fazola Henrik Szakközépiskolába jár, képzőművészet (rajz) szakra. Ezt az iskolát még jobban szereti, mint az előzőt:

„Ebben az iskolában úgy érzem, fontos vagyok a tanároknak. Még az igazgató is büszke rám! Sok a kiállításom, és versenyeket is nyerek."

Az érettségi az a minimum iskolai végzettség, amit édesanyja szerint Rolandnak meg kell szereznie, ám ő ennél többre is vágyik: *„Roli Nyíregyházára a főiskolára fog jelentkezni, amiben én támogatom, ahogy bírom. Nagyon szeret rajzolni, ott meg van rajz szak is a főiskolán. Ha szeretne menni, én nem leszek az, aki az útjába áll, és büszke leszek rá."*

II.6.4. Közös vonások a középiskolában jól teljesítő roma tanulók eseteiben

Roland, Krisztián, Gabriella, Erika és Annabella azok, akik 2016-ban még járnak iskolába, és nagy valószínűséggel el is végzik majd a középiskolát (a szakiskolába járók 2016-ban, az érettségire készülők 2017-ben). Anasztázia és Patrícia ugyan még tanulnak, de a körülményeket tekintve jó eséllyel idő előtt elhagyják az iskolát (Anasztázia terhessége miatt, Patrícia pedig azért, mert párkapcsolata miatt egyre inkább érdektelenné válik a tanulással és az iskolával kapcsolatban – ahol eddig sem a legjobban teljesített).

A középiskolában sikerrel teljesítő diákok esetében közös pont, hogy mindnyájuk mögött ott áll egy személy, aki motiválja őket és hatással van

rájuk, vagy egy olyan külső/ belső körülmény, ami a középiskola elvégzésére ösztönzi őket.

Gabriella esetében úgy vélem, a kapott ösztöndíj az, ami a leginkább motiváló erővel bír. Szakot is váltott annak érdekében, hogy megkaphassa ezt az ösztöndíjat. A szakváltás másik oka az lehet, hogy nevelőanyja példáján keresztül láthatja, hogy kereskedelmi végzettséggel viszonylag jól el tud boldogulni, munkahelye is van – még ha nem is bejelentett. Az ösztöndíj, mint külső motiváló körülmény mellett tehát Gabriella életében van egy személy is, aki hozzá közel áll, és jó példát mutat neki.

Roland esetében a belső motiváció a legerősebb, hiszen a rajzolásban rátalált valamire, amiben tehetséges, és amit szeret is csinálni. Már az általános iskola utolsó évében is tudta, hogy ezzel szeretne foglalkozni. Egyik testvére egy felsőfokú szakképzést is elvégzett, és édesanyja is ösztönzi a tanulásra. Ikertestvére azonban ugyanilyen családi háttérrel rendelkezik, ő viszont idő előtt otthagyta az iskolát, ezért tartom Roland esetében a belső késztetést fontosabbnak a tanulási motivációk tekintetében, mint a családot. Erős motiváló tényező még, hogy Roland fontosnak érzi magát az iskolában, illetve, hogy úgy érzi, büszkék rá a tanárai.

A többi esetben szintén van egy személy, aki jó kapcsolatot ápol a diákokkal, és tanulásra ösztönzi őket. Erika esetében édesanyja, Krisztián esetében az osztályfőnöke, Annabella esetében pedig a baráti köre tölti be ezt a szerepet.

Az alsózsolcai romák esetében tehát igaznak bizonyult Fejes és Józsa azon megállapítása, miszerint a tanulási motiváció kialakulásában fontos, hogy legyen egy olyan személy, aki fontosnak tartja a tanulást, és elismerése, véleménye fontos az adott diák számára.

II.6.5. Közös vonások a középiskolából lemorzsolódott roma tanulók eseteiben

Azon diákok eseteiben, akik lemorzsolódtak a középiskolából, a legszembetűnőbb hasonlóság, hogy mindnyájan a korai gyermekvállalás miatt hagyták ott az iskolát. Liskó Ilona is rámutatott, hogy a romák körében ez az egyik leggyakoribb családi ok. Ez nem kizárólag a lányokat érinti, hiszen Gergő is barátnője terhessége miatt esett ki az oktatási rendszerből.

Ezekben az esetekben is megfigyelhető, hogy a roma fiatalok tanulási motivációira erős pozitív vagy negatív hatással lehet egy olyan személy, akinek véleménye fontos számukra. Az iskolához korábban pozitívan

viszonyuló Gergő véleménye teljesen megváltozott, miután összejött Fannival, aki nálánál kevésbé tartja fontosnak a tanulást és a középfokú iskolai végzettség megszerzését. Patrícia is azután kezdett kimaradozni az iskolából, miután szerelmes lett valakibe, aki számára a tanulás kevésbé fontos.

Kelley (Kelley: 1980) kifejtette, hogy életünk során több csoportnak is a tagjává válunk. A csoportok között van egy normatív viszonyítási csoport, melynek normáit előtérbe állítjuk és követjük, ha a különböző csoportjaink elvárásai összeütköznek. Így történhetett meg, hogy például az iskolában korábban jól teljesítő Gergő tanuláshoz való hozzáállása teljesen megváltozott, miután Fannihoz és családjához költözött. Saját családjában nővére személyében volt előtte egy pozitív példa, szülei is mindent megtettek annak érdekében, hogy befejezze a középiskolát, ikertestvére szorgalmas és ambiciózus, így amíg ez a család volt a normatív viszonyítási csoportja, ennek a csoportnak az elvárásainak próbált megfelelni. Fanni családjába bekerülve az a család lett a normatív viszonyítási csoportja, így már nem lett számára olyan fontos, hogy saját családja normáit kövesse. Közös jellemzője még a lemorzsolódott diákoknak, hogy sokgyerekes családból származnak, szüleik iskolai végzettsége legfeljebb 8 általános iskola.

II.6.6. Az integrált és a szegregált oktatás hatásai

Azt, hogy az alsózsolcai roma diákok tanulási motivációit mennyiben befolyásolja az, hogy az általános iskolában integrált vagy szegregált oktatásban vettek-e részt, nehéz megállapítani, hiszen már a kutatás első szakaszában kiderült, hogy eltérő családi háttérrel rendelkeznek a két osztály tanulói. Az integrált oktatásban részt vevő diákok legtöbbje integrált lakókörnyezetben él, míg a szegregált osztályba a szegregált lakókörnyezetben élő diákok kerültek. Mint azt már korábban említettem, ebben az esetben az iskola konzerválni látszik a családból hozott hátrányokat.

A szegregált osztályban tanuló diákok azonban elmondták, hogy osztályfőnökük külön-külön is nagyon sokat foglalkozik velük, és 8. osztályban segített nekik az iskolaválasztásban, mindnyájukat ösztönözni próbálta a továbbtanulásra. Az osztályfőnök ebben sikerrel járt, hiszen az osztály legtöbb tanulója beadta jelentkezését valamilyen középfokú oktatási intézménybe, beleértve azokat a diákokat is, akik 8. osztályban már nem voltak tankötelesek. Véleményem szerint a szegregált intézményben tanult diákok továbbtanulását illetően jelentős szerepe volt az osztályfőnöknek, jó kapcsolatot ápolt diákjaival, ezáltal adtak a véleményére, és sikeresen fejlesztette a diákok tanulási motivációit.

Több esetben is probléma volt azonban, hogy az általános iskolából kikerülve ez a fokozott figyelem és személyes törődés csökkent, a középiskolában ezért a diákok tanulásra való motiváltsága is csökkent. Liskó Ilona a lemorzsolódás egyik fontos iskolai okaként említette ezt a jelenséget. Azokban az esetekben, ahol úgy érezték a tanulók, hogy a középiskolában is részesültek az általános iskolában megszokott figyelemben és tanulásra való ösztönzésben (pl. Krisztián és Roland esete), az általános iskola 8. osztályában tapasztalt lelkesedés nem csökkent a továbbtanulást illetően.

Több diák is arra panaszkodott, hogy jobban szerette az általános iskolát, az ottani tanárokat és diákokat, valamint a középiskolai követelményeket túl nehéznek érzik (ezt leginkább az általános iskolában szegregált, csökkentett követelményeket felállító osztályban tanult, majd integrált, normál tantervű középiskolai osztályban továbbtanuló diákok említették a). Amennyiben az intézmény biztosított számukra korrepetálást, és azt igénybe is vették, később ez már nem okozott számukra problémát.

Az integrált osztályban tanult diákok közül többen is említették, hogy tanáraik és osztályfőnökük nem látta el őket tanáccsal a középiskolai továbbtanulást illetően, bár páran hozzátették, hogy nem is kértek tanácsot. Ez valószínűleg annak tudható be, hogy a szegregált osztály osztályfőnöke mindig is hátrányos helyzetű roma tanulókkal foglalkozott, és gyógypedagógiai végzettséggel is rendelkezik, így jobban tudja kezelni a cigánygyerekeket és esetleges problémáikat, illetve tudja, hogy osztályfőnökként nagyon fontos szerepet tölt be diákjai tanulási motivációinak fejlesztésében, mivel otthon ez gyakran nem történik meg egy halmozottan hátrányos helyzetű családban, ahol a szülők iskolai végzettsége alacsony.

Az integrált osztály osztályfőnöke viszont kevésbé tudja kezelni a hátrányos helyzetű roma tanulókat, mivel a 2-es iskolában pár év alatt drasztikus mértékben megnőtt a romák aránya, és ez felkészületlenül érhette az ott tanító pedagógusokat.

Az arányokat tekintve az integrált osztályból több olyan tanuló került ki, aki jól helytáll a középiskolában, és nagy valószínűséggel sikerrel be is fogja fejezni azt, az azonban nem jelenthető ki, hogy ez az általános iskolai integrált oktatásnak köszönhető, hiszen nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a két osztály tanulói eltérő szociokulturális közegből származnak.

III. Záró tézisek

A kutatás során bebizonyosodott hipotézisem azon állítása, miszerint a tanulásban jobban motiváltak azok a roma diákok, akiknek szüleik legalább szakiskolai végzettséggel rendelkeznek. A legtöbb esetben ezek a tanulók megállták a középiskolában a helyüket. Az esetek túlnyomó részében egyik szülőnek sem volt állandó munkahelye, így az nem jelenthető ki, hogy ez hatással lehet a gyerekek tanulási motivációira.

Több családban is anyagi gondokat okozott a középiskolás gyerek iskolába járatása, a bérlet és az egyéb felmerülő költségek kifizetése. Ha ilyen okokból a gyerek nem járhatott abba az iskolába, amelyikbe szeretett volna, az negatívan befolyásolta tanulási motivációit.

Az arányokat tekintve az olyan diákok sikeresebbek a középfokú iskolákban, akik integrált körülmények között élnek és az általános iskolában integrált oktatásban vettek részt, de akadtak olyan diákok, akik a szegregátumokban élnek, és szegregált általános iskolai osztályba jártak, és mégis motiváltak a továbbtanulást illetően. Minden sikeres középiskolai tanuló esetében volt egy olyan személy, akinek a véleménye fontos volt az adott diák számára, és aki pozitív befolyást gyakorolt tanulási motivációikra azáltal, hogy ösztönözte őket a tanulásra és arra, hogy megszerezzék a középfokú végzettséget. Ezt figyelembe véve úgy gondolom, hogy egy ilyen személy fontosabb tényező annál, mint hogy integrált vagy szegregált oktatásban vettek-e részt az általános iskolában.

A kutatás lehetséges folytatása egy újabb adatfelvétel pár év múlva, amikor is kiderülne, hogy a várthoz képest kiknek sikerült, illetve nem sikerült megszerezni a középiskolai végzettséget, illetve kik azok, akiknek sikerült állandó munkahelyet találni, esetleg felsőfokú intézményben tovább tanulni, így teljesebb képet kaphatnánk arról, hogy végül kiknek sikerült valóra váltani elképzeléseiket, és ki/mi kellett ahhoz, hogy ez megtörténhessen.

Irodalom

BERÉNYI Eszter – BERKOVITS Balázs – ERŐSS Gábor (2008): Iskolarendszer és szabad választás – a jóindulatú szegregációról. In: *Az iskolába rendezett gyerek – kiváltság és különbségtétel a közoktatásban. B*udapest: GONDOLAT, 11 – 21.

BOURDIEU, Pierre (1978): A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése. Budapest: GONDOLAT

Bourdieu, Pierre (1986): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: ANGELUSZ Róbert (szerk) (1997): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest: ÚJ MANDÁTUM, 156-177.

FARKAS Ferenc (2006): Jubileumi évkönyv 1976 - 2006, *Benedek Elek Általános iskola*, Alsózsolca, 23.

FEJES József Balázs – JÓZSA Krisztián (2005): A tanulási motiváció jellegzetességei hátrányos helyzetű tanulók körében. *Magyar Pedagógia,* 105/2, 185-205.

GAZSÓ Ferenc (2001): Mit tehet az iskola? *Educatio*, 10/4, 637-647.

GOLNHOFER Erzsébet (2001): *Az esettanulmány*. Budapest: MŰSZAKI KÖNYVKIADÓ

HARSÁNYI Eszter – RADÓ Péter (1997): Cigány tanulók a magyar iskolákban. *Educatio,* 6/1, 48 – 59.

Kelley, Harold H - Michela, John L. (1980): Az attribúció. In: HUNYADY György (szerk) (1984): *Szociálpszichológia*, Budapest: GONDOLAT, 55-115.

KEMÉNY István (2004): *A magyarországi cigányság 1971-2003*. Budapest: GONDOLAT, 77 – 95.

KÉZDI Gábor – KERTESI Gábor (2004): Általános iskolai szegregáció – okok és következmények. Budaepst: *Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézet Munkaerő-piaci Kutatások Műhelye*, 34 – 62.

LISKÓ Ilona (2002): Cigány tanulók a középfokú iskolákban. *Új pedagógiai szemle,* 52/11, 22.

ORBÁN Éva (2013): Szegregáció-e a differenciált oktatás? *Kapu,* 25/3, 52 – 53.

PAPP Z Attila (2008): Szakiskolai mindennapok és lemorzsolódás: Dél-Dunántúl, Észak-Magyarország, Észak-Alföld és Budapest példája, *Regio: kisebbség, politika, társadalom,* 19/1, 66-96

SZALAI Júlia (2010): A szabadságtalanság bővülő körei. Az iskolai szegregáció társadalmi "értelméről". *Esély,* 21/3, 3 – 22.

1. számú melléklet

Strukturált interjúkérdések, diák, 2013

1. Név, születési idő
2. Mennyire fontos számodra a tanulás?
3. Jelentkeztél-e valamilyen középfokú iskolába? Ha igen, melyek azok és miért ezeket választottad? Ha nem jelentkeztél, miért nem?
4. Szüleid milyen iskolai végzettséggel rendelkeznek?
5. Támogatják-e a szüleid a továbbtanulási terveid?
6. Szüleid mennyire követik nyomon tanulmányaidat? (pl. házi feladat ellenőrzése, szülői értekezletek, segítség a tanulásban, stb.)
7. Segítettek-e tanáraid a számodra megfelelő iskola kiválasztásában, javasoltak-e neked valamit?
8. Mennyire tartod fontosnak későbbi megélhetésed szempontjából a középiskolai végzettség megszerzését?

2. számú melléklet

1. Melyik iskolába jársz most?
2. Hányadik helyen jelölted ezt az iskolát a felvételi jelentkezés során?
3. Szeretsz-e ide járni? (miért / miért nem?)
4. Milyen a mostani iskolád az általános iskolához képest? Melyiket szeretted jobban, és miért?
5. Okoz-e gondot a középiskolai tananyag elsajátítása? Mennyire érzed nehéznek az általános iskolai tananyaghoz képest?
6. Biztosít-e lehetőséget az iskola felzárkóztatásra, amennyiben gondod akad egy tantárggyal? (pl. van-e korrepetálás, segítőkészek-e a tanárok?
7. Milyenek a tanárod és a diáktársaid? Jól kijössz velük?
8. Mennyire fontos számodra, hogy sikerüljön elvégezni a középiskolát?

3. számú melléklet

Strukturált interjúkérdések, szülő

1. Milyen iskolai végzettséggel rendelkezik? (Hány osztályt végzett, van-e szakmája?)
2. Kinek van a családban a legmagasabb iskolai végzettsége, és mi az?
3. Dolgozik-e valaki a családból? Ha igen, hol?
4. Hány iskoláskorú gyermeke van?

5. Okoz-e anyagi nehézséget gyermeke(i) iskoláztatása?
6. Mennyire követi nyomon gyermekei tanulmányi előmenetelét? (pl. jár-e szülői értekezletre, megnézi-e a gyerekek jegyeit, beszélgetnek-e otthon az iskoláról?)
7. Mennyire tartja fontosnak, hogy gyermekei megszerezzék a középfokú végzettséget? Indokolja!

Rácz Linda

A családok átmeneti otthonából kikerülő anyák esélyeinek és lehetőségeinek vizsgálata

I. Bevezetés

Szakdolgozatom témája a családok átmeneti otthonából kikerülő anyák esélyeinek és lehetőségeinek vizsgálata. Azért választottam ezt a témát, mert munkám részeként az egyik miskolci otthonba, a Lorántffy Zsuzsanna Református Kismamaházba havi rendszerességgel járva, az ott élő anyáknak különböző programokat tartva, foglalkoztatni kezdett a gondolat, hogy az anyaotthonból kikerülve merre, hová vezet az útjuk. Eredetileg a bántalmazott nők segítése vitt a Kismamaházba, és azért végeztem el a NANE (Nők a Nőkért Együtt az Erőszak Ellen) Egyesület képzését, hogy minél hatékonyabban és hitelesebben támogathassam őket. Tudom és vallom, hogy a családon belüli – nők és gyerekek elleni- erőszak nem magánügy, és mindez nagymértékű társadalmi probléma. Mégis - látva az ott lakó anyák „Merre tovább?" dilemmáját, ami az intézményből történő kiköltözés környékén uralkodott el rajtuk - más jellegű kérdések fogalmazódtak meg bennem, melyeket szeretnék megvizsgálni közelebbről: Képesek-e olyan mértékben megerősödni az otthonban lakó anyák, hogy onnan kikerülve, saját lábukra tudjanak állni? Milyen kilépési, továbblépési lehetőségeik vannak? Mit választanak? Választhatnak? Van-e esélyük a társadalomba való visszailleszkedéshez?

A kérdések felvetését azért tartom aktuálisnak, mert egyre több család veszi igénybe ezt az ellátási formát, az intézményekben várólisták alakulnak ki. A családok átmeneti otthona elnevezésben ott van az átmeneti szó, ami azt sugallja, hogy az otthon ideiglenesen biztosítja a benne élők lakhatását, és a rendelkezésre álló idő alatt sikerül orvosolni a bekerülők nehézségeit. Ezzel szemben a KSH adataiból az derül ki, hogy az ellátottak egy nagy részének nem oldódik meg az ellátás idején a problémája, lakhatása, és *„a gyermekek és családjaik 10 százaléka két éven belül visszakerül az*

ellátóhelyre, az ő problémájukat nem sikerül megnyugtatóan rendezni." (Statisztikai tükör, 2014:1.)

Fontosnak tartom foglalkozni ezzel az üggyel azért is, mert az anyák nemcsak magukért, hanem gyermekeikért is felelősséggel tartoznak, hiszen az otthonokba gyerek(ek)kel érkeznek és velük is távoznak. A családok átmeneti otthonaiban elhelyezett gyermekek száma pedig emelkedést mutat, 2000-ben 2.000 fő körüli a számuk, 2012-ben pedig 6.000 fő felett volt. (Bordás, 2013)

Dolgozatomnak nem témája a családok átmeneti otthonaiból kikerülő apás családok, és a gyermeküket egyedül nevelő férfiak vizsgálata. *„Az „anyaotthonok" vezetői szerint az egyedül maradt anyák helyzete kilátástalanabb, mint a kétszülős családoké. Különösen nehéz, ha nincs mellettük rokoni, baráti segítő közösség; ilyen körülmények között az egyszülős családok nehezen tudnak önálló életvitelt kialakítani. Többszörös a hátrányuk a munka világában, és a lakhatás megteremtésében, valamint a szülői szerepek egy személyben történő betöltésében."* (Pál – Pál – Tardos - Varjú, 2005:37.)

I.1. A téma feldolgozásának módszerei

A téma feldolgozásához kevés számú szakirodalom áll rendelkezésre, leginkább tanulmányok. Az irodalom, elmélet megismerése mellett nagyobb szerepet játszik dolgozatomban az empirikus kutatás, hiszen leginkább a gyakorlatból tudhatóak meg a fentiekben feltett kérdéseimre a válaszok. Megfigyelés során és az intézmények honlapjának tanulmányozásával megismertem az adott intézményt, amiket többször látogattam, valamint elemeztem dokumentumait. A környezet megismerése mellett/után szakértői interjúkat készítettem a szakemberekkel, amelyekkel információkhoz segítettek hozzá. Családok átmeneti otthonában és továbbléptető lakásban élő - egykor bántalmazott – és egy saját lakásban élő (nem bántalmazott és nem egyedülálló) anyával készítettem életútinterjút, melyek dolgozatomban esetleírásokként jelennek meg.

I.2. A dolgozat szerkezete, felépítése

Dolgozatom első, bevezető fejezetében meghatározom a problémát, amit vizsgálni kívánok és megindokolom témaválasztásomat, valamint sorra veszem a módszereket. A második fejezetben bemutatom a családok átmeneti otthonának általános rendszerét, a szabályozó törvények, szolgáltatások, működésük, kritikájuk ismertetésével. A harmadik fejezetben konkrét bemutatásra kerül három miskolci intézmény, statisztikai adataik

másodelemzésével, szakértői interjúkkal, társadalompolitikai javaslatokkal és esetleírásokkal. Befejezésül összegzem vizsgálatom eredményét.

II. Elméleti háttér: a családok átmeneti otthonának általános bemutatása

II.1. Törvényi szabályozás

A családok átmeneti otthona, valamint a félutasház-szolgáltatás működési rendjét és előírásait szabályozza az 1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról és a 15/1998. (IV.30) NM rendelet a személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti, gyermekvédelmi intézmények valamint személyek szakmai feladatairól és működésük feltételeiről.

A különböző okokból otthonát elvesztő szülő önkéntes kérésére helyezhető el gyermekével együtt családok átmeneti otthonába. Az otthonok minimum tizenkettő, maximum negyven felnőtt és gyermek elhelyezését biztosítják. A családok átmeneti nehéz helyzetüket, otthontalanságukat 12 + 6 hónap alatt rendezhetik, mely idő alatt munkavállalásra és takarékoskodásra kell törekedniük ahhoz, hogy ezen idő eltelte után önálló életvitelre képesek legyenek. Az ellátás térítési-díj köteles.

A családok átmeneti otthonainak célja és feladata:

„a) befogadja az életvezetési problémák vagy más szociális és családi krízis miatt otthontalanná vált, továbbá védelmet kereső szülőt és gyermekét,
b) befogadja a válsághelyzetben lévő bántalmazott vagy várandós anyát, illetve a szülészetről kikerülő anyát és gyermekét, valamint a várandós anya kérelmére az anya élettársát vagy férjét,
c) biztosítja az ellátást igénylő gyermek átmeneti gondozását és befogadja otthontalanná vált szüleit,
d) segítséget nyújt a szülőnek gyermeke szükség szerinti ellátásához, gondozásához, neveléséhez,
e) biztosítja a szülő számára a gyermekével való együttes lakhatást és a szükség szerinti ellátást,
f) a szülőknek az ellátás mellett jogi, pszichológiai és mentálhigiénés segítséget nyújt,

g) közreműködik - a gyermekjóléti szolgálattal együttműködve - az átmeneti gondozást szükségessé tevő okok megszüntetésében, a család helyzetének rendezésében, otthontalanságának megszüntetésében." (1997. évi XXXI. törvény:51.§ 3. bekezdés)

Jól látható, hogy a gyermekek védelme érdekében létesültek az átmeneti otthonok, hogy nehéz élethelyzet esetén anyjukkal, családjukkal maradhassanak, teljes körű ellátás keretén belül. A szülők részére is nyújt támogatást, hogy megoldódjon a család helyzete. *„… a veszélyeztetett gyermeket nem szüleitől kell megvédeni, hanem a krízishelyzetbe jutott szülő megsegítésén keresztül – az ő partnereként -, aktív részvételével eredményesebb, preventív gyakorlatot kell kialakítani*." (Papp – Tüski, 2005:11.)

A gyermekvédelmi törvény megszületése előtt az átmenetileg bajba jutott családokat a hajléktalanokat ellátó intézmények segítették, ami nem volt számukra egyszerű feladat. Hosszú időn át a szakmai megbeszélések központi témája a hajlék nélkül maradt családok gondozásának problémája volt. A törvény megszületésével rendeződött a lakhatási problémákkal küzdő családok ellátása. (Papp - Tüski, 2005)

II.2. Családok átmeneti otthonában folyó gondozás

„Évente több mint 7000 gyermek szorul elhelyezési, magatartási vagy bántalmazással összefüggő problémák miatt átmeneti gondozásra. Sok esetben a családok együttes elhelyezése is indokolt. Számukra elsősorban a családok átmeneti otthona biztosít ellátást." (Statisztikai tükör, 2014:1.)

A gyermek és szülője együtt kerül elhelyezésre az otthonban, mely mindenképpen pozitív a gyermek és a szülő szempontjából is, hiszen továbbra is szoros kapcsolatban maradnak egymással. A családok átmeneti otthonának két típusa van: az egyik típus a bármilyen összetételű családokat (anya – apa - gyerekek, anya gyerekkel, apa gyerekkel, nagyszülő gyerekkel), a másik típus a gyermekeket és az őket egyedül nevelő anyákat (nagymamákat) befogadó otthonok. A bekerüléskor kerül sor az első beszélgetésre, amikor a szülő elmondja problémáját, elhelyezésének okát. Az intézmény a szülővel együtt, a családra szabottan állítja össze az egyéni gondozási-nevelési tervet, annak szövegezésében megjelennek a gyermek és szülő szükségletei, ezáltal aktív kliensekké válnak. A célok, feladatok, feltételek kerülnek meghatározásra a szülővel kötendő megállapodásban. Ennek a két dokumentumnak a használata fontos az otthonbeli munka eredményességének elérésében, mert keretet, igazodási pontokat adnak mindkét fél számára. A szülőben tudatosítani kell, hogy tennie kell azért, hogy rendezze helyzetüket, életüket. A gondozás során

gyermeknevelési, háztartási, életvezetési, ügyintézési kérdésekben, szülői felelősségérzet erősítésében ad segítséget a családgondozó úgy, hogy a gyermek iránti felelősséget nem veszik át az anyáktól. A családok átmeneti otthonai különböző formájú és minőségű szolgáltatásokkal rendelkeznek, amiket a gyermekekkel és szülőkkel közösen alakítanak, működtetnek. Minden családnak van saját szobája, az intézmény rendelkezik közösségi helyiséggel, játszóhellyel. A gondozás célja, hogy a családok egyre önállóbbak legyenek, és ennek elérésével az otthontalanság megszüntetésének kezelése. (Papp – Tüski, 2005)

Az otthonokba különböző okok miatt kerülnek be a családok, az okok és igények differenciált kezelésének megteremtése lenne ideális. A törvény teljes körű ellátást ír elő, aminek veszélye, hogy csökkentheti a családok motivációját, önerejének fejlődését a kikerülés elérésére. Az átmeneti otthonokban élők könnyen hospitalizálódhatnak. (Pál – Pál – Tardos - Varjú, 2005.)

II.3. Kilépési lehetőségek

A családok átmeneti otthona ellátási forma létrejötte óta küzd a kiköltözés, kigondozás problémájával. Az otthonok valamennyi szakmai fórumon, rendezvényen, konferencián felhívták a figyelmet arra, hogy a befogadott családok helyzete nem oldható meg, ha nincsenek meg a kigondozás feltételei. A feltételek azonban magasabb szinten, társadalompolitikai eszközökkel teremthetők meg. (Pál – Pál – Tardos – Varjú, 2005)

De addig is, amíg hatékony megoldás születik a kigondozás körüli országos szintű problémára, anyák távoznak az otthonokból folyamatosan, akik valahová mennek. Hová tudnak, merre tartanak; milyen módokat ismerünk az intézményből való továbblépésre?

- félutas házak, kiléptető lakások,
- másik családok átmeneti otthonába költözés,
- az édesanya gyermeke(i)vel albérletet vesz ki,
- az édesanya gyermeke(i)vel visszatér férjéhez, az otthonába,
- az édesanya gyermeke(i)vel rokonaihoz költözik,
- két édesanya gyermekeikkel együtt közös albérletbe költözik,
- önkormányzati lakások megpályázása,
- válás során a közös vagyon megosztásából származó pénzből saját lakás vásárlása (Papp – Tüski, 2005)

*„A **félutasház-szolgáltatás** keretében a krízisközpontból, illetve a családok átmenti otthonából kikerült bántalmazott család számára lakhatást és az életvezetéshez szükség szerinti segítséget kell biztosítani.*

A félutasház-szolgáltatás igénybevételének feltétele, hogy

a) a bántalmazottat biztosítással járó jogviszony keretében foglalkoztassák,
b) a bántalmazott vállalja a külön jogszabályban meghatározott előtakarékossági programban való részvételt, és
c) a bántalmazott vállalja a külön jogszabályban meghatározott társadalmi reintegrációt segítő programban való részvételt." (1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról 51. § 7-8. bekezdés)

Egyes intézmények saját erejükből szervezték meg a gondozás folytatását, illetve formáit. Utógondozást, kiléptető rendszereket hoztak létre, ami részben meg is osztotta a szakmát. Egyes vezetők véleménye szerint az utógondozás része a gondozási folyamatnak, mások szerint viszont nem, de mindenesetre központi finanszírozás erre a feladatra nincs. Ennek ellenére lassan, de növekszik a kiléptető lakások, utógondozási rendszerek száma. A szakmai ideológiák mellett azonban az intézményvezető innovatív szemlélete, menedzseri képessége, találékonysága és nem utolsó sorban a személyes kapcsolatok játszanak döntő szerepet abban, hogy egy otthon vállalkozik-e erre a feladatra. Az otthonok a lakásokon kívül az utógondozás egyéb formáit is alkalmazzák, leggyakrabban természetbeni támogatást adnak. Ez magába foglalja a kiköltözéskor nyújtott segítséget: pl. bútorok, berendezések, ruhanemű, élelmiszer stb., de több otthonban vannak rendszeresen visszajáró családok, akik folyamatos támogatást kapnak. Pénzbeli segítséget csak néhány otthon tud nyújtani, ennek formái közé tartozik: albérleti, lakás-felújítási és kamattörlesztési támogatás. A kiköltöző családok rendszerszerű utánkövetését egyik intézmény sem tudja megszervezni. Néhány otthonban szükségét érzik, és szeretnék bevezetni, de a körülmények egyelőre nem teszik lehetővé. Elsősorban azért, mert nincs elegendő munkatársa az intézménynek ahhoz, hogy ezt a tevékenységet is el tudják végezni. (Pál – Pál – Tardos – Varjú, 2005)

Leggyakoribb gondozási cél az ***albérletre gyűjtés***, viszont jövedelmi helyzetük alapján bizonytalan az albérlet hosszan tartó fenntartása.

Gyakori kikerülési mód, hogy a ***család tovább költözik egy következő családok átmeneti otthonába***. Budapest tizenhét családok átmeneti otthonát kutatva az intézményvezetők a velük készített interjúkban hangsúlyozták, hogy csak ritkán folyamodnak ehhez a megoldáshoz. A bekerüléskor igyekeznek elkerülni, hogy más otthonból vegyenek át

családokat. Van otthon, ahová nem vesznek fel olyan családot, aki már előzőleg lakott átmeneti otthonban. A kutatásból kiderül, hogy 124 családból 28, a válaszadók 22%-a közvetlenül másik otthonból költözött a jelenlegi otthonba. Ezeknek a fele pedig kétszer vagy többször is lakott családok átmeneti otthonában. 10%-uk másodszorra vagy többedszerre lakott ugyanabban az otthonban. 54 család, azaz 43,5% lakott máskor már (nem közvetlenül) másik otthonban.

A lakók kb. 12 százaléka ***visszatér férjéhez, élettársához***, aminek két indítéka van. Egyfelől az otthonok egy részében komplex családgondozással, családterápiával a kapcsolatok rendeződnek. Másfelől az anya felméri a helyzetét, kevés lehetőségét, és gyermekei - látszólagos - érdekeit figyelembe véve visszamegy korábbi párjához. Majdnem ugyanennyi család a szülőkhöz, ***rokonokhoz*** költözik. A kikerülési statisztikákban nagyon sok a 31, ***ismeretlen helyre*** költöző család. 3-4 család/év/intézmény tűnik el szem elől.

Ezen vizsgálat összegzéseként megállapítható, hogy a családok átmeneti otthonára épülő, lépcsőzetes intézményi rendszerre lenne szükség, amiben az ellátási formák kapcsolódnak egymáshoz. Jelenleg ez nem működik, aminek következményeként a családok szétesnek. Csak addig vannak biztonságban, amíg az intézményben laknak. (Pál – Pál – Tardos – Varjú, 2005)

Egy másik felmérés, a Vöröskereszt Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Szervezetének Anya-Gyermek Segítőotthonának működési tapasztalataszerint is a legnehezebb feladat az Anyaotthonból való továbblépést előmozdító megoldást megtalálni. Az ellátottak egy meghatározott része nehezen tud lépni, illetve teljes mértékben kilépni az intézményrendszerből. Átmeneti külső megoldások születnek, de az anyák korlátozott anyagi lehetőségeik miatt nehezen tudják azt tartani, ezért hamar visszakerülnek valamelyik anyaotthonba. Az otthonokban élő családok 51%-a már korábban lakott hasonló intézményben, és 60%-uk bántalmazott volt. A bántalmazottak olyan mentális állapotban vannak, hogy az anyaotthonokban rendelkezésre álló idő alatt nem áll helyre önértékelésük és nem történik meg életükben az újrakezdés. Másrészt a bántalmazott anyák gyermekeikkel igyekeznek minél távolabbra menekülni a bántalmazó elől, annyira messze, hogy családi és más támogató kapcsolat hiányában egyedül, idegen helyen találja magát. Harmadrészt a bántalmazott anyák az őket ért sokk eltelte után hazaköltöznek a bántalmazóhoz. De a visszaköltözéskor jelentkező mézeshetek elmúlnak és menetrendszerűen visszatér a bántalmazás, ami elől újabb menekülés következik. A vöröskereszt intézményének 1998-as és 1999-es adataiból kiderül, hogy a családok milyen kiköltözési utakat találtak. A bántalmazott családokat külön vizsgálták: 20%-uk tudott önálló életet kezdeni, 30%-uk

visszatért otthonába, a bántalmazóhoz, 45%-uk másik intézménybe ment. (Ferenczíné – Ménesi, 2000)

A Vöröskereszt kutatása alapján ekként vélekedik: *„… a mennyiben ezekből az otthonokból a továbblépés nem biztosítható, akkor egy a feladatát ellátni nem képes, újabb és újabb otthonok belépését igénylő diszfunkcionális rendszer jön létre. Kivezető rendszer hiányában ezek az intézmények céljukat és értelmüket vesztik, az ott dolgozók munkája látszatmunkává válik. Ezért nagyon fontos ezen intézmények esetén a továbblépés feltételeinek megteremtése, az alternatívák kidolgozása, szakmai együttműködés, szakmai team segítségével.*" (Ferenczíné - Ménesi, 2000:61.)

Hasonló dilemmát boncol írásában Borbély Sjoukje, de kicsit mélyebben - az anyák és anyaotthon kölcsönhatásának oldaláról is - vizsgálva az ügyet. Úgy tartja, hogy az anyák nehezen értik meg azt, hogy törekedniük, iparkodniuk kell ahhoz, hogy együtt maradjanak gyermekükkel. Vannak, akik megértik, de nem képesek rá. Az anyaotthonok felelősek azért, hogy az anya tegyen jövője érdekében, éljen az otthon által felajánlott segítséggel, és igyekezzen rendbe hozni helyzetét. Nehéz meghozni a döntést, hogy az anya és gyermeke együttléte mikor nem védi már a gyermek érdekét. Meddig maradhatnak együtt, ha anyaotthonok nélkül egyébként nem tudnának? Vita tárgyát képezi a kérdés: elegendő-e, hogy az anyák és gyermekeik feje felett fedél legyen, vagy ennél többet nyújtson az otthon? A tapasztalatok alapján nem várható javulás, mert az otthonok csak átmeneti megoldásként működhetnek. Csak azok az anyák tudnak a lehetőséggel élni, akiknek vannak belső, érzelmi tartalékaik. A többszörösen hátrányos helyzetű anyák és gyermekek sorsa azonban nem rendeződik. Mikor és miként kell beavatkozni, mit lehet tenni az egyedülálló anyákkal, akik ragaszkodnak gyermekükhöz, de a határidő lejártakor nincs hová mennie? Ilyen esetekben az anyaotthonok egymástól kérnek segítséget, és intézik el az anyák soron következő elhelyezését.(Borbély, 1998)

Hogyan működik ***külföldön*** az átmeneti otthon? Ezt tanulmányozva utazott el néhány magyar szakember Hollandiába, hogy megnézze, milyen jó gyakorlatok vannak, amiket itthon is lehetne hasznosítani. Ezek a következők:

Munkagyakorlat:

Munkanélkülieket foglalkoztatnak, meglévő készségeik szinten tartásának és új készségek kialakításának elérése érdekében. Széles profilú, mégsem a gazdasági hasznon, hanem a képzésen van a hangsúly.

Hajléktalan ellátás:

Célja, hogy az otthon nélkül maradtak fedél alá kerüljenek, napközbeni ellátást is nyújtanak. Ennek fejében az ellátottak kötelesek heti négy órában, meghatározott időben tevékenységet végezni. A rendszer összes kliense részt vehet ezeken.

Kiútkeresés:

Utógondozást ölel fel, melynek két összetevője van:

1. lakásmegtartás: az otthonokból kikerülteknek kiutalt szociális bérlakás hosszú távú megtartását segítik képességfejlesztéssel
2. napközbeni program: időgazdálkodást, személyiségfejlesztést segíti

Amíg az anyák a foglalkozásokon vesznek részt, addig a kisgyermekek felügyelet alatt vannak, a nagyobbak óvodában és iskolában. A foglalkozásokon a hétköznapi élethez szükséges jártasságokat sajátíthatnak el, mint például a gyermekgondozást, az önvédelmet.

Az otthonból lehetőségük van kiléptető lakásokba költözni. A kiléptető rendszerben hetente egyszer találkoznak a gondozójukkal, aki figyelemmel kíséri, hogy képesek-e megállni saját lábukon, és aki segíti őket a felmerülő problémák megoldásában, hogy elérjék re-integrációjukat.

Biztonságos ház projekt:

Az összes rászorulóról tudnak, a fontos információk rendelkezésre állnak. A projekt lényege, hogy ne a bántalmazott hagyja el otthonát, hanem a bántalmazó. Az otthonba kerülés feltétele a teljes önállóság. A mentálisan és lelkileg sérült embereket a szakellátás gondozza. A család egysége és önállósága áll fókuszban. (Abrudbányai – Katics – Pesty - Tüski, 2003)

III. Kutatásom ismertetése

III.1. A kutatás oka

Témámat közelebbről, a mindennapi gyakorlat oldaláról is szerettem volna kutatni. Kíváncsi voltam, hogy a szakirodalmakban felvetett helyzetek, jellemzők, problémák, javaslatok megjelennek-e a miskolci családok átmeneti otthonaiban. Azért választottam ezt a várost vizsgálatom helyszínéül, mert itt dolgozom, ide járok egyetemre és négy családok átmeneti otthona is működik. Empirikus kutatásommal információkat kívántam nyerni, valamint az előzetesen felállított hipotéziseimet megvizsgálni.

A Kismamaházban eltöltött idő alatt több anyukát megismertem, akik elmesélték nekem élettörténetüket és a kiköltözést megelőző időszakban megosztották velem kilépésükkel kapcsolatos vágyaikat és félelmeiket. Ezeknek ismeretében a dolgozatom elején feltett kérdésekből - képesek-e az anyák saját lábukra állni, milyen lehetőségeik vannak, van-e valós választásuk, be tudnak-e illeszkedni a társadalomba - kiindulva a ***hipotéziseim*** a következők:

- A családok átmeneti otthonából kikerülő anyáknak minimális esélyük van az önálló élet kialakítására, elindítására. Albérletbe kevesen tudnak költözni, még kevesebben saját lakásba.
- A kikerülő anyák nagy része vagy visszatér bántalmazójához, vagy egy újabb átmeneti otthonba költözik.
- Azok az otthonok tudnak hatékonyan segíteni ellátottaiknak, ahol fejlesztő foglalkozásokba, munkaerő-piaci elhelyezkedést segítő képzésekbe, munkatevékenységekbe vonják őket.
- Azok az anyák tudnak saját lábra állni, akik lelkileg erősek, és munkahellyel, munkából származó jövedelemmel rendelkeznek.

III.2. Miskolci családok átmeneti otthonainak bemutatása

A miskolci négy otthon közül hármat vizsgálok. Teszem ezt azért, mert a Baptista Szeretetszolgálat által működtetett miskolci női lakóotthon szenvedélybetegek számára nyújt menedéket. Mivel dolgozatomnak nem témája a szenvedélybetegség és az abban szereplők átmeneti gondozása, és kigondozása, ezért nem ismertetem az intézményt és az abban folyó munkát.

A másik három intézményt: Lorántffy Zsuzsanna Református Kismamaházat, Ökumenikus Szeretetszolgálat miskolci családok átmeneti otthonát és a MESZEGYI családok átmeneti otthonát többször látogattam, honlapjukat tanulmányoztam, ezáltal tudom most sorban bemutatni ezeket.

III.2.1. Lorántffy Zsuzsanna Református Kismamaház

A Miskolc, Maros u. 7. szám alatti intézmény bántalmazott vagy szociálisan hátrányos helyzetű, fedél nélkül maradt anyákat és gyermekeiket fogad be. 1995-ben a Református Egyház Zsinatának Szeretetszolgálati Osztálya hozta létre a Lorántffy Zsuzsanna Református Kismamaházért Alapítványt, melynek célkitűzése, hogy szociálisan hátrányos (krízis) helyzetbe került, otthonából menekülni kényszerült anyáknak, gyermekeiknek és várandós anyáknak nyújtson átmeneti segítséget.
Az alapítvány kuratóriuma öt tagból áll, a tagok önkéntes munkát végeznek. A kuratórium elnöke: Gálné Ács Mária Judit, akinek elképzelése alapján és többéves előzetes munkája nyomán 1996. november 7-én az országban elsők között, B.-A.-Z. megyében pedig elsőként nyitotta meg kapuit a Lorántffy Zsuzsanna Református Kismamaház Miskolcon a Szinva u. 17/a szám alatt. A Szinva part melletti ingatlan hat évig nyújtott menedéket az anyáknak és gyermekeiknek.

A jelenlegi épület a Maros utcán, európai uniós normáknak megfelelő; minden családnak külön szobát biztosítanak, 30 személyt tudnak elhelyezni. Az intézmény szociális gondoskodással és lelki gondozással, képessé tétellel kívánja segíteni a családok társadalomba való visszailleszkedését. A lakók egy évig tartózkodhatnak itt, ami meghosszabbítható hat hónappal. Az ország egész területéről fogadnak krízishelyzetbe került anyákat és gyermekeket.

Szolgáltatásaik: pszichológiai és egészségügyi tanácsadás, jogi segítségnyújtás, munkahely kereséséhez információ biztosítása, szabadidős programok. Rendezvényeik: születésnap megünneplése, farsang, húsvét, Nőszövetségi látogatás az intézményben, anyák napja, nyári táborozás, kirándulások, kulturális programok, mikulás, karácsony.

Főállású alkalmazottak: intézményvezető, családgondozó és gondozók. Megbízással dolgozó munkatársak: gyerekorvos, jogász, mentálhigiénikus.

III.2.1.1. Lorántffy Zsuzsanna Református Kismamaházért Alapítvány Továbbléptető Programja

A rokonokkal, barátokkal, valamint megfelelő anyagiakkal nem rendelkező családoknak az átmeneti segítségen túlmenően, lakhatásuk rendezése érdekében az alapítvány 2004-ben vásárolt egy ingatlant, majd 2006-ban egy újabbat. Az első ingatlannal kezdődött meg a Továbbléptető Program. A programba olyan anyákat segítenek, akik képesek az önálló életre, de szűkös anyagi forrásaik miatt nem tudnak fenntartani albérletet. A programmal négy család részére tudnak lakhatást biztosítani, amiért nem kell fizetniük, az alapítvány a lakás közös költségét, a biztosítását, felújítását, karbantartási díját fizeti. A továbbléptető lakásokban lakó anyák – akiknek folyamatos munkaviszonyuk van - tudnak takarékoskodni, és önálló problémamegoldó képességük is fejlődik.

Az Alapítvány mostani legfőbb feladata a Továbbléptető Program és a Kismamaház támogatása, valamint célja a Szociális Rehabilitációs Gazdaság létrehozása.

III.2.2. Ökumenikus Segélyszervezet Családok Átmeneti Otthona

Az Ökumenikus Segélyszervezet - Avasi Lakótelepen található - miskolci otthona anyagi okokból vagy párkapcsolati erőszak miatt lakhatásukat vesztett családoknak nyújt menedéket 1992-től kezdve. A Budai Bernadett vezette intézmény az ország egész területéről fogadja a kiskorú gyermekeket nevelő szülőket. Az intézményben maximum egy (és még fél) évet lehet tölteni, ami idő alatt a szülők gyermekükkel maradnak, esélyt kapva a továbblépésre. Az otthon szakemberei a családdal szorosan együttműködve nyújtanak személyre szabott segítséget. Cél a családok megerősítése, képessé tétele, hogy nehézségeiket, problémáikat önállóan oldják meg, és elsajátítsák azokat a készségeket, amelyek segítik őket a társadalomba való visszailleszkedésben. Ezen célok elérése érdekében a lakók átfogó támogatásban részesülnek: lakhatás, gyerekeknek szóló fejlesztő programok, felzárkóztatás, közösségi – szabadidős programok, a szülők részére életvezetési, munkaerő-piaci tanácsadások, tréningek, képzések, jogi, illetve pszichológiai tanácsadás biztosítása. Az intézmény befogadó képessége 40 fő; egy évben átlagosan 20 család, azaz mintegy 100 gyermek és 30 szülő részére biztosítják az elhelyezést. Minden típusú családot fogadnak: anya – apa – gyerekek, anya gyerekeivel és apa gyerekeivel. Jelenleg az otthon teljes körű felújítása zajlik, hogy a munkálatok befejeztével a családok megfelelő életkörülmények között éljenek, az ellátások pedig korszerű infrastruktúra keretében valósuljanak meg.

III.2.2.1. Ökumenikus Segélyszervezet miskolci Családok Átmeneti Otthona Félutas háza

A Magyar Ökumenikus Segélyszervezet 2003-tól működtet félutas házakat, melyek a családok átmeneti otthonából való kigondozást segíti. Önálló életvitelre van lehetőség ezekben a házakban, amiben maximum 5 évig élhet a család. A házat meg kell pályázni egy erre a célra készült pályázati űrlap beadásával, melyben a családnak be kell mutatnia a pénzügyi helyzetét, vállalt elő takarékosságát, eredményeit, a következő 5 évre lebontott jövőképét, célok megfogalmazását, ehhez vezető lépéseket, és munkahelyét. A gondozóval történő találkozások kezdetben hetente egyszer történnek, majd később havi egy alkalomra ritkul. A találkozások során a szociális munkás a családot az önálló életvitelben segíti. Minimális természetbeni támogatásban részesülnek, a havi térítési díj 30.000 Ft, amiben benne van a rezsi összege is.

III.2.3. Miskolci Egyesített Szociális, Egészségügyi és Gyermekjóléti Intézmény (MESZEGYI) Családok Átmeneti Otthona

A Miskolc, Egyetem u. 2. szám alatti otthon vezetője Labancz László, aki egy személyben a Gyermekek Átmeneti Otthonát is igazgatja. A miskolci ökumenikus otthonhoz hasonlóan itt is 40 fő átmeneti elhelyezésére van lehetőség, a családokat 2-3-4 ágyas szobákba tudják fogadni és 1 év időtartamra költözhetnek be a családok, mely az otthon szakembereinek döntése alapján fél évvel meghosszabbítható. Az ellátás igénybevétele önkéntes. Étkezési és személyi térítési díjat kell fizetni, melynek összege az egy főre jutó jövedelem alapján változik az adható kedvezmény mértékétől függően. Az általános tevékenységek mellett nyújtott szolgáltatásaik: jogi és pszichológiai tanácsadás. A családok átmeneti otthonában nyújtott segítség célja, hogy az ideiglenesen lakhatási gondokkal küzdő családok számára lehetőséget biztosítson a család egységének megtartására, önálló életvitelük erősítésében vagy annak visszaállításában. Illetékességi köre Miskolc megyei jogú város közigazgatási területe és 23 település.

III.3. A miskolci otthonokból kiköltöző anyák új lakhelyük szerinti megoszlása

Szerettem volna pontos adatokat kapni arról, hogy az anyák az otthonokból hová költöznek. Ehhez az intézmények kiköltözési statisztikáit kívántam áttekinteni. Ez nem sikerült teljes mértékben. Egyedül a Kismamaházban készítenek 2005. óta, minden évre vonatkozóan egy átlátható, diagramokkal illusztrált statisztikát a házban lakó családokról nem,

életkor, gondozási rászorultság, érkezési hely, ajánló szerv, kiköltöző családok új lakhely szerinti megoszlásban. Az Ökumenikus otthonban – ahhoz, hogy ilyen statisztikát nyerjek - a működésük kezdetétől, 2004-től személyenként vezetett adatlapok alapján összegeztem a kikerülési adatokat. Figyeltem arra, hogy csak az egyedülálló anyák adatai kerüljenek be az adatgyűjtésembe. A MESZEGYI otthonában nem kaptam ilyen jellegű statisztikát, sem személyi adatlapokat. Egyedül egy kitöltött Gyermekjóléti alapellátások működési adatai, 2014 című kérdőívet kaptam meg, amiben csak az átmeneti gondozásból kikerült gyermekek adatai szerepel. A 2014-ben kikerülő 32 gyerekből 28 szüleihez hazakerült szülővel (3 fő gyermekvédelmi szakellátásba, 1 fő egyéb ok miatt kikerült), tehát ebből az összesítésből nem tudjuk meg, hogy hová ment tovább az anya gyermekével. A 28 gyermek, aki szüleivel hazakerült, nem biztos, hogy visszatért otthonába, apjához, családjához, sokkal biztosabb inkább az, hogy anyjával együtt hagyta el az intézményt. De hogy hová vezetett az útjuk, nem derül ki.

III.3.1 Lorántffy Zsuzsanna Református Kismamaház adatai

1. ÁBRA: *Kismamaházból kiköltöző családok százalékos aránya az új lakhely szerinti megoszlásban*

Új lakhely	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
rokonokhoz, ismerősökhöz	11	8	13	20	21	18	20	23	8	23
korábbi lakóhelyére	17	21	38	34	11	9	16	9	0	14
továbbléptetőbe	6	8	6	3	3	9	4	0	4	0
másik anyaotthonba	0	4	6	10	7	5	4	9	0	6
pályázaton lakást nyert	0	0	6	0	0	0	0	0	0	0
önkormányzati lakást kapott	0	0	6	0	0	0	0	0	0	0
nem tájékoztatott/ismeretlen helyre	52	29	25	33	4	0	0	3	0	8
albérletbe költözött	11	30	0	0	11	27	32	23	40	26
kibékült férjével, élettársával	0	0	0		43	32	24	33	48	23
lakást vásárolt	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0

FORRÁS: Kismamaházban lakó családok megoszlásának éves készítésű statisztikája alapján saját szerkesztés

A Kismamaház statisztikája alapján látható, hogy az első évben, 2005-ben a kiköltözők kicsivel több, mint feléről nem tudták, hogy hová költözik. Viszont a második legmagasabb százalékhoz a korábbi lakóhelyre költözők tartoztak; feltételezhető, hogy vannak, akik bántalmazójukhoz mentek vissza. 2006-ban is magas százalékban nem tájékoztatták az intézményt a kiköltöző anyák, de ebben az évben hozzájuk képest 1%-kal többen (30%) albérletbe költöztek. A következő évben is magas az ismeretlen helyre költözők aránya,

de 2008-tól már kevesebb a számuk azoknak az anyáknak, akik nem tájékoztatták a kismamaházat új lakhelyükről. Az évek alatt az otthonból kiköltöző anyák egyre pontosabban, hitelesebben adják meg új lakhelyüket.

A táblázatból kiderül, hogy saját lakás vásárlására csak 2005-ben került sor, a többi évben nem jelenik meg ez az opció.

2009-től a lakhelyek közé felvették a „kibékült férjével, élettársával" kategóriát, ami azt méri, hogy mennyien tértek vissza bántalmazójukhoz.

2005-től 2014-ig vizsgálva az adatokat, a következő megállapításokat teszem:

- Elenyésző a pályázaton lakást nyerők vagy önkormányzati lakást kapók, illetve saját lakást vásárlók aránya.
- Továbbléptető lakáshoz kevesen jutnak, az évente kikerülők 3-9%-a. Természetesen itt figyelembe kell venni, hogy a férőhely korlátozott, egy időben csupán 4 családot (anyát gyerekével) tudnak elhelyezni a Továbbléptető Program keretében.
- Másik anyaotthonba kerülők aránya alacsony, az évek alatt 4-10%-ot tett ki.
- A vizsgált időtartam alatt átlagosan az anyák egyötöde rokonoknál, ismerősöknél talál magának és gyermekeinek lakhelyet. Ez a harmadik leggyakoribb kiköltözési mód.
- A második leggyakoribb út az átmeneti otthonból az albérletbe költözés. Az évek alatt a legalacsonyabb a 11% volt, a legmagasabb pedig 40%.
- Leggyakoribb a férjjel, élettárssal, vagyis a bántalmazóval való kibékülés, ezt a megoldást, adott évtől függően, a kikerülő anyák 23-48%-a választja.

III.3.2. Ökumenikus Segélyszervezet miskolci családok átmeneti otthonának adatai

2. ÁBRA: *Ökumenikus otthonból kiköltöző családok százalékos aránya az új lakhely szerinti megoszlásban*

Új lakhely	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
rokonokhoz, ismerősökhöz	14	22	10	8	0	15	0	9	5	6	0
korábbi lakóhelyére	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
félutas házba	0	0	0	0	5	8	8	0	5	0	0
másik anyaotthonba	0	0	0	18	10	8	38	27	28	17	30
pályázaton lakást nyert	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
önkormányzati lakást kapott	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
nem tájékoztatott/ismeretlen helyre	14	43	20	0	30	8	32	0	14	0	4
albérletbe költözött	14	0	30	8	30	46	16	22	24	44	44
kibékült férjével, élettársával	58	14	40	50	15	15	0	39	24	33	22
lakást vásárolt	0	0	0	0	5	0	0	0	0	0	0
külföld	0	7	0	0	0	0	0	0	0	0	0
szakellátás	0	7	0	8	0	0	0	0	0	0	0
szociális bérlakás	0	7	0	8	5	0	0	0	0	0	0
új férfihoz		0	0	0	0	0	0	3	0	0	0

FORRÁS: Ökumenikus otthonban lakó családok adatlapjai alapján saját szerkesztés

Az Ökumenikus otthon történetének 11 éve alatt nem volt olyan kiköltöző, aki pályázaton lakást nyert volna, vagy önkormányzati lakást kapott volna. Egyszer fordult elő, hogy az anya konkrétan megmondta, hogy új kapcsolata lett és férfihoz költözik. A „korábbi lakóhelyére" kategória azért üres, mert az ökumenikusok nem használják a kérdezésnél; e helyett a „kibékült férjével, élettársával" válasz megadásánál lehetséges, hogy valójában előző lakóhelyére megy vissza. A jövőbeni lakhelyükről nem tájékoztató lakók aránya a kezdeti években magas volt, aztán akadt év, hogy nem akadt olyan lakó, aki kiköltözéséről ne informálta volna az átmeneti otthont.

2004-től 2014-ig vizsgálva az adatokat, a következő megállapításokat teszem:

- Ritka kivételt képeznek a lakást vásárlók, a külföldre távozók, a szociális bérlakásba költözők és a szakellátásba kerülők.
- Félutas házhoz kevesen jutnak, az évente kikerülők 5-8%-a. Fontos tudni, hogy két lakást, és egy apartmant tart fenn az intézmény, összesen 3 család részére.
- A vizsgált időtartam alatt átlagosan az anyák 10-20%-a költözik rokonokhoz, ismerősökhöz. Ez a negyedik leggyakoribb kiköltözési mód.
- Másik anyaotthonba kerülők aránya jelentősnek mondható, az évek alatt 8-39% között ingázik
- A második leggyakoribb út az átmeneti otthonból az albérletbe költözés. Az évek alatt a legalacsonyabb a 8% volt, a legmagasabb pedig 46%.

- Leggyakoribb a férjjel, élettárssal, vagyis a bántalmazóval való kibékülés, ezt a megoldást, adott évtől függően, a kikerülő anyák 14-58%-a választja.

A két intézmény adatait vizsgálva, pontosan látható, hogy milyen lehetőségekkel élnek a családok átmeneti otthonaiból kikerülő anyák. A ***négy leggyakoribb út***:

- rokonokhoz, ismerősökhöz költözés,
- másik családok átmeneti otthonába való költözés,
- albérletbe költözés,
- a bántalmazóhoz való visszaköltözés.

A rangsorban első helyet foglal el a „kedveshez" való visszatérés, második pedig a lakásbérlés. Furcsa látni, hogy ez a két lehetséges út egymást követi a százalékos megoszlásban, mert nagyon különböző irányokat mutatnak, és eltérő esélyeket hordozhatnak. Az anyák egy nagy részének sikerül saját lábra állnia, másik részének viszont nem sikerül megerősödnie annyira, hogy ne térjen vissza ahhoz, akitől egykor menekült.

III.4. Esetleírások

Strukturálatlan életinterjúkat készítettem olyan anyákkal, akik jelenleg – egymáshoz képest- különböző helyzetben vannak. A kiválasztott anyáktól szubjektív beszámolókat vártam. Családok átmeneti otthonában és továbbléptető lakásban élő - egykor bántalmazott- és egy saját lakásban élő (nem bántalmazott és nem egyedülálló) anyával készítettem interjút, melyek dolgozatomban esetleírásokként jelennek meg.

Eredetileg azt szerettem volna, ha ezeknek az anyáknak közös vonásaként megjelenik, hogy bántalmazottként kerültek a családok átmeneti otthonába és egyedül nevelik gyereke(i)ket. Ezt az elképzelésemet nem sikerült megvalósítanom, mert után követés hiányában az intézmények közül csak az Ökumenikus otthon tudott ajánlani egyetlen olyan anyukát, aki kikerülve az otthonból, valamint a továbbléptető lakásból, már néhány éve önálló életet él gyermekeivel. Az anyuka viszont meggondolta magát, és visszalépett az interjútól. Helyette egy olyan nővel készítettem interjút, aki nem teljesen felel meg fentebbi kritériumaimnak és vizsgálatom tárgyának, de hasznos következtetéseket lehet levonni a vele folytatott beszélgetésből.

III.4.1. Anna

Jelenleg a MESZEGYI családok átmeneti otthonában lakó Anna már eltöltött másfél – másfél évet két másik otthonban, először a Zempléni

Református Egyházmegye Vissi Átmeneti Anyaotthonban, majd a miskolci Kismamaházban. Annával még a Kismamaházban ismerkedtem meg a foglalkozások és beszélgetések révén, majd szakdolgozatom megírására készülve a MESZEGYI-ben futottam vele össze. Megdöbbentem, mikor megláttam őt kisfiával együtt, mert Anna életútja „sikertörténet" is lehetett volna. De nem lett az, nagyon nem, még nem. Anna a Kismamaházból egy másik anyukával és annak gyermekével közösen albérletbe költözött; esetleges találkozásaink és telefonbeszélgetéseink alapján úgy tűnt, hogy jól működik a dolog. De a közös albérlet nem hozott megoldást, a másik anyuka nem fizette a lakbér rá eső részét, Anna pedig egyedül nem tudta fedezni a kiadásokat.

Anna 36 éves, egy Bács-Kiskun megyei faluból származik. Szegény nagycsaládban nőtt fel az Alföldön, édesanyja három műszakban dolgozott, takarított, mindent elvállalt, mégis sokat nélkülöztek és az anyjának nem maradt ideje gyerekeire. Anna ötödik gyerekként született, egyetlen lányként. Majd a szülei elváltak, édesanyja újra férjhez ment, és született még egy húga.

Családon belüli nemi erőszak történt vele, de anyja, családtagjai nem hittek neki. A családi konfliktusok elől párkapcsolatba menekült. Kereskedőnek tanult, az érettségi ideje alatt jött össze a párjával, akivel 9 év együttlét után összeházasodott, de akitől másfél esztendő múlva elvált. A férjével nem jól alakult a házaséletük, félelmei voltak, ha hozzáért. A kapcsolatuk elején támogatta Annát, járt vele pszichiáterhez is, de a férfi elfáradt. S közben nehezítette a helyzetüket, hogy a férj édesanyjával éltek együtt, tipikusan rossz anyós-meny viszony állt fenn. Gyermekük sem született, pedig szerettek volna. A férjnek aztán lett valakije. Anna a válás után vagyon nélkül maradt, egyedül élt két évig. Hipermarketben és egy kisvasútnál dolgozott egyszerre. Majd megismerte a gyermeke apját, aki egy irodában dolgozott, és négy évvel fiatalabb volt nála. A férfi családját nagyon közel érezte magához, az életét pedig egésznek. Közösen vettek egy kis házat, mindent megtettek, hogy meglegyen mindenük, de egymásra nem maradt idejük, elhidegültek egymástól. A férfi anyja rákbeteg lett, az is megnehezítette a kapcsolatukat. Három év múlva csendben szakítottak. A szakítás után visszament az édesanyjához, aki csak hivatalos albérleti szerződéssel fogadta vissza. Hitelt vett fel a saját nevére a családjának, amit nem fizettek. Képtelen volt Anna fizetni a hitelt, már nem tudott adni, szólt az anyjáéknak, de az anyja megfenyegette, hogy az életére fog törni. Albérletbe ment, alkalmi munkákból élt. A volt párjának az édesanyja meghalt, és a halála újra összehozta őket, úgy éltek ismét, mint előtte. S ezen idő alatt várandós lett, úgy, hogy nem is gondoltak a gyermekvállalásra. Anna először nem akarta megtartani a

gyermeket, mivel úgy érezte, hogy a párjával nem tudná vállalni. Igaznak bizonyult érzése, mert a párja elzárkózott, azt mondta, hogy adjon neki időt. Próbált vele beszélgetni a gyerekről, apai érzésekről (van már két gyereke). Anna máig nem érti, hogy miért tett/tesz a férfi különbséget a gyerekei között. Úgy érzi, hogy nem volt őszinte hozzá. A férfi kérte Annát, hogy titkolja el a terhességét, ráadásul Anna anyja és a testvérei is azt mondták, hogy nem kell az a gyerek a családba. A gyerek apja elzavarta a háztól, mondván, hogy ő nem akarta, nem vállalja a gyereket. Anna eközben végezte el a szociális gondozói tanfolyamot, onnan ismerte meg a családsegítő szolgálatot, ott hallotta először, hogy létezik anyaotthon. Két hét alatt átgondolta, hogy mit kezdjen az életével. Döntött, és Vissre költözött, ahol nem kellett többé titkolóznia, fel tudott készülni az anyaságára, megnyugodott. Két hónapra rá megszületett a kisfia, aki iránt az apa eleinte érdeklődött és anyagilag segítette Annáékat mindaddig, amíg Anna be nem adta a gyerektartás iránti igényét. Majd kiderült, hogy a férfinak új családja van. Vissen a mentálhigiénés lelkipásztor segített Annának feldolgozni a történteket. Úgy érzi, erősödött, de még nem teljesen. A vissi otthonból városi anyaotthonba akart jönni, hogy minél hamarabb munkát találjon és a kisfia bölcsődébe járhasson. Így került a miskolci Kismamaházba, alkalmi gondozói munkát vállalt, a munkabéréből pénzt tett félre, majd albérletbe költözött. Tudta vállalni az albérlet díjának a felét, de a társa nem, s közben elfogyott Anna megtakarított pénze. Ismét ott állt hajlék nélkül 3,5 éves kisfiával. Következett a miskolci MESZEGYI családok átmeneti otthona, ahol négy hónapja él.

Anna közlékeny, nyitott, erős, kemény nő, megbízható, dolgos. Nem érzelgős, nem alakít(ott) ki mély kapcsolatot senkivel sem a kismamaházban, sem az átmeneti otthonban. Elmondása szerint a kismamaházba való kerülése előtt rendkívül zárkózott, morgós, parancsnoki volt, amihez képest jó irányban változott.

Anna fő problémának tekinti, hogy nincsen heti 40 órás munkája és ebből adódóan munkabére sem, pedig kisfia bölcsődés korától kitartóan keresi a munkalehetőségeket. Az alkalmi munkavégzés nem biztosít kiszámítható, fix jövedelmet. Nem tud tervezni. Optimizmusa a múlté, fél, hogy a pénztelenség miatt nem tudja felnevelni a fiát, vagy, hogy sokáig otthonokban fog élni, ott fog felnőni a fia. Mivel volt már volt saját lakása, és jelenleg nem rendelkezik azzal, még egy albérlettel sem, emiatt önbecsülése lassan elvész. Nincs harmonikus családi kapcsolata, sem az anyjával, sem testvéreivel, családtagjai nem támogatják sem lelkileg, sem anyagilag. *„A kicsi fiam a kapaszkodó, motiváló erőm.”* De hiányzik számára a természetes

támogató rendszer. *„…nincsenek értékes társadalmi kapcsolataik, amelyeket erőforrásként használhatnának.”* (Gyukits:2003:80.)

Szerintem, ha Annának biztos, teljes foglalkoztatása, ezáltal jövedelme lenne, és a következő egy évben, az otthonban tudna takarékoskodni, és kikerülésekor egy továbbléptető vagy félutas jellegű lakásba költözhetne, a későbbiekben meg tudna erősödni, és rendezni önállóan lakhatását. Munkakereséséhez szükséges munkaerő-piaci tanácsadás igénybevétele, az önéletrajza korszerűsítése, álláskeresési technikák elsajátítása, próbainterjúkon való részvétel. Ahhoz, hogy érzéseit nyíltan kifejezhesse és másokkal szoros kapcsolatba tudjon lépni, fontos heti rendszerességgel pszichológus felkeresése, önismereti csoporthoz való csatlakozás, érzelmi nyitás a többi anya felé, megpróbálni a barátság kiépítését néhánnyal.

III.4.2. Éva

Éva a miskolci Lorántffy Zsuzsanna Református Kismamaház Továbbléptető Programjának résztvevője. Éva kollégám volt a Holdam Egyesületnél, másfél évig, heti 10 órás helyszínkoordinátori munkakörben dolgozott egy projektünk keretében. A Kismamaház vezetője, Marika ajánlotta Évát munkatársnak; segíteni akart neki a mellékjövedelemmel, valamint alkalmasnak tartotta a feladatra. Főállása a miskolci Bosch-ban van. Tudom róla, hogy nehéz fizikai munkát végez, a munkabérének csupán az 50%-át kapja, egy adósságspirál okozta levonás miatt. Vékony, szikár alkatú a sok munkától és a nem elegendő, nem megfelelő táplálkozástól. Igaz, kikerült a Kismamaházból és lépett egyet előre, két éve a Kismamaház alapítványának továbbléptető lakásában lakik, de még mindig jelentős problémákkal küzd. Hogyan került a továbbléptetőbe?

Éva munkahellyel rendelkezett, összegyűjtötte a lakáshoz szükséges kauciót, 100.000 Ft-ot és ahogy mondja: „*jól álltam hozzá a dolgokhoz*”. Nagy segítségnek éli meg, hogy nem kell albérletet fizetnie, csak a rezsit és a saját és fia élelmezését. A rezsi fizetésével még soha nem volt problémája. Az, hogy kevésből él, probléma, de bízik benne, hogy megoldódik. 50.000 Ft-ból élnek a fiával együtt.” *Ha valaki megmutatja, hogy hogyan kell 50.000 Ft-ból megélni két embernek, csinálom, isten bizony*.” Ebből fizeti a rezsit (télen mintegy 40.000 Ft, nyáron kb. 25.000 Ft), a bérleteket, a háztartási kellékeket, és ami megmarad, az az élelmiszerre megy, arra 5-10.000 Ft jut. Öröm, ha van kenyér és vaj. A ruházkodást a Kismamaház adományaiból oldja meg. Ha érkezik tartós élelmiszer adományként, kapnak belőle. A fia még tanul, idén végez, reméli, hogy fog dolgozni, és a keresetével besegíteni. Eddigi

takarékoskodásával 150.000 Ft-ja van, amit a Kismamaház kezel. Amíg más családdal lakik a lakásban, megfeleződnek a költségek, addig lehet takarékoskodnia. Eddig három lakótársa volt, akikkel akadtak nehézségek, de az együttéléssel mindig vannak. *„Hát, végül is mindenkinek ilyen a helyzete, mindenki krízisben lévő anyuka, sok mindenen ment keresztül, de önmagának kell rendet raknia a fejében. Amíg rendetlenség van a fejben, addig rendetlenség van körülötte is.*" Ha egyedül lakna, a rezsije is magasabb lenne. Célja, hogy egy MIK-es lakáshoz jusson, hiszen rendelkezik több mint egyéves miskolci bejelentett munkahellyel, de annak pályázásához 200.000 Ft –ot be kell fizetni, és még 500.000 Ft szükséges, mert előre ki kell fizetni az egyéves bérleti díjat. És van még közjegyzői díj, különböző szolgáltatói díj. Albérletben nem gondolkodik, mert drágábbnak tartja a bérleti díjat. De ha a fia jól fizető munkahelyet találna, vele költözne csak albérletbe, mással nem, azt tízszer meggondolná. Ha jól számol, még 10 év kell ahhoz, hogy megszűnjön a munkabérét terhelő levonás és a bérének a 100%-át kapja kézhez. Gyűjtögetnie kell, ahogyan ő mondja, kőkeményen. És a fiának munkába állnia. Évát adósa mindig csak hitegeti, hogy majd meghozza a tartozását, a 710.000 Ft-ot. Nagyon bánja már, hogy elment kezesnek. És azt is, hogy nem részesül semmilyen állami támogatásban. Számára nagyon furcsa, hogy anyagi biztonságról beszélget velem. Biztos abban, hogy ha öt évet lakhatna még a továbbléptető lakásban, sínen lenne az élete.

Hogyan sodródott bele az adósságspirálba? Van egy háza Szomolyán, amin jelzálog van, a volt férje felvett vállalkozási kölcsönt, ami szintén nincsen kifizetve, Éva nevén van. S mivel a volt férje nem dolgozik, neki kellene fizetnie, hogy vegyék le róla a jelzálogot. És mikor már leveszik, akkor lehetne eladni. De azt a lakást 200.000 Ft-ért vették 1987-ben, az azt jelenti, vakolatlan házikó, ami rosszabb állapotban van 1987 óta.

A volt férjnek a kocsma volt az első, soha nem volt bejelentett munkahelye. Éva azért ment férjhez, hogy elmeneküljön otthonról, egy kimaradozó, italozó anyától és egy őt molesztáló mostohaapától. A férjéről időközben kiderült, hogy őrülten féltékeny, bántalmazta, kizárta a lakásból.

Évának jelenleg anyai ágon a nagynénjével, meg anyukájával van kapcsolata. Anyja után csak adósságot örökölne, mert neki is 50%-os letiltása van. *„Az alma nem esik messze*." Anyja és férje kurvák futtatásával foglalkozik. Éva, férjétől való elköltözése után az anyjánál lakott 3 hétig, de anyja férje többet gondolt családi kapcsolatként, futtatni akarta, az anyját pedig előtte ütötte, ezért elköltözött onnan, a NANE Egyesület segítségével került a Kismamaházba.

Éva érzelmileg megerősödött, lábra állt, még nem volt beteg, mióta a Kismamaházban és a továbbléptetőben lakik. Legfontosabbnak azt tartja, hogy nem zaklatja őt senki, nincsenek magánéleti problémái, mivel nincs kapcsolata. Aránylag jól van.

Szerintem Éva még jobb lelki és anyagi állapotban lenne, ha a fizetését terhelő levonások megszűnnének, és a teljes munkabérét megkapná. Nagy segítség lesz, ha nagyfia elhelyezkedik és az ő jövedelme is bekerül a családi kasszába.

III.4.3. Sára

Sára egy átlagos családban nevelkedett édesanyjával, édesapjával és húgával. Anyukájával nem volt felhőtlen a kapcsolata, úgy érezte, hogy anyja kisebb lánytestvérét jobban szereti. Apukája 16 éves korában meghalt. De – szerencsére – szülei nem verték, nem bántották Sárát. 20 évesen ment férjhez egy jóravaló emberhez. Először Sára anyukájánál éltek, de amikor Sára 30 évesen a harmadik gyermeküket várta, az anyja azt mondta, hogy nem maradhatnak nála, a családi házban, mert a szomszédok gúnyolják azzal, hogy kettőnél több gyereket csak a cigányok szülnek. Albérletbe kényszerültek, kezdetben 20.000 Ft-os havi bérleti díjat fizettek. Hivatalos szerződés hiányában a főbérlő egyre többet követelt, folyamatosan elszedte a pénzüket. A főbérlő Feri bácsiról időközben derült ki, hogy alkoholista és börtönviselt. Az egyik szobában lakott Feri bácsi, aki odavitte a nőket, volt, hogy egy éjszaka kettőt is, a másik szobában pedig ők laktak a kicsi gyerekekkel. Fenyegette őket, többször a férje nyakára tette a kést, hogy adjanak pénzt. Sára a gyerekekkel otthon volt, férje dolgozni járt, nagyon félt Feri bácsitól. A gyerekek éheztek, nyáron sokszor az erdőben talált gyümölcsöt adott a gyerekeknek enni. Sára nem panaszkodott senkinek sem a faluban, félt, hogy helyzetüket megtudva, elveszik tőlük a gyerekeket. Nem tudtak szabadulni Feri bácsitól, mert a négy „rabszolgájából" kettőt őrként állított a kapuba. (A négy rabszolga: hajléktalanok, akiktől elvette irataikat, a nyugdíjukkal gazdálkodott, pajtában laktak, minimális ellátást kaptak, éjszaka jártak fát lopni, napközben fűrészelték.) Sára nem bírta, és egyszer segítséget kért a rendőröktől, akik kijöttek hozzájuk, és kocsira pakolták a családot, és egy másik településig kísérték őket, ahol egy néninél kaptak hajlékot. Azt gondolták, hogy minden rendben lesz, de a lakás áram, fűtés, tűzhely nélküli volt, az öreg néni becsapta őket, mikor azt ígérte, hogy nagyon jó szállást biztosít nekik. A néni is járt a nyakukra, a megállapodott összegen felül több pénzt követelt. Őszre fordult az idő és nagyon fáztak, elkezdtek a miskolci GYEK játszóházába járni, tudtak a helyről, mert nagylánya liszt-érzékeny. A játszóházban melegben, biztonságban voltak, ezért minden

napjukat ott töltötték. Feltűntek az egyik dolgozó hölgynek, aki kedvesen érdeklődött felőlük, és megismerve helyzetüket, megadta az Ökumenikus átmeneti otthon elérhetőségét. 2004-ben költöztek be, a legkisebb, negyedik gyermekük az intézményben született. Kilenc hónapig laktak az otthonban, majd az egyik apartmant megnyerték pályázaton, ahol egy évig éltek, életük legszebb időszakaként tartják számon. Az nagyon nagy segítség volt számukra, takarékoskodtak, békességben, nyugalomban éltek. Ottlétük alatt sokat gondolkoztak azon, hogy hová menjenek. A rossz tapasztalatok miatt az albérlettől nagyon féltek, és tudták, hogy városban egy 4 gyerekes családnak nehezen adnak ki lakást. Számolták, hogy ha egy albérlet díja 30.000 Ft, az pont annyiba kerül, amennyi egy lakás vásárlásakor felveendő hitel havi törlesztő-részlete. Nagyon örültek a saját lakásnak. De a válság hatására a részlet összege emelkedett, 25.000 Ft-ról a mostani havi díj 90.000 Ft. Férje egy vidéki kisváros gyárában dolgozott 15 évig, de jól fizető munkahelyéről 3 évvel ezelőtt elbocsátották, mert a kapunál rajtakapták, hogy mosóport lop haza Sárának. Sára férje, aki gépkezelő, munkanélkülivé vált, nehezen talált munkát, amit nehezen élt meg, és közben Sára gyermekvédelmi támogatása is megszűnt. A férfi a munkahelyi elbocsátása óta depressziós, hiába lett új munkája. Nem beszél, nem tud a családjáról semmit, nem köszönti fel a gyerekeket születésnapjukon, nem vesz részt a ballagásukon. Külön szobában alszik, egyedül, ott éli az életét, enni és wc-re megy ki, de azt is csak akkor, ha nincs kint senki a folyóson és a konyhában sem. Sára a férfi a családban, ami nagyon megterhelő számára. Válásról szó sem lehet, a lakáshitel illetve az anyagi érdek tartja őket össze.

Sára közfoglalkoztatottként adminisztrátori teendőket látott el, de nem tetszett neki a rendszer, a nagyfokú bizonytalanság. Azt mondja: „*A közmunkásoknak adott munka az nem segítség.*" Jelenleg 4 órában takarít egy intézményben, és van egy másik 4 órás munkája, ahol adminisztrátor. Eredeti végzettségét tekintve ápolónő.

A megélhetésük nagyon nehéz, neki és férjének is 80-80.000 Ft a fizetése. A hónap végén, 20-25-én azt kell mondania a gyerekeinek, hogy osszák be a kenyeret, hogy maradjon az apjuknak. Reggelente éhen mennek el otthonról. Egyedül a kicsi kap ebédet a napközis tanárnőnek köszönhetően. A gyerekeknek és neki kell bérlet, 20.000 Ft, a férje gyalog jár ki az Avasról a munkahelyére, Diósgyőrbe. Nagylányuk diákmunkát végez hétvégéken és nyaranta.

Annyi segítséget kaptak, kapnak az ökumenikusoktól - nyári tábor a Balatonnál, kézműves foglalkozások, ajándékosztás, 2 évvel ezelőtti

rezsifizetés, tankönyvek megvásárlása - nem akarja kihasználni őket, nem akar a jóindulatukkal visszaélni, ezért nem panaszkodik nekik.

Sára 44 éves és kérdezi: *„Fáradjak bele én is ebbe az életbe?”* Sára az a nő, akit nem bántottak gyerekként, férjétől sem menekült, saját lakásban, családjával él, dolgozik. Boldog is lehetne. Ha férje hajlandó lesz szakemberhez menni, terápiára járni, és csökkenni fog havi fizetnivalójuk, Sára boldog lesz.

III.5. Szakértői interjúk tanulságának összegzése

A dolgozatomban szereplő intézmények szakembereit kérdeztem a családok átmeneti otthonaiban élő anyák kilépési lehetőségeiről, esélyeiről. A Lorántffy Zsuzsanna Református Kismamaház családgondozójával, Lenke Anitával, az Ökumenikus Segélyszervezet miskolci családok átmeneti otthona vezetőjével, Budai Bernadettel, és a MESZEGYI családok átmeneti otthonát képviselő Labancz László szakmai vezetővel készített strukturált interjúkat, és az abból nyert tapasztalatokat, tanulságokat, kritikai észrevételeket, javító szándékokat összegzem.

Az otthonokban lakó családok sokrétű életvezetési problémával, nehézséggel küzdenek. Mivel a családok nem homogének, éppen ezért a problémáik is jellemzően mások. Ugyanakkor vannak általánosan visszatérő problémák: gyereknevelési, pénzkezelési, egzisztenciális, párkapcsolati, időgazdálkodási. Van, akinél ott kell kezdeni a családgondozást, hogy el kell magyarázni, milyen egy tiszta, rendezett szoba. Másnál azzal, hogy ha megérkezik a családi pótlék, annak a beosztását hogyan lehet megtervezni, hogy minél több minden kerüljön bele a kosárba. Akad, akinek a családgondozó mutatja meg, hogy miként kell megfürdetni, tisztába tenni a csecsemőt. Van, aki nagyon nagy érzelmi támogatásra szorul, lelki támaszra és neki a pszichológus segítsége szükséges. Előfordulhat, hogy valakinek az az elsődleges célja, hogy elhelyezkedjen. A lényeg, hogy beköltözéskor és a bent töltött idő alatt fel kell térképezni, hogy kinek milyen erősítésre van szüksége. Rövidtávon kiderül, hogy a hozott problémákon kívül milyen egyéb hiányosságokkal küzdenek az anyák és oda fókuszálnak, ott próbálnak eredményt elérni.

Van a klasszikus krízis, ami átmeneti jellegű, amikor egyébként jól működő család albérletét felmondja a főbérlő másnaptól és egyszer csak ott állnak fedél nélkül, nincs hol lakni, 2 gyerekkel, a szülők munkaviszonnyal. Ez átmeneti jellegű, a család elhelyezést kap, de nekik minden képességük

megvan, és eddig is irányították életüket, 1-2 hét alatt találnak albérletet és kiköltöznek. Ez a ritkább.

Nagyon fontos, hogy legyenek szerződések az intézményen belül. Van egy keret: 12 hónapig lehet az otthonban lakni, *„ezek a napok itt ajándékok, és nagyon gyorsan pörögnek. Úgy a 10. hónap környékén kapnak észbe a családok, hogy már csak 2 hónapjuk van hátra, és jajgatnak, hogy mi lesz velük. Az elején kihangosítom mindig, hogy minden egyes napot próbáljunk meg úgy eltölteni, hogy büszkén feküdjünk le, azzal a tudattal, hogy ma is tettünk valamit azért, hogy az életünk előbbre menjen. Azt látom, ha folyamatosan vissza tudjuk tükrözni, hogy mi volt a cél, ehhez képest hol tartunk, mi nem sikerült, és miért, mi ebben az én szerepem, akkor haladhat a dolog."*

Jogászon, pszichológuson, mentálhigiénésen, háziorvoson kívül milyen egyéb szakembert biztosíthat az intézmény? Milyen jó gyakorlatok vannak?

Az Ökumenikus otthon nagy hangsúlyt fektet a lakók munkaképes állapotának elérése érdekében. A munkaerő-piaci tanácsadók segítenek megszűntetni a gátat. A tanácsadás a belvárosban történik, a kliens ügyféllé válik, és onnantól kezdve heti rendszerességgel zajlik a felkészítés. A külső helyszín előnyös, így is sok minden megtalálható az otthonokban, tálcán kínálva a szolgáltatásokat. Ezért tenni kell, mert oda el kell készülni, fel kell öltözni, el kell indulni, ami szervezést igényel, és nagyobb átgondolást, pl. hol legyen a gyerek. Ezzel mérik a motivációt. A tanácsadó iroda egy olyan nyugodt közeg, ahová nem kopogtat senki sem. Ha sok az új álláskereső, akkor tréninget tartanak. Az a tapasztalat, hogy fél éven belül sikerül eredményeket elérni, és kb. minden második álláskeresőnek sikerül állást találnia. Ha valakinél olyan elakadás van, amit a munkaerő-piaci tanácsadó egyedül nem tud megoldani, akkor van egy olyan pszichológus, aki kifejezetten az elhelyezkedést segíti elő és ebben ad támogatást a felnőttnek.

A jövőkép kialakításában és a motiválásban a legerősebb eszköz a példa. Megfigyelhető, hogy aktuálisan milyen a szülők összetétele az otthonon belül, felemeli vagy lehúzza az újonnan érkezőt. Ha olyan összetételű a szülői csapat, amelyik motivált, munkát kereső, önállóságra törekvő, akkor az újonnan bekerült, kevésbé motivált anyukát is ebbe az irányba vezeti. Az intézmények dolgozóinak erre kell törekedniük, hogy ilyen közösség legyen bent.Az ökumenikus otthonban bevezetett kuponrendszer motiváló ereje jelentős.

Mindegyik intézményben 12 + 6 hónap a maximális időtartam, ami az egyik szakember szerint nagyon sok idő, de a másik szakember kevésnek ítéli meg. Mondják, ez közöttük (és nem csak hármójuknál, hanem az egész

szakmában) örök vita. Aki hosszúnak véli, arról beszél, hogy az otthonokban hatékony családgondozással, gondozói folyamattal nagyon-nagyon sok előrelépést lehet elérni gyereknevelés, mentális megerősítés, takarékoskodás terén. Az 1997-ben megszületett törvény 6 + 3 hónapban határozta meg a gondozási idő tartamát. Törekedni kell a hatékony és rövid idő alatti munkavégzésre, mert hozzá lehet szocializálódni az intézményi ellátáshoz.

Egy család beilleszkedhet és megtalálhatja az ilyen intézmény típusú ellátásokban azt, ami neki jó és beláthatja azt is, hogy ezt nem tudja önerejéből a külvilágban biztosítani. És ezért nem lesz motivált a kikerülésre, mert odabent sokkal jobb, mint ami kint bármikor is lehet. Ezt gondolja, vagy ezt érzi.

Ezért is fontos vita folyamatosan a csáo-k körében, hogy milyen elhelyezési feltételeket biztosítsanak. Jó-e az, ha az egyébként a bekerüléshez képest a színvonal vagy elhelyezési feltételek sokszorosai az otthoninak. Bejön egy család komfort nélküli vályogházból az átmeneti otthonban, számára teljesen fényűző körülmények közé. „*Hogyan fogod tudni azt a családot motiválni, hogy ebből a közegből próbáljon teremteni magának egy olyan közeget, ahová haza költözhet és biztosan tudjuk, hogy nem lesz ilyen szintű, egész egyszerűen a bevételeiből, jövedelmeiből nem fog tudni magának ilyen berendezési tárgyakat, épületet biztosítani.*" A csáo-k nem feltétlenül azért szegényesebbek, mert nem telik a költségvetésükből jobbra, hanem mert lehet ez vezetői szemlélet is. Más szakember pedig úgy gondolja, hogy meg kell teremteni a kiugró, kimagasló tárgyi feltételeket, pontosan a szülők motiváltsága miatt.

Az időtartam is ad okot a vitára. Az átmeneti szó nem másfél év, hanem egy-két hónap. Főleg egy gyerek életében. Kétszer lehet igénybe venni ugyanazt az intézményt, nincs előírás, adott esetben egy család akár 3 évet is tölthet egy intézményben, egy hét kihagyással, ami még inkább nem átmeneti - vélekedik a szakemberek egyike. Az átmeneti otthonban az a feladat, hogy ne csak másfél évig biztosítsák a család ellátását, hanem tegyék őket alkalmassá, képessé az önálló életvitelre, mert egyébként semmi értelme másfél évet biztosítani. A többször másfél évnek pedig pláne nincs értelme, mert ezért dugulnak be ezek az intézmények, és ettől nem arra használják őket, amire ténylegesen létrejöttek. Van szakember, aki 5 évben látja a perspektívát. Viszont elgondolkodik rajta, hogy ha egy család ennyi időt tölthet egy intézményben, akkor sok család kiszorulna a rendszerből.

Mi a siker a családok átmeneti otthonában dolgozók szerint? Legnagyobb eredmény, ha a bekerülési problémát megoldva a család önerőből képes az életének az irányítására. Ha úgy költözik ki, hogy soha többé nem

kerül vissza. Elhelyezkedik és elkezd takarékoskodni. De a nagyon apró sikerek is számítanak. Siker az is, ha az anyuka beköltözéskor rendezetlen, ruhája piszkos és később csinosan felöltözve, éppen önéletrajzot megy leadni bárhová. Siker, ha a szülő soha nem mondókázott, és egy idő után dalolászik a gyerekével. Siker, ha hoz egy munkaszerződést, ha bizalommal van a gondozója iránt.

Kik tudnak visszailleszkedni a társadalomba? Az, aki egy év alatt megerősödik lelkileg, takarékoskodik, elhelyezkedik, dolgozik, az meg tudja teremteni az albérletet. Mindhárom szakember egybehangzóan állítja, hogy a munkában látják a kikerülés kulcsát.

A túlgondozásnak nagy a veszélye. Szállodai szintű szolgáltatások jöttek létre, ami eredményezheti, hogy az ellátottak egy részének csak az a célja, hogy azt az egy évet nyugodt, biztos körülmények között töltse a gyerekeivel, de igazán nem akar életmódján, életformáján változtatni, és emiatt nem lesz a gondozás végére sem változás.

Nagyon fontos, hogy maga a kliens is akarja a változást. Ha az anyuka motivált arra, hogy ténylegesen saját kezébe vegye saját dolgainak intézését, akkor ebben tud kapni segítséget.

A családoknak egy része kiválóan alkalmazkodik az ellátórendszerhez. Pontosan tudja, hogy milyen pénzbeli, természetbeni ellátások illetik meg, milyen gondozási formákat vehet igénybe. Sokszor jobban tudja, mint a családgondozó kollégák. És tudja azt is, hogy a szociális munkásokat milyen viselkedéssel lehet megnyerni. Róluk tudható, hogy már ehhez az ellátási rendszerhez szocializálódtak. A szakemberek egységes becslése szerint az ellátottak 60%-a legalább 2-3 intézményben megfordul.

Nagy dilemmát jelentenek a vándorló családok, akik az ország különböző pontjain töltenek el másfél-másfél évet, hogy ezekbe bele kell-e avatkoznunk. Kell-e a hatóságtól gyerekeket érintő intézkedést kérni. Vagy pedig ez a fajta életvitel a gyereket nem veszélyezteti. Aki azt mondja, hogy nem veszélyezteti, mert egyébként a család működik, még ha folyamatos háttér segítséggel is, hiba, bűn kiemelni a gyermeket. A másik oldal azt mondja, hogy ez a család csak azért működőképes, mert folyamatosan mögötte van egy intézmény, ami a szükséglet kielégítésében nagyon erőteljes. De ha ez az intézmény kilép mögüle, akkor a család szét fog hullani és nem lesz elegendő az a képesség, amivel rendelkeznek.

Milyen javaslatokat fogalmaztak meg a szakemberek?

- Jogszabályok módosítása szükséges, hogy lehessen alkalmazni fejlesztőpedagógust, jogászt, pszichológust pedig magasabb óraszámban.
- Törvényi szabályozás arról, hogy nemcsak egy adott intézménybe hányszor, hanem az országban összesen hányszor veheti igénybe az ellátást. Előirányzat: háromszori elhelyezés a felső határ.
- Értékteremtő foglalkozások, végzettséget adó tanfolyamok, képzések kialakítása és fenntartása az intézményekben, az anyák aktív részvételével, amellyel a tanulásra, munkavállalásra készítik fel őket önbizalmuk fejlesztésével és manuális tevékenységekkel pl. kerámiázás vagy 5 alkalmas háztáji zöldség- gyümölcstermesztés képzés.
- Védett munkahelyek, munkahelyi program: helyben, az intézményen belül vagy szervesen ahhoz kapcsolódó munkahelyek, pl. gazdaságok, üzemek létesítése. A dolgozó anyáknak nagyobb az esélyük az önálló életre.
- A családok átmeneti otthonait négyemeletes bérházakba kialakítani és/vagy költöztetni, a családok saját életterének biztosításának érdekében.
- Kiléptető rendszer kiterjesztése az összes intézményre állami, uniós források felhasználásával.
- A kikerülés után szociális bérlakás rendszerrel lakhatási lehetőségek biztosítása piaci ár alatti, fenntartási költségen működtető lakásokkal.
- A vándorló családoknak létrehozni egy olyan intézményt, ami más struktúrában működne, mint a családok átmeneti otthona. Olyan elvárásokat fogalmazna meg, hogy hosszabb távon tudnának maradni, de csak akkor, ha van munkahelyük, ha a házirendet betartják, és gyereknevelésre képesek és alkalmasak.
- Országos hatókörű adatbázis létrehozása, ami információkat szolgáltat az érkezőről: mikor mennyi ideig, milyen okból vett igénybe átmeneti szolgáltatást. Ez megkönnyítené a munkát, és nem követel nagy anyagi ráfordítást.

IV. Összefoglalás

Szakdolgozatommal célom volt képet kapni és adni a családok átmeneti otthonaiból kikerülő anyák esélyeiről és lehetőségeiről; a szakirodalmak áttekintésével és Miskolc három intézményében folytatott vizsgálatommal.

Arra a következtetésre jutottam, hogy az átmenetileg nehéz helyzetben lévő családok támogatására létrejövő otthonokba költözők egy része olyan régen tartó, összetett problémákkal küzdve kerül be, hogy az ellátási idő alatt nem lehet lakhatási gondjaikat megnyugtató módon kezelni. A családok átmeneti otthonából kikerülő anyáknak minimális esélyük van az önálló élet kialakítására, elindítására. Albérletbe kevesen tudnak költözni, még kevesebben saját lakásba. Ezek a megállapítások a dolgozat kutatási fejezetében szereplő első hipotézisemet igazolják. Vizsgálatom ugyancsak igazolja azt a másik előfeltevésemet, hogy a kikerülő anyák nagy része visszatér bántalmazójához vagy másik otthonba költözik. Azt gondolom, hogy a nagy rész mennyiségi fogalmába belefér az 50%, ugyanis átlagosan az anyák fele vagy intézményről intézményre vándorol vagy visszatér bántalmazójához. Mit lehet ez ellen tenni? Szerencsére számos remek lehetőséget ismertem meg a társadalomba való visszailleszkedés segítésére, ezekre néhány példa: félutas házak, elhelyezkedést elősegítő programok, önellátó gazdaságok, üzemek működtetése. Cselekedni kell, az intézményeknek ki kell dolgozniuk újszerű szolgáltatásaikat, az ellátottaknak pedig élniük kell a számukra felkínált újfajta lehetőségekkel. Ahhoz, hogy jelenlegi hipotéziseimet a későbbiekben megcáfolhassam, jelentős változásra van szükség. A tapasztalat azt mutatja, hogy a társadalomba csak az tud sikeresen beilleszkedni, aki munkahellyel, és jövedelemmel rendelkezik, takarékoskodik és gyermekeit felelősségteljesen neveli, önálló életvitelre képes. Azok az otthonok tudnak hatékonyan segíteni ellátottaiknak, ahol fejlesztő foglalkozásokba, képzésekbe, munkatevékenységekbe vonják őket.

Bízom benne, hogy a most még sokfelé ágazó szakmai elvárás, elképzelés és akarat egy nagyjából egységes irányba vihető, és a hátrányos helyzetű női sorsok lazulhatnak, könnyebbé válhatnak.

Irodalom

ABRUDBÁNYAI Tímea – KATICS Szilvia – PESTY Tamás – Tüski Anna: Családok átmeneti otthonai Hollandiában. *Kapocs*, 2003. június

PAPP Krisztina -TÜSKI Anna (szerk.): Átmeneti gondozás – célszerű vagy ideális elképzelés?! Módszertani kézikönyv. Budapest: *Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, Kapocs Könyvek 8. 2005.*

BORBÉLY Sjoukje (1998): Anyaotthonok. A korai gyermekvédelem új lehetőségei és határai, különös tekintettel az anyaotthonokra. *Család, Gyermek, Ifjúság*, (4)

Bordás Ákos: A gyermekjóléti alapellátások helyzete.

DR. KOVÁCS Ágnes (1998): Csecsemőotthon másként – avagy milyen jogcímen gondozzuk az anyákat? *Család, Gyermek, Ifjúság*, (5)

FERENCZINÉKUN Beáta – MÉNESI Tünde (2000): Tájékoztató a Magyar Vöröskereszt Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei szervezete által működtetett Anya-Gyermek Segítőotthon 1998-1999. évi munkájáról, tapasztalatairól. *Család, Gyermek, Ifjúság*, (3)

Gyermekek átmeneti gondozása. Statisztikai tükör, VIII. évfolyam, 11. szám, 2014/11, 2014. február 17. Összeállította: Központi Statisztikai Hivatal

Gyukits György (2003): Gyermekvállalás a nagyvárosi szegénynegyedben élő fiatalkorú roma nők körében. Szociológiai *Szemle*, (2). 80. o.

http://www.hirado.hu/2014/07/09/tobb-gyerek-kap-segitseget/

http://www.tegyesz.hu/file/Gyermekvedelmi_napok/GYVN_2013/honlapra/konferencia/Dr_Bordas_Akos_A_gyermekjoleti_alapellatasok_helyzete.pdf

LÉT-kérdés. (2013) Budapest: Magyar Ökumenikus Segélyszervezet

Letöltés helye: www.hirado.hu (ideje: 2015. április 4. 16:30)

Letöltés helye: www.tegyesz.hu (ideje: 2015. április 4. 16:15)

PÁL Gabriella - PÁL Tibor - TARDOS Katalin - VARJÚ Gabriella (2005): Családok átmeneti otthonai Budapesten I. *KAPOCS* IV. évf. 2. szám (17)

PÁL Gabriella - PÁL Tibor - TARDOS Katalin - VARJÚ Gabriella (2005): Családok átmeneti otthonai Budapesten I. *KAPOCS* IV. évf. 3. szám (18)

SZILVÁSI Léna (1997): Csoportmunka egy anyaotthonban. *Esély*, (1)

Tandem projekt. (2014) Budapest: *Magyar Ökumenikus Segélyszervezet*

Melléklet

Szakértői interjú vázlata

- Milyen életvezetési problémákkal küzdenek az anyák az átmeneti otthonban?
- Mi számít eredménynek és sikernek önöknél egy család gondozása során?
- Milyen szolgáltatásokkal tudják az anyákat segíteni a kigondozás terén?
- Elegendőnek tartja az egy – másfél év időtartamú elhelyezést?
- Mennyire jellemző az intézményfüggőség az önök intézményében?
- Mit gondol az intézményvándorlásról? Megszüntetésével kapcsolatban van-e javaslata?
- Kik tudnak sikeresen visszailleszkedni a társadalomba? Milyen tényezőktől függ, hogy melyik anya tud saját lábára állni?
- Szükségesnek tartja a családok nyomon követését, utógondozását?

Taras Shevchenko1

Peculiarities of the Youth Slang in Germany Sociolinguistic Aspect

The article is devoted to the essence of the German youth slang, the source of its formation –creativity, jargon and borrowing characteristics – openness, short duration, age heterogenity, variation – personalized generalities, fashionable adjectives, clichés and expressives.

***Keywords**: slang, sociolinguistics, German youth slang, sources of German youth slang, features of German youth slang, variations of German youth slang*

Any language is unthinkable outside social context. It is a product of society, it is the medium of communication and themain tool for establishing and maintaining interpersonal relationships in society. Language and social culture are in close relationships. Social conditions are reflected inlanguage and at the same time expressed by it. Sociolinguistics - created in the 1960's, as a subdivision of linguistics - explores the language in its social interplay. Issues studiedby sociolinguistics are of sociological origin: is the language of men and women different; is pupils' ability to build sentences influenced by their social background; how cana country promote studying its language; etc. Thereby deals with qualitative and quantitative calculations, which refer to the influence of social nonlinguistic factors on language and its usage.

Political, economic, scientific, technical and integration processes inside the united Europe in the last 20 years have led to the rapid development of linguistics and related disciplines and fosteredemergence of the new scholarly inquiries. Youth language, the research subject of this article, is not a new issue to study. It has been studied by many scholars and experts. However, the authors have made the attempt to find the link between the linguistic and sociological aspects, to explore the language of German youth in the context of sociology. So, the origins of youth language emergence in society arebeing investigated. Also the attempt to classify youth languagebyits social features has been made, as well as the analysis of respondents' environment and

[1]k.his.sc. Opanasenko O. k.philol.sc. Maliy A.Kyiv University Ukraine, Sociolinguistics

peculiarities of their use of a specific lexical material. Besides the phenomenon of youth slang interaction with other languages of administrative and political structures is studied in the article.

It is known that the political, social and economic life of countries, as well as technical progress stimulate the emergence of new sciences. Linguistics is noexception. Its development is connected with the changes in language caused by rapid changes in contemporary society. Youth language or youth slang–which by definition is a sociodialect of people aged 12 - 22– is even more sensitive to sociological changes. It emerged from the young people's opposition not only to the older generation, but also to the official political and social system. It exists among the urban youth and some closed reference groups. [1] Youth slang is not a new formation in the language in its full extent, but only the lexical embodiment on phonetic and grammatical background of the national language. Turning to the German Wikipedia, we find some differences in identifying youth language by German linguists. According to the definition of Helmut Gluck, youth language (his term is identical to "Youth Communication") refers to the way of speech, which is used by different groups of young people at different times and under different social conditions. [2] Heinrich Loffler has another approach to determine the «Jugensprache - youth language":he calls the youth language "special transitional language, or language of a particular age ". Nowdays youth language in German-speaking and other Western European countries is not something unusual, it is rather a complicated variation on the standard language. [3] Lofflerom indicates that it is important to distinguish between typical-youth and youth-specific language models. Exaggeration, intensity, humor, irony, game, expressiveness and emotionality - that are typical features of modern youth language according to German sociolinguists. Another modern linguist Helmut Henne has similar definition. According to his interpretation, "youth language" is a specific way of speaking and writing, through which young people can be identified as a group. [4] Generally, German scholars describe youth slang as a creative, original, relaxed and diverse form of communication. T. Shippan defines slang as "a specific way of a particular group communication, characterized by high level of expressiveness, which sometimes reaches up to vulgarism … and respond to any changes in society. " [5]

Youth language today is regarded by modern linguists as a complex language register. In this context, German Emann proposes 3 main thesis for the absence of the phenomenon of youth language as a separate language. He believes that it is impossible to distinguish the youth among other groups in

society and give it the status of an autonomous homogeneous group. The scientist indicatesmultivariability of the phenomenon which is always inspired and changed by many factors (by oral communication language, music, professional sphere; by different group - schoolchildren, students, young workers). It is noted that there are specific features in the language of youth who "dissociate themselves" from oral, grammar, audio and word-language standards and create their own. The last argument againstthe existance of "youth language" as a separate unit - the transience and lack of clear structure. [6]

Youth language is divided into 3 age groups: Group 1 - Respondents aged 10-15 years old, group 2 - respondents aged 15-19, group 3 - respondents aged 19-22. According to the agelinguists distinguish the language of secondary school children, the language of high school children and students' laguage.

Let's consider the origin and causes of youth language. According to Herman Emannu [6] All reasons have roots inthe only wish of young people - to distinguish himself as the group and dissociate themselves from adults. Among key aspects the scientist identifies the following:

1. **The protest aspect (Der Protestaspekt)**. The protest is the basic driving force of actions of the youth. So, to create "their" own daily language that could be understood only in their circles – is a logical task for "rebels". Such language they use as a tool of protest, opposing it to"archaic" language of "ancestors", whom they call Dinos (dinosaurs), confirming the judgment of the younger generation of obsolescence of the adult world.
2. **The distinguishing aspect (Der Abgrenzungsaspekt)**. Many teens try to distinguish themselves by language means to "get access" to their world and be better accepted by their age-group. "Special language"is required primarily for communication about "sex matters".
3. **The authentication aspect (Der Aspekt der Credibility)**. The expression of their originality, uniqueness and credibility - that's what defines the general outlines of the ideal of most young people. The trend of authentication is clearly traced linguistically. Thus, each person carries its own slang, which suits their way of life, environment and range of traits.
4. **The innovation and game aspect (Der Spiel- und Innovationsaspekt)**. The desire to create something new, original and "proper" - is a typical call of human nature. It is quite specially embodied in the language of

young people, who are always eager to play and create something absurd. This is the reason of having artificial lexical items which acquired completely new meaning, absolutely different from initial word meanings (Breitbandnudel, Denkzwerg, Bodenturner, Dusseltier, Fahrlappen, Frischling).

5. **The affection and emotion aspect (Der affektiv – emotionale Aspekt)**. Accumulated aggression of young people must find a "way out" either through physical actions or verbally. The youth slang can serve as a "gateway to release emotions" [6] and,therefore, have a therapeutic effect. So, it is understandable why adolescents of pubertal age are conflicting and unrestraint - where they can not invent a "way out" of the situation, they help themselves with "their" language that is often fullof abusive words.
6. **The communicative and economic aspect (Der kommunikativ - ökonomische Aspekt)**. As mentioned above, the youth language has certain advantages over the standard literary language. It is more specific and "colored", avoids abstractions and descriptions of the standard language. According to Herman Emannom youth language is "more economical and convenient; better conveys subjective feeling and mood, relaxes any tense atmosphere and because of its irregularity significantly changes the situation and gives it flexibility. "[6]

The historical background of the youth language development is also quite interesting. Historically, this phenomenon is equal in age to the first universities in Europe (Prague - 1348, Vienna 1365, Heidelberg - 1386) The desire of students to stand out and distinguish themselves among the other members of the community to show their level of education and literacy lead to the fact that there appeared a certain language, rather tongue in language, that was understandable only to specific groups. The first youth language had many elements of Latin, both lexical and grammatical. Modern youth language has more age features. The youngest respondents create "their" language first of allin order to "hide" their secrets from parents, or get closer to the heart of his associates. This phenomenon is not new, but in recent years, there has been a conciderable innovation in openness and opportunity to learn the language of children through media means and the special dictionariescreated bysociolinguists. [7] The motivation of children and young people of create their own language is not just a wish to "fence off" from parents and school teachers. Youth language is also a means of expressing belonging to a

particular group, the expression of the recognition of certain knowledge, separation from other social groups, followed by the prospect of receiving certain privileges and comfort for members of "their" group. They do not create something brilliantly new - they change or combinesomething well known in abbreviated form, with a possibly changed emphasis and emotional coloring. Often "irreconcilable" adjectives are combined, such as: "brutal gut", "ich lieb di abartig" oder auch "das channi aber nuummeback geh" [7]. The concepts and phrases from different cultural sources, often from different areas are combined by the principle of creating collages, word for word, syllable or part - and the newlexical unit has been created. It should be noted that the words of the youth lexicon are quickly "born" and quickly "die", especially when these words "fall" in the adult language lexicon. So youth vocabulary, "borrowed" by adults lose their relevance and interest the youngsters. "Social inequality" that occurs between adults and children in this case, is doomed to stay forever. For young people pick up new things very quickly and respond to the demands of time for mobility, so they will always leave behind their parents and teachers.

The German language is being developed and updated in accordance to the requirements of the modern world. The language of young people - particularly the youth slang - is the driving force that forms the basis of modern German language. The cause of this is primarily in the peculiarities of mental and physical development of young people.

The youth slang of modern German language is a separate subsystem that is totally dependent on regular literary German language but is influenced by socio-political, economic and technological changes, which leads to its fluidity, fast variability and forced mobility. These factors also affect the classification of word formation in modern German youth language.

The main ways of word formation in modern German youth language: **Bedeutungsverschiebungen bzw. -veränderungen** (= semantische Variation), **Bedeutungserweiterungen** (=semantische Addition), **Bedeutungsverengungen**, **Bedeutungsumkehrungen** (= semantische Paradoxa), **Wortveränderungen** (lexikalische Mutation), **Wortneuschöpfungen** (= Neologismen), **Vereinfachungen** (= Ökonomisierung), **Superlativierungen** (=Steigerung von Begriffen, indem man "super", "mega", "hammer", "extra", "urest" davor setzt), **Klangliche Eindeutschungen** (= phonologische Germanisierung), **Verbalisierungen von Substantiven, Kreative Wortspiele, Fremdsprachliche Anleihen** (=Internationalismen). [8]

1. **Bedeutungsverschiebungenbzw. -veränderungen (= semantische Variation** - semantic variation) – change of the word meaning. By this method the replacement of the meaning of similar concepts take place. For example: Melone = Kopf, Eisbeutel = abwertend für gefühlskalter Mensch, fundamental = super, klasse, prima.
2. **Bedeutungserweiterungen** (= semantische Addition - semantic fusion) - merger of incompatible in meaning words. For example: fett = super, sehr, gut / schön, voll in Ordnung, hämmern = hart arbeiten, Message = konkrete Aussage, spezielles Anliegen.
3. **Bedeutungsverengungen** - semantic narrowing. For example: Looser = Verlierer, Versager, erfolglose Person, Lotter = Spaßvogel, Witzbold, tricky = durchtrieben, trickreiche Person.
4. **Bedeutungsumkehrungen (= semantische Paradoxa)** - semantic paradox. The process of acquiring opposite to initial word meaning. For example: Massage = heftige Abreibung, Schlägerei, Korkenknaller = müder Witz, schlappe Unterhaltung, Trällerfisch = abwertend für Person die viel redet; bewundernd für weibliche Person, die gut singt.
5. **Wortveränderungen (lexikalische Mutation)** - lexical mutation. For example: bläken = schreien, jähzornig brüllen, Gripsräver = schneller Denker; Person, die geistig außerordentlich flexibel ist.
6. **Wortneuschöpfungen (= Neologismen)** – new lexical formations. For example: alken, picheln, Kolben zwitschern = sich hemmungslos betrinken, Fossilscheibe = Oldie, alte Schallplatte, Heizkeks = Person, die auf Partys die Stimmung anheizt, Sumpfziege = hässliche Person weiblichen Geschlechts.
7. **Vereinfachungen (= Ökonomisierung)** - simplification of words, abbreviations, combining several into one. For example: aso = ach so, schlafn = schlafen, Poli = abwertend für Polizei, Proggi = Programm (= Anleihe aus dem Internet).
8. **Superlativierungen (= Steigerung von Begriffen, indem man "super", "mega", "hammer", "extra", "urest" davor setzt)**- raising the value of a lexical unit with words: super, mega, extras and other. For example: Superbirne = Person mit hoher / wenig Denkintelligenz, Das war ein megaspitzen klasse Konzert.
9. **KlanglicheEindeutschungen (= phonologische Germanisierung)** - phonological Germanization, assimilation. For example: abcoolen = das

Gemüt beruhigen, händeln = etwas gut handhaben,, rasch erledigen, sicher beherrschen, Workmän = hart arbeitende männliche Person.

10. **Verbalisierungen von Substantiven** - verbalized nouns (formation of verbs from nouns). For example: müllen = quatschen, dummes Zeug daherreden, zoffen = streiten, sich ausgiebig zanken.
11. **Kreative Wortspiele** - creative wordplay. Free derivation. For example: labundig = lebendig, quirlig, lebenslustig, hoppeldihopp = flink, schnell, geschwind, flott, doppeldidoch = Verstärkung von "doch", "ja".
12. **Fremdsprachliche Anleihen (= Internationalismen)** - borrowing fromother languages. For example: Supporter = Eltern, Mattsche = "Blackout", kurzzeitige Schwächephase, plötzlicher Aussetzer, beachen = am Strand liegen, baden gehen. [9]

To conclude, the German youth slang can be described as a sociodialect, developed in a particular social group in particular geographical and administrative-political location.It is - the phenomenon of a dynamic, lively and agile language that meets the requirements of contemporary life and react to social changes, a certain kind of speech enjoyed mainly by the younger generation in oral communication.

Studying the modern German youth slang is no more purely theoretical linguistic task. It is the essential part of sociological and psychological theories concerning language. Getting to know the language helps youth and promote a better understanding of the mentality of young people and their needs. Study of the youth language in the sociological context will lead to a better understanding of the language environment, quickly develop communicative competence and allow avoiding communication "failures."

Reference List

EHMANN, Hermann: *Oberaffengeil*. Neues Lexikon der Jugendsprache, (= Beck`sche Reihe, Bd. 1170), München: 1996, S. 23.)

EHMANN, Herrmann: voll konkret. Das neueste Lexikon der Jugendsprache, (= Beck`sche Reihe, Bd. 1406), München: 2001, S. 8 – 9.

HEINRICH Löffler: *GermanistischeSoziolinguistik*.ErichSchmidtVerlag, Berlin: 1985, S. 127, 132. ISBN 3-503-02231-7.

HELMUT Glück (Hrsg.), unter Mitarbeit von Friederike Schmöe: Metzler Lexikon Sprache. Dritte, neubearbeitete Auflage. Metzler, Stuttgart/ Weimar: 2005, Stichwort: „Jugendsprache". ISBN 978-3-476-02056-7.

Henne, Helmut: Jugendsprache und Jugendgespräche, in: *Dialogforschung*, hrsg. v. Peter Schröder u. HUGO Steger, (= Jahrbuch des Instituts für Deutsche Sprache; 1980/ Sprache der Gegenwart, Bd. 54), Düsseldorf: 1981, S. 373.)

http://de.wikipedia.org/wiki/jugendsprache. (02.04.2007))

https://uk.wikipedia.org/wiki/Молодіжний_сленг.

Schippan Thea. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache / Thea Schippan. – 1. Aufl. – Leipzig: Bibliographisches Institut, 1984. – 307 S.

Wiktionary: Jugendsprache – Bedeutungserklärungen, Wortherkunft, Synonyme, Übersetzungen. PONS Wörterbuch der Jugendsprache 2016 – Das Original. 1. Aufl., PONS, Stuttgart 2015, ISBN 978-3-12-010139-0.